

ISSN 1305-5992

Türkiyat Araştırmaları

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

Sayı 16 Bahar 2012

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Kurucusu:
Prof.Dr. M. Cihat ÖZÖNDER
Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü adına
Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Yunus KOÇ

Editör
Cahit GELEKÇİ

İngilizce Editör
Alev KARADUMAN

Yayın Kurulu
Selim ASLANTAŞ, Mikail CENGİZ, Alev KARADUMAN, Derviş KILINÇKAYA, Tevfik Orçun ÖZGÜN, Serdar SAĞLAM, Nermin ŞAMAN DOĞAN, Fatma TÜRKYILMAZ, Meral UÇMAZ, Haydar YALÇIN, S. Dilek YALÇIN ÇELİK, Gülhan YAMAN

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları ISSN: 1305-5992

Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü himayesinde yılda iki kez (Bahar ve Güz) yayımlanan **hakemli, yerel ve süreli** bir dergidir.

Türkiyat Araştırmaları Dergisi, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı, MLA ve EBSCO tarafından taranmaktadır.

Türkiyat Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan yazılarda ifade edilen görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazılar, iki alan uzmanının yayımlanabilir onayından sonra Yayın Kurulunun son kararı ile yayımlanır. Gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.

Kapak Tasarımı
Serdar SAĞLAM, Şeref ULUOCAK

İdare Yeri
Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 06532 Beytepe / ANKARA
Tel: +90 (312) 297 67 71- 297 67 72 / Belgeç: +90 312 297 71 71
E-posta: hutad@hacettepe.edu.tr / turkiyat@hacettepe.edu.tr

Basımcı
Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi 06100, Sıhhiye / ANKARA
Tel: 0 312 310 97 90

Yayın Tarihi

Danışma Kurulu

- AKPINAR, Yrd.Doç.Dr. Soner (Eskişehir Osmangazi Ü.)
AKSOY, Yrd.Doç.Dr. Erdal, (Gazi Ü.)
ALKAYIŞ, Yrd.Doç.Dr. M. Fatih (Adıyaman Ü.)
ASKER, Dr. Ramiz (Bakü Devlet Ü.)
ATABEY, Dr. İbrahim (Başkent Ü.)
AYDIN, Prof.Dr. Kamil (Atatürk Ü.)
BARAN, Prof.Dr. Aylin Görgün (Hacettepe Ü.)
BEŞİRLİ, Doç.Dr. Hayati (Gazi Ü.)
BİNGÖL, Yrd.Doç.Dr. Sedat (Anadolu Ü.)
BLÄSING, Prof.Dr. Uwe (Leiden Ü.)
BOZBEYOĞLU, Prof.Dr. Sibel (Hacettepe Ü.)
ÇAĞLAR, Prof.Dr. Ali (Hacettepe Ü.)
ÇAKIN, Prof.Dr. İrfan (Hacettepe Ü.)
ÇOBANOĞLU, Prof.Dr. Özkul (Hacettepe Ü.)
DOĞAN, Prof.Dr. Âbide (Hacettepe Ü.)
EFEĞİL, Yrd.Doç.Dr. Ertan (Beykent Ü.)
EKER, Doç.Dr. Süer (Başkent Ü.)
EKREM, Doç.Dr. Erkin (Hacettepe Ü.)
EMİROĞLU, Doç.Dr. Öztürk (Varşova Ü.)
ERASLAN, Prof.Dr. Kemal (İstanbul Ü.)
ERCİLASUN, Prof.Dr. Bilge (Hacettepe Ü.)
ERDAĞI DOĞUER, Dr. Binnur (Hacettepe Ü.)
ERDAL, Prof.Dr. Marcel (Hacettepe Ü.)
ERGAN, Prof.Dr. Nevin Güngör (Hacettepe Ü.)
EROL, Prof.Dr. Burçin (Hacettepe Ü.)
HAFIZ, Prof.Dr. Nimetullah (Pristine Ü.)
HORATA, Prof.Dr. Osman (Hacettepe Ü.)
İBRAYEV, Prof.Dr. Şakir (Kökşetav Ü.)
İSBİR, Prof.Dr. Eyüp G. (Gazi Ü.)
KAÇALİN, Prof.Dr. Mustafa S. (Marmara Ü.)
KARACA, Doç.Dr. Nesrin Tağızade (Başkent Ü.)
KARASOY, Prof.Dr. Yakup (Selçuk Ü.)
KARLUK, Doç.Dr. Abdureşit C. (Merkezi Milliyetler Ü.)
KASAP, Yrd.Doç.Dr.Nizamettin (Hacettepe Ü.)
KAYA, Prof.Dr. Önal (Ankara Ü.)
KILIÇ, Dr. Musa (Osmangazi Ü.)
KURIBAYASHI, Doç.Dr. Yuu (Okayama Ü.)
KUTLAR OĞUZ, Doç.Dr. Fatma S. (Hacettepe Ü.)
MAJDA, Prof.Dr. Tadeusz (Varşova Ü.)
MEDER, Prof.Dr. Mehmet Fatih (Pamukkale Ü.)
MIŞKİNIENE, Doç.Dr. Galina (Vilnius Ü.)
MÜDERRİSOĞLU, Yrd.Doç.Dr. Fatih (Hacettepe Ü.)
NARLI, Doç.Dr. Mehmet (Balıkesir Ü.)
NYKIEL, Yrd.Doç.Dr.Piotr (Jagellion Ü.)
ODACI, Yrd.Doç.Dr.Serdar (Hacettepe Ü.)
ÖNCÜL, Yrd.Doç.Dr. Kürşat (Kafkas Ü.)
ÖZ, Prof.Dr. Mehmet (Hacettepe Ü.)
ÖZDEMİR, Prof.Dr. M. Çağatay (Gazi Ü.)
ÖZDEN, Doç.Dr. Mehmet (Hacettepe Ü.)
ÖZKAN, Prof.Dr. Nevzat (Erciyes Ü.)
PROCHAZKA EISL, Prof.Dr. Gisela (Viyana Ü.)
REICHL, Ord.Prof.Dr. Karl (Bonn Ü.)
SEZER ARIĞ, Yrd.Doç.Dr. Ayten (Hacettepe Ü.)
ŞAMAN DOĞAN, Doç.Dr. Nermin (Hacettepe Ü.)
TAŞKIRAN, Prof.Dr. Cemalettin (Kırıkkale Ü.)
TUNA, Prof.Dr. Korkut (İstanbul Ü.)
TUNÇEL, Prof.Dr. Gül (Gazi Ü.)
ÜREKLİ, Prof.Dr. Bayram (Selçuk Ü.)
YALÇIN, Prof.Dr. Semih (Gazi Ü.)
YALÇIN ÇELİK, Doç.Dr. S. Dilek (Hacettepe Ü.)
YAZAR, Yrd.Doç.Dr. Turgay (Cumhuriyet Ü.)
YERELİ, Prof.Dr. Ahmet Burçin (Hacettepe Ü.)
YILDIRIM, Prof.Dr. Dursun (Hacettepe Ü.)
YILDIZ, Prof.Dr. Musa (Gazi Ü.)
YILMAZ ÖZKARSLI, Dr. Şirin (Hacettepe Ü.)
YÜKSEL, Doç.Dr. Mehmet (Ankara Ü.)
ZAJAC, Doç.Dr. Grazyna (Krakov Ü.)
ZEKİYEYEV, Prof.Dr. Mirfatih (Tataristan Bilimler Akademisi)

Yazarlar

AKILLI, Sinan, Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü.

ALTIKULAÇ DEMİRDAĞ, Refika, Yrd.Doç.Dr., Aksaray Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

BERBERCAN, Mehmet Turgut, Öğr.Gör., İstanbul Arel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

CENGİZ, Mikail, Arş.Gör., Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

FEYZİOĞLU, Nesrin, Yrd.Doç.Dr., Atatürk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Öğretimi Bölümü.

GARAN, Bahanur, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

KAWULOK, Piotr, Jagiellonian Üniversitesi (Krakov, Polonya), Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

PINAR, Hayrettin, Dr., Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

SARI, İsa, Arş.Gör., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

ŞAHİN KÜTÜK, Birsen, Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

ŞAMAN DOĞAN, Nermin, Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.

TOPAKTAŞ, Hacer, Arş.Gör., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

UMUNÇ, Himmet, Prof.Dr., Başkent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü.

YAŞAR, Hüseyin, Yrd.Doç.Dr., Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Türkiyat Araştırmaları

Yıl: 9, Sayı: 16, Bahar 2012

İÇİNDEKİLER

Sinan Akallı

Western Style Royal/National Anthems of the Ottoman Empire:
Tracing Resistance to Constitutional Monarchy
Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Tarzı Saltanat/Ulusal Marşları:
Meşrutiyete Direnişin İzleri7

Refika Altıkulaç Demirdağ

Halit Ziya'nın Öykülerinde Yazarın Merhameti Okuyucunun Vicdanı
In Halit Ziya's Stories, the Writer's Compassion the Conscience of the Reader23

Mehmet Turgut Berbercan

Doğu Türkçesine Ait Bir Botanik Lügatçesi
A Botanical Glossary of Eastern Turki35

Nesrin Feyzioğlu

Koroğlu Destanı'nın Batı Kolları Üzerinde Eleştirel Söylem Çözümlemesi
A Critical Discourse Analysis on the Western Variations of Koroğlu Epic.....57

Bahanur Garan

Coğrafya Merkezli Okuma Işığında Kadından Kentler
Kadından Kentler in the Light of Geography-Centered Reading.....87

Piotr Kawulok

Aydınlığın Peşinde: Tutunamayanlar ve Modernizmin Hasretleri
In Search of Illumination: The Disconnected and the Longings of Modernism113

Hayrettin Pınar

Osmanlı-Yunan Krizi ve 1869 Paris Konferansı
Ottoman-Greek Crisis and Paris Conference of 1869.....133

Birsen Şahin Kütük

Almanya'daki Etnik Ekonomilere İşçi Göçü Olarak Ulus Ötesi Evlilikler
Transnational Marriage as Labour Migration to Ethnic Economies in Germany173

Nermin Şaman Doğan

Kayseri'deki Selçuklu Külliyesi
The Seljuk Complexes in Kayseri.....191

Hacer Topaktaş

Polonya Arşivlerinden *Archiwum Głównie Akt Dawnych* (AGAD) ve Osmanlı Tarihine Dair
Belge Koleksiyonları
A Polish Archive, Archiwum Głównie Akt Dawnych (AGAD) and Its Collections of the
Ottoman History215

Himmet Umunç

The Gateway to the East: Byron's Fabulation of Istanbul in an Oriental Context

Doğu'nun Kapısı: Byron'ın İstanbul'u Doğu Bağlamında Masallaştırması 223

Hüseyin Yaşar

Guy de Maupassant'ın "Sicim"inden Refik Halit'in "Vehbi Efendi'nin Kuşkusu"na İzler

The Inspiration from Guy de Maupassant's "The Piece of String" to Refik Halit Karay's

"Vehbi Efendi's Doubt" 233

TANITMA VE DEĞERLENDİRMELER**Mikail Cengiz**

Katalog Drevnetyurkskix Runičeskix Pamyatnikov 259

İsa Sarı

Soyotica 269

Mikail Cengiz

"Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları" konulu

4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu 275

Yayın İlkeleri 281

Editorial Principles 285

WESTERN STYLE ROYAL/NATIONAL ANTHEMS OF THE OTTOMAN EMPIRE: TRACING RESISTANCE TO CONSTITUTIONAL MONARCHY*

Sinan AKILLI

Abstract: The institution of constitutional monarchies in most European countries in the nineteenth century was accompanied by nation-state formations which were legitimized and popularized by ‘national’ anthems, as different from ‘royal’ anthems. For instance, the British national anthem God Save the King, which became popular as early as the mid-eighteenth century, became a musical expression of British national identity and unity since then, and the apparent reference to ‘monarchy’ did not contradict the rise of a parliament and the transfer of *de facto* political power from the monarch to a parliament. Again, from the mid-eighteenth century onwards, successive Ottoman rulers began to look to the West to find remedies for the declining power of the Ottoman state, mainly represented by the weakening of its military strength. Until the Tanzimat Fermanı (Rearrangement Edict) of 1839, westernization attempts were limited to the relative reform and modernization of the Ottoman military. After 1839, however, Ottoman rulers felt the necessity, mostly forced by circumstance, to adopt a more comprehensive understanding of westernization, which, in the nineteenth century, could only be complete with a transition towards constitutional monarchy. During this century, seven Ottoman monarchs stayed in power and the Ottoman Empire had five national anthems, all of them dedicated to and called by the names of the monarchs who were in power, composed by European musicians commissioned by respective sultans. Against the relevant social, cultural and political background, this paper argues that the foregrounding of the ‘individual monarch’ as a figure in supposedly ‘national’ anthems may have been intentional to reflect the symbolic resistance of Ottoman monarchs to constitutionalism, even though they appeared to be for constitutional monarchy.

Key words: Royal Anthems, National Anthems, Ottoman Empire, Constitutional Monarchy.

Osmanlı İmparatorluğu’nun Batı Tarzı Saltanat/Ulusal Marşları: Meşrutiyete Direnişin İzleri

Özet: On dokuzuncu yüzyılda birçok Avrupa ülkesinde meşrutiyet rejimlerinin yerleşmesine paralel olarak ulus-devlet yapıları belirgin olarak ortaya çıkmış ve bu yapılar “saltanat” marşlarından farklı olan “ulusal” marşlar vasıtasıyla meşrulaştırılmış ve popülerleştirilmişlerdir. Örnek olarak, Britanya ulusal marşı God Save the King (Tanrı Kralı Korusun) daha on sekizinci yüzyılın ortalarında popülerlik kazanmış ve o zamandan beri Britanya ulusal kimliğinin müziksel

* An earlier version of this article was presented at the Sixth Annual Association of Adaptation Studies Conference entitled “The Intellectual Silkroad: Cross-Media and Cross-Cultural Adaptations” jointly organized in İstanbul by the Association of Adaptation Studies and Yeni Yüzyıl University, September 29-30, 2011.

ifadesi olmuştur ve bu marşta açıkça görülen “monarşi” unsuru hiçbir zaman bir parlamentonun gelişimini ve gerçek siyasi gücün kraliyetten parlamentoya aktarılmasına engel teşkil etmemiştir. On sekizinci yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı padişahları Osmanlı devletinin, özellikle de askeri gücünün, zayıflamasına çareler bulmak için Batı’ya dönmüşlerdir. 1839 Tanzimat Fermanı’na kadar olan dönemde batılılaşma çabaları Osmanlı ordusunun göreceli modernizasyonu ile sınırlı kalmıştır. Ancak 1839’dan sonraki dönemde Osmanlı padişahları, koşullarının etkisiyle, çok daha kapsamlı bir batılılaşma anlayışına ihtiyaçları olduğunu anlamışlardır; ki bu da on dokuzuncu yüzyıl koşullarında meşrutiyet rejimine geçmeyi gerektirmiştir. Yedi Osmanlı padişahının tahta çıkmış olduğu bu yüzyıl boyunca Osmanlı imparatorluğunun beş milli marşı olmuştur ve Avrupalı besteciler tarafından bestelenen bu marşların hepsi bestelendikleri dönemde tahtta bulunan padişahların adıyla ve kendilerine ithafen bestelenmiştir. İlgili sosyal, kültürel ve siyasi arkalana bağlı olarak, bu makalede “ulusal” olduğu varsayılan bu marşlarda “münferit padişah” imgelerinin öne çıkarılıp vurgulanmasının, her ne kadar meşrutiyet taraftarı gibi görünseler de, bu dönem padişahlarının meşrutiyet rejimine karşı sembolik direnişleri olarak bilinçli bir şekilde yapılmış olabileceği tartışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Saltanat Marşları, Ulusal Marşlar, Osmanlı İmparatorluğu, Meşrutiyet.

Over the past few years, a visible trend especially in mainstream western media with global outreach to restructure the image of Turkey as a ‘model’ for the Middle East and North Africa has run alongside the proliferation of a popular foreign policy discourse in Turkey, which nowadays is being articulated as ‘New Ottomanism’. Since its early days, the discourse of New Ottomanism found immediate and widespread reception among the conservative right-wing and even the center-of-right segments of the Turkish society as it implied a ‘new Turkey’ which stood at the center of an influence zone exerting authority on more or less the same Middle Eastern and North African territory as the former Ottoman Empire did. Accompanying the discourse of New Ottomanism, substantial amounts of paraphernalia have emerged in the material culture of Turkey, constantly feeding into and being fed from the discourse. From car decals to t-shirts and home decoration items; from popular books, magazines and TV shows with historical subjects to the display of the maps of Ottoman Empire in highbrow prime-time TV debates, New Ottomanism has permeated contemporary culture in Turkey¹. Even though in a recent article, İlber Ortaylı, who is perhaps one of the two most eminent scholars of Ottoman history in the twenty-first century, stated that Turkey’s becoming an imperial power again is

¹ The fact that *Fetih 1453* (Conquest 1453), the film with the highest budget in the history of Turkish cinema so far, with an estimated budget of USD 8 million (Fetih 1453), has broken the box-office record in only four days after its release on February 16, 2012 is evidently an indication of the pervasiveness and popularity of New Ottomanism in contemporary Turkish society.

simply an impossible and unnecessary dream given her present circumstances, he also pointed out that the discourse of New Ottomanism should be known and investigated nonetheless (Ortaylı, 2011).

The starting point for this article is the idea that the study of the material culture surrounding New Ottomanism is as much important as studying the discourse itself, and that, in this atmosphere of glorification of the imperial past, it is of utmost relevance and importance to investigate what, if anything, the legacy of the Ottoman Empire can possibly offer to the Turkish nation of the twenty-first century in its almost a century old republican vision set by Mustafa Kemal Atatürk to become a respected member of the family of nations. More specifically, this article will deal with a study of the symbolic meaning of the Ottoman imperial/national anthems, as made known to the wider public in 2009 by an audio CD that came with *NTV Tarih* (Issue 3), a popular history magazine published in Turkey, in their own socio-political contexts and with reference to literature on national anthems, their construction, functions, and symbolic meanings in order to argue that they may have been symbolizing the resistance of Ottoman sultans to constitutional monarchy. Accordingly, the following description from an early nineteenth-century travel account becomes the point of departure:

Learning that the sultan would perform his devotions this day at the mosque of Beshiktash, we proceeded to that village, in order to have a view of the Commander of the Faithful. [...] We had not occupied our station more than half an hour, when the military band struck up Sultan Mahmoud's March, which announced his approach. As this was an ordinary occasion, there was little of that pomp and parade which commonly attends his appearance in public. First came some of the upper officers of his household; then four or five led horses richly caparisoned; and last of all, the great man himself. [...] The men cast their eyes to the ground, the women looked up to him with eyes most dutifully beaming with loyalty [...] (De Kay, 1833, pp. 232-237)²

When James Ellsworth De Kay, a nineteenth-century American biologist who lived in Turkey for about a year, published his *Sketches of Turkey in 1831 and 1832*, his self-stated goal was to

preserve a record of [his] own impressions [of Turkey], without reference to the descriptions of many preceding tourists, who seem[ed] to have taken a marvelous pleasure in exaggerating the vices and suppressing the good points of the Turkish character (De Kay, 1833, p. iv).

True to his word, his travel account provides quite an even-handed observation of many Turkish characteristics, as well as appreciation of Turkish civilization

² All references to De Kay's work in this article are from the Turkish translation.

and culture through comparison and contrast with American society and culture of his age. However, the above quotation from his account also points to a problem in the westernization attempts of the Ottoman Empire in the nineteenth century. In De Kay's description, Sultan Mahmud II's (1808-1839) arrival is announced by the Mahmudiye March, composed in 1829 in western-style by Giuseppe Donizetti, an Italian composer employed at the Ottoman court (Kutlay Baydar, 2010, p. 286)³. Being the first ever official anthem of the Ottoman state, the Mahmudiye March was a 'royal'⁴ anthem and was used from 1829 to 1839. As Kutlay Baydar explains, in the nineteenth century a separate march was dedicated to each succeeding sultan, and these marches were adopted as 'national' anthems of the Ottoman State during the reigns of respective monarchs (Kutlay Baydar, 2010, p. 286). Accordingly, the Mahmudiye March was followed by four other anthems composed in Western style, namely Mecidiye, Aziziye, Hamidiye and Reşadiye marches, named after sultans Abdülmecid, Abdülaziz, Abdülhamid II and Mehmet Reşad. Of the six sultans who reigned after Mahmud II, only two, Murat V, who reigned for three months, and Mehmet Vahdettin, the last sultan of the Empire, did not have anthems named after them. The Aziziye March was used during the reign of Murat V, and Donizetti's Mahmudiye March was the official anthem from 1918 until the end of Sultan Vahdettin's reign.

The problem illustrated by the scene in De Kay's travel account is posed by the discrepancy between the adoption of 'royal' anthems as 'national' anthems and the concept of 'national anthem' and its function as a symbol. The display of ultimate subjection of the people whose "eyes most dutifully beam [...] with loyalty" upon hearing the Mahmudiye March is the discrepancy and, in fact, the bitter irony. In his groundbreaking work *Imagined Communities*, Benedict Anderson has introduced the idea that nations are "imagined as a *community*, because, regardless of the actual inequality and exploitation that may prevail in each, the nation is always conceived as a deep, horizontal *comradeship* (italics mine)" (Anderson, 2006, p. 7). Likewise, Anthony D. Smith pointed out that "[a]s a doctrine of culture and a symbolic language and consciousness, nationalism's primary concern is to create a world of *collective* (italics mine) cultural identities or cultural nations" (Smith, 1991, p. 99). In other words,

³ For a detailed account of the European musicians in the Ottoman court and their contribution to the development of Western music in the Ottoman Empire, see Kutlay Baydar, 2009.

⁴ As reported by Fatih Tepebaşı, the definition of 'royal' anthems was done as early as 1908 by Emil Bohn, who categorized anthems into two groups: "Royal Anthems" (*Königshymne*) narrating and celebrating the heroic and epic deeds of a monarch; and "folk" or "country" anthems based on the shared experiences of nations (Tepebaşı, 2005, p. 388).

‘comradeship’ and ‘collectivity’ stand out as the most important keywords for a national identity and the symbols representing that identity. Drawing from Anderson’s theories on national identity formation, Kelen and Pavkovic have aptly defined national anthems as “instruments of unison [...] of ‘singing ourselves together’ ” (Kelen and Pavkovic, 2010, p. 443). As such, national anthems are “signature tunes evoking not only the appropriate set of patriotic emotions, but also triggering a learned set of bodily responses – standing up to show respect, placing hand over heart, raising a hand clenched in a fist” (Kelen and Pavkovic, 2010, p. 443). With reference to Anderson’s views that have gained a wide currency in the academia, Ottoman anthems, or at least the Mahmudiye March, would not qualify as ‘national’ anthems. Obviously, casting eyes to the ground to display, not ‘comradeship’ but absolute subjection to a person, which was the case in the Ottoman practice as we learn from De Kay, does not really fit into the general nature of bodily responses to national anthems.

Again, in line with Anderson’s approach on the constructedness of national identities, Pål Kolstø has argued that “national identity is not an innate quality in human beings [...] Like any other identity national identity has to be *learnt*” (Kolstø, 2006, p. 676) and referred to national anthems, among other national symbols like flags and coats of arms, as exemplifying the audiovisual aid that are “important instruments in any learning process” (Kolstø, 2006, p. 676) and definitely so in symbolic nation building. Kolstø goes on to argue that national symbols may have both unifying and divisive potentials depending on “what and whom they are being associated with and how they are being exploited politically” (Kolstø, 2006, p. 696), but states that “national symbols derived from mythical ethno-history will be unifying” (Kolstø, 2006, p. 678). When put to test by the concepts discussed by Kolstø, Ottoman anthems would not seem to have unifying potential and effects. Having been commissioned by and attributed to individual monarchs and even entitled with the names of the successive sultans, and thus reflecting next to nothing from mythical ethno-history of the Ottoman society, these anthems composed in an alien, Western style could not convey any message of unity of the citizenry of the Ottoman Empire as one entity, and even more so in the absence of lyrics, which might have compensated for the alienating musical element. In fact, the audible Western influence on supposedly ‘national’ anthems must have implied notions far less favorable than national unity. As Karen Cerulo has shown in her study of the relationship between sociopolitical control and symbolic codes as exemplified by the musical structure of national anthems, these musical expressions “tell us whether that nation is primarily exerting control over other countries or succumbing to the control of other countries” (Cerulo, 1989, p. 82). In that sense, the Western style national anthems of the Ottoman Empire were mirrors reflecting the Western pressure on the Ottoman state in the nineteenth

century. But since that pressure was mainly in the form of European assertion for political modernization of the Ottoman regime towards a constitutional monarchy, it can be argued that at least the titles of the anthems were the sites where this foreign assertion for a new regime was contested, at least symbolically, by the Ottoman sultans.

In *Monarchy and the Constitution*, Vernon Bogdanor deals with the evolution of constitutional monarchy in Britain and defines the regime as follows:

A monarchy in the strict sense of the term is a state ruled by a single absolute hereditary ruler. A constitutional monarchy, however, is a state head by a sovereign who rules according to the constitution. Such a constitution may be ‘written’ and codified [...] In a modern constitutional monarchy, the constitution, whether codified or not, permits the sovereign to perform only a very small number of public acts without the sanction of his or her ministers (Bogdanor, 1995, p.1).

Defined as such, constitutional monarchy refers to a regime in which the sovereign does not rule but reign within the sphere the limits of which are drawn by a constitution and a parliament. Since it is out of the scope of this article, the history of constitutional monarchy in Europe will not be given here. Yet, again, for the specific purposes of this study, it must be stated that in most European examples, in line with the rise of constitutional monarchy and democratic ideas in the nineteenth century, national anthems emerged and foregrounded ‘nations’ and their common goals and values as a people. For instance, the British national anthem God Save the King,⁵ which became popular as early as the mid-eighteenth century, has been a musical expression of British national identity and unity since then. Cerulo explains that God Save the King was first written in 1740 “as a celebration of solidarity, glorifying Admiral Vernon’s victory” in the Anglo-Spanish conflict from 1739 to 1748; and adopted in 1745 during the reign of King George II “as a tool for retaining loyalty to the crown” during the Jacobite rebellion (Cerulo, 1989, p. 78). The unifying effects of the anthem was so visible and functional that, witnessing people’s responses to God Save the King while in England, German composer Joseph Haydn decided to compose a similar anthem in 1797, Das Lied Der Deutschen (The Song of the Germans) for the German nation (Cerulo, 1989, p. 78) As far as the development of a constitutional monarchy in Britain is concerned, the apparent reference to ‘monarchy’ in God Save the King did not contradict the rise of a parliament and the transfer of de facto political power from the monarch to a parliament representing the people. On the contrary, as Cannon and Griffiths explain below, the whole process of transfer of authority led to the development of a ‘popular’ monarchy in Britain:

⁵ Modified as God Save the Queen when the sovereign monarch is a queen.

In the nineteenth and twentieth centuries, the monarchy has accommodated itself to the transition from an aristocratic to a liberal, and thence to a democratic society. In the process, it moved from sharing government to a share in government, and ultimately to a largely advisory role. ‘Democratic monarchy’ would exaggerate the speed of change [...] ‘Titular monarchy’ would exaggerate the completeness of the loss of royal power [...] The least misleading term may be ‘popular monarchy’, not in the sense that the monarchy has always been popular – at times it went through periods of considerable unpopularity– but that it compensated increasingly for the loss of formal political power by adopting a less remote attitude, by appealing to a wider range of its subjects, and by concerning itself greatly with its public image (Cannon and Griffiths, 1988, p. 530).

Golby and Purdue, on the other hand, aptly argued that “it is only because the British monarchy has gracefully withdrawn from a politically active role that it has survived” (Golby and Purdue, 1988, p. 11) even to our day. In other words, in Britain’s evolution into a constitutional monarchy, the national anthem, even despite the clear reference to ‘monarchy’, but never to ‘individual monarchs’ has functioned as a unifying national symbol due, to some extent, to the existence of democratic notions since Magna Carta of the early thirteenth century, but mainly to the reasonable responses of British monarchs to the “zeitgeist” of the historical moment. However, the evolution of the idea of constitutional monarchy, and the practice of adopting national anthems in Ottoman context of the nineteenth century presented a different picture.

In theory, the Ottoman state was also going through a process of modernization in the nineteenth century, even though the political aspect of which, in the form of an evolution into what resembled a constitutional monarchy, came towards the end of the century. In fact, it was from the mid-eighteenth century onwards that successive Ottoman rulers had begun to look to the West to find remedies for the declining power of the Ottoman state, mainly represented by the weakening of its military strength. According to Cihan Osmanağaoğlu, the Treaty of Karlowitz of 1699 was the milestone after which the Ottomans grew curious about the reasons of the West’s now-obvious military and technological superiority and sent out emissaries to European capitals like Paris to observe European technology (Osmanağaoğlu, 2004, p. 92). Mahmud I (1730-1754), Mustafa III (1757-1774), and Abdülhamid I (1774-1789) all encouraged their grand viziers to act towards the reform of the Ottoman army, but the only substantial move in the eighteenth century came during the reign of Selim III (1789-1807), whose Nizam-ı Cedid (New Order) Corps, trained and fashioned in the European style also implied a wider concern to initiate a more comprehensive reform (Osmanağaoğlu, 2004, pp. 92-93). However, all of these

attempts failed to deliver the radical ideological and intellectual transformation that was needed⁶. According to Weiker, the main potential agents of reform and modernization in the nineteenth century would have been the Ottoman bureaucracy as since the beginnings of regular diplomatic relations with European countries they had served in European capitals and had witnessed the industrial, social, political and economic revolution, as well as becoming familiar with ideas like popular monarchy and parliamentary government (Weiker, 1968, p. 456). However, in the long term, Ottoman bureaucrats were not able to bring about radical reform, as after reaching high ranks they grew “deeply committed to Ottoman values and not disposed to give up fundamental bases of the Ottoman system” (Weiker, 1968, p. 452).

Nevertheless, the first major relatively radical achievement of Ottoman modernization came during the reign of Mahmud II (1808-1839), when in 1826 he forcibly disbanded for good the centuries-old Janissary Corps and the Mehteran, the traditional Ottoman military band which had always accompanied the Janissaries. This major rupture was called Vaka-i Hayriye (The Auspicious Event). These institutions were replaced by a modernized army, namely, Asakir-i Mansure-i Muhammediye (Victorious Mohammedan Soldiers) and a military band fashioned in Western style, the Muzika-i Humayun (The Imperial Band). A Western style band called for a Westerner chief instructor, and Mahmud II appointed Giuseppe Donizetti to the position in September 1828 (Kutlay Baydar, 2010, p. 285). After 1839, however, Ottoman rulers felt the necessity, mostly forced by circumstance, to adopt a more comprehensive understanding of westernization, which, in the nineteenth century, could only be complete with a transition towards constitutional monarchy. The highlights of the troubled Ottoman experiments with the idea of constitutional monarchy between 1839 and 1922 included the Tanzimat Fermanı (Rearrangement Edict) of 1839, the Islahat Fermanı (Reform Edict) of 1856, the First Constitution, Kanun-i Esasi, in 1876, the abolition of the Meclis-i Mebusan, the Ottoman parliament, in 1878, an İstibdat (oppression) period characterized by Abdülhamid II’s personal rule from 1878 to 1908, and the second proclamation of the Constitution in 1908, which lasted until 1920 when the Turkish Grand National Assembly was founded. In 1923 the Republic of Turkey was officially

⁶ To illustrate, Dr. William Wittman, who visited Constantinople and other parts of Ottoman territory from 1799 to 1801 and wrote an account of his travels, records that Selim III had asked his court astrologers and dealers in magic (reference is to *müneccims*) to calculate the most favorable time for the launching of a new warship with seventy-four guns (Wittman, 1803, p. 57). Wittman attended the launching ceremony but remarked that it was “scarcely credible that such folly should exist in any part of Europe at the close of the eighteenth century” (Wittman, 1803, p. 57). In other words, the Ottoman mentality, even as late as the reign of Selim III, was still dominated by an ‘old order’.

founded as a modern democratic nation-state. These milestones on Turkey's way to democratic parliamentary regime need to be briefly explained to understand the true nature and function of the Ottoman national anthems.

The issuing of the Tanzimat Fermanı in 1839 marks the beginning of the Tanzimat Era in Ottoman history. Issued by Sultan Abdülmecid (1839-1861), the edict aimed to reform and to reorganize the relationships between the imperial state and its subjects, as well as introducing some European practices in law, finance, education, health services and communication. The main motivation, however, was to level out the differences between the Muslim and non-Muslim subjects of the empire in terms of their rights and responsibilities and to prevent the threatening spread of nationalism among the non-Muslim territories of the empire. In his efforts to create a new Ottoman identity instead of the old millet system, in 1844 Sultan Abdülmecid introduced the first official 'national' anthem of the Empire, the Mecidiye March, which had originally been composed by Donizetti Pasha in 1839 to be used as a 'royal anthem' for Abdülmecid. As far as the westernization and political modernization attempts of the Ottoman Empire are concerned, the existence of a Western style anthem may seem expected and progressive. After all, most of the European states that were evolving into nation-states and/or constitutional monarchies throughout the nineteenth century were legitimizing and popularizing their new political identities and regimes by officially or unofficially endorsing 'national' symbols, including the anthems. Similarly, another national symbol, the first official 'national' flag of the Ottoman Empire, which is almost identical with the flag of the Republic of Turkey, was also adopted in 1844. In 1856, Abdülmecid introduced even more reforms by the Islahat Fermanı and guaranteed the full equality of Ottoman citizens in terms of enjoying the rights and liberties granted with and since the Tanzimat Fermanı. However, he had made no attempts to introduce a constitution and share his absolute power with a parliament.

Sultan Abdülaziz (186-1876), Abdülmecid's brother and successor, continued the reforms in public life but the most noticeable one was the *Tâbiyyet-i Osmaniyye Kanunnamesi* (Ottoman Nationality Law) of 1869, which was complementary to previous efforts to create a new Ottoman national identity as it introduced a new idea of citizenship based on a secular concept instead of religion (Qafisheh, 2008, p. 27). Abdülaziz was an admirer of the West and had visited Britain and France. However, his reluctance to introduce a constitutional system resulted in his abdication. His insincerity about real reform was also reflected in the symbolic practices of the state. While the official flag of the Empire remained the same, the official 'national' anthem was replaced by the *Aziziye March*, composed by Callisto Guatelli. Similarly, Murad V, who was enthroned after his uncle Abdülaziz with the expectation that he would adopt a constitution, was deposed by his ministers only 93 days after his succession.

Had he stayed in power longer, there would most probably be a Muradiye March on the list of Ottoman anthems, but during his short reign, the Aziziye March was used as the ‘national’ anthem.

During Abdülhamid II’s reign (1876-1909), the Hamidiye March, composed by Necip Pasha, the Chief of the Muzika-i Humayun at the time and a student of the former European chiefs of the band, was the national anthem. When Abdülhamid II succeeded to the throne after his brother Murad, the hopes of the reformist circles were refreshed. Accordingly, he worked with Young Ottomans, a group of reformist intellectuals and bureaucrats who were not satisfied with the scope and implementation of Tanzimat reforms and called for a Western style constitutional and parliamentary regime. Abdülhamid’s intention, on the other hand, was to emphasize his title as the Caliph of Islam to ensure the continuation of his Empire, at least in the Muslim territories. Smith explains this period as follows:

The last seventy years of the Ottoman rule witnessed successive attempts to reform the basis of the empire (Tanzimat), including a resort to ‘Ottomanism’ through equality and citizenship for all subjects and to ‘Islamism’ under Abdul Hamid, which promoted the welfare of the Islamic inhabitants without abolishing citizenship for all. But the modernizing attempts by an aristocratic Islamic elite failed amid the break-up of first the Christian and then the Muslim parts of the empire (Smith, 1991, p. 103).

The non-Muslim territories in the Balkans were already beginning to shatter with uprisings and demands for full autonomy, if not complete independence.⁷ Under these circumstances, and due to constant pressure from European powers, on December 23, 1876, Abdülhamid II declared the Kanun-i Esasi (the Basic Law) as the first constitution and a bicameral parliament, namely the Meclis-i Mebusan, was also established. The first meeting of the parliament was held on March 19, 1877.

Again, in theory, the evolution of the Ottoman state into a constitutional monarchy seemed to be smoothly proceeding, but the reality was different. Both the parliament and the constitution were far from being close to what was promised by the sultan. As Ortaylı explains, the members of the parliament who were representing the people of their cities at the Meclis-i Mebusan were not elected by the people but simply appointed by the imperial governors (Ortaylı, 2007, p. 50). The constitution, on the other hand, was essentially weak as it

⁷ According to Cerulo, since events leading to fragmentation such as independence movements weaken the domestic control in sociopolitical systems, national anthems set in such contexts display features of authoritarianism to “heighten domestic control” (Cerulo, 1989, p. 82), which definitely was the case for the Hamidiye March.

recognized a monarchy with authority but no responsibility and accountability (Ortaylı, 2007, p. 56). The monarch was given the authority to send people to exile and exercise censorship on the press (Ortaylı, 2007, p. 56). Obviously, the absolutism of former monarchs had been carried into the First Constitutional Period, which did not last too long. A little more than a year after the declaration of the constitution, the parliament was dissolved by Abdülhamid, and even though the constitution was theoretically still in effect, a period of *İstibdat* and of the Sultan's personal rule characterized by oppression, censorship and espionage followed. Being unable to control the pressure from the Young Turks,⁸ Abdülhamid II, summoned the Meclis-i Mebusan for the second time in late 1908. Soon after, Abdülhamid was deposed.

The next national anthem was the *Reşadiye March* (1909-1918) composed by Italo Selvelli, simply because Abdülmecid's son Mehmed Reşad was the new Sultan. Coming to the throne at age of 65 after a life of confinement in the Ottoman palace, Mehmed Reşad had no real political experience and power. Strong figures from the *İttihat ve Terakki Cemiyeti* (Committee of Union and Progress), the strongest political party in the parliament representing the Young Turks, dominated his reign. With reference to the domination of the political apparatus by the *İttihat ve Terakki*, one may argue that Reşad's having ordered a national anthem named after himself most probably had more to do with the Young Turks' willingness to erase Abdülhamid's name from official memory than with Reşad's assertion of his authority. When the last Ottoman Sultan, namely, Mehmed Vahdettin (1918-1922) succeeded to the throne, the First World War had already reached a point at which the survival of the Ottoman Empire looked impossible. In other words, Vahdettin had no power to assert his person as the strong center and source of the state's sovereignty. During his reign, the *Mahmudiye March*, the first ever official anthem of the Ottoman Empire, was used as the last national anthem, most probably deliberately so, in order to give the message that the history of the Empire had come full circle and it was no more. Last but not least, the real and modern 'national' anthem of the Turkish nation, namely, the *İstiklal Marşı* (Independence March), which truly narrates the nation's struggle for and love of independence, was officially adopted by the Turkish Grand National Assembly in 1921 and its current musical composition was adopted in 1930. Ever since, it has become the way Turkish people "sing (themselves) together".

⁸ Young Turks were the Ottoman intelligentsia who were "trained as bureaucrats, but spent the most of the *Tanzimat* period either in exile because they were too radical for the sultan" or away from administrative positions and working as writers and journalists; but they constantly propagandized for reform and "kept a spark lighted in the despotic period after 1877" (Weiker, 1968, pp. 454-455).

At this point, the rather lengthy account of the history of modernization and political reform in the Ottoman Empire given above needs to be related to the main argument of this article. It is clear that the Ottoman sultans of the nineteenth century were not really eager to share their absolute authority with a parliament. To quote from Weiker for a concise summary of that history:

Though Mahmud vacillated in his zeal for reform; and Sultans Abdülmejid (1839-1861) and Abdülaziz (1861-1876) were sometimes reformist, sometimes conservative, and often capricious, attempts at reform continued with few interruptions until Abdülhamid II ended them in 1877 by suspending the Ottoman Constitution of 1876 and reverting to despotic rule (Weiker, 1968, p. 454).

Yet, declining rapidly in terms of political and military power and with an increasing financial debt to European powers, the Ottoman sultans of this century knew that yielding to Western pressure for political reform in the direction of constitutionalism was the only way they could ensure the survival of the monarchy. However, by commissioning the composition of supposedly ‘national’ anthems named after themselves they symbolically resisted to their loss of ultimate authority. In the Ottoman context, anthems that were supposedly ‘national’ emphasized the ‘individual monarch’ as the source and center of the State’s sovereignty. Furthermore, none of these anthems had lyrics, but were only musical representations of the monarchs. Even though they may be pleasant and nostalgic musical compositions to listen to today, in the nineteenth century they most probably meant nothing but the great authority of their Sultan for the peasants in Anatolia and elsewhere, that is, if they ever got to hear them played or recognized what they were. This last point leads to a need to understand the significance and symbolic meanings of the musical structure of national anthems in general and how the Ottoman anthems can be interpreted with reference to such understanding.

In her empirical research on the musical structures, measured on the basis of frequency, magnitude, method of movement and ornamentation, of 154 national anthems composed in the Western musical tradition, Cerulo (1989) investigated the relationships between musical structure and sociopolitical control. At the outset, she explained that national symbols come from “a long tradition in which groups or ruling houses used banners, crests, fanfares, etc. as a form of announcement and identification” and that “the phenomenon of nations adopting a single set of symbols” began in the nineteenth century (Cerulo, 1989, p. 77). In view of this remark, one may argue that, referring back to the announcement scene described by De Kay at the beginning, the Ottoman practice of using anthems as late as the nineteenth century reflected a primitive form of such practices as they were still references to the individual monarch, and not even to ruling houses. Elsewhere Cerulo argued that “in modernizing

nations, leaders must convince a heterogeneous citizenry that they are now a part of a larger, more cohesive unit – one that transcends old tribal, group, or regional loyalties” (Cerulo, 1993, p. 249). Even though a process of modernization seemed to be underway in the Ottoman state in the nineteenth century, the functions of national anthems remained very much pre-modern, and this was most probably because the Ottoman sultans refused to transfer sovereignty to the people.

Cerulo’s study on musical structures resulted in the definition of two categories of musical codes, “basic” and “embellished” (Cerulo, 1989, p. 79), and their association with ‘high’ and ‘low’ levels of sociopolitical control, respectively, as exerted by the political elites who authorize national anthems. According to the findings,

Basic musical codes are characterized as highly stable, constant and fixed. Composers achieve stability by limiting the available range of musical motion. In moving from one point to another, the composer chooses the most direct route. To create constancy, the composer uses repetition to enhance predictability, refraining from variation and ornamentation of simple musical patterns (Cerulo, 1989, p. 79).

Accordingly, most of the time, national anthems adopted during or representing periods of high level sociopolitical control, such as fragmentation, conflict, independence movements, or in strictly authoritarian regimes would involve basic musical codes (Cerulo, 1989, pp. 80-84). With their directness, repetition and predictability, the Ottoman anthems in consideration here are also examples of the anthems with basic musical codes, and the association of this structural feature with strict and authoritarian regimes definitely supports the argument that Ottoman anthems were symbolic resistance to constitutionalism by the Ottoman sultans who did not wish to lose their absolute authority especially in a time when their empire was collapsing due to demands for independence and other forms of internal strife. For purposes of comparison, among the 154 anthems, God Save the King was found to be the most basic anthem in Cerulo’s study (Cerulo, 1989, p. 90), which may be surprising at the first glance. However, the study persuasively interprets the result by relating the ‘basic’ character of the British anthem to the “international control” Britain enjoyed as an imperial power (Cerulo, 1989, p. 82). Another striking finding in the study is that among the sample group of 154 anthems, the İstiklal Marşı, the national anthem of the Republic of Turkey is the one with the second most ‘embellished’ musical codes⁹ (Cerulo, 1989, p. 91), meaning that it implies weaker

⁹ In Cerulo’s 1989 study, the national anthem of Ecuador was found to be the most embellished and therefore the least authoritative anthem.

sociopolitical control, less authoritarianism, greater flexibility, and more individualized interpretation (Cerulo, 1989, p. 81). In other words, by the criteria employed in Cerulo's study, the İstiklal Marşı is the second most successful musical expression of a modern nation-state and all of the values attached to that notion.

In conclusion, the Ottoman adaptation of the nineteenth-century European practice of using national anthems to legitimize the sovereignty of states and to forge national identities seems to have deliberately distorted the main function of national anthems. Appropriating, rather than adapting, the Western practice as exemplified here with reference to the British national anthem God Save the King, in order to serve the assertion of the individual monarch as the sole source and center of the state, Ottoman national anthems seem to have been instruments by which successive Ottoman sultans symbolically resisted against the establishment of constitutionalism in their imperial realm. With regard to universally accepted and recognized features and functions of modern national symbols, Ottoman 'royal/national' anthems represented primitive forms of symbolic communication; had alienating effects and even humiliating implications; structurally promoted strict authoritarianism and high level of sociopolitical control; and were far from creating and maintaining unison in the society that they claimed to represent. In view of this conclusion, it also needs to be firmly expressed here that there may be elements in the Ottoman past from which modern Turkey can find inspiration to become a more respected member of the family of nations, but as the present study of Ottoman royal/national anthems shows, yearning for and promoting an imperial and monarchical revival, whether under the name of New Ottomanism or some other fashionable discourse, certainly should not be among those. Likewise, centers of cultural production in contemporary Turkey, first and foremost among which is the print and broadcast media, should refrain from invoking and then exploiting images and elements of the Ottoman past for the sake of mere material gain, without thoroughly scrutinizing possible sociopolitical and cultural effects, which may prove to be dangerous for the well-being of the nation.

Works Cited

- Anderson, B. (2006). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. (1983). Revised Ed. London: Verso.
- Bogdanor, V. (1995). *The Monarchy and the Constitution*. Oxford: Clarendon Press.
- Cannon, J., and R. Griffiths. (1988). *The Oxford Illustrated History of the British Monarchy*. Oxford: Oxford University Press.
- Cerulo, K. A. (1989). Sociopolitical Control and the Structure of National Symbols: An Empirical Analysis of National Anthems. *Social Forces*, 68 (1), pp. 76-99. Retrieved: March 20, 2012, Ebscohost.

- . (1993). Symbols and the World System: National Anthems and Flags. *Sociological Forum*, 8 (2), pp. 243-270. Retrieved: March 20, 2012, Ebscohost.
- De Kay, J. E. (1833). *1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler* (S. Atamaz Hazar, Trans.) (2009). Ankara: ODTÜ Yayıncılık. Trans. of *Sketches of Turkey in 1831 and 1832*. New York: J. & J. Harper.
- Fetih 1453. *The Internet Movie Database* (IMDb). <http://www.imdb.com/title/tt1783232>. Retrieved: March 20, 2012.
- Golby, J. M., and A.W. Purdue. (1988). *The Monarchy and the British People 1760 to the Present*. London: B.T. Batsford Ltd.
- Kelen, C., and A. Pavkovic. (2010). Resurrection: A Tale of Two Anthems Sung by Serbs. *Nations and Nationalism*, 16 (3), pp. 442-461. Retrieved: August 15, 2011. Ebscohost.
- Kolstø, P. (2006). National Symbols as Signs of Unity and Division. *Ethnic and Racial Studies*, 29 (4), pp. 676-701. Retrieved: March 20, 2012. Taylor and Francis Online.
- Kutlay Baydar, E. (2010). Osmanlıda Görevli İki İtalyan Müzisyen: Giuseppe Donizetti ve Callisto Guatelli. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 2 (1), pp. 283-293. <http://www.diewelt-dertuerken.de/index.php/ZfWT/article/view/88>. Retrieved: August 15, 2011.
- Ortaylı, İ. (2007). *Batılılaşma Yolunda*. İstanbul: Merkez Kitaplar.
- . (26 June 2011). Yeni Osmanlıcılık. *Milliyet*. <http://www.milliyet.com.tr/yeni-osmanlicilik/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/26.06.2011/1406764/default.htm>. Retrieved: August 15, 2011.
- Osmanağaoğlu, C. (2004). *Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tabiiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Qafisheh, M. M. (2008). *The International Law Foundations of Palestinian Nationality: A Legal Examination of Nationality in Palestine under Britain's Rule*. N.p.: Martinus Nijhoff Publishers. <http://books.google.com.tr/books?id=KGuGDCc4eIEC&pg=PA26&lpg=PA26&dq=ottman+nationality+law+1869&source=bl&ots=hBh0UwqAcx&sig=tSnevRsTDkcqIFjBi59lv2AeWE&hl=tr#v=onepage&q=ottoman%20nationality%20law%201869&f=false>. Retrieved: August 15, 2011.
- Smith, A. D. (1991). *National Identity*. Reno, NV: University of Nevada Press.
- Tepebaşılı, F. (2005). Kullanımlık Metin Türü Olarak Ulusal Marş Kavramı ve İşlevleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 17, 383-393. <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s17/tepebasili.pdf>. Retrieved: March 20, 2012.

- Weiker, W. F. (1968). The Ottoman Bureaucracy: Modernization and Reform. *Administrative Science Quarterly*, 13 (3), pp. 451-470. Retrieved: March 20, 2012. Ebscohost.
- Wittman, W. (1803). *Osmanlı'ya Yolculuk 1799-1800-1801: Türk Ordusu ve İngiliz Askeri Heyeti ile Birlikte Küçük Asya, Suriye ve Çöl Yoluyla Mısır'a Yolculuk* (B. Dişbudak, Çev.). (2011). Ankara: ODTÜ Yayıncılık. Trans. of *Travels in Turkey, Asia Minor, Syria, and Across the Desert into Egypt during the years 1799, 1800, and 1801 in Company with the Turkish Army and the British Military Mission*. London: N.p.

HALİT ZİYA’NIN ÖYKÜLERİNDE YAZARIN MERHAMETİ, OKUYUCUNUN VİCDANI

Refika ALTIKULAÇ DEMİRDAĞ

Özet: Halit Ziya Uşaklıgil, hikâyelerinde çok çeşitli konuları ele almıştır. Bazı hikâyelerinde kahramanlarının özellikleri arasında hastalık, fakirlik, zayıflık ve güçsüzlük özellikle vurgulanmaktadır. Düşüncemize göre bunun nedeni yazarın okuyucuda acıma duyguları uyandırmak istemesidir. Yazarın *Onu Beklerken* adlı kitabından seçilen *Onu Beklerken*, *Türk Eri*, *Hikâye Değil*, *Deliler Evinde*, *Büyük Adam*, *Hüzünlü Bir Cuma* ve *Bir Gün İçinde* adlı öykülerinde bu durum görülebilir. Ayrıca yazar *Hikâye* adlı inceleme kitabında realist yazarları övmekte, onların ele aldığı konuların okuyucuyu ağlattığını vurgulamaktadır. Yazarın *Hikâye* adlı kitabından yola çıkarak şu sonucu çıkarabiliriz: Halit Ziya’ya göre iyi bir eserin konusu okuyucuyu ağlatabilir.

Anahtar kelimeler: Halit Ziya, Hikâye, *Onu Beklerken*, Realizm, Acıma, Merhamet.

In Halit Ziya’s Stories, The Writer’s Compassion, The Conscience of The Reader

Abstract: Halit Ziya Uşaklıgil has analyzed various topics in his stories. In some of his stories, among the heroes’ features, disease, poverty, weakness and disability are especially emphasized. According to our opinion, the reason is that the author wants to awaken the sense of compassion on the reader. This situation can be seen in, selected stories *Onu Beklerken*, *Türk Eri*, *Hikâye Değil*, *Deliler Evinde*, *Büyük Adam*, *Hüzünlü Bir Cuma* ve *Bir Gün İçinde* in author's book, named *Onu Beklerken (When Waiting It)*. Besides, the author, in his review book *Hikâye*, praises realist writers and emphasizes that their issues make the readers cry. Based on the author's book *Hikâye* we can conclude the following result, according to Halit Ziya, subject of good work can make the reader cry.

Key words: Halit Ziya, Story, *Onu Beklerken (When Waiting It)*, Realism, Pity, Compassion.

Halit Ziya Uşaklıgil, birçok eleştirmen tarafından Türk roman ve hikâyeciliğinin en önemli isimlerinden biri olarak değerlendirilir. Halit Ziya’nın roman ve hikâyelerinde okuyucuyu derinden etkileyen kahramanlar yaratması, kahramanlarını ilgi çekici olay kurgusu ve psikolojik betimlemelerle verebilmesi en çok önem verilen özelliklerindedir. Bu durum yazarın okuyucuyu etkileme biçimlerinden biriyle, okuyucunun iç dünyasına, dolayısıyla vicdanına dokunabilmesiyle ilgilidir. *Onu Beklerken* adlı hikâye kitabından seçilen *Onu Beklerken*, *Türk Eri*, *Hikâye Değil*, *Deliler Evinde*, *Büyük Adam*, *Hüzünlü Bir Cuma* ve *Bir gün İçinde* adlı öykülerinde yazarın tutum olarak “vicdan” konusunu esas unsur olarak kabul ettiğini ve konularını da nispeten bu doğrultuda şekillendirdiğini söyleyebiliriz. Halit Ziya’nın seçilen

bu öykülerinde öncelikle yazarın acıma duygusunu ve bununla bağlantılı olarak okuyucunun vicdanına seslenme kaygısını duyumsayabileceğimizi örnekler vererek göstermeye çalışacağız.

Halit Ziya'nın hikâyelerinde çok çeşitli konular ele alınmış olmakla birlikte bizim üzerinde duracağımız konuyla ilişkili olanlarda hastalık, fakirlik ve ölüm konularına daha fazla yer verilmiştir. Yazarın *Onu Beklerken* adlı öyküsünde ana vatanından koparılıp getirilen Afrikalı bir kızın yurt özlemi ve sonunda acıklı ölümü, *Türk Eri*'nde genç ama zayıf ve hastalıklı bir Türk askerinin kendi durumunu düşünmeyerek ölmek üzere olan atına ceketini sarmalayışı, *Hikâye Değil*'de küçük veremli bir kızın hazin ölümü anlatılır. Bu üç hikâyede asıl konu ölümdür. *Deliler Evinde*, *Büyük Adam*, *Hüzünlü Bir Cuma* ve *Bir Gün İçinde* adlı öykülerinde ise farklı konular ele alınmakla birlikte olaylar yazarın merhamet duygusu etrafında şekillenir. İsmail Çeşişli, Halit Ziya'nın hikâyelerinde konu edindiği kahramanlara karşı tutumunu şöyle değerlendirir:

Konu, olay ve kahramanlar karşısında objektif olmaya gayret gösteren yazar, zavallı, kimsesiz, yoksul, zor durumda olan kahramanlarına acımaktan kendini alamaz. Onda bu insanlara karşı derin bir acıma ve merhamet duygusu mevcuttur (Çeşişli, 2000, ss. 132-133).

Çeşişli'nin bu düşüncesinden hareketle yazarın merhametini ve okuyucu üzerinde bırakmak istediği etkiyi *Onu Beklerken* adlı kitabında topladığı öykülerinden yola çıkarak saptamaya çalışacağız.

Halit Ziya Uşaklıgil, *Hikâye* adlı kitabında realizm ve romantizmi, öncü yazarlardan örnekler vererek kuramsal olarak karşılaştırmıştır. Her ne kadar bu konuyu hikâye başlığı altında ve hikâye kelimesini kullanarak ele almış olsa da asıl tartıştığı konu romandır. Bununla birlikte biz yazarın roman hakkındaki düşüncelerinin kısa hikâyeleri için de geçerli olduğunu ve bu fikirlerin hikâyelerine uygunluğunun tartışılabilirliğini düşünmekteyiz. Halit Ziya, kitabında realizmin romantizme olan üstünlüklerini göstermeye çalışır. Fakat bunu yaparken genel olarak roman konularının duygusal anlamda okuyucuya hitap edip etmediği yönünde bir ölçütten hareket eder. *Hikâye*'de geçen bazı ifadeler bu fikrimizi desteklemektedir. Realist yazarların eserlerinden örnekler verip değerlendirmeler yaparken, “Bazı parçaları vardır ki insanı ağlatır” (Uşaklıgil, 1998, s. 81) der. Bu cümlede “ağlatmak” kelimesi dikkatimizi çekmektedir. Eserin bizi ağlatıp ağlatmaması yani duygularımıza derinden etki edip etmemesi yazarın esere değer biçme ölçütüne dönüşmektedir. Buna benzer diğer cümleler şunlardır: “Bir romantiğin kitabında duyguları heyecanlandıran; bir öldürme, bir hırsızlık, bir caniliktir. Bir realiste ufak, basit sanılan bir olay bizi ağlatmaya yeterlidir” (Uşaklıgil, 1998, s. 117).

Yazar onları bize hissettirdi. Kalbimiz onlarla beraber çarptı. Düşünürsek, bu zavallı adamı kendimiz sanırız; o kadar tanırız. Kitap baştan başa okunmalı da bu felaketlere ağlanmalı.

O gözyaşları bir gerçeğe dökülmüş gözyaşlarıdır, doğal olarak akar (Uşaklıgil, 1998, s. 127).

“Kitabı başından beri izleyen bir insanı ağlatır. (...) düşüncesi bir kalbi titretecek kadar heyecan verir” (Uşaklıgil, 1998, s. 119).

Bu cümlelerde realist yazarların gerçeği yansıtmaya biçimlerinin mükemmelliği anlatılmaya çalışılmaktadır. Fakat bu mükemmelliğin kalbimize dokunur gerçekler olması şart mıdır? Bu konu tartışmaya açık bir konudur. Bununla birlikte Bilge Ercilasun, Halit Ziya'nın *Hikâye* adlı bu kuramsal kitabını hikâye ve romanlarından önce yazdığına ve realizmi seçişinin sebeplerini belirterek önce kuramını oluşturduğuna dikkat çekmektedir (Ercilasun, 1996, s. 130). Bu durumda hikâyelerini anlatma biçimini bu kuramsal düşüncelerle karşılaştırmak yanlış bir yaklaşım olmayacaktır.

Romanlarda ele alınan konuların tamamen gerçeklere dayandırılması ve bu gerçeklerin mükemmel betimlemesi sonucunda okuyucuda derin duygulanmalar uyandırması gerektiği konusu Halit Ziya'nın kısa hikâyelerinin de temel anlayışını oluşturmaktadır. *Onu Beklerken*'de ele alınan konu gerçeklere dayandırılan bir konu olarak değerlendirilebilir. Yazarın konuyu ele alış biçimi de okuyucuda duyguları coşturucu bir etki yaratma çabası içerir. Ayrıca Halit Ziya'ya göre realistler çok çeşitli ve insan psikolojisini ilgilendiren konuları ele almalıdırlar: “Romantiklere aşkın yalnız varlığı yeterli olup hikâyelerinin duyguların araştırılması ve soruşturulması gibi psikolojiye ait sorunlara dayanmadığı düşünülürse bu aşk maceralarının nelerden oluştuğu anlaşılır” (Uşaklıgil, 1998, s. 49).

Oysa bir realist sadece aşk konusunu ele almaz. Dolayısıyla yazar, hastalık, fakirlik, ölüm ve benzeri konuları eserlerine taşımıştır. Sadık Kemal Tural, Halit Ziya'nın kısa hikâyelerinin “Klasik vak'a hikâyesine ve onun da az olaylı, az konuşmalı tezahürü”ne olan yakınlığını vurgulamaktadır” (Tural, 1996, s. 105). Ele aldığımız hikâyelerde de konuşmanın ve olayların az olduğu, genellikle psikolojik durumların aktarılmasının tercih edildiği görülebilir¹.

Kitaba adını veren *Onu Beklerken* adlı hikâyede Çad Çölü'nün kıyılarından, Bornu uluslarından on altı yaşında kaçırılıp getirilen bir köle kızın hazin ölümü anlatılır. Annesinden, babasından ve eşinden koparılmış olan bu zavallı kızın yaşadığı konaktaki kalabalığa rağmen hissettiği yalnızlık ve zavallılık duygusu yazar tarafından okuyucunun vicdanını etkiler biçimde aktarılır. Bunun için özellikle kızın zavallılığı ve güçsüzlüğü vurgulanır. Bu güçsüzlük içinde

¹ Halit Ziya'nın hikâyelerinde vaka kuruluşu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sazyek, 1989.

bulunduğu durumu daha büyük bir trajediye dönüştürmektedir. Kahramanın ne kadar güçsüz olduğunu yazar bize ilk olarak oturuşunu anlatarak aktarır:

Bu oturmak değil, bir çeşit büzülmektir. Yere oturduktan sonra dizlerini diker, ayaklarından birini basarak ötekinin üstüne kor, kollarıyla dizlerini kuşatarak sol eliyle sağ elinin bileğini tutardı. Ve böyle derlenip toplanıp küçücük yepelek vücudu daha da ufalarak bir çocuk kadar çelimsizleşirdi (Uşaklıgil, 1992, s. 8).

Yazarın bu oturma biçimini tasvire “büzülmek” kelimesini vurgulayarak başlaması kahramanın güçsüzlüğünü gösterme çabasının bir işaretidir. Ayrıca bu oturuşun hikâyenin ilerleyen bölümlerinde de simgesel bir önemi vardır. Bu zavallı kız her gece, ona vatanını hatırlatan tek şeyi, ayı seyretmek için konağın damına çıkar. Bu oturuş şekline bürünerek ayı seyrederek: “Öyle, karşı karşıya bu iki yüz, yukarıda sarı, iri ay ve aşağıda bu solgun, süzgül, hüznü kızın yüzü, birbirlerine bakarak, biri avuntularını akıtarak, öteki acılarını yükselterek saatlerce konuştular...” (Uşaklıgil, 1992, s. 13).

Fakat bu acıklı buluşmalar her zaman istendiği gibi gerçekleşemez. Ay her gece görünmez. Onun görünmediği gecelerde ise kızcağız sabırla bekler:

Uzun geceler oldu ki orada, karanlıkta bekler, bekler ve görünmek istemeyen bu gurbet dostundan bir ufak buluşma zevki ve sevinci duyamayarak yüreğinde derin bir ayrılık sızısının zehirleriyle, yeniden yatağına dönerdi (Uşaklıgil, 1992, s. 13).

Afrikalı kızın ayla olan bu dostluğu bir aşk acısı çekiyormuş gibi onun gündün güne daha da süzülüp solmasına neden olur. Bir gece yine ayı görmek umuduyla dama çıkar. Bu soğuk gecede rüzgâr “beyaz bulutları kovalayarak ayın üzerine” yığılmaktadır. Bu yağın şeyin kar olduğunu anlamayan kız soğukta zangır zangır titreyerek ayın görünmesini bekler. “Gözleri yukarıda, donuk bir leke gibi hâlâ bulunduğu yeri sezinlediği dostuna sessiz dualar yollayarak, artık kıvılcıktan gücü de bulunmayan bir kendi kendisini salıverişle, öyle duruyordu” (Uşaklıgil, 1992, s. 14).

Burada kızın büzülür gibi oturuşu okuyucunun duygusal anlamda hedef alındığının işaretidir. Yazar kızın dostuna “sessiz dualar” gönderdiğini söyleyerek bu oturuşa kutsal bir hava vermektedir. Hikâyenin sonu ise oldukça çarpıcıdır: “Sabahleyin onu evin içinde bulamayınca, kaçtığı kanısına vardılar. Sonra çocuklar, kartopu oynamak için dama çıktıklarında orada kardan yapılmış bir vücut, mini mini bir vücut buldular” (Uşaklıgil, 1992, s. 15). Bu yalın sonda küçücük bedeninin aynı oturuşla donarak öldüğünü öğreniriz. Onun “minimini bedeni”nin olması, güçsüzlüğünü, acımaya ve merhamete layık oluşunu ifade etmektedir. Böylece yazar okuyucunun vicdanına seslenebilmek için kahramanın beden zayıflığını vurgulamış olur.

Halit Ziya'nın *Türk Eri* adlı hikâyesinde de kahramanın bedeni güçsüz, zayıf ve hastalıktır. Bu nedenle yazarın ona merhamet ettiğini hissederiz. Yazar, “donmuş suya benzeyen bir hava”nın bulunduğu oldukça soğuk bir günde iskeleye doğru yürürken ayakta duran genç bir askerle çamura düşmüş bir ata rastlar. At, iri ve görkemli olmasına karşın artık çektiği eziyetlere dayanamayarak yıkılmıştır. Askeri ise şöyle betimler yazar:

Asker ise, herhâlde Anadolu'nun yoksul bir köyünden, iyi beslenmemiş, kötü koşullarda büyümüş, cılız, kuru, parlaklığı uçmuş gözlerinden, renksiz teninden büyümeye fırsat arayan bir hastalığın tohumları sezilen kavruk kalmış bir çocuktur. Ve bu sağlam olmaktan çok hastaya benzeyen çocuk, kışın sulu ve buzlu rüzgârına karşın, sırtından ceketini çıkarmış, ayaklarının dibinde can çekişen o iri hayvanın geniş solumalarla körüklenen karnının üstüne atmıştı (Uşaklıgil, 1992, s. 38).

Askerin, cılız ve hastalıklı bedeninin içinde merhametli bir yüreği vardır ve bu yürek onun bedeninden daha güçlü ve sağlıklıdır. Tıpkı Afrikalı kız gibi onun sevme yeteneği zayıflığını gölgede bırakan bir güç yayar. Fakat bu sevme yeteneği fiziksel olarak onu tüketir. Bu tüketişin romantik, sevilesi bir yanı da vardır. Böylece okuyucu kahramanı hem sever hem acır hem de hayran olur.

Şerif Aktaş, Halit Ziya'nın romanlarındaki temaları ele aldığı bir yazısında, yazarın özenli bir işçilikle asıl temaları gizlediğini, böylece eserlerin angaje eser olmaktan kurtulduğunu ve yazarın sosyal meselelere yabancı olmadığını ispatladığını belirtir (Aktaş, 1996, s. 115).

Düşüncemize göre Halit Ziya'nın öykülerinde de acıma ve merhamet asıl tema olmasa da özenle ve gizlice duyumsatılmaya çalışılan bir durumdur. Nitekim bazı öykülerde açıkça bu kelimelerin kullanılmadığı ama hissettirildiği görülebilir, *Türk Eri* ve *Onu Beklerken*'de olduğu gibi.

Halit Ziya'nın *Hikâye Değil* adlı hikâyesinde veremli küçük bir kızın öyküsü anlatılır. O da Afrikalı kız gibi henüz gençliğe ilk adımlarını atmaktadır. Yazar onu şöyle betimler: “Cılız, kavruk, iri mavi gözlerinin içinde her zaman gizli bir dert saklarcasına hüznü bir anlamla on dört yaşında bir kızcağız, Sabire” (Uşaklıgil, 1992, s. 66). Neden yazar tarafından bu yaş grubu tercih edilmektedir? *Hüznü bir Cuma*'da geçen şu sözler belki bize bir ipucu verebilir: “Ölürken hastalıklarının korkunçlukları içinde vahşi bir güzellik kazanan veremli kızlar gibi bütün bunlar beni sarmalamıştı” (Uşaklıgil, 1992, s. 87). Bu sözlerden yola çıkarak “veremli kızların vahşi güzelliklerinin” yazar tarafından belki de okuyucuya estetik kaygı ile aktarıldığını söyleyebiliriz. Böylece, hastalık, ölüm ve güzellik, gençlik ile birleşerek etkileyici hâle gelir. Olcay Önertoy, yazarın romanlarında da kahramanların genç olduklarına dikkatimizi çeker (Önertoy, 1995, s. 107). Bunun yanı sıra genç kahramanların yazarın bir tip yaratmasının ürünü olduklarını söyleyebiliriz. Nitekim Hikmet Dizdaroğlu, Halit Ziya'nın “tip yaratma ustası” olduğuna dikkatimizi

çekmektedir (Dizdaroğlu, 1975, s. 63). Halit Ziya'yı anlamaya çalışırken bu tipler içinde veremli genç kız tipini de ayrı ve özel bir yere koymalıyız.

Yazar, Sabire'nin hikâyesini bir hanımefendiden dinlediğini ve aynen aktardığını söyler. Anlatıcı Sabire'nin yaşadığı evden, ailesinden ve hastalığından bahsettikten sonra, “Gördünüz ya öyküde hiçbir yenilik, başkalık yok. Ben size bunu söyleyeyim, siz bana bunun tıpkısı yüzlerce vereme yakalanmış kızlardan söz edin. Ancak!..” (Uşaklıgil, 1992, s. 67) diyerek bir ek açıklama yapma ihtiyacı duyar. Bunun nedeni anlatacağı hikâyenin diğerlerinden farklı bir yönü olduğunu belirtmektir. Bu farklılığı vurgulamaya çalışmasındaki amaç daha çok vicdana dokunur bir hikâye olduğuna dikkat çekmek isteysisidir. Aslında “Çok esprili, çok düşünceli, çoğunlukla pek derin felsefelerle ve sürekli bitmek tükenmek bilmeyen bir sevinçlilik-şenliklerle dolu söyleşilerinden tad almak” isteyen bu hanımefendiye veremli kızı anlattıran Halit Ziya'nın bunu anlattığı hikâyenin etkileyciliğini arttırmak için bir yöntem olarak kullandığını düşünmekteyiz. Böylece hikâyenin nasıl bir vicdandan aktarıldığına ve diğer hikâyelerden neden ayrıldığına işaret etmiş olur. Ayrıca bu yaradılıştaki bir hanımefendinin gözyaşları içinde anlattığı hikâyenin bir ayrıcalığı olması gerektiğini düşünmemizi bekler.

Hikâyenin anlatıcısına göre veremli kızı diğer hikâyelerden ayıran şey ailenin sıra dışı beklentisidir. Aile, çocuğun iyileşmesi için mezarlıktan medet ummaktadır. Doktorlar hastaya hava ve güneş önermişlerdir. Fakat yaşadıkları evin hiç güneş almadığını, hatta ağır bir küf ve nem kokusu olduğunu söyleyen anlatıcı, tek çare olarak ailenin çocuğu mezarlıkta güneşlenmeye götürüşünü anlatır. Fakat ne yapılsa yapılsın hastada düzelme gerçekleşmez ve ölür. Sonunda da o güneşlenmek için yattığı mezarın yanındaki boş mezara gömüleceği söylenir. Bu son haber ile mezardan medet uman fakir insanların trajedisi olanca ağırlığı ile ortaya çıkar. Yazarın merhametini hissederiz. Ayrıca anlatıcı bütün bunları gözyaşları içinde aktarmaktadır.

Bu hikâyede dikkat çeken diğer bir özellik Sabire'nin evinin uzun uzun tasvir edilmesidir. Bir kısa hikâyede çevre tasvirinin uzun tutulmasının farklı bir anlamı olması gerektiğini düşünmekteyiz. Belki öykünün meydana çıkmasındaki esas neden evin kötü, bakımsız ve bir hasta için uygun olmamasıdır. Diğer neden ise Halit Ziya'nın realistlerin çevre tasvirlerine verdiği önemi göstermeye çalışması olabilir:

Bir realist bizi şahısların yaşadığı yerlere kadar götürür, en ufak açıklamayı, en küçük ayrıntıyı bize gösterir, hiçbir noktayı suskun geçmez. Söz gelişi bir kömür madeni kuyularına gönderir. Burada olayın şahıslarını kendi çevrelerinde görürüz, hayatlarını anlatırız; zorluklarını, acılarını duyarız (Uşaklıgil, 1996, s. 101).

Buna ek olarak ailenin çektiği sefaleti gözler önüne sererek okuyucuda acıma duyguları uyandırmak istemesi de nedenlerden biri olabilir. Zeynep Kerman, Halit Ziya'yı "insan-mekân ilişkisine değişik işlevler yüklemek suretiyle büyük önem vermiş ilk romancımız" (Kerman, 1996, s. 116) olarak nitelendirir.

Zayıf ve hastalıklı bedenlerin kullanıldığı diğer bir öykü ise *Bir Gün İçinde'dir*. Diğer bazı öykülerinde olduğu gibi yazar bu öyküsünde de evinden çıkar ve karşılaştığı bazı sahneleri öyküleyerek anlatır. Balkan Savaşı'nın ardından bir hasta grubunun bir çavuş önderliğinde yürüyüşlerine şahit olmuştur yazar. Bu hastalar savaştan yara alarak dönenlerdir. Tedavileri bittiği için evlerine gönderilmektedirler. Yazar onları şöyle betimler:

Hepsi sanki dökülen kılık kıyafetleriyle ve ölümün ilk soluğu ile solmuş yüzlerinde derin bir (kadere) teslimlik anlamı taşıyarak sallana sallana yürüyorlar. Hemen oracığa birden ve hep birlikte yıkılıp düşüvereceklermiş sanısı veren bir hâl içindeler (Uşaklıgil, 1992, s. 92).

Bu betimleme aslında merhamete layık insanlarda hastalık ve güçsüzlüğün ölümcül gücüne karşı küçük de olsa bir isyan başlatma gayreti içerir. Çavuş topluluğu sayar ve on iki kişi olduklarını vurgular. Sonra da onlara gidecekleri istikameti tarif ederek ayrılır. Yazar bu on iki rakamının savaştan hangi çıkarmalar ve eksilmeler ile ortaya çıktığını ve daha da eksileceğini düşünerek üzülür. Bu hastalar grubu zorlukla, birbirlerinden yardım alarak iskeleye doğru yürürken yazar, köyüne dönen hasta bir askerin acısını hayal eder. Hastalık ve güçsüzlük onun elini kolunu bağlamıştır. Toprağı ve çocukları bakım beklemektedir. Askerin evine dönmüş olması sevinç yaratacak enerjiyi bulamamıştır. Çünkü hastalık tam anlamıyla iyileşmemiştir. Yazarın evlerine hasta dönen askerler için üzüldüğünü hissederiz. Böylece Halit Ziya, gözlemediği bir grup insandan yola çıkarak hikâyesine psikolojik ve toplumsal bir eksen kazandırır. Bunu yapabilmesi için duyduğu acıyı hissetmemizi bekler. Çünkü asıl anlatmaya çalıştığı da bu acının okuyucunun merhametinde yankısını bulmasıdır. Halit Ziya, *Hikâye* adlı kitabında basit sanılan bir olayın da okuyucuyu ağlatmaya yeteceğini söylemiştir (Uşaklıgil, 1996, s. 117). Bu hikâyede de o hastalar taburunu görmek yazarın ağlamaya sebep olabilecek şeyler hayal etmesine ya da gelecekle ilgili bazı acıklı öngörülerde bulunmasına neden olur.

Zayıflık, hastalık ve buna bağlı olarak eylemdeki güçsüzlük buraya kadar üzerinde durduğumuz öykülerin kahramanlarının özellikleri arasındadır. *Büyük Adam* adlı öyküde ise beden güçsüzlüğü değil toplumsal statüdeki güçsüzlük konu edilir. Küçük bir çocuğun dilinden anlatılan bu hikâyede baba-oğul arasındaki pasif ilişkinin değişimi vardır. Küçük çocuk ev içinde annesine ve kendisine olan davranışlarından, konuşmalarında iş yeri ile ilgili kullandığı "bizim daire" ibaresinden yola çıkarak babasının büyük ve önemli bir adam olduğu sonucuna varmıştır. "Daire" kelimesi ona önemli işlerin yapıldığı,

insanların düzen içinde yaşamalarını sağlayan büyük ve önemli yer çağrışımları yapmaktadır. Fakat bir gün annesinin işi olduğu için babasıyla birlikte daireye gitmek zorunda kaldığında izbe, sıradan ve tuhaf bir yerle karşılaşır. Üstelik babasının iş arkadaşlarının onunla münasebetsizce şakalaştıklarını görünce büyük bir hayal kırıklığına uğrayarak eve döner ve hıçkırığa hıçkırığa ağlar. Aslında babasının büyük bir adam olmadığını anlamak çocuğun sevgisini azaltmamış tam tersine çoğaltmıştır. O akşam ilk kez babasına sarılır ve onun kokusunu ilk kez içine çeker. Çünkü babasının olağanüstü bir varlık değil gerçek bir insan olduğunu anlamıştır. Halit Ziya, romantik yazarların yarattıkları kahramanlarla realist yazarların yarattıkları kahramanlar arasındaki farklara işaret ederken şunları söyler:

Romantiklerin hikâyelerinin şahısları mermerden yapılmış heykeller gibi bir şekil gösterir, Balzac'ın hikâyelerinde şahısların yaşadığı, göğüslerinin altında bir kalbin çarptığı hissedilir. Onun için bir hikâye yazmak, insanların hâllerini inceledikten sonra yine bir insan, fakat bir şahsiyete, bir benliğe sahip bir insan yaratıp doğanın gizli sırlarını saklayarak yarattığı ruh mucizesini sorgulamak gerekmektedir; masal söylemek okuyucuyu eğlendirmek değil... (Uşaklıgil, 1996, s. 59).

Bu sözlerden yola çıkarak yazarın *Büyük Adam*'da yaratmaya çalıştığı kahraman tipini daha iyi kavrayabiliriz. Yazar, ete kemiğe bürünmüş, kutsallaştırılmış, dokunulmaz kahraman tipinin yerine toplumda yeterince saygın olmayan, sıradan, güçsüz ama bir o kadar da sevmeye layık kahraman tipini koymaktadır. Bunu da bir çocukla babası arasındaki ilişkide yaratmakta, bazı kalıpları kırdığını hissettirmeye çalışmaktadır.

Beden zayıflığı ve toplumsal statüdeki güçsüzlüğün yanı sıra zihinsel zayıflık da yazarın merhamete layık gördüğü ve okuyucuya da bunu hissettirmeye çalıştığı konulardandır. Bir akıl hastanesine düzenli olarak bir dostunu ziyarete giden yazar, orada tanıştığı ünlü bir doktor hakkındaki izlenimlerini aktarırken bu doktorun aslında oradaki hastalardan biri olduğunu fark eder. Hastanın sözleri yazarı derinden etkiler. Yazar hem dostuna hem doktor rolündeki hastaya acırken kendi ile ilgili şüphelerini de bize duyumsatır. Burada yazarın korkusunu hissedebiliriz. Doktor kimliğindeki hasta, “Zaten bütün insanlar az çok deli değil midir? Bu bir ölçü sorundur. Terazinin gözü bir yana fazla sarksın, hemen bozulur. Belki siz de biraz delisinizdir, bakayım gözlerinize!..” (Uşaklıgil, 1992, s. 77) diyerek yazarı tedirgin eder. Daha sonra da yazarla vedalaşırken, onun ziyaretine geldiği dostu hakkında şunları söyler:

Sizin dostunuz, zavallı genç, kendi hâlinin hiç farkında değil. Buraya hava değişimine gelmiş olduğunu sanıyor. Hava değişimi, akıl hastanesinde hava değişimi olur mu? Olsa olsa buraya benim gibi bilimsel incelemelerde bulunmak için gelinir, değil mi? (Uşaklıgil, 1992, s. 78).

Burada bir akıl hastasının durumunun farkında olmaması bir akıl hastasının ağzından dile getirilir. Bu ironik durum yazarın kendinden şüphelenmesine neden olmaktadır. Nitekim evine döndüğünde Max Nordau'nun *Dışardan Görülünce* adlı kitabını tekrar okuduğunu anlatır. Ayrıca yazar şöyle bir not düşer: “Bu kitap, Alman düşünürünün Fransız edebiyatçıları ve şairlerini birer birer inceleyerek, delilikleri yargısına vardığı bir eserdir” (Uşaklıgil, 1992, s. 78). Bu notta bize yazarın kendi zihin sağlığı konusunda kapıldığı korkuyu iletir.

Halit Ziya, acıma ve merhamet duygularına kutsal bir anlam yüklediği ve bu duyguları evrensel boyutta büyütüp genişlettiği *Hüzünlü Bir Cuma* adlı öyküsünde camide genç bir müezzinin okuduğu Kur'an'ı dinlerken hissettiklerini şöyle anlatır:

Birden bende bu sesin anlamı daha da yükseldi, daha da genişledi. Yeniden gözlerimi kapadım ve hayalimde caminin duvarlarını açan, kubbesini kaldıran iki nurdan kol gördüm. Göklere kadar uzanan, bütün kuzeyi ve güneyi, doğuyu ve batıyı geniş bir merhamet kucağına çağırıyormuşçasına genişleyen bu kolların arasında alay alay zulme uğramış bir insanlık gördüm.

Onlar hep boyunlarının üzerinde gittikçe daha ağır bir boyunduruk sürükleyen, hep dudakları bir yoksunluk ezincisiyle kilitlenmiş, hep başları düşük, hep omuzları çökük, sonsuz bir acılar toplamının ıstırap yükünü çeke çeke, küme küme bu kolların arasına sığınmaya geliyorlardı (Uşaklıgil, 1992, s. 89).

İlerleyen satırlarda da merhamet ve acıma kelimelerinin tekrarlandığını görmekteyiz. Yazarın, camiye gelen insanların fakir, güçsüz ve acı çeken insanlar olduklarını düşünmesi ve camide Allah'ın merhametli kollarının sarılışını hissettiğini söylemesi oldukça dikkate değer. Belki yazar, üzerinde düşündüğü ya da hikâyelerine konu olarak seçtiği meseleleri böylece çözüme ulaştıracak ve ilahî adaletin merhametli kucağına bırakarak sonuçlandıracaktır.

Sonuç

Halit Ziya'nın *Onu Beklerken* adlı kitabındaki hikâyelerinin bazılarında beden güçsüzlüğü, zayıflık, hastalık ve fakirlik gibi etmenler konuları önemli ölçüde etkiler. Seçilen konularda okuyucunun ruhunu etkilemenin yolu olarak kahramanların zavallı olma durumları kullanılır. *Onu Beklerken* adlı hikâyede Afrikalı genç bir kızın vatan hasreti ve sonunda hazin ölümü konu olarak seçilmiş olmakla birlikte kızın güçsüzlüğü ve çaresizliği okuyucuyu etkilemek ve olayları şekillendirmek için kullanılmıştır. *Türk Eri*'nde askerinin, zayıf, hastalıklı ve zavallı görünümü okuyucunun duygulanmasını sağlamak için vurgulanmıştır. *Hikâye Değil*'de küçük kızın hastalıklı görünümü ve ailesinin fakirliğinin ispatı olan evlerinin tasviri aynı amaca hizmet etmektedir. *Bir Gün*

İçinde adlı öyküde konu olarak seçilen hasta askerler taburu da hastalıkları ve güçsüzlükleri vasıtasıyla okuyucunun vicdanına hitap etmektedir. *Büyük Adam*'da toplumsal statüdeki güçsüzlükten, *Deliler Evinde* ise zihinsel güçsüzlükten bahsedilerek okuyucunun yazarla empati kurması ve biraz da kendinden şüphelenmesi ya da kendine acıması hedeflenmektedir.

Halit Ziya'nın hikâyelerinde okuyucuyu duygulandırmayı esas hedef olarak seçtiğini düşündüren bir diğer etmen ise *Hikâye* adlı inceleme kitabında okuyucuyu ağlatabildiği söylenen, realist yazarlarca seçilen konuların övülmesi ve edebî eserlerin değerinin de bu ölçüte göre belirlenmesidir.

Kaynakça

- Aktaş, Ş. (1996). Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Tema. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi Türk Öykücülüğü Özel Sayısı*, s. 529. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Çetişli, İ. (2000). *Halit Ziya Uşaklıgil*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Dizdaroğlu, H. (1975). Dokuz Öykücü: Halit Ziya Uşaklıgil'in Öykücülüğü. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi Türk Öykücülüğü, Özel Sayısı*, s. 286. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Ercilasun, B. (1996). Servet-i Fünûn, Diyorlar ki ve Halit Ziya. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, s. 529. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Kerman, Z. (1996). Halit Ziya'nın Romanlarında Karakter Yaratma Usulü Olarak Mekân Kullanımına Bir Bakış. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, s. 529. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Önertoy, O. (1995). *Halit Ziya Uşaklıgil: Romancılığı ve Romanımızdaki Yeri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sazyek, H. (1989). Halit Ziya Uşaklıgil'in Hikâyeleri Aracılığıyla Vaka Kuruluşuna Bir Yaklaşım. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, s. 453. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Tural, S. K. (1996). Kısa Hikâyeciliğimiz Açısından Halit Ziya Uşaklıgil. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, s. 529. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Uşaklıgil, H. Z. (1992). Bir Gün İçinde. *Onu Beklerken*, Ş. Kutlu (Düz.). İstanbul: İnkılap Kitabevi 91-97
- Uşaklıgil, H. Z. (1992). Büyük Adam. *Onu Beklerken*, Ş. Kutlu (Düz.). İstanbul, İnkılap Kitabevi 79-84.
- Uşaklıgil, H. Z. (1992). Deliler Evinde. *Onu Beklerken*, Ş. Kutlu (Düz.). İstanbul, İnkılap Kitabevi 71-78.
- Uşaklıgil, H. Z. (1998). *Hikâye*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Uşaklıgil, H. Z. (1992). Hikâye Değil. *Onu Beklerken*, Ş. Kutlu (Düz.). İstanbul, İnkılap Kitabevi 63-69.
- Uşaklıgil, H. Z. (1992). Hüzünlü Bir Cuma. *Onu Beklerken*, Ş. Kutlu (Düz.). İstanbul, İnkılap Kitabevi 85-90.

Uşaklıgil, H. Z. (1992). *Onu Beklerken*. Ş. Kutlu (Düz.). İstanbul, İnkılap Kitabevi.

Uşaklıgil, H. Z. (1992). *Onu Beklerken*. *Onu Beklerken*, Ş. Kutlu (Düz.). İstanbul, İnkılap Kitabevi 7-15.

Uşaklıgil, H. Z. (1992). Türk Eri. *Onu Beklerken*, Ş. Kutlu (Düz.). İstanbul, İnkılap Kitabevi 33-39.

DOĞU TÜRKÇESİNE AİT BİR BOTANİK LÜGATÇESİ

Mehmet Turgut BERBERCAN

Özet: Bu makalede, 19. yüzyılın son çeyreğinde Büyük Britanya hükümeti hesabına Doğu Türkistan'da çalışmış Dr. J. Scully'nin hazırladığı Doğu Türkçesine ait bir botanik lügatçesi ele alınmaktadır. Lügatçedeki 300'den fazla bitki ismi, lügatçenin aslındaki leksikografik dizim korunmak suretiyle sıralanmış, isimlerin Arap harfli yazımları gösterilerek çeviriyazısı oluşturulmuş, ayrıca verilen Latince ve İngilizce karşılıklar korunmuştur. Kaydedilen bitki isimlerinin özellikle tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki şekilleri ve karşılıkları anlam alanlarıyla mukayese edilmesi yoluyla, Türkiye Türkçesindeki karşılıkları ortaya konulmaya çalışılmış, böylelikle Türk botanik terminolojisine göre yeniden adlandırılması sağlanmıştır.

Anahtar kelimeler: J. Scully, Doğu Türkçesi, bitki isimleri, botanik.

A Botanical Glossary of Eastern Turki

Abstract: In this article, a botanical glossary of Eastern Turki which was prepared by British surgeon Dr. J. Scully who missioned with the government of Great Britain in Eastern Turkistan in the last quarter of the 19th century is examined. The plant names more than 300 in the glossary are set in lexicographic order according to the original order of the glossary and retrancriptions of the names are prepared, also the Arabic script of the names are exhibited. In addition, the meanings in Latin and English given by Scully are preserved. Turkey Turkish meanings of the names in the glossary are tried to indicate especially by the way of comparison of the forms and lexical fields of the names in both historical and modern Turkic dialects. Thus the names are renamed according to Turkish botanical terminology.

Key words: J. Scully, Eastern Turkish, plant names, botany.

1. Giriş

Filolojik metotlar kullanılarak elde edilen dil verilerinin kültürel açıdan incelenmesi, tematik olarak hazırlanmış leksikal kaynaklar oluşturularak kültür kelimelerinin analiz edilmesi, eski Türk filolojisine kaynaklık edecek ve bu suretle Türk kültür tarihinin aydınlatılmasını sağlayacak tespitlere varılması; geniş bir perspektif dahilinde, milli dil çerçevesinde teşkil edilen Türklüğe ait kültür müesseselerinin ve geçilen kültür merhalelerinin ortaya koyulması bakımından Türkoloji araştırmaları için oldukça büyük önem arz etmektedir.

“Tabiat”, Türk kültürünün vazgeçilmez bir parçası olarak, avcı ve göçebe Türk hayatının mekânı olmuş, böylelikle Türk yaratıcılığının ilham aldığı birinci kaynak hâline gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında bitki, hayvan, tabiat

olayları, coğrafi şekiller, gök cisimleri vs. tabiata ait kavram alanlarının karşılığı olan kültür kelimelerinin Türk dilindeki yeri, filolojik değer bakımından ön sıralarda olmuştur. Bir milletin hayat tarzını, hayata bakışını, temasa geçtiği yabancı kültür muhitlerini yansıtan ve kültürün kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan bu tip kültür kelimelerinin araştırılması, geçmişten bugüne uzanan kültür hayatının ve milletlerin devamını sağlayan kültürel dinamiklerin aydınlatılması demek olacaktır. Bu ideale hizmet ettiğini düşündüğümüz ve bu çalışmayla bir yönünü aydınlatmak istediğimiz bir eser olarak, Robert B. Shaw'ın 19. yüzyılın sonlarında, büyük ölçüde Kaşgar ve Yarkend bölgelerinde konuşulan Türkçeyi, Doğu Türkçesini, ana hatlarıyla ele alan *A Sketch of the Turki Language as Spoken in Eastern Turkistan, Part I-II* adlı eser çok önemlidir. Eserin birinci kısmını *Gramer*, ikinci kısmını Doğu Türkçesindeki temel kelimelerin İngilizce karşılıklarını veren bir *Lügat* oluşturmaktadır. İkinci kısmın son sayfalarında, ayrı ayrı bölümler hâlinde hazırlanmış Doğu Türkçesi kuş ve bitki isimleri listeleri vardır (Shaw, 1878, ss. 209-226)¹. Birer lügatçe mahiyetinde olan bu listeler, Büyük Britanya'nın Bengal ordusundaki uzmanlarından, Kaşgar'da da görev yaptığı bilinen misyoner Dr. J. Scully'e ait olup *Journal of Asiatic Society of Bengal* (47: 1, 1880)'de ayrıca yayımlanmış *Lists of Names of Birds and Plants (Doğu Türkçesi Kuş ve Bitki İsimleri Listesi)* adlı çalışmaya dayanmaktadır. Scully'nin hazırladığı derlemeler, Doğu Türkistan'ın faunasını ve florasını anlamamızı sağlayan birinci derecede önemli kaynaklardan biri olduğu gibi Doğu Türkçesinin ornitoloji (kuşbilimi), botanik (bitkibilimi), fitoterapi (şifalı bitkilerle tedavi) ve medikal (tababet) terminolojisini yansıtmaları bakımından da Türk dili ve kültürü üzerine yapılan araştırmalara kaynak teşkil etmektedir.

2. Tabiatla İlgili Kelimeler ve Kültür

Çok eski çağlardan beri insanoğlu, yaşadığı mekân olarak çevresini kuşatan, kendisi için tehlikeli ve faydalı birçok unsurla teçhiz edilmiş tabiatı önce anlamaya ve anlamlandırmaya, sonra tanımaya ve böylelikle adlandırmaya başlamıştır. İnsanın var oluşu, nesillerin sürmesi, tabiatı tanımak ve tabiatın öğrendiklerini adlandırarak gelecek kuşaklara aktarmakla mümkün olmuştur. Tabiatın en büyük parçası olan insan, kendisi gibi dünyada belli bir hayat süren hayvanlar ve bitkilerle çevrili canlı bir hayat içinde kendisini bulur; bu canlı varlıklardan kendi var oluşunun sürmesi için yararlanmasını bildiği gibi onların çeşitli özelliklerini birer totem ya da motif hâlinde dinsel ya da sanatsal gayelerle kendisine isnat etmeyi de bilmıştır. Şahıs isimlerinin çeşitli bitki ve hayvan isimlerinden oluşması, güç ve iradenin sağlamlığını,

¹ Listede verilen bitki isimlerinin Almanca karşılıkları için ayrıca bk. Le Coq, 1912, ss. 118-129. Kuş isimleri listesi için ise bk. Berbercan, 2010, ss. 1-32.

kurumsallığını temsilen bitki ve hayvan figürlerinin kullanılması gibi kültürel semboller insan varlığının tabiatın aldığı ilhamı gösterir. Özellikle Türk kültüründe bu durumun pek çok örneğini bulmak mümkündür (bk. Ögel, 2006). Hangi hayvanların av hayvanı olduğunu, insana karşı tehdit oluşturduğunu, ehlileştirilebildiğini, sütünün içilebildiğini, derisinin giyim kuşam için kullanılabildiğini; hangi bitkilerin şifalı, zehirli veya besleyici olduğunu, liflerinden kumaşlar yapılabildiğini vs. öğrenmeye başlayan insan; öğrendiği, tanımaya başladığı tabiat unsurlarını, o unsurlara yüklediği sosyal, kültürel, dinsel ya da sanatsal olabilen belli bir anlam kategorisi içinde tanımlayarak adlandıracak ve gelecek nesillere bu isimlerle aktarmakla yükümlü olacaktır. Bu açıdan, bitki ve hayvan isimlerinin kültürel bir veri hâlinde değerlendirilmesi, tabiatın bir unsuru olarak var olup kültürün taşıyıcısı olma işlevi gördüklerini anlamak gerekir.

Bitki isimlerinin fihristler hâlinde neşredilerek tespit edilmesi, bugüne kadar verilmiş olan Latince karşılıklar kullanılarak ve filolojik karşılaştırmalarla Türk botanik terminolojisinin aydınlatılmasını sağlamak mümkün görünse de bunda pek çok zorluk bulunmaktadır. Bugün Türk dilinin yayıldığı hemen hemen her coğrafyada, standartlaşmış dilde bulunmayan sadece ağızlarda yaşayan pek çok bitki ismi bulunmaktadır. Her coğrafyada farklı farklı isimler alabilen bu bitkilerin tespit edilmesi; var olan isimlerin tam olarak hangi bitkilere işaret ettiğinin bulunması, bilimsel karşılıklarının tespit edilmesi, bu sahada araştırma yapanların karşılaştığı en büyük zorluklardandır (bk. Önler, 1990, s. 357).

İncelememizin konusunu teşkil eden Scully'nin botanik lügatçesine bakıldığında, Avrupa'daki Latin dillerinin oluşumunda piyoner görevi üstlenen Latinceye benzer bir şekilde, bugünkü Türk lehçelerinin oluşumunda etkin rol oynayan Çağataycanın (bk. Eckmann, 2003, ss. 74-108), yani Moğol istilasından sonra oluşmaya başlayan müşterek Orta Asya Türkçesinin, bir başka deyişle "Doğu Türkçesi"nin devamı olarak konuşulan Kaşgar ve Yarkend dolaylarındaki ağızlarda bulunan bitki isimlerinin derli toplu bir şekilde alfabetik olarak sıralandığı görülmektedir. Kaydettiği bitkileri görerek ve bizzat halk ağzından dinleyerek lügatçesine aldığı anlaşılabilir Scully, bazı bitki isimlerinin İngilizcedeki yahut Latincedeki karşılıklarını tespit edememiştir. Küçük bir lügat olmasına karşın ele alınan bitki isimlerinin, belli bir misyon bilinciyle, hazırlanma amacına uygun olarak, Doğu Türkistan'ın kaynaklarını tam olarak yansıtan bir mahiyette bulunmak üzere, o devirdeki İngiliz endüstrisinin, medikal ve ziraat alanlarında çalışan sektörlerin dikkatini çekecek şekilde, bölgenin florasını, tarım mahsullerini tam anlamıyla belirlediğini söyleyebiliriz.

3. Botanik Lügatçesi

Aşağıda sunulan botanik lügatçesinde, bitki isimlerinin Arap harfli yazımları korunmak suretiyle çeviriyazısı hazırlanmış, Scully'nin kaydettiği İngilizce ve Latince karşılıklardan yola çıkılarak ve kaynakçada belirttiğimiz tarihî ve çağdaş Türk lehçelerine ait çeşitli leksikal eserler, eski ve modern botanik kaynakları kullanılarak, Türk botanik terminolojisine uygun bir şekilde, bitki isimlerinin Türkiye Türkçesi karşılıkları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Dil bilgisi açısından bakıldığında, Doğu Türkçesinin karakteristik dil özelliklerinin, bilhassa fonolojik özelliklerin bitki isimlerinde muhafaza edildiğini görmekteyiz. Kelime başında /t-/nin korunması (Örneğin; *tiken*, *térek*, *tal*, *tarıg*, *toğraq tili*, *töklük ot*, *toğrağ*, *tüge taparı*), /k-/nin korunması (Örneğin; *kök lobyâ*, *keyik tili*, *közgi buğday*); iç ve son seste /-G-/ , /-G/'nin düşürülmemesi (Örneğin; *azğan*, *tarıg*, *tatlıg şeftül*, *tozğaq*, *sarıg ot*), iç seste /-ğ-/nin /-v-/ye dönüşmemesi (Örneğin, *qoğun*) vs. bu özelliklerin başında gelmektedir. Köken bilgisi açısından bakıldığında, lügatçenin içerdiği kelimelerin yaklaşık olarak %50'sinin Türkçe kökenli olduğu bilinen kelimelerden oluştuğu görülmektedir. Bugün kullanılmayan veya muhtelif Türk lehçelerinde yaşamakta olan pek çok bitki ismini bu lügatçede tespit etmek mümkündür. Scully, bazıları eş anlamda bulunmak üzere, toplam olarak 322 bitki ismi kaydetmiştir. İsimler Arap alfabesinin sıralanışına göre dizimlenmiştir. Lügatçenin aslındaki yapıyı bozmamak gayesiyle var olan leksikografik dizim korunmuştur. Her madde başını Arap harfleriyle yazılmış bir isim ve o ismin çeviriyazısı oluşturmakta olup hemen alt satırda sırasıyla, ismin *Türkiye Türkçesi* / *İngilizce* / *Latince* karşılıkları verilmiştir (Çeviri yazısında şüphe bulunan ya da anlamı tam olarak tespit edilemeyen, tereddüte kalınan yerlerde bu durumu göstermek üzere *soru işareti* (?) kullanılmıştır). Ayrıca çalışmamızın sonuna, lügatçede geçen bitki isimlerinin Latin harflerinin sıralanışına göre hazırlanmış bir dizini ilave edilmiştir.

ا (A, E, É, I, İ, O, Ö, U, Ü)

اچي چجغاك **açı çıçgak**

Acı çiçek? (çıçgak)

اچيغ انار **açıg anār**

Acı nar

اچي كوكي **iħçi köki**

Kolza (Bir tür yabancı lahanaya) ya da

kolza tohumu / Rape or Cole-seed /

Brassica napus

ادراسمان **ādrāsmān**

Peganum harmala / Bk. گل اسمان **gül**

āsmān

ارامدان **ārāmadān**

Bir ağaç adı / Name of a tree,

Undetermined

ارپه **arpa**

Arpa / Barley / Hordeum distichum

ارپه باديان **arpa bādyān**

Anason / Anisum sativum

ارپه خان **arpa ħan**

Bir tür arpa

ارتیش **artış**

Bir tür sedir ağacı / The Pencil

Cedar / Juniperus excelsa

ارمن **ermen**

Pelin otu / Wormwood / Artemisia

vulgaris

ازغان **azğan**

Bir tür çiçek / A species of rose /

Rosa

اغاچه بوغوچ **agaça yuğuç**

Kabakgillerden bir bitki / A

Cucurbitaceous Plant

افتاب پرست **āftāb-perest**

Ay çiçeği / Sunflower / Helianthus

anuus

افیون گلی **afyon güli**

Haşhaş, afyon çiçeği / Opium Poppy

/ Papaver somniferum

اقارمن **aq ermen**

Ak pelin otu / A species of

Wormwood / Artemisia

اق المه **aq alma**

Beyaz elma / White Apple / Pyrus

malus

اق اوزوم **aq üzüm**

Beyaz üzüm / White Grape / Vitis

vinifera

اق باديان **aq bādyān**

Kişniş / Coriander / Coriandrum

sativum

اق باش اوت **aq baş ot**

Kereviz / Celery / Apium

graveoleus

اق پياز **aq piyāz**

Beyaz soğan / A variety of Onion /

Allium cepa

اق تیکان **aq tiken**

Deniz iğdesi / Sea Buckthorn /

Hippophaë rhamnoides

اق تیکان **aq tiken**

Bir tür funda / A Shrub / Lycium

ruthenicum

اق چیگده **aq çigde**

Beyaz iğde / White Eleagnus

اق گل عنبر **aq gül 'anber**

Peygamber çiçeği / A Centaurea

اق چیچک اوت **aq çécek ot**

Bir tür tere otu / A species of Cress

/ Lepidium latifolium

اق قوناق **aq qonaq**

Ak darı / The Great Millet / Holcus

sorghum

اق لاله **aq lāle**

Ak lale

اق لوبيا **aq lobyā**

Ak nohut, beyaz leblebi / White pulse / Dolichos lablab

اق ليلي قزاق **aq leyli qazaq**

Ak afyon gülü / White Opium Poppy / Papaver somniferum

اق نبات **aq nebāt**

Ak kavun / A variety of Sweet Melon / Cucumis melo

الا كوكي **ala köki**

Ala kökü?

التونكل **altun gül**

Sarı gül / Golden flower

القات **alqat**

Bir tür ağaç?

المورت **almurt**

Armut / The Pear / Bk. امورت **amurt**

المه **alma**

Elma / The Apple / Pyrus malus or Pyrus indica

الو بالو **ālū bālū**

Erik

الوجه **ālūça**

Bir cins erik

امورت **amurt**

Armut / The Pear / Pyrus communis

انار **anār**

Nar / The Pomegranate / Punica granatum

انار گلي **anār gülü**

Nar gülü / Pomegranate blossom

انجير **encir**

İncir / The Fig / Ficus carica

انديجان اوزومي **endicān üzümü**

Endican üzümü

انديجان گل **endicān gül**

Endican gülü

اوجمه **ücmē**

Dut / The Mulberry / Morus alba

اوجون **ocun**

Ocun (*Colchicum autumnale*: bir tür sonbahar çiçeği olup dağlık bölgelerde yetişir.)

اوروك **örük**

Erik / The Plum?

اورهدان **örehdān**

Turpgillerden bir tür ot, deli otu / A Boragewort / *Asperugo procumbens*

اوزوك **özük**

özük (? < *ezük*)

اوزون توروپ **uzun turup**

Uzun turp / Knol kohl / Brassica oleracea caulorapa

اوسمه **osma**

Asma

اوسون **usun**

Yabani lahana / The Wild Cabbage / Brassica oleracea

اوغري تيكان **oğrı tiken**

Baklagillerden bir tür bitki / A Leguminous plant / *Astragalus* sp.

اولجا **ulca**

Kayısı / The Apricot / Bk. اولجه **ülce**

اولجه **ülce**

Kayısı / The Apricot / *Prunus armeniaca*

اولمناق **avul munāq**

Bir tür sütlegēn / A species of Spurge / *Euphorbia lathyris*

اويدان **oydān**

Bir tür boya otu / A species of Madder / *Rubia* sp.

ايتاوزوم **it üzüm**

İt üzümü

ايتخمکيلكي **it himek peliki**

Kavun / Bk. قوغون **qoğün**

ايتقوغون **it qoğun**

Bir tür kavun / A variety of Sweet Melon / Cucumis melo

ايركك اوومه **érkek üçme**

Erkek dut

ايرككاقوموش **érkek qomuş**

Erkek komuş (Ispanakgillerden bir tür ot, bir tür kara pazı)

ايشاكقوموش **éşek qomuş**

Eşek komuş (Ispanakgillerden bir tür ot, bir tür kara pazı) / Orache / Atriplex sp.

ايگر **éger**

Eğir kökü, hazanbel / Sweet Flag / Acorus calamus

ايناكفتي **eynek feştî**

Kene otu ya da hint otu bitkisi tohumu / Castor oil seeds / Ricinus communis

اييغورماچي **ayg qormaçı**

Tespit edilememiştir (Ayr. bkz. Le Coq, 1912, s. 120).

ب (B)

باجينچامغور **bācīn çamğur**

Çin şalgamı

باجينقوغون **bācīn-qoğun**

Çin kavunu / Chinese Melon

باجينگلي **bācīn güli**

Hezaran çiçeği / A Larkspur / Delphinium incanum

بادام **bādām**

Badem / The Almond / Amygdalus communis

باقلا **baqla**

Bakla / A Bean / Faba sp.

بدنگان **bedingān**

Patlıcan / The Egg-Plant / Solanum melongena

بغداي **buğday**

Buğday / Common Wheat / Triticum vulgare

بوخوار **buğvār**

Turgillerden bir bitki / A Cruciferous plant

بودوشقاق **buduşqaq**

Büyük pıtrak / Burweed / Xanthium strumarium

بورتسي **bürtsi**

A Chenopod / Eurotia ceratoides

بورياوزوم **böri üzüm**

Hanmeligillerden olup *mürver*, *patlangıç*, *kurt üzümü* olarak da

bilinen bitki / Bladder-Senna / Colutra arborescens

بوريبوچاقاي **böri porçaqı**

Bir tür bezelye?

بوريسمساقاي **böri samsaqı**

Bir tür canavarotu / A Broomrape / Orobanche sp.

بوريبياپورماقاي **böri yapurmaqı**

Tespit edilememiştir.

بوغز **buğaz**

Mısır / Corn

بويه **büye**

Baklagillerden bir tür bitki / A Leguminous plant / Sophora alopecuroides

بيده **beyde**

Kaba yonca / Purple Medick or Lucerne / Medicago sativa

بي سي **bey-sey**

Şalgam / The Turnip / Brassica rapa

بيشك شرين **béşek şirin**

Bir tür tatlı kavun / A variety of Sweet Melon

بيهي **bihî**

Ayva / The Quince / Pyrus cydonia

پ (P)

پاڤه پوتې قوموش **pāqa pūtī qomuş**
 Bir tür kamyş / A species of Reed
 پاڤه ياپورماق **pāqa yapurmaq**
 Sinir otu / The Greater Plantain /
 Plantago major
 پالك **pālek**
 Rhinacanthus communis ?
 پنتگان **petingān**
 Patlıcan / The Egg-Apple plant /
 Solanum Melongena / Ayr. bk.
 بدنگان **bedingān**
 پوپوک سوپورگي **pūpūk süpürgi**
 Kamyş / A Reed / Arundo
 پورچاق **porçaq**
 Bezelye / Common Pea / Pisum
 sativum
 پياز **piyāz**
 Soğan / Onion / Allium cepa
 پيازك **piyāzek**
 Soğancık, bir tür küçük soğan?
 پيزك **pizek**
 Bir çim türü / A Grass /
 Calamagrostis laxa

ت (T)

تاتليغ انار **tatlġ anār**
 Tatlı nar
 تاتليغ شفتول **tatlġ şeftül**
 Şeftali / The Nectarine / Amygdalus
 persica
 تاج خوراز **tāc ħorāz**
 Bk. تاجي گل **tācī gül**
 تاجي گل **tācī gül**
 Horozibiği çiçeği / The Cockscomb
 / Celosia cristata
 تاربوز **tārbūz**
 Karpuz / The Water Melon /
 Citrullus vulgaris

تاربوزك *tārbūzek*

Kabakgillerden bir bitki / A
 Cucurbitaceous plant / Momordica
 Charantia
 تارغاچ **tarğaç**
 Tespit edilememiştir.
 تال **tal**
 Dal
 ترپ **turup**
 Bayır turpu, kırmızı turp / The
 Radish / Raphanus sativus
 تريغ **tarıġ**
 Darı / Millet / Panicum miliaceum
 تماكو **tamaku**
 Tütün / Tobacco / Nicotiana
 tabacum
 توتوشقاق **tutuşqaq**
 Dulavrat otu / Burdock / Lappa
 major
 توخوماك **tūħūmek**
 Baklagillerden bir tür bitki / A
 Leguminous plant / Sophora
 japonica
 توزغاق **tozğaq**
 Bir tür sferik mantar
 توغاچ **toğaç**
 Tokaç, bir tür ağaç
 توغراغو **toğraġu**
 Kavak
 توغراق **toğraq**
 Balsam kavağı / A Poplar / Populus
 balsamifera
 توغراق تيلي **toğraq tili**
 Kavak sürgünü?
 توكليك اوت **töklük ot**
 Bir tür ot
 توگه تاپاني **tüğe tapanı**
 Deve tabanı
 تيراك **térek**

Ak kavak / The White Poplar /
Populus alba
تيرتي سوگت *térti sögüt*
Salkım sögüt / The Weeping Willow
/ Salix babylonica
تلبه بيده *telbe beyde*
Beyaz yonca / White Melilot /
Melilotus alba

ج (C)

جاماقه *cāmāqa*
Su otu / A Pondweed /
Potamogeton natans
جانگدو *cāngdū*
Küçük fasulye / The small Bean
جنسته *ceneste*
Erik / The Plum / Prunus domestica
جوني *cüveni*
Bir tür dere otu / A species of Dill /
Anethum Sowa
جوخار گل *coḥār gül*
Bir gül türü
جوري قند *corī qand*
Bir tür tatlı kavun / A variety of
Sweet Melon
جیغه *ciğda*
Bir tür tatlı kavun / A variety of
Sweet Melon
جیگده *ciğde*
İğde / A species of Oleaster /
Eleagnus angustifolia

چ (Ç)

چالنگ *çaleng*
Bk. چلنگ *çileng*
چامغور *çamğur*
Şalgam / The Turnip / Brassica rapa
چامغور چوچوکی *çamğur çüçüki*

Şalgam cücüğü
چاي کوكي *çay köki*
Çay kökü
چقير اجمه *çaqır üçme*
Çakır dut
چلنگ *çileng*
Lahana / Brassica oleracea
چوجون اوت *çücün ot*
Bir tür darı / A species of Millet /
Panicum crus-galli
چوجون تريغ *çücün tarığ*
Bir tür darı / A Fodder grass /
Panicum glaucum
چوچوك بويه *çüçük büye*
Bir tür meyan kökü / A species of
liquorice / Glycyrrhiza glandulifera
چوچوك بويه مونجاقاي *çüçük büye*
muncaqı
Baklagillerden bir tür bitki
چينغ *çığ*
Bir tür çim / A grass / Arundinella
nepalensis
چيغیرتماق *çığrtmaq*
Bir tür zambak, süsen / A species of
Iris / Iris soongarica
چیلان *çılān*
Hünnap / The Jujube / Zizyphus
vulgaris
چیلکه زرداک *çilke zerdek*
Çilke zerdeği
چیلکی *çilki*
Bir tür tatlı kavun / A variety of
Sweet Melon
چینار *çénār*
Çınar / The Oriental Plane Tree /
Platanus orientalis
چیني گل *çinī gül*
Çin güllü, saraypatı / China Aster

خ (H)

خان گلی *han güli*

Kadife çiçeği / French Marigold /
Tagetes patula

خطاي خينه *haṭay ḥuna*

Bir tür kına çiçeği / A species of
garden Balsam

خطاي سپورکيسي *haṭay süpürgisi*

Bir tür horozibiği çiçeği / An
Amaranth / Amaranthus blitum

خطاي گل *haṭay gül*

Çin gülü, saraypatı / China Aster /
Callistephus chinensis

خوخاه *ḥōḥāh*

Kırma bitki / A Composite plant

خوخه تيكان *ḥōha tiken*

Bir tür deve dikenini / A kind of
Thistle / Cnicus arvensis

خوخه گل *ḥōha gül*

Cnicus arvensis ?

خونگان *ḥōngān*

Salatalık / Cucumber / Cucumis
sativus

د (D)

داوا *dāvā*

İlgün ağacı / Tamarisk / Tamarix sp.

داودر *dāvder*

Bir tür fasulye / French Bean /
Phaseolus vulgaris

دودو *dodo*

Hint yer elması / A species of Yam /
Dioscorea deltoidea

ز (Z)

زاغون *zāḡūn*

Bir tür küçük şalgam / Wild Newew /
Brassica campestris

زردک *zerdek*

Havuç / The carrot / Daucus carota

زرنگزه *zerengze*

Aspir bitkisi / The Safflower plant /
Carthamus tinctorius

زعفر گل *za'fer gül*

Safran / Saffron plant / Crocus
sativus

زغیر *zıḡır*

Keten / Flax / Linum usitatissimum

زیخ *ziḡ*

Bir üzüm türü

س (S)

ساقسزگل *sapaqsız gül = sapaqsı gül*

Bir tür gül, sapaksız gül

سپورزي *süpürzi*

Horozibiği çiçeği / An Amaranth /
Amaranthus blitum

سپورگي *süpürgi*

Bir tür ılgın ağacı / A species of
Tamarisk / Tamarix elongata

سده *sede*

Karaağaç / The elm / Ulmus erosa

سریغ ازغان *sarıḡ azḡan*

Sarı gül / Yellow rose / Rosa
brunonii

سریغ اوت *sarıḡ ot*

Yüksek bölgelerde yetişen bir tür
sarı ot / A grass found growing at
high elevations

سریغ بویه *sarıḡ büye*

Baklagillerden bir tür bitki / A
Leguminous plant / Sophora sp.

سریغ تلبه بیده *sarıḡ telbe beyde*

Sarı yonca / Common or Yellow
Melilot / Melilotus officinalis

سریغ زاردک *sarıḡ zerdek*

Bir tür havuç

سریغ سبه **sarığ sebbe**
 Aynısefa çiçeği / Pot marigold /
 Calendula officinalis
 سریغ سنبر گل **sarığ senber gül**
 Bir tür kadife çiçeği / African
 Marigold / Tagetes erecta
 سریغ سوکت **sarığ söğüt**
 Sarı söğüt / Yellow Willow
 سریغ عشق پیچاق **sarığ 'aşq pıçaq**
 Güngüzeli / Indian Cress /
 Tropaeolum majus
 سریغ گل **sarığ gül**
 Sarı gül / A Marigold / Calendula
 stellata
 سریغ هفرانک **sarığ heferāng**
 Güngüzeli / Tropaeolum
 سریغ یورکاماچ **sarığ yürgemeç**
 Bir tür bağbozan otu, küsküt / A
 species of Dodder / Cuscuta sp.
 سریمساق **sarımşaq**
 Sarımsak / Garlic / Allium sativum
 سمساق پیاز **samsaq piyāz**
 Bir tür soğan / A variety of onion /
 Allium cepa
 سوتلیک اوت **sütlik ot**
 Bir tür marul / A species of Sow-
 thistle / Mulgedium tataricum
 سوسن گل **sūsen gül**
 Bir tür zambak, süsen / A species of
 Iris
 سوسنی عشق پیچک **sūseni 'aşq pıçek**
 Bir tür zambak
 سوک **sök**
 Bir tür çim / A Grass / Polypogon
 monspeliensis
 سوکت **sögüt**
 Sögüt / A Willow / Salix
 daphnoides
 سولوق اوت **suluq ot**

Sulu ot
 سونگ پیاز **soñ piyāz**
 Bir tür soğan
 سیاه دانه **siyeh-dāna**
 Rezene çiçeği / Fennel Flower /
 Nigella sativa
 سیمز اوت **sémiz ot**
 Semiz otu

ش (\$) **ş**
 شاتوت **şātūt**
 Bir tür dut / A species of Mulberry
 / Morus laeviga
 شال **şāl**
 Pirinç / The Rice plant / Oryza
 sativa
 شالدير بويه **şaldır büye**
 Baklagillerden bir tür bitki
 شالدير لاغوج **şaldır lāgūç**
 Baklagillerden bir tür bitki / A
 Leguminous plant / Sphærophysa
 sp.
 شفتول **şeftül**
 Şeftali / The Peach / Prunus persica
 شلغوت **şalgūt**
 Tespit edilememiştir (Ayr. bkz. Le
 Coq, 1912, s. 125).
 شمشا **şümşe**
 Buyotu, çemen / The Ferngreek /
 Trigonella fænum-græcum
 شوخلا **şūhlā**
 Bir tür it üzümü / A species of
 Night-shade / Solanum nigrum
 شوم بويه **şūm büye**
 Bir tür canavarotu / A species of
 Broomrape / Phelipæa indica

ع (‘) **‘**
 عشق پیچک **'aşq pıçek**

Gündüz sefası / A Bindweed /
Pharbitis nil

عينالو **'aynālu**

Tespit edilememiştir.

غ (Ġ)

غشه **ġaše**

Koruk salkımı, tohumluk hıyar

ف (F)

فاخته اوروغي **fāhte uruġi**

Pamuk tohumu / Cotton seeds /

Gossypium herbaceum

فالاک **fālāk**

Demir dikenini / Tribulus terrestris

فيياز **fiyāz**

Soğan / Onion / Allium cepa

فرنگ گلي **fēreng ġlī**

Firenk gülü

ق (Q)

قاپاق **qapaq**

Su kabağı / The Gourd / Cucurbita pepo

قاپاق تيراک **qapaq térek**

Kabak ağacı / Gourd poplar

قارغه تامغاقي **qarġa tamġaqı**

Karga damağı, kabakgillerden bir tür bitki / A Composite plant / Phænopus orientalis

قارغه تامغاقي **qarġa tamġaqı**

Sıracaotu / A figwort / Dodartia orientalis

قارغه تامغاقي اوت **qarġa tamġaqı ot**

Baklagillerden bir tür bitki / A Leguminous plant / Oxytropis sophora

قارغه جيکده سي **qarġa cigdesi**

Bir tür iğde, karga iğdesi / A species of Eleagnus

قاغز اوت **qaġaz ot**

Boğa dikenini / Milk Thistle / Sonchus oleraceus

قامچي گل **qamçı ġül**

Bir tür horozibiğı çiçeğı / The Loves-bleeding Amaranth /

Amaranthus candatus

قامچي گل **qamçı ġül**

Söğüt otu / Garden Persicary / Polygonum orientale

قامغاق **qamġaq**

Dikenli çöven, çorak / A Saltwort / Salsola collina

قايروم **qayrum**

Tespit edilememiştir.

قارا ارمن **qara ermen**

Kara pelin otu

قارا اوجمه **qara üçme**

Kara dut / A species of Mulberry / Morus atra-purpureus

قارا اوروك **qara örük**

Zerdali / Apricot / Prunus armeniaca

قارا سونه **qara sona**

Bir tür marul / A species of Sow-thistle / Sonchus

قارا شوخلا **qara şuhlā**

Kara it üzümü / A Night-shade / Solanum nigrum

قارا گل **qara ġül**

Gül hatmi / A species of Marsh Mallow / Althea rosea

قارا يغاچ **qara yġaç**

Bir tür dişbudak ağacı, kara ağaç / A species of Ash / Fraxinus moorerafliana

قزىل ازغان **qızıl azġan**

Kırmızı çiçek, bir tür gül / Red Rose

قزىل پاچاق **qızıl paçaq**

Kızıl bacak?

قزىل پىياز **qızıl piyāz**

Kırmızı soğan / Red Onion

قزىل توروپ **qızıl turup**

Kırmızı turp / Red Radish /

Raphanus sativus

قزىل جنسته **qızıl ceneste**

Kırmızı erik

قزىل جىگده **qızıl cigde**

Kızıl iğde / An oleaster / Eleagnus

parviflora

قزىل خينه **qızıl huna**

Kızıl kına çiçeği / A variety of

garden Balsam

قزىل زرداك **qızıl zerdek**

Kızıl havuç

قزىل گل **qızıl gül**

Kırmızı gül / The rose / Rosa

macrophylla

قزىل لاله **qızıl lāle**

Kırmızı lale

قزىل لىلى قزاق **qızıl leyli qazaq**

Kırmızı afyon gülü / Red Opium

Poppy / Papaver somniferum

قزىل مورچ **qızıl mōrç**

Küçük ve kırmızı biber / Spur

Pepper / Capsicum frutescens

قزىل يولغون **qızıl yulğun**

Kızıl ılgın ağacı / Tamarisk /

Tamarix gallica

قلاقاي **qalaqay**

Horozibiği çiçeği / Amaranthus

قوگون **qoğun**

Tatlı kavun / Sweet Melon

قو کوكى **qo köki**

Bir tür yonca / A species of Sorrel /

Rumex klotachianus

قوموش **qomuş**

Kamış / A Reed / Arundo

madagascariensis

قومي **qūmmī**

Kavun / The melon / Cucumis melo

قوناق **qonaq**

Bir tür darı ya da Hint mısırı /

Maize or Indian-corn / Zea mays

قونگان **qoğan**

Salatalık / Cucumber / Cucumis

sativus

قوي كوكي **qoy köki**

Karabuğdayımsı bir tür ot / The

Dock / Rumex aquaticus

قياق اوت **qıyaq ot**

Bir çim türü / A species of grass /

Onlamagortis Nepalensis

قيجي **qıçı**

Hint Hardalı /Sinapis juneca

/ Indian Mustard

قىشلىك توروپ **qayşlik turup**

Turpgillerden bir bitki / A

Cruciferous plant

ك (K)

كاه لوه **kāh-lūh**

Bir tür hurma / The persimon /

Diospyros kaki

كبرايا **kibrāyā**

Şemsiyegillerden bir bitki / An

Umbelliferous plant

كرم **kerem**

Lahana

كرمك **kürmek**

Tespit edilememiştir.

ككره **kekre**

Hıyar, kavun veya kabak keleşği

ككوك كوكى **kekkük köki**

Bir tür marul / Sow-thistle /

Sonchus sp.

ككيه *kekkiye*

Sütleğen / A Spurge / Euphorbia sp.

كمپه *kempe*

Bir tür pelin otu / A species of Wormwood / Artemisia sp.

كوده *köde*

Soğan / Onion / Allium cepa

كوده امورد *köde amurt*

Bir tür armut / A variety of Pear

كوزگي بغداداي *közgi buğday*

Bir tür buğday

كوك شوخلا *kök şühlā*

Bir tür it üzümü / A species of Night-shade / Solanum nigrum

كوك عشقه پيچاك *kök 'aşqa pîçek*

Bir tür sarmaşık ot

كوك لوبيا *kök lobyā*

Bir tür fasulye / A variety of Bean

كوكنار *köknār*

Gelincik; Gökнар / The Field Poppy / Papaver rhoeas

كوكيا *kökyā*

Bir tür çiçek / An Onograd / Oenothera mollissima

كونجد *küncüd*

Turpgillerden bir bitki / A Cruciferous plant

كوه *küve*

Pamuk ya da haşhaş kozası

كيز *keybez*

Pamuk bitkisi / The Cotton plant / Gossypium herbaccum

كيز اناسي *keybez anası*

Ebegümeçigillerden bir bitki / A plant of the Mallow family / Abutilon aricennæ

كيك تيلي *keyik tili*

Bir tür sütleğen / A Spurge / Euphorbia sp.

ككيه *keyikiye*

Bir tür çiçek / Acroptilon picris

كيندر *kéndir*

Esrar, kenevir tohumu / The Hemp Plant / Cannabis sativa

كوييه *kéviye*

Rezene bitkisi / Fennel / Fæniculum vulgares

گ (G)**گل اسمان *gül āsmān***

Üzerlik / A Ruewort / Peganum harmala

گل خينه سي *gül hınası*

Kına çiçeği / Garden Balsam / Impatiens balsamina

گل سوسن *gül süsen*Bk. سوسن گل *süsen gül***گل عنبر *gül 'anber***

Bir tür peygamber çiçeği / A species of Centaurea

گل نافادان *gül nāfādān*

Hezaren çiçeği / A Larkspur / Delphinium sp.

گل نقشه *gül nefşe*

Bir tür ebegümeçi / A species of Mallow

گورونج *gürünc*

Pirinç / Rice / Oryza sativa

گیلاس *geylās (gīlās?)*

Tespit edilememiştir (Ayr. bkz. Le Coq, 1912, s. 128).

ل (L)**لوبيه *lōbya***

Baklagil tanesi / A Pulse / Dolichos lablab

لوله كوكي *lōla köki*

Lula kökü

ليلي قزاق *leylî qazaq*
Afyon çiçeği / The Poppy / Papaver

م (M)

ماش *māş*
Fasülye / The Bean / Phaseolus
mungo

مالغون *malğun*

Tespit edilememiştir.

مژگان خینه *mejgān huna*

Bir tür kına çiçeği / A species of
Balsam

مخمل گل *muħmel gül*

Bir çiçek türü

منافي *manāqī*

Tespit edilememiştir.

مندر *mandar*

Bir tür kaktüs / An Asclepiad /
Cynanchum sp.

مودان گل *müddān gül*

Bir çiçek türü

مودنه *mūnda*

Bir tür ot, lüffah?

ن (N)

نارنجي عشق پيچاك *nārinçī 'aşq pīçek*

Bir tür sarmaşık ot

ناشوت *nāşvat*

Armut / The Pear / Pyrus
communis

نخود *naħūd*

Nohut

نرگس *nerges*

Nergis çiçeği / A Narcissus

ه (H)

هوارنگ گل *hevā-reng gül*

Bir tür ebegümece / A species of
Mallow / Malva parviflora

هفت رنگ *heft reng*

Güngüzeli / Great Indian Cress / Bk.

هفرنگ *hefereng*

هفرنگ *hefereng*

Güngüzeli / The Great Indian Cress
or Nasturtium / Tropeclum majus

هم شيبير *hem-şiber*

Ebegümece / Common Mallow /
Malva sylvestris

هندوستان گل *hindüstān gül*

Hindistan gülü / Gomphrena
globosa

هويل موناك *hevīl monāk*

Bir tür sütleşen / Euphorbia lathyris
/ Bk. اولمناق *avul munāq*

ي (Y)

يارمه قمچي گل *yarma qamçı gül*

Söğütötu / A Persicary / Polygonum
sp.

يازغي بوغداي *yazğı buğday*

Bir tür buğday

باشيل عشق پيچاق *yaşıl 'aşq pıçaq*

Baklagillerden bir bitki / A
Leguminous plant

يالپوز *yālpüz*

Bir tür kazayağı / A species of
Goosefoot / Chenopodium vulvaria

يامغه سوت *yamğa sūt*

Kişniş / Coriander / Coriandrum
sativum

يانتاق *yantağ*

Deve dikenli, bir tür dikenli ve
çiçekli bitki / The Camel Plant /

Alhagi maurorum

يانگغاق *yaŋğaq*

Ceviz / The Walnut / Juglans regia

ياوا بيده **yava beyde**

Bir tür kabayonca / Wild Lucerne

ياوا گل عنبر **yava gül 'anber**

Peygamber çiçeği / Wild Centaurea

يك قوموشي **yek qomuşī**

Kaz ayağı / Goose foot /

Chenopodium albu

يكن **yeken**

Su kamışı, hasır otu / Reed-mace /

Typha angustifolia

يغاچ **yığaç**

يولغون **yulğun**

Ilgın ağacı / Tamarisk / Tamarix gallica

يومغاق سيوت **yumğaq sebüt**

Kişniş / Coriander

Ağaç / A Tree / Ailanthus excelsa

بورگماچ **yürgemeç**

Gündüzsefası / Bindweed /

Convolvulus arvensis

4. Latin Harflerinin Sıralanışına Göre Hazırlanmış Dizin

açı çıcğak

aq baş ot

arpa han

bīhī

açığ anār

aq çécek ot

artış

bōri porçaqı

ādrāsmān

aq çigde

'aşq pīçek

bōri-

āftāb-perest

aq ermen

avul munāq

samsaqı

afyon güli

aq gül-

ayığ-

bōri üzüm

ağaç-a-

'anber

qormaçı

bōri-

yuğuç

aq lāle

'aynālu

yapurmaçı

ala köki

aq leyli-

azğan

buğ'ār

alma

qazaq

bācīn-

buduşqaq

almurt

aq lōbyā

çamğur

buğaz

alqat

aq nebāt

bācīn güli

buğday

altun gül

aq piyāz

bācīn-

bürtsi

ālū bālū

aq qonaq

qoğun

büye

ālūça

aq tiken

bādām

cāmāqa

amurt

aq tiken

baqla

cāngdū

anār

aq üzüm

bedingān

ceneste

anār güli

ārāmadān

béşek şirin

cığda

aq alma

arpa

beyde

cığde

aq bādyān

arpa bādyān

bey-sey

coğ'ār gül

<i>corī qand</i>	<i>fāhte uruđı</i>	<i>kāh-lūh</i>	<i>muħmel gül</i>
<i>cūveni</i>	<i>fālāk</i>	<i>kekkiye</i>	<i>mūnda</i>
<i>çāheng</i>	<i>féreng güli</i>	<i>kekük köki</i>	<i>mūdān gül</i>
<i>çamğur</i>	<i>fiyāz</i>	<i>kekre</i>	<i>naħūd</i>
<i>çamğur-</i>	<i>ğāşe</i>	<i>kempe</i>	<i>narincī ‘aşq-</i>
<i>çüçüki</i>	<i>geylās</i>	<i>kéndir</i>	<i>pīçek</i>
<i>çaqır üçme</i>	<i>gül ‘anber</i>	<i>kerem</i>	<i>nāşvat</i>
<i>çay köki</i>	<i>gül āsmān</i>	<i>kéviye</i>	<i>nerges</i>
<i>çénār</i>	<i>gül hınası</i>	<i>keybez</i>	<i>ocun</i>
<i>çığ</i>	<i>gül nāfādān</i>	<i>keybez-</i>	<i>oğrı tiken</i>
<i>çığirtmaq</i>	<i>gül nefşe</i>	<i>anası</i>	<i>osma</i>
<i>çilān</i>	<i>gül süsen</i>	<i>keyik tili</i>	<i>oydān</i>
<i>çileng</i>	<i>gürünc</i>	<i>keyikiye</i>	<i>örehdān</i>
<i>çilke zerdek</i>	<i>ħan güli</i>	<i>kibrāyā</i>	<i>örük</i>
<i>çīlkī</i>	<i>ħaţay gül</i>	<i>köde</i>	<i>özük</i>
<i>çīnī gül</i>	<i>ħaţay hına</i>	<i>köde amurt</i>	<i>pālek</i>
<i>çücün ot</i>	<i>ħaţay-</i>	<i>kök ‘aşqa-</i>	<i>pāqa pütī-</i>
<i>çücün tarığ</i>	<i>süpürgisi</i>	<i>pīçek</i>	<i>qomuş</i>
<i>çüçük büye</i>	<i>hefereng</i>	<i>kök lōbyā</i>	<i>pāqa-</i>
<i>çüçük büye-</i>	<i>heft reng</i>	<i>kök şūhlā</i>	<i>yapurmaq</i>
<i>muncaqı</i>	<i>hem-şiber</i>	<i>köknār</i>	<i>petingān</i>
<i>dāvā</i>	<i>hevā-reng-</i>	<i>kökyā</i>	<i>piyāz</i>
<i>dāvder</i>	<i>gül</i>	<i>közgi-</i>	<i>piyāzek</i>
<i>dodo</i>	<i>hevīl monāk</i>	<i>buğday</i>	<i>pizek</i>
<i>éger</i>	<i>hindüstān-</i>	<i>küncüd</i>	<i>porçaq</i>
<i>encīr</i>	<i>gül</i>	<i>kürmek</i>	<i>püpük-</i>
<i>endicān gül</i>	<i>ħōha gül</i>	<i>küve</i>	<i>süpürgi</i>
<i>endicān-</i>	<i>ħōha tiken</i>	<i>leylī qazaq</i>	<i>qağaz ot</i>
<i>üzümi</i>	<i>ħōħāh</i>	<i>lōbya</i>	<i>qalaqay</i>
<i>érkek-</i>	<i>ħōngān</i>	<i>lōla köki</i>	<i>qamçı gül</i>
<i>qomuş</i>	<i>ıħçı köki</i>	<i>malğun</i>	<i>qamçı gül-</i>
<i>érkek üçme</i>	<i>it ħimek-</i>	<i>manāqī</i>	<i>qamğaq</i>
<i>ermen</i>	<i>peliki</i>	<i>mandar</i>	<i>qapaq</i>
<i>éşek qomuş</i>	<i>it qoğun</i>	<i>māş</i>	<i>qapaq térek</i>
<i>eynek feştī</i>	<i>it üzüm</i>	<i>mejgān hına</i>	<i>qara ermen</i>

<i>qara gül</i>	<i>qomuş</i>	<i>sök</i>	<i>toğraq</i>
<i>qara örük</i>	<i>qonaq</i>	<i>suluq ot</i>	<i>toğraq tili</i>
<i>qara sona</i>	<i>qoñan</i>	<i>sūsen gül</i>	<i>tozğaq</i>
<i>qara şūhlā</i>	<i>qūmmī</i>	<i>sūsenī ‘aşq-</i>	<i>töklik ot</i>
<i>qara ücme</i>	<i>qūy köki</i>	<i>pīçek</i>	<i>tūhūmek</i>
<i>qara yığaç</i>	<i>samsaq-</i>	<i>süpürgi</i>	<i>turup</i>
<i>qarğa-</i>	<i>piyāz</i>	<i>süpürzi</i>	<i>tutuşqaq</i>
<i>cigdesi</i>	<i>sapaqsız gül</i>	<i>sütlik ot</i>	<i>tüge tapanı</i>
<i>qarğa-</i>	<i>= sapaqsı</i>	<i>şāl</i>	<i>ulca</i>
<i>tamğaqı</i>	<i>gül</i>	<i>şāldīr büye</i>	<i>usun</i>
<i>qarğa-</i>	<i>sarığ ‘aşq-</i>	<i>şāldīr lāğūç</i>	<i>uzun turup</i>
<i>tamğaqı</i>	<i>pıçaq</i>	<i>şalgut</i>	<i>ücme</i>
<i>qarğa-</i>	<i>sarığ azğan</i>	<i>şātūt</i>	<i>ülce</i>
<i>tamğaqı ot</i>	<i>sarığ büye</i>	<i>şeftül</i>	<i>yālpüz</i>
<i>qayrum</i>	<i>sarığ gül</i>	<i>şūhlā</i>	<i>yamğa süt</i>
<i>qayşlik-</i>	<i>sarığ-</i>	<i>şüm büye</i>	<i>yantağ</i>
<i>turup</i>	<i>heferāng</i>	<i>şümşe</i>	<i>yañğaq</i>
<i>qıçī</i>	<i>sarığ ot</i>	<i>tāc horāz</i>	<i>yarma-</i>
<i>qıyaq ot</i>	<i>sarığ sebbe</i>	<i>tācī gül</i>	<i>qamçı gül</i>
<i>qızıl azğan</i>	<i>sarığ-</i>	<i>tal</i>	<i>yaşıl ‘aşq-</i>
<i>qızıl ceneste</i>	<i>senber gül</i>	<i>tamaku</i>	<i>pıçaq</i>
<i>qızıl cigde</i>	<i>sarığ sögüt</i>	<i>tārbüz</i>	<i>yava beyde</i>
<i>qızıl gül</i>	<i>sarığ telbe-</i>	<i>tārbüzek</i>	<i>yava gül-</i>
<i>qızıl hına</i>	<i>beyde</i>	<i>tarğaç</i>	<i>‘anber</i>
<i>qızıl lāle</i>	<i>sarığ-</i>	<i>tariğ</i>	<i>yazğı-</i>
<i>qızıl leylī-</i>	<i>yürgemeç</i>	<i>tatlıg anār</i>	<i>buğday</i>
<i>qazaq</i>	<i>sarığ zerdek</i>	<i>tatlıg şeftül</i>	<i>yek qomuşī</i>
<i>qızıl mōrç</i>	<i>sarımsaq</i>	<i>telbe beyde</i>	<i>yeken</i>
<i>qızıl paçaq</i>	<i>sede</i>	<i>térek</i>	<i>yığaç</i>
<i>qızıl piyāz</i>	<i>sémiz ot</i>	<i>térti sögüt</i>	<i>yulğun</i>
<i>qızıl turup</i>	<i>siyeh-dāna</i>	<i>toğaç</i>	<i>yumğaq-</i>
<i>qızıl yulğun</i>	<i>soñ piyāz</i>	<i>toğrağ</i>	<i>sebüt</i>
<i>qızıl zerdek</i>	<i>sögüt</i>		
<i>qo köki</i>			
<i>qoğun</i>			

yürgemeç

za'fer gül

zāgūn

zerdek

zerengze

Zıgır

ziḥ

Sonuç

İnceleme konusunu teşkil eden Doğu Türkçesine ait botanik lüğatçesindeki 300 civarındaki bitki ismi, lüğatçenin aslındaki leksikografik dizim korunarak sıralanmış, isimlerin Arap harfli yazımları gösterilmek suretiyle çeviriyazısı oluşturulmuş ve ele alınan bitki isimlerinin lüğatçede kaydedilen Latince ve İngilizce karşılıklarından yola çıkılarak ve özellikle tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki şekilleri ve karşılıkları anlam alanlarıyla mukayese edilmesi yoluyla, Türkiye Türkçesindeki karşılıkları ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu çalışmayla, Türk dilindeki bitki isimleri üzerine yapılmış çalışmaların oluşturduğu literatüre bir kaynak daha temin edilmiş ve böylelikle Türk botanik terminolojisinin söz varlığının aydınlatılması yolunda bir katkı sağlanmıştır.

Kaynakça

- Atalay, B. (2006). *Kaşgarlı Mahmud, DivanüLügati't-Türk IV (Dizin)*. Ankara: TDK.
- Bayrak, Ö. (2005). *Tarihî Türk Şivelerinde Bitki İsimleri*. GÜ Sosyal Bilimler Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Baytop, T. (2007). *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Berbercan, M. T. (2011). Dr. J. Scully'nin Doğu Türkçesi Kuş İsimleri Listesi. *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 2011/41. (Baskıda).
- Borovkov, A. K. (1959). *Uzbeksko-russkiyslovar'*. Moskva.
- Boz, E. (2004). Türkiye Türkçesinde Kişi Adı Olarak Meyve Adları. *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 2004/V(1), 1-13.
- Britten, J., Holland, R. (1886). *A Dictionary of English Plant-Names*. London: Trübner&Co.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Çitođlu, G. (1994). *Fitoterapi Bitkiler Sözlüğü İngilizce-Latince / Latince-İngilizce*. Ankara.
- Ebciođlu, N. (2010). *Bitki Adları Sözlüğü İngilizce-Türkçe / Türkçe-İngilizce*. İstanbul: İnkılap.
- Eckmann, J. (2003). *Çağatayca. Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Osman F. Sertkaya (Haz.). Ankara: TDK.
- Gümüştam, G. (2010). Eski Anadolu Türkçesinde Eczacılık Terimleri ve Bu Terimlerin Tıp, Botanik, Zooloji, Madencilik, Kimya Terimleriyle İlişkileri. *Turkish Studies, International Periodical For the Language, Literature and History of Turkish or Turkic*, Spring 2010/5(2), 1033-1087.
- Hamzayev, M. Y. (1962). *Türkmen Diliniñ Sözlüğü*. Aşğabat: Türkmenistan SSR İlimler Akademisiniñ Neşiryatı.
- Hauenschild, I. (1989). *Türksprachige Volknamen für Kräuter und Stauden (mit den Deutschen, Englischen und Russischen Bezeichnungen)*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Hauenschild, I. (1994). Botanica im Dīwānluğat at-turk. *Journal of Turkology*, Summer 1994/2(1), 25-100.
- İleri, C. (2007). DivanüLügati't-Türk'te Geçen Meyve ve Sebze Adları ve Türklerin Bunlardan Yararlanma Biçimleri. *TDK Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2007/669, s.542-572.
- Küçüker, P. (2010). Lügât-i Mükilât-ı Eczâ'da Türkçe Bitki Adları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2010/3(11), s. 401-415.
- Le Coq, A. von (1912). Eine Liste Osttürkischer Pflanzennamen, *Baessler-Archiv*, 6, 118-129.
- Lindsay, T. S. (1923). *Plant Names*. New York and Toronto: The Sheldon Press.
- Johnson, F. (1852). *Dictionary Persian, Arabic, and English*. London: W. H. Allen.
- Mütercim Asım Efendi. (2009). *Burhan-ı Kati*. Ankara: TDK.

- Necib, E. N. (1968). *Uygurça-Rusça Lugat*. Moskova.
- Ögel, B. (2006). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile) II. Cilt*. Ankara: TTK.
- Önler, Z. (1986). Hacı Paşa'nın Müntehâb-ı Şifâ Adlı Eserinde Geçen Bitki Adları Üzerine. *TDK Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1986/LI(413), 403-406.
- Önler, Z. (1990). XIV ve XV. Yüzyıl Anadolu Türkçesi Botanik Terimleri. *Journal of Turkish Studies*, 1990/14, 357-392.
- Önler, Z. (1999). *Celalüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntehâb-ı Şifâ II - Sözlük*. İstanbul: Simurg.
- Öztürk, F. (2005). Kutadgu Bilig'de Bitki Adları. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2005/VI(1), 201-208.
- Shaw, R. B. (1878). *A Sketch of the Turki Language as Spoken in Eastern Turkistan, Part I-II, With List of Names of Birds and Plants by J. Scully*. Calcutta: Baptist Mission Press.
- Tuncer, H. (1974). *Hayatizade Mustafa Feyzi Efendi, Yabani Bitkiler Sözlüğü I. Cilt*. Ankara: Tarım Bakanlığı Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1988). *Türkçe Sözlük 1-2*. Ankara: TDK

KÖROĞLU DESTANI'NIN BATI KOLLARI ÜZERİNDE ELEŞTİREL SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİ

Nesrin FEYZİOĞLU

Özet: Halk anlatıları ortak yaşanmışlığı, ortak hafızayı, toplumun acılarını, hayat tarzını, zevklerini, değerlerini aktarırken ayı zamanda çeşitli dönemlere dair tip, model, algı ve davranış kalıplarını, birey ve topluluk açısından söz konusu olan sosyal süreçleri sunarlar. Anlatılarla birlikte kültürel kodlar, algılar ve kabuller kültürel dil aracılığı ile taşınır, yaşar. Ancak sözlü gelenekle taşınan ilk dönem anlatıların dili, ortak iletişim aracı olma ve taşıma fonksiyonlarından daha farklı işlevlerle de karşımıza çıkar. Özellikle büyüsel (mitik) düzlemde vücut bulan, algılanan mit metinleri, masal, destan ve efsanelerde dil, yoğun sembolik ifadelerle örülüdür. Tüm bu gerekçelerle Türk kültürünün önemli metinlerinden biri olan Köroğlu Destanı'nın Batı kollarına ait anlatımları esas alarak "Eleştirel Söylem Çözümlemesi" yöntemi ile çözümlemek, gönderilenlerini görmek istedik.

İncelememize konu olan Köroğlu Destanı, Türk kültür hayatı içerisinde, en eski mitik parçalarla birleşmiş, kültürel dinamikler, sosyal yaşantı, algı ve kavrayışlar ile iç içe girmiş, bütünleşmiş bir anlatıdır. Destanın yaygınlığı, onu cazip kılan şey, öncelikle içinde barındırdığı kültürel kodlar ve kabuller sebebiyledir. Köroğlu Destanı'nın özellikle Batı kollarını, "yerleşik hayatın şekillendirdiği hak ve adalet kavramlarının, kültürümüzde yerleşik hayata geçişle görülen sınıf kavramının, sınıfsal çatışmanın ilk tezahürleri ve atlı-bozkır kültürünün yerleşik kültür karşısındaki duruşunun bir tür tezahürü ve karşılayış biçimi"nin hikâyesi şeklinde değerlendirmek mümkün olacaktır.

Anahtar kelimeler: Köroğlu Destanı, sosyal tip, Göstergibilim, simge, Folklor, ideoloji.

A Critical Discourse Analysis on the Western Variations of Köroğlu Epic

Abstract: Folk tales are the products of shared memory and life of a society. They depict the common sorrows, life styles, and happiness of the societies. They also analyze the stereotypes, role modals, cultural codes, traditions, perceptions and concessions through their narrations. However, the language has some roles other than having a role common for communication. The language is full of allegoric concept especially in those texts such as, myths, epics and legends. So we wanted to analyze and explain Köroğlu epic, one of the most important texts of Turkish culture, by means of semiology.

As the epic is very common with its cultural codes and concessions, the basically the western variations of Köroğlu epic western variations can be evaluated as 'an occurrence of the values such as fair and justice that is brought by the settled life style'.

The basic reason behind the popularity of the epics is that it carries the cultural codes, traditions and acceptance of the societies. In that respect, Köroğlu epic analyzes not only the western variations, justice and loyalty which are shaped

through the settled life style but also class consciousness and conflicts which are observed as a result of the settled life style of our culture.

Key words: Köroğlu epic, socialtype, semiology, symbol, folklore, ideology.

Giriş

Milletlerin kabile hayatından, millet olmaya varış süreçlerinin tüm kültürel, sosyal içeriğinin çeşitli şekillerde edebiyat katına taşınıp ifadesini bulduğu destanlar, milletlerin sözlü ve yazılı edebiyatlarının ilk olgun ve önemli eserleridir.

İnsanlık tarihi içerisinde karşılaştırmalı ve sistematik edebiyat araştırmaları çerçevesinde kültürel kodların çok değişik semboller altında tezahür ettiğini ve yaşadığını gösteren çok sayıda çalışma yapılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, halk anlatılarından biri olan ve çeşitli yönleri ile ilk dönem destanlarımızdan ayrılan Köroğlu Destanı'nı sembolik dil öğeleri açısından değerlendirmek, göstergebilimden istifade etmek sureti ile dilin sembolik işlevinin dstandaki kullanım şekilleri üzerinde bir tahlil denemesi yapmaktır. Anlatının göstergeleri epik bir metin olmaktan ziyade sosyal ve nispeten ideolojik bir metin olarak değerlendirileceği için "Eleştirel Söylem Çözümlemesi" yönteminin kullanılmasına karar verilmiştir.

Makalenin giriş kısmında Köroğlu destanının Türk kültür hayatı içindeki yaygınlığına işaret edilerek, kolları ve anlatı ile ilgili tür sorununa değinilmek suretiyle, destan kahramanı, hikâye kahramanı, hatta masal kahramanı ve âşık Köroğlu ile ilgili tespitlere yer verilecektir. İnceleme için Boratav'ın Köroğlu'nun Anadolu (Batı) kollarına yer verip incelediği eseri seçilmiştir. Çalışmada ana metne eleştirel söylem çözümlemesi metodu çerçevesinde yer verilecektir.

Son zamanlarda sadece dil araştırmaları ile sınırlı kalmayan söylem çözümlemesi dilin ve sanatın hemen bütün dalları üzerinde yapılan araştırmalarla birlikte edebî anlatılarda da etkin biçimde kullanılmaya başlamıştır.

Bugün hâlâ Köroğlu anlatıları ile ilgili bir tür sorunu yaşanmaktadır. Çok sayıda bilim insanı konu ile ilgili çeşitli görüşler öne sürmüş, destan kahramanı, hikâye kahramanı, hatta masal kahramanı, sosyal haydut ve âşık Köroğlu ile ilgili yorumlar yapmıştır¹.

¹ Boratav, Pertev Naili, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Adam Yayınları İstanbul, 1988; Akdağ, Mustafa. *Celâli İsyancıları, 1550-1603*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963; Çetin, İsmet, *Köroğlu Hikâyelerinde Âşık Tipi ve Fonksiyonları, Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslararası Sempozyumu*, Abant İzzet Baysal

1. Destanın Kolları ve Yaygınlığı

Çekirdek etrafında birbirinden farklı ideal, tip ve olgunun şekillenmesi, anlatının çehresinin yer yer değişmesi, anlatıldığı sosyal zemin ve ihtiyaçlara göre şekillenmesi, Koroğlu anlatısına diğer destanlarımızdan ayrı bir yaygınlık kazandırmıştır.

Dursun Yıldırım,

Koroğlu Destanı'nın, uzun asırlar ötesinden günümüze ulaşan ve hâlâ anlatım geleneği içindeki yerini muhafaza eden, sevilen ünlü bir destanımız olduğunu, hemen bütün Türk dünyasında ve Türklerle uzun asırlar beraber yaşamış milletlerin hayatında derin akisler bırakmış olan Koroğlu Destanı'nın, kültürümüzün müşterekliliği açısından bakıldığında destanî bir eser olmasının yanı sıra maziye taşıyan abidevî bir kıymete de sahip bulunduğunu, bugün bile, anlatıldığı ve dinlendiği coğrafi alanın vüs'ati dikkate alınınca, Türkler arasında kültür bütünlüğünü koruma bakımından gördüğü iş emhmiyetinin daha iyi anlaşılacağını (Yıldırım, 1983, s.103) vurgular.

Türk destanları zaman, konu, tema, şekil, motif ve yayılma alanları dikkate alınarak değerlendirildiğinde üç Türk destanının yüzyılların ötesinden kollar ve daireler halinde muhtelif devirlerin olay ve kahramanlarını da içine alarak

Üniversitesi Yayınları, Bolu 1998; Çetin, İsmet; Türk Destanları ve Koroğlu Milli Folklor, Ankara 1998, cilt 5, s. 39, ss. 46-52, 261; Hobsbawm, Eric. *Haydutlar*. Çev. Fatma Taşkent. İstanbul: Logos Yayıncılık, 1990; Çobanoğlu, Özkul, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003; Ekici, Metin, *Türk Dünyasında Koroğlu*, Akçağ Yay. 2004; Sakaoğlu, Saim; Alptekin, Ali Berat, *Türk Saz Şiiri Antolojisi (14-21. Yüzyıllar)*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.; Bayat, Fuzuli; *Koroğlu-Şamandan Âşık, Alptan Erene*, Ankara, 2003; Alptekin Ali Berat, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Ankara, 1997; A. Berat Alptekin, Koroğlu Hikâyeleri Malatya'da Bilinmekte midir? *İnönü Üniv. III. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu/Tebliğler*, İstanbul 1989, ss. 42-46/ Koroğlu Hikâyesi'nin Demircioğlu Erzurum Kolu, Erciyes, 12 (241), Eylül 1989, ss. 11-14; Reichl, Karl; *Türk Boylarının Destanları*, Çev. Metin Ekici, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2002; Özkan, İsa, Koroğlu Destanı'nda Kahraman ve Atının Doğuşu ile İlgili Motiflerin Tahlili, *Türk Dili Dergisi*, 549, Eylül 1997; Öztelli, Cahit, *Koroğlu Dadaloğlu Yaşamı Sanatı Şiirleri*, Varlık Yayınları, İstanbul 1982; Reçepoğlu, Altay Suroy; Makedonya'da Derlenmiş Koroğlu Masalında Yer Adları ve Kişiler, *Bolu'da Halk Kültürü ve Koroğlu Uluslararası Sempozyumu*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları, Bolu 1998; Ali Yakıcı, Halk Anlatılarında Yer Alan Koroğlu Tipleri ve Âşık Koroğlu'nun Bu Tipler Arasındaki Yeri, *Milli Folklor* 2007, Yıl 19, s. 76, ss. 112-123; Arslan, Mustafa; *Koroğlu Destanı'nın Türkmen Versiyonu Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme*, İzmir, Ege Üniv. S.B.E., 1997 (Yayımlanmamış Doktora Tezi)..vd.

zamanımıza kadar ulaştığına ve Türk boylarının sözlü edebiyatlarında esaslı roller oynadığına tanık oluyoruz. Epostan farklı olarak “epope” şeklinde adlandırılan bu büyük eserler dünya edebiyatında pek fazla değildir.

İlyada ve Odessa, Şehname gibi sayılı destanlar epope seviyesine ulaşmış eserlerdir.

Türk edebiyatında ise Oğuz Kağan, Köroğlu kolları ve Manas’ın bu özelliğe sahip ve hatta hacim, motif ve olay yoğunluğu bakımından söz konusu destanlardan daha zengin olduğunu görüyoruz (Özkan, 1997, ss. 223-224).

Yapılan araştırmalara göre Köroğlu anlatısının Orta Asya kolları daha ziyade epik karakterli metinler olup, Köroğlu daha çok alp tipi, at ise neredeyse bir destan kişisi olarak daha çok mitolojik bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Anlatının Orta Asya kollarının şekillenmesinde mitik unsurlar ve epik karakter etkindir.

1.1. Destanın Batı (Anadolu) Kolları

Köroğlu Destanı’nın Batı (Anadolu, Balkanlar ve Kırım, Kafkas ötesi) rivayetleri ile Doğu/Türkistan (Uygur, Türkmen, Özbek, Tacik, Kazak ve Karakalpak) olmak üzere iki ana rivayeti ve bu rivayetler etrafında teşekkül eden yüzü aşkın kolu bulunmaktadır (Yıldırım, 1983, ss. 103-114; Türkmen, 1983, ss. 83-90; Özkan, 1997, ss. 223-233).

Destan anlatıcılarına dayanarak Köroğlu Destanı’nın 366, 700 veya 777 kolunun olduğunu rivayet edildiğini söyleyen (Boratav, 1946, s.28) Boratav’ın kendisi de Köroğlu’nun bütün rivayetlerini, mühim taraflarını almak ve teferruatından mümkün olduğu kadar kaçınmak suretiyle hülasa ettiği çalışmasında destanın Batı kollarını anlatarak rivayetleri mukayese etmiştir (Boratav, 1931, s. 13).

Destanın Anadolu sahasından 15 kolu derlenmiştir (Kaplan, Akalın, Bali, 1973 III). Söz konusu kollardan bazıları daha önce bazı araştırmacılar ve âşıklar tarafından derlenip yayımlanmıştır (Kaftancıoğlu, 1979, s. 336).

Anadolu kolları ile ilgili olarak Hüseyin Beyaz’ın *Köroğlu Antep Rivayeti* (1986), Sevgi Koçak’ın, *Köroğlu’nun Erzincan Varyantı* (1992), Hacı Ali Özturan’ın *Maraş Ağzı Köroğlu* (2009), M. H. Tehmasıb’ın *Köroğlu* (1975) çalışmaları gibi çok sayıda çalışma mevcuttur.

2. Köroğlu Tipi ve Anlatının Türü

Köroğlu’nun “diğer Türk destanlarına göre pek çok problemi içinde saklayan” (Özkan, 1997, s. 225) epope seviyesine ulaşmış bir destan (Özkan, 1997, s. 224) olduğunu belirten Özkan, Köroğlu Destanı’nın Türkistan rivayetlerinde kahramanın ve atının karanlık bir yerde doğuşu ve olağanüstü özellikler kazanması motifinin saklı tutulduğunu, Batı rivayetlerinde ise sadece atıyla

ilgili motiflerin muhafaza edildiğini, destanın ana çatısında en eski tabakayı teşkil eden bu iki motifin mitolojik devrin izlerini taşıdığını, Anadolu ve Azerbaycan rivayetlerindeki Köroğlu adının gözlere mil çekme motifinden kaynaklandığını, aslında bunun âşıklerce kahramanın unvanının makul bir izahından başka bir şey olmadığını, ayrıca bazı Batı rivayetlerinin sözlü dolaşım sırasında Doğu (Orta Asya) rivayetlerine de karıştığını, ancak destanda kahraman ve atıyla ilgili olay ve motiflerin Orta Asya kaynaklı olduğunu, dolayısıyla Köroğlu destanının Orta ve Yeni Çağ'ın kahramanlarıyla zenginleşmekle beraber, teşekkülü bakımından İslâmiyet'in Türklerce kabul edildiği dönemlerden önceye gittiğini belirtmektedir (Özkan, 1997, s. 233).

Sözlü anlatılarda ve yazılı halk edebiyatında farklı Köroğlu tipleriyle karşılaşılmaktadır. Bu tiplerin başında “destan kahramanı” olan Köroğlu gelmektedir. Diğerleri ise; “hikâye kahramanı” ve “masal kahramanı” olarak görülen Köroğlu tipleridir. Bunlara ek olarak da “ozan tipi”ni oluşturan “Âşık Köroğlu” yer almaktadır ki; destan, hikâye ve masal kahramanı olan Köroğlu tiplerinin de önemli özelliklerinin başında âşık oluşları, ifade edecekleri konuları şiirle anlatmalarını gelmektedir (Yakıcı, 2007, s. 113).

Çetin, Köroğlu hikâyelerinde âşık tipini ve bu tipin fonksiyonlarını ele aldığı yazısında, Köroğlu'nun bazen destan, bazen hikâye, bazen masal, bazen destanî hikâye olarak isimlendirildiğini, yazılı ve sözlü kaynaklardan, başka edebi ürünlerle de beslenerek günümüze kadar ulaşan bir klâsik olduğunu, eski dönemlerde destan formunda olan Köroğlu'nun Türkiye sahasında hangi isimle isimlendirilmiş olursa olsun halk hikâyeciliği geleneği içinde benimsenip kahramanlık konulu bir hikâye olarak anıldığını belirtmektedir (Çetin, 1998, s. 353).

Sakaoğlu, Âşık Köroğlu'nu, “Özdemiroğlu Osman Paşa'nın İran seferi ile ilgili olarak söylediği iki şiirinden hareketle onun 1585 yılında hayatta olduğu ve bu sefere katıldığı görüşüne varmaktayız. Bir ordu şairi olan Köroğlu, Evliya Çelebi'ye göre bir çöğür şairidir” (Sakaoğlu, 2006, s. 29) cümleleriyle tanıtmaktadır.

Köroğlu'nun tarihsel bir dönemde yaşadığına dair görüşler de ileri sürülmekte ve çeşitli tezler ortaya konmaktadır. Bu tezler içerisinde en yaygın olarak bilineni Köroğlu'nun bir Celâli isyancısı olduğu görüşüdür. Bu görüş, ilk olarak Köroğlu'nu Celali isyanlarıyla ilişkilendirerek tarihî bir zemine taşıyan Pertev Naili Boratav tarafından ileri sürülür (Boratav, 1931, s. 99). Bir diğer araştırmacı Mustafa Akdağ, *Celâli İsyancıları 1550-1653* adlı çalışmasında tarihî belgelerden hareketle 1580'lerde Bolu ve Gerede civarında yaşayan 200 kişilik bir grupla soygunculuk yapan ve Köroğlu efsanesinin kahramanı olduğunu ileri sürdüğü Ruşen Köroğlu'nun varlığından söz etmektedir (Akdağ, 1963, s. 122). Ancak birçok varyantta Köroğlu'na ait delikli demirin çıkması sebebi ile mertliğin

bozulmasından hüznülenerek artık dünyanın kendisi için anlamının kalmadığını ve ölmek istediğine dair bir söylemin varlığının eşkıya tipi ile açıklanamayacağı kanaatini taşıyoruz.

Batı versiyonu içinde değerlendirilen Türkiye ve Balkanlardaki kimi anlatılarda, Köroğlu'nun bir masal kahramanı olarak yer aldığı da görülmekte, anlatı içeriklerinin bazen nakil sürecinde başka bir tür içinde şekillenerek varlık gösterdiklerine de tanık olunmaktadır. Buna örnek olarak Türk sözlü kültür ürünleri içinde önemli bir yere sahip olan ve Oğuzname'nin bir parçası olan Dede Korkut Hikâyelerinden, yazılı varyantta biçim ve içerik olarak halk hikâyesi özellikleri gösteren *Kampüre Beyoğlu BamsıBeyrek*, *Basat'ınTepegöz'ü Öldürmesi*, *Duha Kocaoğlu Deli Dumrul* metinlerinin XX. yüzyıla geldiğimizde *Bey Böyrek ve Akkavak Kızı Hikâyesi*'ne veya *Tepegöz ve Deli Dumrul* masallarına dönüştüğü tespit edilmiştir (Oğuz, 2000, s. 53).

Seyidoğlu, “Bir varmış bir yokmuş, zamanın birinde bir Köroğlu varmış” (Seyidoğlu 1999, s. 242) biçiminde başlayan ve Köroğlu çevresinde anlatılan masalların sayısının az olmadığını ifade etmektedir.

Köroğlu'nun Balkanlarda, özellikle de Makedonya ve Kosova Türkleri arasında anlatılan birçok masal ve efsanenin kahramanı olduğu belirtilmektedir (Recepoğlu, 1998, s. 212).

Ago, efsanevi kahraman Köroğlu çevresinde masallar oluştuğunu, Köroğlu Masalı'nın Makedonya Türk halkının masalları arasında ilk sırayı tuttuğunu, popüler bir masal olan Köroğlu'nun Türk halkının kopmaz bir parçası olduğunu vurgulamaktadır (Ago, 1998, s. 260).

Bir destan, masal tipi, isyancı ve âşık olduğunu öne süren araştırmacıların yanında onun daha çok bir hikâye kahramanı olduğunu kabul eden araştırmacılar da mevcuttur. Bu görüşlerden bazıları şunlardır:

Köroğlu'nun geniş bir coğrafi mekânda Türkistan'dan Balkanlara kadar birçok Türk boy ve grubunda, bunlara ilave olarak Türklerle ilişki hâlinde olan öteki milletlerde yaşayan bir Türk destan kahramanı olduğunu vurgulayan Oğuz, bir destan kahramanı olduğu için halkbilim metodolojisi içinde Köroğlu'na, tarihte yaşamış biri olarak bakılmasının ihtiyatla karşılanması gerektiğini belirtmekte ve bu konuda şu görüşe yer vermektedir:

Köroğlu anlatmalarına vücut veren bir tarihi prototip olsa bile, yüzlerce yıl içinde boydan boya, nesilden nesile sözlü gelenek ortamında anlatılarak taşınan Köroğlu'nun yaşadığı ortamların ihtiyacı ile şekillenen bir kahramana dönüştüğünü kabul etmek gerekir.

Çünkü folklor mahsullerinin yaşaması buna bağlıdır. Halk arasında fonksiyonel olmayan, anlatıldığı coğrafya ile bütünleşmeyen bir folklor ürününün yaşaması, gelişmesi ve gelecek nesillere aktarılması mümkün

değildir. Hâl böyle olunca, Türk dünyasında anlatılan Köroğlu destan veya hikâyelerinin az çok birbirinden farklı yapılarda karşımıza çıkması tabiidir. Bu farklılaşmanın kültürel, siyasi, dinî, ekonomik ve coğrafi farklılıklarla daha büyük boyutlara ulaşması ise kaçınılmazdır. Böylece bir yerde “zenginden alıp fakire veren” bir halk kahramanı, öte yanda devlet kurmak gibi yüksek idealler taşıyan bir destan kahramanı bu geniş coğrafyada “Köroğlu” adıyla karşımıza çıkabilmektedir (Oğuz, 1998, s. 62).

Mehmet Kaplan Türk edebiyatındaki tipleri tahlil ettiği seri yazısının dördüncüsünde Köroğlu’nu inceler. Kaplan, Köroğlu’nun, hayatın manasını kuvvetli olmada bulması ve aktif dışa dönük olması bakımından “alp tipi” ne dâhil edebileceğini fakat etrafında alp tipini doğuran hayvancı göçebe toplumun bulunmaması, Köroğlu’nun bir bey veya aşiret reisi olmaması ve Ayvaz’la ilişkisi gibi sebeplerden dolayı da alp tipinden uzaklaştığını ifade eder (Kaplan, 1985, ss. 101-111) demektedir. Oğuz, sözlü ürünler arasındaki geçişlerle ilgili olarak, Eski göçebe Türk dinlerinden İslâmiyet’e geçişimize paralel olarak, mitolojiden destana, destandan kahramanlık hikâyesine, kahramanlık hikâyesinden konusu sevda ve din olan hikâyelere uzanan bir çizgiden söz eder.

Batı versiyonu olarak bilinen Türkiye sahasına ait anlatımlarda Köroğlu’nun bir hikâye kahramanı olarak görüldüğü ve bu sahadan derlenerek yayımlanan anlatıların adının da *Köroğlu Destanı* olarak verilmesi anlatının büyük ölçüde hikâye özelliği taşıdığını belirginleştirmiştir.

Boratav, Köroğlu rivayetlerini konuları bakımından tam hikâyeler (*Paris, Özbek, İstanbul, Tobol Rivayetleri*), parçalar (*Huloflu, Urfa, Yalvaç, Elaziz, Samayiloviç, Haksthausen, Maraş Rivayetleri*) ve ek olarak da Ermeni rivayetinden hareketle ele alıp değerlendirdiği *Köroğlu Destanı* adlı çalışmasının başlangıcında, Köroğlu’nun “destanî mahiyetteki halk hikâyeleri” içinde yer aldığını (Boratav, 1931, s. 1), genellikle şekil itibarıyla halk hikâyelerine benzediğini belirtmekte (Boratav, 1931, s. 78), Orta Asya rivayetlerinde destan özelliğinin ağırlıklı olmasına karşın Batı rivayetlerinde hikâyeleşmenin söz konusu olduğunu söylemektedir.

Alptekin’in, çalışmasında özetine yer verdiği yetmiş halk hikâyesinin yirmisi, Köroğlu kolları ve çevresinde oluşan hikâyelere aittir. Bunlar şu şekilde sıralanmıştır:

1. Köroğlu'nun zuhuru, 2. Köroğlu ile Demircioğlu, 3. Demircioğlu ReyhanArap, 4. Köroğlu'nun Ayvaz'ı kaçırmaması, 5. Köroğlu-Niğdeli Geyik Ahmet, 6. Köse, Kenan-Dânâ Hanım, 7. Köroğlu Han Nigar, 8. Köroğlu-Han Nigar-Hasan Bey-Telli Nigar, 9. Akşehir Telli Nigar Cengi, 10. Keloğlan'ın Köroğlu'nun atını kaçırmaması, 11. Kenan kolu; 12. Bağdat kolu; 13. Kiziroğlu Mustafa Bey-Afganistan-Gürcistan, 14. Bolu Beyi, 15. Kamber kolu; 16. Âşık Gürünü hikâyesi, 17. Kocabey kolu; 18.

Köroğlu'nun sonu, 19. Celâli ve Mehmet Bey hikâyesi, Kirmanşah hikâyesi (Alptekin, 1997, ss. 124-185).

Biz bu çalışmayı, yukarıdaki tespitlerden hareketle yerleşik hayata geçişle yeniden şekillenerek toplumsal tipe dönüşen Köroğlu'nu bir hikâye kahramanı² kabul ederek gerçekleştireceğiz.

3. Eleştirel Söylem Analizi ve Edebî Metin

Dili mutlak bir sistem olarak gören dilbilimcilere karşı çıkan ve yapısalcı anlayışa dayanan Bakhtin, dilde anlamı sistemin işleyişinden çok, herhangi bir sözlü iletişimin karşılıklı ilişkisi anlamına gelen sosyal bağlamın belirlediğini söyler. Söylem de sosyal bağlama göre şekillenir. ABD'de 1940'larda nicel bir yöntem olan içerik çözümlemesi ile başlayan söylem analizi, Avrupa'da göstergebilim, hermenötik gibi yöntemlerle gelişir (İnal, 1996, s. 34). Nitekim ilk söylem analizi çalışmaları metin ve konuşmanın yapıları içinde antropolojik, folklorik, mikro sosyolojik, psikolojik, poetik, retorik, stilistik, linguistik ve semiyotik işlevlerle ilgilenen yeni bir disiplinler arası çalışma alanı olarak 1960'larda ortaya çıkar (Van Dijk, 1985, ss. 13-85).

Söylem analizi, metni sözdizimsel ve semantik sınırların ötesine giderek bir yapısököme uğratma ve onu kuran niyetin ne olduğunu anlama çabasıdır. Gee, Micheals ve O'Conner, söylem analizi yöntemlerini metnin oluşumundaki dilbilimsel metaforları araştıran ve daha çok edebî metinlere uygulanan stilistik yöntemler ve söylemi diğer sosyal, bilişsel, siyasal veya kültürel süreçlerle ilişkilendirilerek inceleyen eleştirel yöntemler olarak iki boyutta değerlendirir (Gee, 2008, ss. 63-64).

Eleştirel yöntemler daha çok politik, ideolojik, medya, stratejik yönetime kadar geniş bir metin yelpazesine yönelik metinler için elverişlidir (Baş, Akturan, 2008, s. 56). Daha çok medya metinlerinin yapılarını açıklamaya çalışan eleştirel söylem çözümlemesi yöntemi, bu tür metinlerdeki söyleminin derin dokusunda yer alan toplumsal yapının (kimlikler, değerler, ideolojiler ve güç ilişkileri) dile ait kurgulara dönüşme biçimi ile ilgilenir.

Pragmatik (edim bilimsel) bir yöntem olan eleştirel söylem çözümlemesi, metinlerin klasik lingüistik ve edebî metin çözümleme yöntemleri ile ortaya konulamayan yönlerini çözümlemede başarılıdır.

Eleştirel Söylem analizinde metinler makro ve mikro yapılar olmak üzere iki ana başlık altında incelenir. Makro yapı incelemesinde önce haber başlıkları, alt başlıklar, haber girişi ve spotlar gibi bölümler tematik açıdan çözümlenir (Van

²Henüz biçimbilim açısından bir "Köroğlu hikâyesi" ve "hikâye kahramanı Köroğlu" kavramları bütün araştırmacılar tarafından ortak görüş olarak kabul edilmediği için çalışmamızda buraya kadar anlatının ilk şekli olan "destan" kavramını kullandık.

Dijk, 1998, s. 19). İki alt bölümden oluşan şematik çözümlemenin ise iki alt başlığının ilkinde (Durum) anlatı örgüsü; ikincisinde (Yorum) olayın gerçek kaynakları ve olaya konu olmuş tarafların tepkileri incelenir. Mikro yapı incelemesinde ise Dijk, söylemin dilin birimlerine yansıyan izlerini takip eder. Kelime seçimleri, cümle yapıları, cümleler arası nedensellik bağlarını retorikle ilişkilendirerek inceler (Van Dijk, 1985, s. 80).

Söylem belirleyici kelime ve cümle yapılarının makro düzeyde önermeleri oluşturuş ve bireysel söylemlerin makro düzeye taşınış biçimini araştırır.

Bu makalede Van Dijk'in medya metinleri için geliştirdiği yöntem, Anadolu'da şekillenirken tamamen sosyal bir karaktere bürünen ve sözlü geleneğe ait metinlerimizden sınıf kavramının ilk tezahürleri ve bununla ilgili mücadelelerin yer aldığı bir metin olan, bir anlamda ideolojik metin olarak kabul ettiğimiz Köroğlu destanının Batı Kolları üzerinde kullanılacaktır. Zira sosyo-politik olgular, sadece gündelik haberleri değil, edebi metinleri de şekillendirir. Haberin oluşumuna ilişkin olay-muhabir-okur dairesine benzeyen süreçler, edebi metinler için de geçerlidir. Habercilikte aynı haberin farklı gazetelerde veya farklı kalemlerde farklı ideolojik çerçevelerle sunulması gibi edebi metinlerde meselelere farklı bakarlar. Bu bakış farklılığı kendisini en iyi tarihî ve sosyal bir olaya yaslanan kurguları sebebiyle bu tip metinlerde ortaya koyar. Çalışmada kendine atlı bozkır kültüründen gelerek yerleşik hayata geçişin sosyal zeminini fon olarak alan *Köroğlu Destanı* söz konusu yöntemle analiz edilmektedir. Destanda gerçeklik-kurgusallık ilişkisi; olaylar ve kişiler ekseninde incelenirken; söylemi oluşturan dile ait yapıların, Van Dijk'in Eleştirel Söylem Çözümlemesi yöntemi ile kolektif şuurun ideolojik niyetinin metindeki akışı ele alışı biçimi üzerinde durulmaktadır.

Daha önce Türk edebiyatı metinlerinin söyleme dair boyutunu stilistik (biçembilim) yöntemlerle ele alan çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışma ile çekirdeğinde bir tarihîliği barındıran destan metni aynı zamanda sosyal ve ideolojik bir metin olarak kabul edilmiş "eleştirel söylem analizi" yöntemi ile ele alınıp incelenmiştir.

4. Köroğlu Destanı'nda Eleştirel Söylem- Analitik Bulgular

4.1. Makro Yapılar

4.2. Tematik Çözümleme

Eleştirel Söylem Çözümlemesi yöntemi, sebep-sonuç bağlantıları ile üst yapıdan detaylara kadar metnin tematik yapısının kategorik kuruluş ilişkilerini inceler. Tematik hiyerarşiyi oluşturan ana başlık, "makro yapılar" (Ülkü, 2004, ss. 382-383); tema ile ilişkileri bakımından incelenir. Van Dijk'e göre, bu parametrelerden geçerken sürekli metnin teması aranır. Çünkü okurun metni, zihnindeki makro tematik şemada bir yere oturtması gerekmektedir.

Ele aldığımız metin sözlü anlatı geleneğine ait bir anlatı olduğu için derleyiciler tarafından konan başlıklar mevcuttur. Ana başlık *Köroğlu Destanı*, alt başlıklar derlenen rivayetlere göre *Hoylu Bey meselesi*, *Ayvaz meselesi*, *Gürcistan hikâyesi*, *Köroğlu'nun zindana düştüğü*, *Dağıstan hikâyesi*, *Beylerin zindana düştüğü*, *Acemistan seferi...* (Boratav, 1931, s. 45). *Nigâr Hanım'ın Kaçırılması*, *Demircioğlu'nun deliler arasına girmesi*, *Köroğlu ve taciri*, *Kır-Atın Tokat'a kaçırılması* ve *Köroğlu'nun Tokat seferi*, *Bağdat seferi...* (Boratav, 1931, s. 35) şeklinde değişmektedir.

Yöntemde anlatının başlangıcında olayı başlatan süreç nakledilir. Giriş bölümünde benzeri bir indirgeme uygulandığında şöyle bir yargıya ulaşılır:

Köroğlu bir seyisin oğludur. Seyis, Bolu Beyinin seyisidir. Bey kâhyalarından bir at bulup getirmelerini ister. Köroğlu'nun babası seyis, Sultan Hanı'nda zayıf bir Kır tayı sınavarak seçer, beye getirir. Atı çelimsiz bulup beğenmeyen Bolu Beyi seyisin gözlerini kör eder. Ortak hafıza Bolu Beyi'nin seyisinden bir at getirmesini ve atı beğenmeyerek seyisi cezalandırması ile anlatının sosyal, ideolojik eksenini çizer. Getirilen atın beğenilmemesi anlatının akışını, çatışmayı hazırlayan en önemli hadisedir.

Destanın bu giriş kesiti aksiyonun başlangıcını tayin eden kısımdır. Olay çekirdeğini başlatan temel argümanlar “Bey tarafından bir atın istenmesi, getirilen atın bey tarafından beğenilmemesi, seyisin gözlerinin kör edilerek bey tarafından cezalandırılması, baba ile oğlun Çamlıbel” yerleşmeleri, Köroğlu' ismini hazırlayan mücadele sürecinin başlaması, etrafında halktan bir tabakanın oluşmasıyla Köroğlu'nun nam salması... Birer birer sıralanarak okurun destanı zihnindeki makro tematik şemanın neresine yerleştireceğini kavraması beklenir. At, Kır-At, Bolu Beyi, seyis, mert, namert, hak, hukuk, fakir, fukara, Köroğlu'nun delileri, kılıç, tüfek... gibi kelimelerin sıralanmasıyla okura bir kavramsal harita sunulmaktadır.

Tematik analizde üst ve alt başlıklara, olay girişine özel bir önem verilmesinin nedeni, bunların olayı özetleme ve onun anlam bütünlüğünü kurma görevini üstlenmesidir. Tematik incelemede ana fikre önce her bir paragraf birer cümlelik yargılara, ardından da o cümlelerin oluşturacağı paragrafları birer cümleye indirgenerek ulaşılır. Böylece metnin iletisine (ve dolayısıyla niyetine) ulaşılmak istenir. Halk edebiyatı anlatı metinlerinde bu olgu “metnin epizot”larına ve motiflerine ayrılması ile gerçekleştirilir. Buradaki genelden özele sıralanış, öne çıkarılanlar ile ayrıntı kabul edilenler arasında bir hiyerarşi gözetildiğini gösterir. Öyle ki bu ileti, ilk bölümün tüm olay örgüsünü özetleyici yapısı yüzünden bütün metne de şamil edilebilir.

Destan metni tüm Batı kolları göz önünde bulundurularak şu şekilde özetlenebilir:

1-Asıl adı Ruşen (Ürüşan) Ali olan Köroğlu Bolu Beyinin seyisi olan Yusuf'un oğludur.

2-Bey seyisten özellikleri olan bir at ister ve seyisin getirdiği atı beğenmeyerek, seyisin gözlerine mil çektirir.

3-Kör Yusuf oğlunu ve atını alarak köyüne döner.

4-Baba oğul beyden öğ almaya karar verirler. Yolları Bingöllere çıkar. Köroğlu ve atı Bengisudan içerler. Ruşen Ali bu sudan içince yenilmezlik, ozanlık ve ölümsüzlük gibi üç büyük üstünlük kazanır.

5-Atın namını işiten Bolu Bey'i Kırat'ı zorla almak ister. Baba, oğul beyin kalesinin yakınında bir dağa (Çamlıbel) çıkarlar. Orayı yurt edinerek gelen geçenden bağ almaya ve etrafa akınlar yapmaya başlarlar.

6-Çok geçmeden Yusuf ölür. Köroğlu etrafına kırk yiğit toplar. İstanbul'dan Kasapbaşı'nın oğlu Han Ayvaz'ı kaçırap evlat edinir.

7- Bolu Beyini bozgundan bozguna uğratar. Beyin kız kardeşi Döne Hatun'u kaçırap ve evlenir.

8-Tüfeğin icadı üzerine bu dünyayı sevmez ve kaybolarak kırklara karışır.

Tematik incelemede metnin türü de, -her bir türün makro yapıları ve dolayısıyla bir temayı ele alışını farklı olduğu için- önemsenir. Öyle ki alt türlerde dahi tema farklı şekillerde ele alınabilir.

Metin tür itibariyle destan olup temanın işlenişi diğer epik destanlarımızdan ve Köroğlu Destanı'nın Orta Asya kollarından farklılıklar gösterir. Bu farklılıklar özellikle Köroğlu tipi ve atın destan içindeki varlık alanları ile ilgilidir.

Anlatıda Köroğlu'nun en büyük yardımcısı Kıratı'dır. Köroğlu destanının Anadolu ve Azerbaycan'da yaygın olarak Köroğlu Zuhuru ve Bolu Beyi adları ile bilinen kollarında ana vaka at üstüne kurulmuştur. Destanda kahraman ve atıyla ilgili motifler Orta Asya kaynaklı olup mitolojik devirlerin izlerini taşıdığı için destanın Doğu rivayetlerinin kuruluşundaki ana vakada da atla ilgili kısımlar önemli yer tutmaktadır.

Yıldırım, her iki versiyon arasındaki farklılıkları yedi temel noktada toplamıştır (Yıldırım, 1983, ss. 105-106). Bu varyantlar arasında görülen belirgin husus; Orta Asya versiyonunda özellikle Köroğlu'nun doğumuyla başlayan olağanüstülükler zincirinin onun bir destan kahramanı olduğu fikrini doğurmuş olmasıdır. Batı versiyonunda ise; gölden/sudan çıkan iki aygırın biri dor, diğeri kır kısraqla çiftleşip uçarak tekrar göle/suya döndüğü (Çobanoğlu, 2003, s. 291) biçiminde anlatılan atın olağanüstü bir at tarafından döllemesi vb. dışında hikâye özelliklerinin ağırlıklı oluşudur.

Türkler yabancı din ve medeniyetleri kabul etmeden önce, göçebe yaşamışlardır. Göçebeler, ehli hayvan beslemekle ve avcılıkla geçinirler. Bu medeniyet tarzında hayvanlardan hem geçim vasıtası hem de sosyal hayatın diğer alanlarında faydalanılmıştır. Hayvan takviminin kullanılması, insanlara hayvan isimlerinin verilmesi eski Türk toplumunda hayvanların tuttuğu yeri anlamak için ipuçlarını vermektedir. Yerleşik medeniyet tipinde ise toprak geçim vasıtasının temelini oluşturduğundan, hayvanların önemi azalmıştır. Bunun neticesi olarak, tarla ve bahçenin egemen olduğu hayatın edebî tezahürlerinde bitkiyle kozmik unsurlarının kıymet kazandığını görmekteyiz (Kaplan, 2004, s. 51).

4.1.2. Şematik Analiz

Haber metinleri, hiyerarşik bir şekilde sıralanan ana başlık, üst başlık, ana olaylar, bağlam, tarih, sözlü tepki ve yorumlar şeklindeki haber şemaları ile okur tarafından bilişsel (cognitive) bir zemine oturtulur (Ülkü, 2004, s. 372). Bu süreçte başlık / isim, esere ilk ilgiyi çekme görevini üstlenmesinden dolayı önemlidir.

Kısa, özlü, metinle örtüşen, bir başlık, her edebî türün bir gereği iken; fonetik ve çarpıcı bir başlık arayışı haber metinleri ve romanların paralellikleridir.

Destan türü anonim, ortak hafızaya ait bir tür olduğu için metnin başlığı daha çok nakil sürecinde pekişerek kalıcı hâle gelir. Bir seyisin oğlu olan Ruşen Ali'nin babasının gözlerine Bolu Beyi tarafından mil çekilmesi ile başlayan öğ alma ve devamında sosyal bir mücadeleye dönüşen macerası ve yiğitliği, mertliği ile Köroğlu sıfatını alması, tanınması destanın isminin şekillenmesinde belirleyici olup bütün garp rivayetlerinde müşterektir.

Bu isim, “aynı zamanda uzun bir dönemin bu anlamda varlık sergileyen benzer tiplerinin isimleri olma, onları temsil etme” iletisini de içerir; ayrıca yerleşik hayatla birlikte farklı bir sosyal içerikle şekillenen sınıfsal hak ve adaleti tesis etme yıllarının ruhunu yansıtır. Öte yandan aynı durum alt başlıklarda da söz konusudur. Bölüm başlıklarından biri olan *Köroğlu'nun Demircioğlu ile Arkadaş Olması*, Köroğlu şahsında halka güç atfetmenin, Köroğlu'nun gücünü pekiştirmenin ve nihayet kültürel bir kod olarak Türk kültürünün önemli göstergelerinden biri olan demir göstergesinin –ki Ergenekon destanında da önemli bir kültürel göstergedir- anlam açısından derinliğine yapılan vurgu ile başarılı adlandırmalardan biridir.

Haber söylemi; en önemlinin en üst bilgi olarak yer aldığı kategorik yapısı, (kurgusal olmayan) bilginin zaman mekân-kişi bağlamında açıklanması ve olayların neden, şart gibi işlevsel bağlarla (genelleme, özelleme, kıyaslama yapılarak) ortaya konması gibi hususlar bakımından kurgusal edebî türlerden

farklılaşır. Ancak her ikisi de birer anlatı oldukları için şematik yapı itibariyle benzeşirler.

Destanın adında ve giriş paragraflarında kimi zaman anlatının eksenini çizilir ve okur nerede ne zaman neyin olduğunu ve bu olayın nasıl bir tutumla ele alınacağını kavrar. Destanın girişinde tüm olay örgüsü ana hatları ile belirir; Köroğlu'nun Çamlıbel'e yerleşmesi, etrafında halk tabakasına ait insanların birikmesi Bolu Bey'ine ait davranış örgülerinin verilmesi ile olayın nasıl bir ideolojik tavırla anlatılacağı sezdirilmiştir. Bu durumu, "çerçeveleme" kavramı ile açıklamak mümkündür: Medya metinlerinde haber anlatısının gerçekliğe nasıl yaklaştığı ve onda neyi çerçeve içine aldığı işaret eden bu kavram (Van Dijk, 1998, s. 43); tarihî romanlarda yazarın uzun tarihî olaylar dizisinde kendi ideolojik eğilime göre ve neyi okura gösterdiği ve neleri göz ardı ettiği ile açıklanır. Köroğlu anlatısının ilk şekli bir destan türüdür ve destan türü itibariyle çekirdeğinde tarihîliği barındırır.

Haberin sonunda çoğu zaman son bir toparlayıcı yoruma yer verilir, bu yorum bölümü, genellikle metni ortaya koyan niyetin en bariz haliyle belli olduğu yerdir.

Makalemizin ana tezine uygun nihai yorum, destanda, Köroğlu'nun encamı olarak görülen epizotta verilmektedir. Dubois de Montpereux ve Baron von Haksthausen'in tespit ettikleri rivayetlere göre, Köroğlu, tüfeğin icadından sonra, "Köroğlu' maksadın hâsil oldu" deyip kaybolması tamamen değilse bile diğer bazı rivayetlerde vardır. Elaziz'den gelen bir rivayet de Köroğlu ile bir çoban arasında, de Montpereux ve Baron von Haksthausen rivayetindekine benzer bir vaka geçtiğini gösteriyor ve buna dair bozuk bir şiir parçası veriyor:

Delikli demir çıktı mertlik bozuldu

Gitti dünya merd elinden kaldı namerd ortada.

Meşhur "Tüfek icad oldu mertlik bozuldu / Eğri kılıç kında paslanmalıdır" mısralarını içeren şiirler Maraş rivayetinde görülmektedir. Maraş rivayetlerinden birinde Köroğlu'nun sonu şu şekilde de anlatılmaktadır:

Köroğlu tüfekli bir çobana rast gelir; elindekinin ne olduğunu sorar. Çoban izahat verir: "Kurtları öldürmek için silah" der. Köroğlu eline bir kurşun alır, eziverir ve bunun bir insanı öldürebileceğine inanamaz. Tüfeğe göğsünü gerer ve çobana ateş etmesini söyler. İşte Köroğlu böyle ölür (Boratav, 1931, s. 61).

4.1.2.1. Durum

İncelemenin durum bölümünde olay örgüsü; düz (linear), paralel, zincirli anlatı yapılarının hangisine uyduğu incelenir ve bunun yazarın niyeti ve söylemle ilişkisi kurulmaya çalışılır. Yazar, inandırıcılığı sağlamak için gerçekliği nasıl kurgulamıştır? Hangi zaman dilimlerini atlamış, hangisini anlatmıştır? Anlatıcı olarak kimi seçmiş ya da öyküsünü kimin bakış açısından anlatmıştır? Bu

seçimlerin sebepleri neler olabilir? Kurguda olayların belli bir önem sırasına göre dizilmesi belli yerlerin öne çıkarılması veya görmezden gelinmesi hangi sebeplerden ötürüdür? Söz konusu sorular, destanın eleştirel analizine uyarlandığında ele alınan gerçek olayın ne oranda kurgusallaştığı ve olayın fonundaki sosyalliğin, tarihiliğin, ideolojik göstergelerin kurguya nasıl yansıdığı hususları öne çıkar.

Destandaki olay örgüsü düz bir olay örgüsüdür. Ortak hafızanın anlatıdaki niyeti, bir atın varlığı ile başlayan mücadelede yerleşik hayatın getirdiği bazı sosyal problemleri semboller aracılığı ile anlatmaktır. Köroğlu tipi, bu mücadele için, mücadeleye uygun biçimde anlatı içinde kurgulanmıştır. Bolu Bey'inin karşısına Köroğlu'nu ve Köroğlu şahsında halkı koymaktadır. Asli kişi olarak halktan birini seçen destan, sosyal yapıyı yeniden inşa ederek anlamlı karşı duruş sergiler. Destan sonunda başarıya ulaşanlar hakları verilmeyen ve gözden düşen halk tabakasına ait kahramanlardır.

Anlatıda inandırıcılık, toplumsal kavram ve olgularla, kültürümüze ait değerlerle sağlanmaya çalışılmıştır. Zaman belirsizdir ancak Anadolu'ya ait bazı yer isimleri ve Bolu Beyi ve saraya ait ifadelerden hareketle zamanın yerleşik hayata geçiş sürecine ait bir zaman dilimi olduğu anlaşılmaktadır.

Kültürel değerlerimizden fakir fukaraya, düşküne yardım etmek, at yetiştiriciliği başta olmak üzere, atla ilgili hemen her olgu ve kavram, mücadele tavrı, arkadaş, yurt, sevgisi, sadakat, âşıklık geleneğine dair çizgiler, Anadolu coğrafyasına ait yer adları, göçebe hayatımıza dair izlerle ilgili olan her tasarım destanın inandırıcılığını güçlendirmiş, pekiştirmiştir.

Durum açısından yapılan incelemede ele alınan hususlardan biri de eser-yazar ilişkisidir. Destanın bilinen manada bir yazarı yoktur. O, halk hafızasının, kolektif şuurun bir eseridir. Destanda ortak hafıza olay örgüsünü, gerçeğe göre ancak dönemin iletişim ve edim dili ile inşa etmektedir.

Destanı şekillendiren ortak hafıza, bağlı bulunduğu sosyo-kültürel söylemin gereklerine bağlıdır. Her ne kadar konumunu belirtmekte dikkatli davranırsa da iyi bir okur, metnin ipuçlarını değerlendirerek, onun bilinen söylem gruplarından hangisine ait olduğunu sezecektir. Halkın, sosyal ve ideolojik tavrı destan tiplerinin söylem ve edimlerinde diyaloglarında, ulaştıkları düşüncelerde saklıdır. Kültürel hafızada yerleşik medeniyetin bazı zorunlulukları ve buna bağlı meseleleri mevcuttur. Buna bağlı sınıfsal çatışmaları giderecek düşünce ve davranış dizgesi Köroğlu şahsında destanda yer almaktadır. Köroğlu'nun tanınma sürecinde çevresinde biriken, ona katılan insan sayısı artmıştır. “İnsanlar, içinde yaşadıkları coğrafi çevrenin verilerine göre yaşama tarzlarını tayin etmeye çalışırlar. Coğrafi çevrede gördüğümüz elemanlardan bazıları doğrudan doğruya, bazıları da dolaylı olarak sosyal hayat alanlarına ve sosyal yapılara etkide bulunurlar” (Nirun, 1991, s. 3).

Öte yandan destanın siyasal zemini olumlanan ve olumsuzlanan simgesel figürlerden anlaşılmaktadır. Köroğlu ve çevresi olumlanırken, Bolu Beyi'nin olumsuz bir tip olarak çizilmesi bu durumu örnekler. Destanın rivayetlerinde Köroğlu'nu olumlayarak ideal kahramanı hazırlayan iki örnek şöyledir: Köroğlu, babasını defnettikten sonra yolda Deli Hasan'la mücadele eder. Bu rivayette Köroğlu'nun etrafına kahramanların toplanması bununla başlar. Deli Hasan kendisini mağlup edenin kulu olacağına ahdetmiştir (Boratav, 1931, s. 52). Yine Paris rivayetinde birisi, çadırına gidip yol bacını isteyen Köroğlu'na "Mert Köroğlu böyle herkesi çadırında rahatsız etmez" cevabını verir (Boratav, 1931, s. 57).

Bolu Beyi'nin olumsuzlanması, çok iyi bir at getirmesine rağmen seyisin gözlerine mil çektirmesi, Köroğlu'na verdiği söze ihaneti, Köroğlu'nun hapsi ile anlatı içine taşınmaktadır (Boratav, 1931, s. 59).

Durum bölümünde ayrıca söylem, yerel ve küresel tutarlılık bakımından ele alınır. Söylemin yerel ve genel bağlamını meydana getiren parçalar: söylemin geçtiği yer ve zaman, taraflar ve bu tarafların iletişimleri ve sosyal roller, konuyla ilişkili sosyal bilgiler, normlar ve değerler, kurumsal ve örgütsel yapılar olarak sıralanabilir. Köroğlu destanının Anadolu (Batı) kollarının şekillenmesinde yerleşik hayatın getirilerinin, zorunluluklarının tesiri göz ardı edilemez. Anlatı, 'yerleşik hayata geçiş sürecinde karşılaşılan diğer medeniyetler, kültürler, hayat felsefeleri ile karşılaşılrken atlı-bozkır kültürünün zarar görmemesine, köksüzleşmemeye bilhassa gayret etmeyi' ihsas eder. Bu bir anlamda modern ile geleneğin arasında baş göstermeye başlayan ilk çatışmaları yansıtırken bir taraf tutmak çabasıdır.

4.1.2.2. Yorum

Bu bölümde "üst yapılar" arasındaki ilişkiler ele alınır (Sözen, 1999, ss. 124-132).

Konu hakkında tarafların görüşlerine eşit olarak yer verilip, nihai kararın okura bırakılıp bırakılmadığı önemsenir. Yazarın söylemini güçlendirebilmek için, kendi savına yakın olanlara fazla yer verip diğerlerini görmezden gelmesi veya birtakım stratejilerle ötekileştirmesi teşhir edilir.

Destan metninde Bolu Bey'i ve destekçilerine yönelik çeşitli olumsuz tanımlamalar metin boyunca ifade edilir. Diğer bir deyişle destanın şematik üst yapı organizasyonu, ait olduğu ideoloji grubunun duruşu ile tutarlıdır. "Bey atı beğenmez, seyisine kızar ve gözlerinin oyulmasını emreder. Kör seyisi aldığı atın üstüne bindirip yollar" (Boratav, 1931, s. 31).

Bolu Beyinin seyisi, Sultan Hanında bir çeşme başında su içen beygirler arasından suyu diğerleri gibi içmeyen zayıf bir kır tay alır. Tuz Hisarı'nda bir hayvan sürüsünün parasını vererek bütün beygirleri Tuz Gölü'ne sürer.

Gölün öbür ucundan yalnız bir zayıf tay çıkar. Onu da alır. Diğer adamlarının getirdikleri güzel beygirler içinde bu zayıf hayvanları gören Bolu Beyi adamcağızın gözlerini oydurur, bu hayvanlara bindirip kovar (Boratav, 1931, s. 41).

cümleleri semantik ve ideolojik tutarlılığı örnekleyen cümlelerdir. Yeni şekillenen hayat tarzı ile öne çıkan halk metaforu, “delikli demir çıktı mertlik bozuldu” şeklinde ki ifadeler, karşılaşılan yeninin, şekillenen yeni yaşam zemininin sevimsiz bir temsili olarak anlatıda önemli bir rol ifa etmektedir. Kısacası destanda bu tür olgular, ait oldukları söylem grubunun (halk tabakası) ideolojisi ile ilişkilidir.

4.2. Mikro Yapılar

4.3. Cümle Yapıları

Pragmatik bir yöntem olan Eleştirel söylem çözümlemesinde metni katı kurallar ya da ilkeler üzerinden değil, işlevsel dil tercihleri üzerinden çözümler. Söylem içinde bireylerin neleri ihlal ettikleri, görmezden geldikleri veya neyi öne çıkardıkları analisti hedefe götüren işaretlerdir. Yazarın söyleyiş nedeni, söylediği ile cinsiyeti, yaşı, eğitimi, statüsü, sınıfı, etnik veya ideolojik aidiyeti arasında ilişki kurulur.

Destan bir yazara ait olmayıp ortak hafızanın şekillendirdiği bir tür olduğu için yöntemin mikro düzeydeki uygulama bölümü, söylem belirleyici kelime ve cümle yapılarının makro düzeyde önermeleri nasıl oluşturduğu üzerinden uygulanacaktır.

Ortak hafızanın taşıdığı at, yerleşik hayatın zorunlulukları, sınıf farklılığı, sosyal grupların ilk tezahürleri, sosyal tipin ve toplumsal öznenin oluşmaya başlaması süreci... gibi kültürel kodlar destanî bir hikâyenin dil imkânları ile işlenmekte; atlı-bozkır kültürünün en önemli göstergelerinden biri olan “at” yeni şekillenen yerleşik hayat ve getirileri karşısındaki duruşu, olayı başlatan, sürdüren ve hatta sonuçlandıran ana unsur olarak anlatı içinde varlık göstermektedir. Metindeki diğer bütün küçük mücadeleler, bu fikre hizmet eden yardımcı aksiyonlardan ibarettir.

Özellikle cümleye yönelik yapısal incelemelerde, cümlelerin basit ya da karmaşık, kısa ya da uzun, aktif ya da pasif oluşu, sözün niyeti ve sosyal bağlamı ile ilişkilendirilir. Destan sözlü geleneğe ait bir metin olduğu için dili kolay algılanabilen basit yapıya sahip halk dilidir. Cümleler oldukça kısadır. Uzun cümleye çok az tesadüf edilmektedir. “Koroğlu Zor-Bezirgânı daha babasından işitmiştir. Bir gün Bezirgân Çamlıbel’den geçer. Koroğlu onu görür. Ve Ermeni bir bezirgâna benzeterek o mealde bir şiir söyler...” (Boratav, 1931, s. 39). Örneklerinde görüldüğü gibi cümleler oldukça kısadır. “Koroğlu’nun ölümüne sadece ‘Evladım yok, Delilerim başsız kalacak’ diye esef etmesi üzerine Giziroğlu ona hayatını bağışlıyor ve Koroğlu ile harp ettiğine arkadaşlarını

inandırabilmek için kahramandan kendisini yaralamasını istiyor”, (Boratav, 1931, ss. 38-39) ve “İvaz'ın hapsinden otuz gün sonra ağlayıp figan etmekte olan kırk yiğide, Köroğlu, “Hep böyle ağlamak fayda vermez, kalkın Hödek gölüne gidip avlanalım” der (Boratav,1931, s. 30). Cümlesinde olduğu gibi ya içinde sebep taşıyan yani açıklama gerektiren durumlarda ya da diyalog sayılabilecek konuşma durumlarında uzun cümlelerin varlığı görülmektedir. Pasif cümleler, olumsuz bir eylemde yazarın özneyi gizlemek isteğini gösterebilir. “Öteki”nin özne olduğu durumlarda onun hakkında olumsuz kanaat oluşturmak için bilinçli bir şekilde aktif çatı tercih edilirken; olumlu bir eylemde aktif yapı özneyi vurgulamak amacı taşıyabilir:

Ele aldığımız metin sözlü gelenek içinde şekillenen bir metin olduğu için daha çok konuşma dili hususiyetleri söz konusudur. Metin zaman içinde nakil yolu ile yaşadığı için geçmiş zamana ait ifade imkânları ile kurulmuştur. Aktif yapılar daha çok diyalog cümlelerinde ve Köroğlu'nun yüksek edalı, mert söyleyişleri olan koçaklamalarda görülmektedir.

Destan metni zaten göstergelerle örülü bir dil üzerine şekillendiği için anlatıdaki hemen pek çok cümle yan önermeler daha doğrusu göndermeleri içermektedir.

Köroğlu ava giderek ok ile iki güvercin vurur. Bunların tüylerini yolar, Çamlıbel'den akan suyun kaynağına götürüp yıkar ve Köroğlu'nun atı bu sudan içer Kuşların yıkanması hitam bulur bulmaz güvercinler canlanır uçarlar ve orası hikmeti ilahiden kırk parçaya bölünür. Bu suretle o su kırk yerden çıkmaya başlar. Bu “âb-ı hayat” Muş vilayetinin Bingöl yaylasında imiş. Köroğlu bu hali babasına nakleder. O da:

-Oğlum sen o sudan içmedinse iç... Çünkü o su âbıhayattır. Der. Köroğlu da o sudan içer. Bunun için Köroğlu ile Kırat'ı elan sağdır derler (Boratav, 1931, s. 42).

Abıhayat, Köroğlu ve atının ölümsüz kılınmasını sağlayan en önemli unsurdur. Boratav, abıhayat motifini masala ait bir motif olarak karşılamakta Evliya Çelebi'den sonra yani 17. asırdan sonra Köroğlu Destanı'na geçtiğini söylemektedir (Boratav, 1931, s. 99). Abıhayat kaynağının uzun tavsifine Elaziz rivayetinde tesadüf edilmektedir. Özbek rivayetinde de “can bulağı” geçmektedir. Hulufu'da ise abıhayat yoksa da insanı uzun yaşatan, kahraman ve şair yapan bir çeşme görülmektedir (Boratav, 1931, s. 84).

Abıhayatın destan içindeki varlığı Hızır'ın varlığı ile söz konusu olabileceği gibi âşık Köroğlu'nun âşıklığını tamamlayan bade kavramı ile ilgili olabilir. Ancak sosyal ve ideolojik karakterli bir metin olarak karşıladığımız destanda abıhayat kavramının varlığını, özellikle yerleşik hayatla ortaya çıkan sınıf çatışmalarında belirginleşen “sosyal hak ve adalet” kavramlarını Köroğlu şahsında, yerleşik medeniyette karşılaşılan diğer kültürler ve yeninin

olumsuzluğu karşısında atlı -bozkır medeniyetini de Kır- At şahsında sonsuza dek yaşatmak, ölümsüz kılmak işlevleri ile karşılaşmaktayız.

Köroğlu geldiler savaş kurmaya / Koçakların muradını vermeye/Kûs nağara çalınur kan almaya/ O şeyh oğlu şeyh Abbas'ın günüdür; Kasapbaşı Kasapbaşı / Sürü senin Ayvaz benim / Söyle Ayvaz senin neyin (Adını duyduğun Köroğlu benim (Boratav, 1931, s. 210), Köroğlu'yum çarka çarka / Çamlıbel'e verdim arka / Top geçemez demir zirha/Görsün Bolu Beyi ben ne işlerim (Boratav, 1931, s. 216).

Örneklerinde görülen özellikle destanın tarihî unsurları, epik parçaları ve âşık Köroğlu'nu sergileyen söyleyişler oldukça anlamlıdır.

4.4. Kelime Seçimleri

Eleştirel söylem çözümlemesi yönteminde bir metnin kelime haritasına bakılırken eş anlamlılar veya yaklaşık anlamlılar arasından özellikle seçilen kelimeler sınıflandırılarak neden özellikle o kelimelerin seçildiği anlaşılmaya çalışılır. Zira sanılanın aksine kelimeler, masum bir tercihi değil; bir dünyanın bir kültür ikliminin temsilcileri olarak yazarın olumlayıcı veya olumsuzlayıcı niyetini imlerler. Öte yandan araştırmacı sadece kelimelerin sözlüklerde yer alan anlamları ile değil; kullanımdaki bağlamı içinde kazandığı çağrışımsal anlam etkileşimleriyle de ilgilenmelidir. Destanda yerleşik hayata ait ilk görünüşler Köroğlu'nun yavaş yavaş bir hak ve cesaret adamı oluşu bu anlamda başarılı bağdaşıklıklarla sağlanır. “Köroğlu'nun namı ziyade şöhret kazanmış. Hatta bir gün kendi namını anlamak için bir sürü görmüş ve yanına gidip: ‘Ben Köroğlu'yum, bana şurdan üç koyun ver’ demiş. Çobanda kuvvetli imiş, ‘Haydi şurdan defol. Köroğlu kendisi davar almaz’ diyerek bir dayak atmış. ‘Köroğlu eli boş olarak arkadaşlarının yanına gelmiş ve bir kişi yollamış: ‘Benden selam söyleyin, üç davar versin’. O adam gitmiş ve çobana Köroğlu'nun selamını söylemiş. Çobana o zaman: Hepsi Köroğlu'na feda olsun elinin beğendiğinden al demiş” (Boratav, 1931, s. 217). Çobanın özellikle kuvvetli sıfatının ifade edilmesi Köroğlu'nun gücü, kuvveti ve ününü pekiştirmesi ve bunun oluşturulmak istenen anlama katkısı başarı ile sağlanır. Kelimeler arası bölgesel, kökensel veya kültürel uyum ise bir başka dikkat alanıdır.

Destanda kahramanlar ekseriyet itibariyle kalkan, cıda, hançer, kılıç, topuz, gürz, ok kullanırlar. Bunu eski destanî devirlerin bir kalıntısı olarak görmek mümkündür; esasen sonraki devirlerde de göçebeler arasına ateşli silahın çok geç girdiğini nazarı itibara almak lazımdır (Boratav, 1931, s. 91). Köroğlu'nun tüfeği görmesi anlatının yerleşik hayatın şekillendirdiği bir metin olduğunu gösteren en önemli göstergelerden biri gibi görünmektedir.

4.5. Retorik ve İkna Stratejileri

Aristo'dan beri retorik, insanları ikna etmek için dilin ustaca kullanımı sanatı olarak tanımlanır. Başka tanımlara göre de retorik, “niyet”in iletileşmesini “kim,

kime neyi, hangi kanalla, hangi etkiyle söylüyor ve amacı ne?" gibi sorularla anlama sanatıdır (Berger, 2000, ss. 53-54). Van Dijk'in yönteminde mikro yapı analizinin önemli öğelerinden olan retorik, haberin inandırıcılığında "strateji" ile birlikte anahtar kavramdır.

Olaylar ve durumlar, dille örgütlenen ve dile maharetle hâkim olunmakla gerçekleşebilen bir söylemle stratejik bir sürece dönüşür. "Biz ve onlar" gibi bireysel ya da toplumsal kimlik oluşturma stratejileri, aslında bir "ötekilik" kavramının üzerine oturur. Sosyal kimlik oluşturma süreçlerinin ötekileştirici ortamları, toplumsal katmanlaşma ile oluşan sınıfsal hiyerarşi gerginliği veya ideolojik kutuplaşma gibi çatışmalı durumlarda toplumsal yapı ve toplumsal birey, başarılı söylemsel stratejilerle inşa edilir. Bu noktada dili en uygun biçimde kullanan araçlardan biri "medya organları" ise diğeri de edebi metinlerdir.

Destanda kültür hayatımızda henüz görülmeye başlayan, yeni yeni şekillenen sınıf farklılıkları düzleminde Köroğlu'nun şahsında bu anlamda bir sosyalleşme, bireyselleşme süreci de izlenebilmektedir. Nitekim Köroğlu aslında babasının gözlerine mil çekildiği için Köroğlu ismini almış görünse de asıl kimliğini Bolu Beyiyle başta olmak üzere yaptığı sosyal mücadelelerle kazanmaktadır.

Birey, sosyalleşme süreci içinde kimliğinin yanında olumlu ya da olumsuz bir kişilik kazanır. Kişilik (Kimlik), insanın içinde bulunduğu toplumla ya da çevreyle ilişkisinde kendine özgü geliştirdiği, tutarlı, sürekli davranış örüntüleridir. Dolayısıyla kimlik (kişilik): benlik, mizaç, toplumsal değerler, normlar ve kurumların etkisiyle şekillenir. Sonuçta da tüm bu evreleri aşan insan "birey" olur. Köroğlu, hak, adalet, düşküne yardım, fukarayı gözetme, zayıfın yanında olma gibi anlatı içinde en mühim toplumsal değerlerin bire bir taşıyıcısıdır.

Bireyin canlılık, benlik ve bilinç varlığı hallerinden sonra gelen, bireysellik aşamasında ulaşılan farklılıklar ile ilgili durumlara bağlı olarak ve gelişim kademesini de aşarak beliren, kendisine ve başkalarına ait statüleri, rolleri ve fiilleri kavrayarak bağımsızlığa ulaşma halidir. Kişilik, kişiyi yaratan dinamik merkezdir. Şahıs maddi yönleriyle, şahsiyet de manevi yönleriyle kültürü etkilerler. Her ikisi de birbirini tamamlayan, tamlanmış birimdir.

İnsan, toplumsal kimliğini oluştururken hem "bireysel özne" (kendi şahsiyetini oluşturmuş), hem de toplumsal özne (topluma uyum sağlamış şahsiyet) olmak zorundadır. Bireysel özne olabilmek için, önce toplumsal özneliğin gerçekleştirilmesi gerekir. Kimlik şekillenirken, kişinin içinde bulunduğu toplum (grup), kültür, rol ve statü gibi etkenler iç içedir ve bire bir etkilidir.

Destan metni içinde Köroğlu'nun hem bireysel kimliğinin oluşması hem de toplumsal kimliğinin oluşması süreçleri izlenebilmektedir.

C. Gustav Jung'a göre bireyselleşme, insanı özgün ve parçalanmaz bir birey haline getiren temel psikolojik sürecin adıdır (Sambur, 2005, s. 8). Bireyin kişiliğini bütün olarak gerçekleştirilmesi ancak bir süreç içerisinde olmaktadır.

Özgün ve olgun (ergin) bir birey ortaya koymak gibi bir amaca sahip olan bireyselleşme sürecini bencil bir kişi yaratan bir süreç olarak değerlendirmek yanlıştır. Bireyselleşme sürecinin temel amacı bireyi insanlık toplumunda aktif rol oynayacak hale getirmektir. Kişiliklerini olgunlaştıran bireyler insanlık toplumuna yapıcı katkılar da bulunma yeteneğine sahip olduklarından onu değişim süreci içerisinde gelişimini mümkün hale getirmektedirler.

İncelemeye esas aldığımız destanın Batı kollarında özellikle Köroğlu, Jung'un yukarıda verilen bireyselleşme sürecini geçirmektedir. İçinde buldukları zemin ve süreçte aktif rol oynamakta, toplumun bir üyesi ya da parçası olduğuna sürekli vurgu yapılmaktadır. Yanına aldığı Ayvaz ve etrafındakilerle olgun ve gerçek bireyler olmak için mücadele verirler. Sınavları geçerler, sıkıntılara katlanırlar, sonuçta hem kendi kişiliklerini ortaya koyarlar hem de diğer insanlara faydaları dokunur.

Jung'un bireyselleşme sürecinde ortaya koyduğu durumlardan biri, ilk dönem bazı Türk halk anlatılarındaki (masal) birey-toplum ilişkisi açısından pek benzerlik taşımaz. Ona göre, kişinin gerçek anlamda bireyselleşmesi için çocuktan itibaren kendisini sürekli olarak ebeveyninden, öğretmenden, gelenekten, kurumsal inançlardan ve diğer faktörlerden bağımsız kılmaya çalışmalıdır. Destanda Han Ayvaz'ın küçük yaşta Köroğlu tarafından kaçırılıp bireyselleşme, sosyalleşme sürecine katılması bu bakımdan oldukça düşündürücüdür. Aksi hâlde adaleti tesis etme işlevi ile anlatıda yer alan Köroğlu göstergesini bir kaçırma fiili ile nasıl bir araya getirebiliriz?

Destanda iki farklı toplumsal zümre ötekileştirilir: Bunlar, Bolu Beyi ile temsil edilen yüksek zümre 'Ben'in kendini içinde tanımladığı 'biz' ise Köroğlu ve etrafında yer alan halk tabakasıdır. Destanda Demircioğlu ve küçük yaşta Köroğlu tarafından kaçırılmış olan Han Ayvaz 'halk'ın temsilcisi olarak bu "biz" tanımının içindedir.

Destanın girişinde Köroğlu'nun babasının uğradığı zulüm karşısında Köroğlu'nun babası ile birlikte Çamlıbel'e yerleşip, dağlara dayanması ve Bolu Beyi'ne karşı günden güne güçlenip tavır alması ile başlayan ötekileştirme stratejileri işletilmeye devam edilir:

Bolu Beyi haksız yere babasının gözlerine mil çektirmiştir. Böylece metnin zımnı iletilisiyle Köroğlu ve zamanla beraberindekilerin bu olaya tepkisi haklılaştırılmış olacaktır.

Köroğlu ve beraberindekilerin şahsında 'hak ve adalet' gibi kavramların toplumsal düzlemde ibdasını gerçekleştirmiş olan destan; haksızlığa uğrayan

seyis ve oğlu Köroğlu ile halktan diğer insanları bir birine yoldaş etmiştir. Kaldı ki destanın örtük iletisine göre yerleşik hayatın önemli zorunluluklarından biri olan sınıfsal uyumun tesisi, bu iki gücün kaynaşabilmesindedir. Nitekim destanda gücü ile tavsif edilen Demircioğlu'nun kendini dönemin gücü elinde bulunduran, erk ve otorite sahibi Bolu Beyi'ne değil, Köroğlu'na yakın hissetmesi, toplumsal düzenin geleceğine dair bir temenni olarak yeni düzen ve ihtiyaçlara göre yapılanmanın kültürel adesesini verir.

Kültürel bellek yerleşik hayatın getirdiği sınıf farklılıkları ve bunun hazırladığı çatışmaların ilk tezahürlerine olumsuz bakışına en büyük karşılık olarak mertlik, hak ve adalet yolunda mücadele edecek çoğunluğa yani halka ait bir kimliği çizmek olacaktır.

Destanın ana fikrini oluşturan Köroğlu'nu şekillendiren başlangıç sebebi olan 'Bolu Bey'i aracılığı ile atın sebep olduğu haksızlığa uğrama', destan metninin içinden çekilip alındığında geriye pek bir şey kalmamaktadır. Edebi metinler, medya metinleri kadar sert ve değişken olmadıkları için toplumu değiştirmek ve dönüştürmek iddiaları da onlar kadar güçlü değildir. Ancak bir edebi metin de tıpkı hâkim sosyo-politik yapılara uygun olarak geliştirdikleri "moda" "demode" göstergelerle sürekli toplumu biçimlendiren medya metinleri gibi (Shoemaker ve Reese, 2002, s. 127) birtakım kimlikleri, söylem yoluyla onaylarken bazılarını da ötekileştirir.

Destanda "öteki" kalıbı içinde yer alan şahıs kadrosunun oldukça dar ve derinliksiz bir kişileştirme ile ancak halk hafızasının onlara çizdiği sosyal tanım içinde yer almaları da başka bir olumsuzlama stratejisi olarak anlamlıdır.

Eleştirel Söylem Çözümlemesi yöntemine göre bir haber metninde retorik; alıntılar, fotoğraflar, grafikler, sayısal veriler gibi bir ikna süreci olarak kullanılır (Ertan Keskin, 2004, ss. 392-393). "Strateji" ise, örtük yapıdaki niyetleri gerçekleştirmek için bilinçli ya da bilinçsiz olarak uygulanan süreçleri ifade eder. Van Dijk, üç önemli ikna stratejisi olduğunu söyler:

4.6. Olayın Açıkça Tanımlanması

Rakamların ve istatistiklerin oluşturulmak istenen etkiye hizmet edecek şekilde kullanımı, kanıt kullanma, zamana ve mekâna ait bilginin kullanımı, açıkça tanımlamada inandırıcılık sağlamaya hizmet eder. Mekânın vurgulanması da olayın aktörlerinin kimliğinin inşa edilmesi bakımından önemlidir. Sosyal hayat alanındaki insanlar arası ilişkiler, coğrafi çevre üstünde cereyan ettiğine göre, bu çevre sosyal hayat alanına bir zemin hazırlamaktadır.

Destanlarımızda da mekânın ya da coğrafi çevrenin kahramanların eylemlerinde ve kişiliklerinin şekillenmesinde etkisi büyüktür. Özellikle Batı kollarında Köroğlu'nun alp tipinden, epik bir karakterden ziyade sosyal bir tip olarak şekillenmesinde de yerleşik hayata dair olguların etkin olduğunu söyleyebiliriz.

Köroğlu, anlatı içinde hak ve adalet kavramlarının tesisi uğrunda mücadele verirken aynı zamanda ilk kültürel anlatılarımız içinde göremediğimiz ilk kez Köroğlu'nun Batı kollarında karşılaştığımız sosyal bir tip olarak bir sosyal sınıf çatışmasının da içindedir. O, Bolu Beyi ile temsil edilen aristokrat, yüksek sınıfla girdiği çatışmada halkı temsil etmektedir.

İlk dönem destanlarımızda hatta masallardaki tipler, kötülüklerle ya da kötü insanlarla mücadele ederken genellikle tek başınadırlar ama bu durum kendilerinin tercih ettiği bir durum değildir. Mitik dönem metinlerinde ideal, model tipler yer aldığı için onlar yetkinlik mücadelelerinde tek başınadırlar. Ancak Köroğlu anlatısında Köroğlu'nun yalnız olmadığını görüyoruz. Çünkü makalemizde öne sürdüğümüz gibi Köroğlu, diğer anlatılarımıza göre anlatı içinde daha sosyal bir zeminde yaşamaktadır. Bir anlamda yeni sosyal zemine göre şekillenen Köroğlu şahsında bir bireyselleşme macerası nakledilmektedir. Bu da makalede öne sürdüğümüz tezimizi destekleyen en önemli göstergelerin başında gelmektedir. Doğu toplumlarında ferdin bireyselleşmesi toplum tarafından şekillendirilmektedir (Kağıtçıbaşı, 2002, s. 363).

Jung'a göre mitler ve masallar, insan doğasının en temel açıklanış biçimleridir. Bunu da arketip (ilk örnek, önceden var olan kavrayış biçimleriyle) kavramıyla açıklar (Fordham, 2004, ss. 82-84). Günümüz insanı da tıpkı ataları gibi kendini gerçekleştirmeye çalışmakta ve onlardan aldığı genetik kodlarla yaşamını şekillendirmeye çalışmaktadır. Bu arketipler kolektif bilinçaltının ürünüdürler ve günümüz insanında da arketipler var olmaya devam etmektedir. Anne, yaşlı bilge adam, anima ve animus, persona ve gölge başlıca arketiplerdir. Jung'a göre insan bilinçdışının iki yüzü vardır. Bunlardan biri toplumun beklentilerine uygun düşen rolleri yerine getirdiğimiz 'Persona', (Köroğlu anlatı içinde yeni şartların oluşturduğu beklentilere cevap vermektedir.) diğeri de tam tersi olan ve insanın karanlık yüzünü temsil eden 'Gölge'dir. İnsanlar persona sayesinde gerçek kimliklerini (gölge) saklar, aşağılık yönleriyle karşılaşmaktan kurtulurlar. İnsan, sağlıklı bireyselleşebilmek için 'Gölge'siyle karşılaşmalı ve yüzleşmelidir. Gölgenin kolektif yönü masal ve mitlerde şeytan, cadı, hortlak ve benzeri figürlerle dile getirilir (Fordham, 1952, ss. 63-66). Destan sosyal ve nispeten ideolojik bir çehreye sahip olduğu için psikanalitik kuramın yukarıda belirtilen kabulleri çerçevesinde Köroğlu şahsında sosyal birey olmanın ilk işaretleri görülmektedir. Köroğlu babasına yapılan davranışın hesabını sormanın yanında vuku bulan diğer haksızlıkların da karşısında durmakta, düşkünlere yardım etmek suretiyle faydalı işler yapmaktadır. Adler'e göre insan kendine ve topluma faydalı işler yaparak bireyselleşebilir ve o oranda toplumsallaşabilir. Bu konuyu daha çok yaşamın anlam ve amacı olarak değerlendirir (Adler, 2002, s. 8). Her insan özellikle kendisini bekleyen üç temel ödevin üstesinden gelmek durumundadır. Söz konusu ödevler onun için gerçeği ve bireyselliğini ifade eder. Üç temel ödevden birisi, bizim başka yerde değil de dünya denilen bu

gezegenin kabuğunda yaşamamızdan kaynaklanır. Bizler bu yerin bize buyur ettiği sınırlamalar ve imkânlar çerçevesinde kendimizi geliştirmek zorundayız. Ayrıca, yeryüzündeki bireysel yaşantımızı sürdürmek ve insanlığın yarımını güvence altına alabilmek için kendimizi bedensel ve ruhsal açıdan geliştirmemiz gerekir.

Jung'a (2003b, s. 196) göre, bireyselleşme süreci insani bir toplumda insan olarak nasıl yaşayabileceğimizi bize öğretir, bizi olgunlaştırır ve özgünleştirir. Başka bir ifadeyle bireyselleşme süreci sosyal bir ortamda bireyselliğin gerçekleşmesidir. Destanda Köroğlu'nun anlatı sonuna dek kişilik gelişimini tamamladığı ve bireysel sosyal bir özne olarak kendi özelliklerinin farkına vardığı görülmektedir. Anlatının sonunda kültürel hafızanın onu kırklara karıştırması, ölümsüzlüğe taşınması bu düşüncenin teminatı gibidir. Köroğlu, kendini ispat eder, kimliğini ortaya koyar. Bunu yaparken de kültürünü, inançlarını ve değerlerini göz ardı etmez. Kimliğini bu manevi değerlerle şekillendirir. Bu açıdan da toplumla olan bağları anlatı sonuna dek kuvvetlidir. Köroğlu ilk dönem edebi metinlerimizde görülen ilk toplumsal öznelere biridir. "Toplumsal Özne" olmada toplumun ve sosyal grupların etkisi kültür, davranışlar, inanışlar ve değer hükümleri ile birlikte belirlenen âdetler örfler ve normlar, müesseseler muhtevası olarak sözü edilebilir. Toplum hayatı, kültür muhtevası ve gruplaşmaların yardımıyla fertlerin birbirlerinden fazla ayrı yollar takip etmelerini engellemektedir. Birtakım kültür normları fertleri bir arada tutabilmekte ve düşünce ve davranışlarını etkileyerek onlara baskı yapmakta, kendilerini onlara zorla kabul ettirebilmektedir. "Sosyal Grup ve Kültür" üçlü değişkenin karşılıklı etkisi birçok sonuçlarıyla ilkin şahıs üzerinde kendini hissettirmektedir. Her fert davranışının geniş kısmıyla sosyal gruba katılır. Sosyal hayat, insani hayat için zorunludur (Nirun, 1991, ss. 54-55).

İlk dönem metinlerimizden biri olduğu için destanda mekân modern anlatı metinlerindeki gibi değildir. Sözlü geleneğe ait metinlerde zaman, mekân, tasvir gibi yapılar fazla yer verilmez. Çünkü tamamen kültürel aksesuarlardan oluşan tezli metinlerdir. Bu tür metinlerde adı geçen yapılar sadece hissettirilir. Köroğlu destanında Köroğlu'nu tanımlayan mekân (çevre) Çamlıbel, Bolu Beyi'ni tanımlayan çevre ise Beyin sarayıdır. Çamlıbel, destanda Köroğlu ve babasının gelip yerleştikleri, atın yetiştirildiği ve destanın merkezinde yer alan mücadelenin başlatıldığı yerdir. Çamlıbel'e eşlik eden en mühim arka fon dağlardır. Dağlar, birçok edebî anlatıda dayanılan, güç alınan mekânlar olup önemli işlevlere sahiptir. Bolu ve saray gibi mekânlar otoritenin, aristokrat olgunun tanımlayıcı mekânlarıdır. Köroğlu'nun, olay örgüsü içinde hareketleri doğrultusunda İstanbul, Tokat, Erzurum... gibi Anadolu'ya ait mekân adları da yer almaktadır. Anadolu'ya ait gerçek mekânlarının kullanılması olayın aktörlerinin gerçekliğini ve kimliğini inşa etmeye yönelik bir görev yapar. 'Ayvaz Üsküdarlıdır', (Boratav, 1931, s. 31) örneği, vakanın haritada karşılığı

bulunan mekânlara oturtulması ve bir inandırıcılık stratejisi olarak yorumlanabilir.

Medya metinlerinde ‘tanımlama’ da olumsuzlananın aleyhine (veya tam tersine) işleyen bir strateji olabilir. Destanda, ‘Demircioğlu’, ‘Zincir-Kıran’, ‘Köroğlu’nun Delileri’ gibi tanımlamalar bir olumlamayı içermektedir. Nitekim Deli sıfatı bir Oğuz ananesidir. Dede Korkut Hikâyelerinde sıklıkla kullanılmaktadır. İmtihan motifi altında değerlendirebileceğimiz, Köroğlu’nun yetkinlik sürecinde kendisine model oluşturan örnek olaylar köpekten ders alma, güvercinin davranışlarından öğrenme, şeklindeki inandırma stratejileri destan metninde yer almaktadır.

Keza olaya dair arka plan bilgisi verilmesi de olumsuzlananların haksızlığına dair bir kanaat oluşturma çabası olarak değerlendirilirken; karşıt argümanlar için arka plan bilgisi verilmemesi onu gerekçesizleştirme niyeti taşır.

4.7. Metin İçi Olaylarda Güçlü Sebep-Sonuç İlgileri Kurma

Anlatının güçlü bir şekilde yapılandırılması ve örnek olayların başarıyla kullanılması, argümanı kuvvetlendirmek veya daha anlaşılır kılmak için kullanılan bir stratejidir. “Paralel yapılar stratejisi” ise medya metinlerinde bir olguyu haklılığının herkesçe kabul edildiği başka olgularla ilişkilendirilmek şeklinde gerçekleşir. Anlatının girişinde Beyin istediği at getirilir ve bey sadece beğenmediği için seyisin gözlerine mil çektirir ve kör seyisi aldığı atın üstüne bindirip yollar. “Hakkın inayetiyle at onu doğru memleketine götürür.”(Boratav, 1931) ifadeleri ile bir haklılaştırmaya gidilir. Benzetme veya mecaz ilgileri ile bir duyguyu, çağrışımı veya soyut bir olguyu açıklamaya çalışırken bu şekilde bilinen görüntü ve nesnelerin dolayımından da yararlanılabilir. Örnekteki metaforlar; aynı zamanda parçanın bütünü, bütünün parçayı temsil etmesi şeklindeki mitonomilerdir.

Duygusal anlarda anlatımı yavaşlatarak okuru odaklama; savaş sahnelerinde hızlı, akıcı ve dinamik bir akışla güç, kuvvet ve şiddete vurgu yapma örneklerinde olduğu gibi metnin anlatı ritminin hızı da örtük bir ikna stratejisi olabilir.

Ele aldığımız bir destan metni olduğu ve sözlü geleneğe ait bir metin olduğu için anlatının ritmi daha çok icra esnasında söz konusu olabilmekte ve anlatıcının tasarrufunda gelişmektedir. Metinde yer alan koçaklamalar ve merdane söyleyişlerdeki dinamik akış metnin anlatı ritmini belirleyebilecek güçtedir.

4.8. Metnin Duygusal Bir Biçimde İfade Edilmesi

Bu noktada olayların epik, lirik veya santimental duygularla ifade edilmesinde etkili ve çarpıcı bir söyleyiş amaçlanır. Köroğlu Destanı’nda Anadolu rivayetlerinde aşk temine ve başka sevgi unsurlarına tesadüf edilmektedir.

Anadolu rivayetlerinde bilhassa Maraş rivayetinde, oğul sevgisi, arkadaş sevgisi çok kuvvetli parçalarla ifade olunmuştur. Memleket sevgisi hepsinin fevkindedir. Bu his her rivayette görülmektedir (Boratav, 1931, ss.103-104).

Medyada 'biz', 'hepimiz' gibi yapılar bir yığın mantığı ile kitleleri etkilemek için kullanılırken; incelenen destan metninde halk birlik ve bütünlük halindedir. Kelimenin anlam yükü de kendi başına bu anlama dikkatleri çeker. Haksızlıklar karşısında, fukaraya ve düşkünlere yardım konusunda topyekûnluk duygusu yaratılmaya çalışılmıştır. İnsanlar veya olguların sembollerle ifade edilmesi hem sözlü kültürün bir gereği hem de kültürle, dinleyiciyle duygusal paydaşlık kurulmasını sağlamaktadır. Destan sosyal içerikli olsa da epik anlatım tutumları da söz konusudur. Kitleleri sembol değerlerle ifade etmek edebi eserlerin sıkça başvurduğu bir strateji olarak öne çıkar. İroni de edebi dilde tıpkı medya metinlerinde olduğu gibi bir neşe oluşturma veya bir olumsuzlama ve değersizleştirme yolu olarak kullanılır. Bazen de acı bir ironi ile yaşamın trajik tezadına dikkat çekilebilir: Destanın Elaziz rivayetinde Köroğlu, arkasını duvara verip kendisini köpeğe karşı müdafaa eden bir köpekten mertlik dersi alır: "Ben bir köpek kadar olamayacak mıyım! Arkamı dağlara verir, Bolu Beyi'ne karşı koyarım" der (Boratav, 1931, ss. 41-42).

Özel isimlerin ve unvanların kullanımında saygın ifadelerin seçilmesi de Bolu Beyi veya Han Ayvaz, İstanbul Paşası, Kara Vezir... Örneklerinde olduğu gibi olumlanan özneyi yüceltme stratejisi olarak işe yarar.

Epik tutumun bir başka yöntemi aralarında ses uyumu olan kelime ve ifadelerle müzikal bir etki yaratılmaya çalışılmasıdır. Koçaklamalar aracılığı ile anlatı boyunca yer alan Köroğlu'nun bazı söyleyişleri ve söyleyiş edası sloganik değerdeki yapılardır. "Benden selam olsun Bolu Beyine/Çıkıp şu dağlara yaslanmalıdır...Delik demir çıktı mertlik bozuldu / Eğri kılıç kında paslanmalıdır..."(Boratav, 1931, s. 61) gibi Maraş ve Elazığ rivayetlerinde yer alan, Köroğlu'nun sonu ile de ilgili olan ifadeler, akılda kalıcılıkları itibariyle sloganik bir değer de taşırlar.

Sonuç

Destan gibi kurgusal edebi bir metne 'Eleştirel Söylem Çözümlemesi' yöntemi uygulanmış ve elde edilen bulgular, bu yöntem dâhilinde yorumlandığında anlatı söyleminin yapısı açısından şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Dile ait kodlarla mitik gerçekliği olan anlatı, sözlü gelenekte taşındığı yerleşik coğrafyada yeniden şekillenmiştir.

Bu kodlama sürecinde yerleşik hayatın bir getirisi olan sosyal sınıf farklılığı yine onunla ilgili olan toprağın işlenmesi ile insanlığın gündemine giren "sosyal hak ve adalet" kavramları ile birlikte dikkate alınmış, bu iki kavramla birlikte atlı-bozkır kültürünü temsil eden "at" figürü öne çıkarılırken, Köroğlu'nun diğer

mücadeleleri, Döne ile ilgili bölümler görmezden gelinmiş ve metinde dikkatler belli bir yöne doğru yönlendirilmiştir.

Her anlatı teşekkül ettiği toplumun özelliklerini yansıtır. İlk dönem halk anlatılarında farklı işlev ve nitelikleriyle kullanılan dil, sembollere dayalı dildir. Efsaneler, masallar, halk hikâyeleri ve destanlar sembolik dil örneklerinin en yoğun şekilde işlendiği türlerdir.

Metinde anlatıcıların olaylara bakış açılarını yani ideolojilerini yansıtan yapılar, “biz” ve “onlar” karşıtlığı ve taraf grupları stratejileri ile oluşturulmuştur. Köroğlu ve Bolu Beyi’nin davranış dizgesine yerleştirilen bakış açıları, destanın sosyal ve ideolojik üst yapısını belirginleştirmektedir. Dilin destan dönemindeki işlevinin ve bu alanda yapacaklarının farkında olan ortak hafıza, destanda tasarlanmış kişilerin tavrını özelde sosyal tipler merkezinde “büyük mücadele/aksiyon psikolojisi” bağlamında işlemiş ve başkahraman Köroğlu ile aktif olumlu bir portre çizmiştir. Bu amaçla söylemsel stratejileri de başarı ile kullanmıştır. Metnin sosyal ve ideolojik söyleminin sorgulandığı bu makalede, destanın çözümlenen kısmındaki söylem, dilbilgisi özelliklerinden hareketle olaylara, durumlara veya kişilere ilişkin tutumlarda ideolojik bir arka planın yansıdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum –iletişime ait özellikleri gereği- bilgisel metin türlerinde bir olumsuzluğa yol açarken, edebi anlatıların itibarı dünyası için kabul edilemez bir nitelik değildir. Kolektif bellek tarafından üretilen söylemde, belli bir bilgi ya da inanca sahip olduğu varsayılan bir kültürel kitlenin varlığı destanın oluşum sürecinde hesap edilmiş ve bu algı esere yansımıştır.

Doğu ve Batı varyantları itibarıyla çok sayıda kolu olan ve bütün Türk coğrafyasında anlatılan Köroğlu Destanı’nın, incelediğimiz Batı kollarından hareketle daha açık bir ifade ile şunları söyleyebiliriz. Destan Anadolu coğrafyasına taşınıldıktan sonra yerleşik hayatın tezahürleriyle epik bir metin olmaktan ziyade daha çok sosyal içerikli bir metne dönüşmüş görünmektedir.

Türk kültür hayatında yerleşik hayata, toprağa bağlı olarak gelişen sınıfsal ayırım ilk kez bu metinde hikâyeye etme düzeyinde görülebilmektedir. Köroğlu ve yanındakilerin şahsında “halk” kavramı, Bolu Beyi ve yanındakilerin şahsında da aristokrat sınıf izlenebilmektedir. Köroğlu Destanı bu yapısı ile diğer epopelerimizden oldukça farklıdır. Buna bağlı olarak destandaki diğer bir sosyal söylem ise “hak ve adalet” kavramlarıdır.

Destanda Köroğlu şahsında kahraman tipi ve at diğer epik karakterli ve daha çok Orta Asya’da oluşup, şekillenen, yaşayan destanlarımızdan farklıdır. Köroğlu’nun destan içindeki varlık alanını kahramanlık olgusundan öte sosyal zemin, şartlar ve ihtiyaçlar belirlemektedir. Destanda at, diğer destanlarımızdaki at gibi üstün özelliklere sahip olmak ve sahibinin en büyük yardımcısı olmanın yanında, destan içinde Bolu Beyinin gazabına, seyisin mağduriyetine ve

buradan hareketle adaletin temininde ve hasetten atlı-bozkır kültürünün yeni şekillenen yerleşik hayatın olumsuzlukları karşısında varlık sergilemesinin en mühim göstergesi olarak önemli bir rol oynamakta, destanın sonunda da ölümsüzleştirilmektedir.

Diğer destanlarımızda yer alan ve yer yer Köroğlu'nun önüne geçen “at” Köroğlu Destanı'na taşınmış bir gösterge gibidir. Atlı-bozkır kültürün yerleşik hayat, karşılaşılan yeni kültürler karşısında bir bilgi, kültür göstergesi gibi durmaktadır. Nitekim destanda vakayı başlatan, geliştiren ve hatta bitiren ana sebep konumundadır. Destanda gözlerine mil çekilerek zulme uğrayan, mağdur olan Köroğlu'nun babası Ürüşan Bey olmasına rağmen destanın sonunda halk hafızası ölümsüzlük suyunu Köroğlu'na ve atına içirmekte, onları kırklara karıştırmaktadır.

Kanaatimizce Türk dünyasında Köroğlu Destanı'nın varyant çoğunluğu da bunu neyi göstermektedir. Böyle olunca, aslında destanın merkezinde yer alan “Köroğlu” ve “at” temelde “sembolik” anlamlar ifade etmekte; esasen, sembolün önemli bir karakteristiği de, “irrasyonel” ve “esrarengiz” görünmesinde toplandığından, aslında reel olan Köroğlu ve atın ölümsüz kılınmak sureti ile sembolik bir anlam kazanması hadisesini kavramak kolaylaşmakta, “sihrî”, “mistik” ve “imajinatif” eğilimleri birleştirmek suretiyle örtülü anlamın tezahür ettiği Köroğlu ile sınıfsal çatışmanın basit bir olay çizgisi üzerinde adalet ve hak kavramları ve at ile atlı-bozkır kültür güven altına alınmakta, buna göre, strüktürel bakımdan her iki kavram “kendilerinde kutsal ve esrarengiz gücün tezahür ettiği sembolik olgular”dan ibaret olmakta; öte yandan, bir yönüyle “cezbedici” (fascinant) ve bir başka yönüyle de ölümsüz olmaktadır. Sosyo-kültürel değişmeler ve özellikle de toplumun sosyal psikolojik yaşamındaki dalgalanmalar öteki etkenlerle birleşerek destanın merkezindeki basit örüntülerle görünen olayda anlam bakımından derinlik uyandırmaktadır.

Destanda Köroğlu şahsında edebiyatımızda epik tipten sonra sosyal tipin yapılanmaya başladığı, yine Köroğlu şahsında anlatı boyunca bireyselleşme, sosyalleşme ve özellikle toplumsal özne oluş süreçleri izlenebilmektedir.

Türk dünyasındaki Köroğlu Türklerin gerek ferdi ve gerekse toplumsal hayatlarıyla hem yapısal ve hem de fonksiyonel bir biçimde bütünleşmiş, bir güven ve ümit kaynağı olmuş; yerleşik hayata geçişle birlikte sınıfsal ayrımların da ilk dönem anlatılarımızda ilk kez görüldüğü bu metinde, hak ve adalet kavramları bu yolla kalıplaştırılarak teminat altına alınmış, bu anlamdaki beklentiye ve huzura dönüştürme imkânı elde edilmiştir.

Kaynakça

- Ago, A. (1998). Makedonya Cumhuriyetinde Yaşayan Türk Halk Edebiyatında Köroğlu Masalı. *Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslar arası Sempozyumu*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları, Bolu.
- Akca, E. B. (2009). *İdeoloji-dil-söylem ve Anlam İlişkisi: Medyada Anlamın Toplumsal İnşası, Medyada Gerçekliğin İnşası/Türk Medya Söylemine Eleştirel Bir Bakış*. (İ. Parlak, Ed.), Konya: Çizgi Kitabevi, ss. 77-106.
- Akdağ, M. (1963). *Celâli İsyânları, 1550-1603*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Alptekin, A. B. (1997). *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Baş, T. ve Akturan, U. (2008). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Berger, A. A. (2000). *Media and Communication Research Methods*. London: Sage
- Beyaz, H. (1986). *Köroğlu Antep Rivayeti*. İstanbul: Karacan Yay.
- Beyatlı, Y. K. (1971). *Edebiyata Dair*. İstanbul: Fetih Cemiyeti Yay.
- Büyükkantarcıoğlu, N. (2000). Eleştirel Söylem Çözümlemesi ve Toplum Ruhbilim Bağlamında Bir Metin İncelemesi: İnci Aral'ın Gölgede Kırk Derece Adlı Öyküsü. *Pamukkale Üniversitesi, I. Dil, Yazın ve Değişim Sempozyumu Bildirileri*, ss.176-189.
- Boratav, P. N. (1931). *Köroğlu Destanı*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Boratav, P. N. (1988). *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*. İstanbul: Adam Yay.
- Çetin, İ. (1998). Köroğlu Hikâyelerinde Âşık Tipi ve Fonksiyonları. *Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslararası Sempozyumu*, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları, 353-360.
- Çobanoğlu, Ö. (2003). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (1992). *The Relationships Between Oral Forms of Folklore and Mediated Performances in the Cult of Çakıcı Mehmet Efe*. Indiana University.
- Collingwood, R. G. (1990). *Tarih Tasarımı* (Kurtuluş Dinçer, Çev.). İstanbul: Ara Yay.
- Çiğdem, A. (2001). *Taşra epiği: "Türk" İdeolojileri ve İslamcılık*. İstanbul: Birikim Yay.
- Dursun, Ç. (Der.), (2005). *Haber-hakikat ve İktidar İlişkisi*, Ankara: Elips Yayınları.
- Degh L. (2003) Halk Anlatısı, *Halkbiliminde Kurallar ve Yaklaşımlar* (Z. Karagülle, Çev.), G. Ögüt Eker vd. (Haz.). Ankara: Milli Folklor Yay., 97-127.
- Eagleton, T. (1996). *İdeoloji*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ertan Keskin, Z. (2004). Türkiye'de Haber İncelemelerinde Van Dijk Yöntemi. *Haber-Hakikat ve İktidar İlişkisi*, Ankara: Elips Yayınları.
- Ekici, M. (2004). *Türk Dünyasında Köroğlu*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Fordham, F. (2004). *Jung Psikolojisinin Ana Hatları* (A. Yalçiner, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Fowler, R. (1991). *Language in the News: Discourse and Ideology in the Press*. London: Routledge

- Gee, J. P. (2008). *Soscail Linguistic and Literacies: Ideology in Discourse*. London: Routledge.
- Hacı Ali Özturan. (2009). Maraş Ağzı Köroğlu. Ukde Kit. Yay: Kahramanmaraş.
- Hobsbawm, E. (1990). *Haydutlar* (F. Taşkent,Çev.). İstanbul: Logos Yayıncılık.
- Horkheimer, M. And Adorno, T. W. (1996). *Aydınlanmanın Diyalektiği, Felsefi Fragmanlar*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- İnal, A. (1996). *Haber Okumak*. İstanbul: Temuçin Yay.
- Jung, C. G. (2003). *Dört Arketip* (Z. Aksu Yılmaz,Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Kaftancıoğlu, Ü. (1979). *Köroğlu Kol Destanları*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2002). *Yeni İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Evrim Yayınevi
- Kaplan, M. (1985). *Türk Edebiyatında Tipler 4: Köroğlu*. Hareket, 4 Haziran 1979, 29-34, / Tip Tahlilleri İstanbul:101-111
- Kaplan, M., Akalın, M., Bali, M. ve Anlatan, B. M. (1973). *Köroğlu Destanı*. Ankara: Yayınevi.
- Kaplan, M. (2004). Dede Korkut Kitabında Hayvanlar. *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 51.
- Koçak, S. (1992). *Köroğlu'nun Erzincan Varyantı*. Erciyes 19 (227) ,28-30
- Köprülü, M. F. (1986).*Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul, Ötüken Yay.
- Nirun N. (1991). *Sistematik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünye Analizi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Oğuz, M. Ö. (2000). Folklorlarda Yeni Yöntemler ve Köroğlu. *Türk Dünyası Halk Biliminde Yöntem Sorunları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 43-50 .
- Oğuz, M. Ö. (2000). *Destandan Hikâyeye Bozkır Medeniyetinden Yerleşik Medeniyete Geçiş Açısından Manas*. Türk Dünyası Halkbiliminde Yöntem Sorunları, Ankara: Akçağ Yayınları, 51-59.
- Özkan, İsa, (1997). Köroğlu Destanında Kahraman ve Atının Doğuşu ile İlgili Motiflerin Tahlili. *Türk Dili Dergisi*, 549,223-233.
- Punch, K. F. (2005). *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar* (D.Bayrak, H.B.Arslan, ve Z. Akyüz, Çev). Ankara: Siyasal Kitabevi (Orijinal çalışma basım tarihi 1998).
- Recepöğlu, A. S. (1998). Makedonya'da Derlenmiş Köroğlu Masalında Yer Adları ve Kişiler. *Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslararası Sempozyumu*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları, Bolu.
- Shoemaker, P. ve Reese, S. D. (2002). İdeolojinin Medya İçeriği Üzerindeki Etkisi *Medya Kültür Siyaset*. S.İrvan (Der.), Ankara: Alp Yayınları, 261-280.
- Sakaoğlu, S. ve Alptekin, A. B. (2006). *Türk Saz Şiiri Antolojisi (14-21. Yüzyıllar)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Seyidoğlu, B. (1999).*Erzurum Masalları*. Erzurum Kitaplığı, İstanbul.
- Simpson, P. (1993). *Language, Ideologyand Point of View*. London: Routledge.
- Sözen, E. (1999). *Söylem*. İstanbul: Paradigma Yayınları.

- Tehmasıb, M.H. (1975). *Köroğlu*. Bakı: Gençlik Yay.
- Türkmen, F. (1983). *Köroğlu Destanının Orta Asya Rivayetleri*. Köroğlu Semineri Bildirileri, Ankara, 83-90.
- Uzun, L. (2003). Orhon Yazıtları'nın Söylemsel Özelliklerine İlişkin Birkaç Gözlem *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu: Mustafa Canpolat Armağanı*. Ankara.
- Ülkü, G. (2004). Söylem Çözümlemesinde Yöntem Sorunu ve Van Dijk Yöntemi.
- Van D.,Teun, A. (1985). *News Analysis: Case Studies of International and National News in Thepres*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publication
- Van D.,Teun, A. (1988). Semantics of a Press Panic: The Tamil Invasion. *European Journal of Communication*, 3: 167-187.
- Van D.,Teun, A. (2003). Söylem ve İdeoloji. Çokalanlı Bir Yaklaşım, (B. Çoban, ve Z. Özarslan, Eds.), *Söylem ve ideoloji: Mitoloji, Din, İdeoloji*, İstanbul: Su Yayınları. (N. Ateş,Çev.). 13-112.
- Van D. and Teun, A. (2008). *Discourse and Power*. Palgrave: Macmillan.
- Yemenici, A. (1995). Labov'un Anlatı Çözümleme Yöntemi ve Bir Uygulama *Dilbilim Araştırmaları*. Ankara: Bizim Büro Basımevi
- Yakıcı, Ali, (2007). *Halk Anlatılarında Yer Alan Köroğlu Tipleri ve Aşık Köroğlu'nun Bu Tipler Arasındaki Yeri*. Milli Folklor, Yıl 19, S. 76, Ankara, 113-123.
- Yıldırım, D. (1983). *Köroğlu Destanının Orta Asya Rivayetleri*. Köroğlu Semineri Bildirileri, Ankara, 103-114.

COĞRAFYA MERKEZLİ OKUMA İŞİĞİNDA KADINDAN KENTLER

Bahanur GARAN

Özet: Coğrafya merkezli okuma (géo-littéraire yaklaşım) metindeki coğrafyayı ön planda tutarak metni farklı bakış açıları ile okumayı sağlar. Bir bölgenin coğrafi özelliklerini; iklimini, yer şekillerini, demografik yapısını, kültürünü, ekonomisini ve bölge insanının psikolojisini tanımayı esas alan bu okuma biçimi, coğrafya vasıtasıyla eseri yeniden anlamlandırır. Murathan Mungan'ın *Kadından Kentler* adlı kitabı on altı farklı şehirden ve bu şehirlerde yaşayan kadınlardan yola çıkarak Türkiye'nin coğrafyasını tanıtmış bir eserdir. Coğrafya merkezli okuma ile bu kitabın coğrafyasının tahlili sunulmakta ve esere yeni bakış açıları kazandırılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Coğrafya merkezli okuma, *Kadından Kentler*, Murathan Mungan, kadın, modern Türk edebiyatı.

Kadından Kentler in the Light of Geography-Centered Reading

Abstract: Geography centered reading, géo-littéraire approach, enables reading again with different points of view by focusing on the geography of the text. This approach, which bases on knowing a region's geographical features, climate, geographical formations, demographic distribution, culture, economy and physiology of the people in the region gives another meaning of the work. *Kadından Kentler* a book by Murathan Mungan, a work which has introduced us to the geography of Turkey by heading away from sixteen different cities and the women living in those cities. Geography centered reading provides the geographical analysis of the book and new points of view for the book.

Key words: Geography centered reading, *Kadından Kentler*, Murathan Mungan, woman, modern Turkish literature.

Giriş

Coğrafya merkezli okuma; bir eseri mekânına göre okumak demektir ve buradaki mekân kavramı bir ev, bir semt veya bir şehirden daha kapsamlı bir kavramdır; bir ülkeye, bölgeye veya yöreye karşılık gelen geniş bir alandır.

Türk edebiyatında coğrafya-edebiyat ilişkisine ilk değinen isim Mehmet Kaplan olmuştur:

Coğrafya sadece iskân ve istihsal şartlarını tayin etmekle kalmaz; sabit iklim şartları dolayısı ile insanların yaşayış tarzı, müesseleri, örf ve âdetleri, inanışları ve kanunları arasındaki münasebeti bütün açıklığı ile ortaya koymuştur (Kaplan, 1974, s. 175)

Emel Kefeli de *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz* adlı kitabı ile bu okuma biçimini Türk edebiyatına 2006 yılında tanıtmıştır: “Coğrafya, geniş bir ‘mekân

incelemesi' bir başka deyişle 'mekânın bilimi'dir" (Kefeli, 2006, s. 7). İnsanlar yetiştikleri coğrafyanın iklim şartlarından, bitki örtüsünden, sosyal ve kültürel yapısından etkilenecek birtakım fiziksel ve ruhsal özellikler kazanır. Coğrafya merkezli okuma, yazar ile çevresi arasındaki karşılıklı ilişkiyi inceler, çünkü yazarlar etkilendikleri coğrafyayı ister istemez eserlerine yansıtır. Bu kitabında Kefeli, coğrafya merkezli okumanın Batı edebiyatındaki gelişimini çizer:

Antik çağlara kadar uzanan tarihçesi içinde coğrafya, "yerin resminin sanatı ya da bilimi", "yerkürenin tasviri" ve bir "mekân bilimi" olarak tanımlanır. Braudel bu görüşü genişleterek "toplumun mekânsal incelemesi veya toplumun mekân aracılığıyla incelenmesi" olarak tanımlar. (...) İnsan tarihi, ekonomik ve sosyolojik gerçeği insan-mekân bağları içinde kavramazsa; Marice Hallowacks'ın terimiyle "insanların nesnelere üzerindeki" çabalarının büyük hatlarını ve ortak hayatın tarih üzerinde belirginleşen zorlama ve yaratılarını aramazsa coğrafya olmayacaktır (Kefeli, 2006, ss. 11-12).

Kefeli *Coğrafya Merkezli Okuma* adlı makalesinde Livingstone'nun düşüncelerine değinir. Livingstone'a göre coğrafya "toplum ve doğayı tek bir açıklayıcı çerçeve içinde bir araya getiren cezbedici bir deneyim"dir (Kefeli, 2009, s. 425). Kefeli, edebiyatın coğrafyaya bakışını Mme de Stael'de de tespit eder. Mme de Stael, *Edebiyata Dair* adlı kitabında kuzey ve güney edebiyatlarının farklılığında coğrafyanın önemli rolü olduğunu belirtmiştir (Kefeli, 2006, s. 16). André Ferré'nin *de La Géographie Littéraire* eserinde de yazarın hayat coğrafyası ve coğrafi denemelerinin, metnin yeniden anlamlandırılmasında araştırmacıya yeni bakış açıları kazandırdığı vurgulanır (Kefeli, 2006, s. 16). Kefeli, coğrafya temel alınarak yapılan incelemeleri üçe ayırır:

1. Yazarın hayat coğrafyası: Yazarın hayat coğrafyası, coğrafi deneyimleridir; bunlar bir nevi biyografi çalışmalarıdır: "Yazarın ailesinin kökenleri, doğup büyüdüğü ve hayatının değişik evrelerinde farklı nedenlerle bulunduğu coğrafya incelenir" (Kefeli, 2006, s. 16).

2. Metnin/yazarın hayat coğrafyası: Yazarın gezip gördüğü yerlerle ilgili hatıralarını ortaya koyduğu çalışmalarıdır. Anılardan ve yolculuk izlenimlerinden doğan incelemeler bu bölümde yer alır. Metnin içeriğinde yer alan gerçek ya da kurgusal mekânlara ait tasvirler de bu başlık altında değerlendirilir.

3. Seçilmiş bir coğrafyanın farklı yazarların duyuş tarzı ve gözlemlerindeki yansımaları: Taine'in "ırk-zaman-mekân" değerlendirmesini hatırlatan bu yöntem, belirli bir coğrafyanın yazarlar açısından karakteristik özelliklerini ele alır. Seçilen bölgenin farklı yazarların eserlerinde hangi sebeplerle yer aldığı, yazarın duyuş tarzına olan etkileri, hangi belirgin ve ortak motiflerin nasıl

kullanıldığı Kefeli'ye göre edebiyat tarihi, edebiyat sosyolojisi incelemelerine ve metin çözümlmelerine yeni açılımlar kazandırır (Kefeli, 2006, s. 17).

Coğrafya merkezli okumayı birçok yazar Hippolyte Taine'e dayandırır. Gürsel Korat da *Yazar ve Coğrafya* adlı makalesinde Taine'nin düşüncelerini ele alır. Hippolyte Taine'e göre, sanat olayları ile doğa olayları aynı özelliklere sahiptir ve nedensellik ilişkisi ile birbirine bağlıdır. Doğa bilimlerindeki gereksizlik ilkesi, sanat için de geçerlidir. Taine, her sanatçının siyasal, toplumsal koşullar yanında, ülkenin doğasından ve ikliminden etkilendiğini vurgular: “Güneşsiz, yağmurlu, sisli kuzey iklimi melankolik bir sanatın; güneşli güney iklimi ise neşeli bir sanatın doğmasına yol açmıştır” (Korat, 2005, s. 52). Gürsel Korat, Nietzsche'yi de bu başlık altında değerlendirir. Nietzsche, *Ecce Homo* adlı kitabında bu düşünceyi felsefeye uyarlar, düşünce hızını metabolizma hızına bağlar ve dehaların Paris, Provence, Kudüs, Atina ve Florensa gibi yerlerde yetiştiğini, bu şehirlerin kuru havasının metabolizmayı hızlandıran bir etmen olduğunu ve düşünce verimini artırdığını belirtir. Yazarın doğayı ele alış şeklini Korat şu şekilde maddelendirir:

1. Doğa ile edebiyatı iç içe geçirerek anlatanlar: Jonathan Swift'in Gulliver'ini ve Edgar Allan Poe'nun *Maelström'e Düşüş*'ünü doğa ile edebiyatı harmanlamış eserler olarak değerlendiren yazar, bu maddeden hareketle Hemingway'den Max Frisch'in eserlerine kadar coğrafya eksenli pek çok yorumda bulunur.

2. Doğayı değil de olayı öne çıkararak yazanlar (Doğayı fon olarak kullananlar): Korat bu alanda Çehov'un *Bozkır* adlı öyküsünü ele alır. Aynı şekilde Korat'ın Parisli Balzac'ı, Petersburglu Dostoyevski'yi de şehir-yazar bağlamında incelediği görülür.

3. Doğayı değil de doğanın bir parçasını kullananlar: Bunlar mekânı edebiyata indirgeyenlerdir. Coğrafya; yazarın duygu, düşünce ve algılarının eşliğini oluşturunca estetik bir objeye dönüşür. Yazar hangi coğrafyayı ele alırsa o coğrafyanın yazarı olarak tanınır. Korat, bu başlık altında Tanpınar'ın *Huzur* romanını anlatır. Tanpınar, İstanbul'dan beslendiği için eserlerinin dokusunda bu şehri tüm özellikleri ile bulmak mümkündür. Korat, Yaşar Kemal'in *Binboğalar Efsanesi ve Karıncanın Su İçtiği* romanlarında yer alan şehirlerin, karakterler ve roman kurgusu üzerindeki etkisini de tartışır (Korat, 2005, ss. 52-55).

Kadından Kentler üzerinde yapılan bu inceleme Korat'ın tasnifindeki ilk maddeye karşılık gelir. Mungan doğayla kahramanı harmanlamış ve bu şekliyle organik bütünlüğü yakalamıştır. Bu makale ile coğrafyanın kahramanların mizacından hikâyenin kurgusuna kadar eserin her yerinde titizlikle işlendiği ortaya konulacaktır.

Kadından Kentler

Murathan Mungan, 2008 yılında yayımlanan *Kadından Kentler* adlı kitabında, kahramanlar aracılığıyla Türkiye'nin yedi bölgesine değinerek on altı şehri ele alır. Bu şehirlerde yaşayan kadınların hepsi ayrı ayrı özelliklere sahiptir ve karakterlerin üzerinde, yaşadıkları şehirlerin önemli bir rolü vardır. Eserin sonunda da on altı ana karakter ile bazı yan karakterler İstanbul Esenler Otogarı'nda toplanır. Kadınlar memleketine giderken veya İstanbul'a gelirken bu mekânı kullanır. Yazarın, kentleri ele alış biçiminde de görülebileceği üzere eserde bölgelere göre bir plan söz konusu değildir; batı ile doğu harmanlanarak sunulur ve eserin sonunda herkes aslında hem batı hem de doğu olan İstanbul'da buluşur. *Varlık* dergisinin Mayıs 2008 tarihli sayısında Gülce Başer'e verdiği röportajda yazar, kitabın Esenler Otogarı'nda bitirilmesine dair şunları söyler:

Evet, hayallerini İstanbul'a göre biçer insanlar. Günün birinde İstanbul'u fethedecekleri düşlerini kurarlar. Dolayısıyla hem o çeşitli taşra kentlerinde karşılaşan kadınların bir biçimde İstanbul bağıını önemsedim, hem açıkçası kitabı Esenler Otogarı'nda bitirmek de bunun bir parçasıydı (Başer, 2008, s. 21).

Yazar, otogar vasıtasıyla hikâyeler arasında bağlar kurarak romanını oluşturur. Eserin bu otogarda bitmesi öyküler arasındaki İstanbul bağıının varlığını da açıkça gösterir. İstanbul, eserin merkezini oluşturur, çünkü yazara göre İstanbul hem taşra insanının hem de modern insanın hayallerinin şehridir. Bu sebeple Esenler Otogarı'nın İstanbul'dan Anadolu'ya yani dış dünyaya, farklı kültürlere ve hayatlara açılan bir kapı olduğu düşünülebilir.

Bölgeler

Eserde Türkiye'nin yedi bölgesine de değinilmiştir. Yazar, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinden yalnızca bir şehri ele alırken en fazla Karadeniz bölgesi üzerinde durmuştur. Ege bölgesinden İzmir ile esere başlayan yazar, ardından Adana ile Akdeniz'e geçer. Daha sonra Trabzon, Bursa, Samsun, Amasya, Ankara, Sinop, Afyon, Kırşehir, Erzurum, Diyarbakır, Kayseri, Gümüşhane ile Mersin'i anlatır ve eser İstanbul'da Esenler Otogarı'nda noktalanır.

Eser bölgelere göre incelendiğinde Ege bölgesinden Afyon ve İzmir'e odaklanan iki öyküyle karşılaşılır. Murathan Mungan, İzmir'e odaklanan *Kordonboyu'ndaki Ömer Çavuş Kahvesi* öyküsüyle kitabına başlar. Yazara kitabın İzmir ile başlamasının sebebi sorulduğunda "bir tür ışıklı jenerik olsun diye" cevabını verir (Başer, 2008, s. 22). Evlenmeye hazırlanan genç bir kızın aşkı ve kadınlığını keşfedişi hikâyenin çatısını oluşturur: "Daha 18'inde bile değil Nurhayat, ama kitabın bütün diğer öykülerindeki hayatları aslında haber veren bir eşik. Kitapta bu anlamda mimari bir çizim var" (Başer, 2008, s. 22).

Ege ile ilgili ikinci öykü ise Meltem'in yolculuğunu anlatan *Kanat Turizmin Sayın Yolcuları* öyküsüdür. Denizli'den İstanbul'a seyahat eden Meltem'in öyküsünde yazar, Ege bölgesinden Afyon'u ele alır. Meltem Egeli değildir, ancak öykünün Afyon'da dinlenme tesislerinde geçmesi vasıtası ile bu öykü Ege bölgesi başlığı altında incelenmiştir. Meltem'in bu tesislerde karşılaştığı arkadaşı Serap'ın sözlerinden Konya, Çeşme, Giresun, Çanakkale ile ilgili bilgiler de edinilir.

Adana Sıcağında Erguvanlar hikâyesinin konusu, Emine ile Gülsüm'ün yıllar sonra Adana'da buluşmasıdır. Aslen İstanbullu olan Gülsüm evlendikten sonra Adana'ya yerleşir ve buradaki hayatı ile Akdenizli bir kadın tipi çizer. İstanbullu Emine ise İstanbul kadınına bir örnek teşkil eder. Bu hikâye ile yazar, Gülsüm aracılığıyla Akdeniz bölgesine dair bilgi verirken Emine'nin cümleleriyle İstanbul'dan ve bu şehirde yaşayan insanların alışkanlıklarından bahseder.

Mersin'de geçen *Tantunicinin Karısı* adlı öyküde, aynı apartmanda yaşayan ama birbirlerine uzak olan avukat Zozan ile Yurdanur'un dost olması anlatılır. Bir gece arkadaşından dönen Yurdanur, Zozan'ın izlediği filmi penceresinden görür ve sevmediği bu komşusunun kapısını çalar. Beraber izlemek istediği bu film; uğruna gençliğini, bütün birikimini harcadığı kendi filmidir. Yurdanur artist olma düşüncesi ile Mersin'i "avuç içi" kadar görüp İstanbul'a kaçmış, İstanbul tüm ışıltısı ve aynı zamanda tüm karanlığı ile onu karşılamıştır. Yazar bu kısımda Beyoğlu'nun barlarını, pavyonlarını anlatarak İstanbul'un eğlence hayatını yansıtır. Saf taşra kızı Yurdanur, büyük şehirde harcanıp hayat kadını olmuştur. Yıllar sonra tüm parasını ve gençlik hayallerini uyduruk bir filme yatırmış ve nihayet artisti olduğu kendi filmini çekmiştir. Yazar, Yurdanur'un filmindeki İstanbul tasvirleri ile Marmara bölgesine değinir.

Mungan, Karadeniz bölgesinden beş şehri ele alarak beş farklı anlatı sunar. Samsun'dan Amasya'ya, Trabzon'dan Sinop'a ve hatta Gümüşhane'ye kadar geniş bir Karadeniz coğrafyası çizen yazar, Samsun ile ilgili olan *Samsun Sigarası*, *Tütün Balyaları*, *Tamaron* başlıklı öyküde Songül ve Şengül vasıtasıyla, parçalanmış bir ailenin dramını anlatır. Bu hikâyede Karadeniz'e has özellikler oldukça fazladır. Sigara, tamaron ve tütün etrafında bir Samsun manzarası kuran yazar, iklimi ve bu iklimin insan mizacına yansımaları da ihmal etmez. Ayrıca Şengül ile Almanya'ya ve oradaki Türklerin hayatına da bir köprü kurur.

Amasya'daki Teyze öyküsünde ise Güzel ile Nihal'in hikâyesi işlenir. Nihal hayata küsmüş, orta yaşlarda bir öğretmendir. Aşk Dursun ile yeğeni Melek'in yaklaşması Nihal'i yıkmış ve o, hür ve bahtiyar gençliğinin yegâne şehri olan İstanbul'u terk etmiştir. Huzuru arayan Nihal bir sürgün yeri, küskünlük kenti

olarak Amasya'ya sığınmıştır. Amasya betimlemeleri açısından zengin olan bu öyküde İstanbul manzaraları da mevcuttur.

Trabzon, Doktor Sevgi'yi anlatan *Trabzon Burması* başlıklı öyküde betimlenir. Fakir bir ailenin kızı olan Sevgi, bütün zorluklara göğüs germiş, okumuş, adli tıpta doktor olmuştur. Genç yaşta intihar eden bir kızın ölüm sebebini araştırırken Sevgi'nin, bu kız aracılığı ile kendi geçmişini sorgulaması hikâyenin çatısını oluşturur. Bu öyküde Sevgi'nin çocukluğundan ve ailesinden bahsedilen kısımlarda “gurbetçi şehri İstanbul” simgesi ile karşılaşılır.

Sinop'a Gelin Giden adlı öyküde Yıldız ve Seher aracılığı ile yine bir Karadeniz şehri olan Sinop üzerinde durulur. Yıldız, İstanbullu bir akademisyendir. Zonguldak ve Sinop gezisi için gittikleri Karadeniz'de eski komşu kızı Seher'e uğramaları ve bu misafirlik esnasında Seher'in bilinmeyen mutsuz evliliğinin gün yüzüne çıkması, hikâyenin konusunu oluşturur.

Karadeniz bölgesinden son olarak Gümüşhane'ye değinilir. *Gümüşhane Çok Uzak* adlı öyküde, hapisanedeyken bir gardiyanın tecavüzüne uğrayarak hamile kalan Asiye ile evlatlık verdiği kızının yıllar sonraki karşılaşması anlatılır. Yazar bu öyküyü de Asiye'nin Bebek'te emlakçılık yapan kızı ile İstanbul'a bağlar.

İç Anadolu bölgesi, Ankara, Kırşehir ve Kayseri olmak üzere üç şehir vasıtasıyla işlenir. *Burası Ankara İl Radyosu, Şimdi...* öyküsünün kahramanı Nazan, 70'li yılların Ankara'sında okuyan, solcu bir gençtir. Uzaktan akrabası olan yaşlı bir kadınla yakınlıkları ve bu yakınlığın paydasında Ankara ve Türk sanat müziği sevgisi olması etrafında öykü şekillenir, bu öykü geniş bir Ankara mozaiği sunması bakımından önemlidir.

Hayat Hanım, İlk Tayin öyküsünde Kırşehir'e öğretmen olarak tayini çıkan Tülay'ın, Hayat Hanım'ın öldüğü eve yerleşmesi ile başlayan macerası anlatılır. Tülay'ın hayatı ile Hayat Hanım'ın hayatının karşılaştırılması öykünün altyapısını oluşturur. Tülay'ın erkek arkadaşı Özer, gündüz İstanbul'un varoş semtlerinde öğretmenlik yaparken geceleri ise Beyoğlu'nun arka sokaklarında, daha çok Alevilerin gittiği türkü barlarında türkü söyleyerek geçimini sağlar. Özer vasıtasıyla Beyoğlu'na ve dolayısıyla İstanbul'a değinilmesi incelememiz açısından önemlidir.

Kayseri'ye odaklanan *Lüks Terzi'nin Kızları* adlı öykü Fikret'in torunu İtir'in düğününü anlatır, bu düğün ile yazar yörenin gelenek ve göreneklerini ele alır.

Yazar, Doğu Anadolu bölgesinden sadece Erzurum'a değinerek *Annemin Çektiği Fotoğraflar* isimli öyküyü yazmıştır. İstanbul Teşvikiye'de oturan Suna için, hasta annesinin son günlerini geçirdiği Erzurum, özel bir şehirdir. Suna bu şehirde annesinin çektiği fotoğrafları bularak onun hiç bilmediği yönlerini keşfedecektir. Annesi çok iyi bir fotoğraf sanatçısı olabileceken yeteneğinin

farkına varılamamıştır. O yıllarda fotoğraf sanatının tanınmadığı bir doğu kenti olan Erzurum'un da bunda payı vardır. Yazar, Ankaralı yaşlı kadının Türk sanat müziği ile olan ilişkisinin bir benzerini de burada vücuda getirmiştir; Suna'nın annesi için bir tutku olan fotoğraf, aynı zamanda onun geçmişinin ve benliğinin bir parçasıdır (Başer, 2008, s. 24). Bu hikâye de İstanbul'a fotoğraf sanatı aracılığıyla bağlanacaktır. Erzurumlu Ermeni fotoğrafçı Aram'ın anlatıldığı kısımlarda, o dönemin İstanbullu fotoğrafçıları ile Aram arasında karşılaştırmalar yapılır. Aram'ın sadece kıyafetleri ile değil, dükkânının dekoruyla da İstanbullu meşhur fotoğrafçıları taklit ettiği vurgulanır. Aram vasıtasıyla yazar, Ermenilere, Ermenilerden kalan taş evlere ve o dönemde Ermenilerin bu bölgeyi terk etmeden önce Erzurumluların Ermenilerle olan yakın ilişkisine de değinir (Mungan, 2008, s. 194).

Yazar, Güneydoğu Anadolu bölgesinden Diyarbakır şehrini seçerek *Diyarbakır Surlarında* hikâyesini yazmıştır. İstanbullu genç gazeteci Aslı, mesleği için gittiği Diyarbakır'da, kendisini terörün getirdiği kargaşa ortamında bulur. 2000'li yılların Diyarbakır'ı ile 1990'lı yılların Diyarbakır'ını karşılaştıran yazar, 1990'lı yılların bu şehir için en karanlık yıllar olduğunu belirtir ve terörün insanlar üzerindeki etkisini konu alan bir hikâye kurgular. Diyarbakır'da kapkaça uğrayan Aslı, İstanbul'daki hırsızlık olayları ile Diyarbakır'ı karşılaştırır ve yazar diğer öykülerde olduğu gibi bu öyküde de bir İstanbul atmosferi yaratır. Aslı, kapkaç sebebiyle gittiği karakolda Çorum'dan arkadaşı Birsen ile karşılaşır ve bu karşılaşma onu Çorum'un huzur veren doğasına götürür: "Çorum demek 'adli tatil' demektir Aslı için. Her yaz olmasa da annesinin yıllık iznini birlikte geçirdikleri Çorum. Civar köyler. Yaylalar. Serin sular. Tabiatla iç içe geçirdiği zaman" (Mungan, 2008, s. 212). Birsen'in annesi de diğer hikâyelerdeki kadınlar gibi şartları zorlayarak okuyan güçlü kadınlardandır, yazarın deyimleriyle memleketin her köşesini gezmiş bir cumhuriyet kadınıdır; "zamanın Çorum'undan çıkıp, o yılların zor mezun veren İstanbul Hukuk Fakültesini alınının akıyla bitirmiş"tir (Mungan, 2008, s. 215). Bu öykü ile yazar, Diyarbakır'dan İstanbul'a olduğu gibi Çorum'a da bir kapı açar.

Marmara bölgesi diğer bölgelerin hikâyelerinde genellikle İstanbul vasıtasıyla kullanılmıştır. Gülsüm'ün erguvanlarından Mersinli Yurdanur'un film sahnelerine, Özer'in türkü barından Amasya'da inzivaya çekilen Nihal'in gençliğine kadar pek çok öyküde İstanbul manzaraları mevcuttur. Yine Marmara bölgesi şehri olan Bursa'da geçen *Yakası Beyaz Kürklü Taba Rengi Kaban* isimli öyküde ise eşinden boşanmış Esme isimli bir kadının yalnızlığı anlatılır. Gülce Başer'in röportajında Mungan, kitapta bir taşra sorunsalı olduğunu ve eserden bütün taşranın İstanbul'a baktığı sonucunun çıkartılabileceğini söyler. Murathan Mungan'ın taşra-kent-kadın üçgenine dair yorumu şöyledir:

Kadından Kentler'de bir taşra sorunsalı var, bütün taşra İstanbul'a bakıyor. Kimlik beraberinde olmak sorunsalını taşır. Olmayı önce genel ve felsefi bir sorunsal olarak anlatmak lazım, sonra bunun içinde kadın olmak, kariyer sahibi bir kadın olmak, bireyleşmiş bir kadın olmak gibi kendi içinde dallanan sorunlar da var. Bireyleşme sürecinin, özellikle kimlik politikaları açısından bakılacak olduğunda, gelenek modernleşme arasındaki çelişkiyi çok fazla harekete geçiren bir şey olduğu görülüyor. Mevcut sistem, kurulu ilişkiler ağı içinde size verilmiş olan konumun dışına taşıtığınız anda bu gerilimli çatışma başlıyor. Dönüşümsel anlamda iki gösterge olan kentler ve kadın, tam da bu anlamda belki bu çatışmanın, bu ayrışmanın iki odak noktasını oluşturuyor (Başer, 2008, s. 20).

Kitabın kurgusu da yazarın deyimiyle “aydınlanma anları” üzerine inşa edilmiştir. İki kadının karşılaşması sonucunda hayatlarının değişmesi öykülerin ortak noktasını oluşturur. Bu değişim sürecinde, gelenekle çatışma ve toplumsal çelişkiler kadını zorlar. Evrimini gerçekleştiren kadın ise modernleşme ile bireyleşip yalnızlığa düşer. Marmara bölgesi bu bireyleşmenin en fazla hissedildiği bölümdür, denilebilir. Yazar, İstanbul'un modern ve yalnız kadını ile taşra kadının çatışmasını şu şekilde dile getirir: “Kitabın mimarisinde bir tür taşra ve İstanbul karşıtlığı var. Diyelim ki Samsun'daki öykü doğrudan Samsunlu kadını prototip kılmıyor” (Başer, 2008, s. 21). O, taşranın ağzından İstanbul'u anlatarak tüm Türkiye'den bir İstanbul panoraması izlettiğini belirtir:

Türkiye gibi kolektif bir algıyla çalışan-hani Beşiktaşlılar böyle yapar, Konyalılar böyledir biçimde işleyen- bir toplumda, kentleri düpedüz o kentli kadınlarla tarif etmeye başladığımızda her şehir diyelim, kendi tipolojisine güzelleme bekleyecek. Bu, kolektif algının çıkmazıdır. Böylelikle bundan kaçınmış oluyorsunuz. İkinci ve daha önemlisi, gelişme, modernleşme daha çok İstanbul eksenlidir ülkemizde. Hep söylediğim gibi, Yakup Kadri'nin *Yaban* romanına varana kadar, edebiyat Anadolu'dan söz etmiyordu. İstanbulluydu. (...) İstanbul'la ilgili eski bir şey yaptığımızda sadece İstanbul'un nostaljisi olmuyor o; Türkiye'nin nostaljisi oluyor (Başer, 2008, s. 21).

Mungan, bugünün Türkiye'sinde İstanbul'un bütün ekonomik dengesizliklerin sebebi olduğunu düşünür. Her şey bu kadar İstanbul'a yığılmışken taşra ile İstanbul arasındaki toplumsal eşitsizlik taşradaki insanlara ve onların mizacına da yansımaktadır. Bu incelemede Türkiye'nin yedi bölgesinin kültürel, sosyal ve coğrafi tanıtımı yanında, taşra insanının İstanbul'a ve modern hayata bakışı da ele alınacaktır.

Bölge Kadınlarının Mizacı

Kadından Kentler'de her öykünün kadını, yaşadığı coğrafyanın özelliklerini taşır. Taşra kadını muhafazakâr ve içine kapanıktır, ekonomik özgürlüğü yoktur, kendi ayakları üzerinde duramadığından eşi karşısında pasiftir. Metropolde yetişen modern kadın ise başına buyruk, güçlü, baskın bir karakterde çizilir.

İzmirli Nurhayat eğitimsizliği ve aile baskısı yüzünden kadınlığının farkında değildir, ailesi Doğulu bir aile kadar tutucu olmasa da koruyucu bir tutumla çocukları üzerinde söz sahibidir. Nurhayat'ın dışarıya çıkmaya izni, yanında ancak birileri olduğu sürece vardır. Evleneceği adamı seçme özgürlüğü de ailesinin onayına bağlıdır. O, aşkı tanımadan, âşık olup olmadığını anlamadan evlilik kararını çok genç bir yaşta verir. Salih'in kendisini istemeye geleceği günden birkaç gün önce Kordonboyu'ndaki yürüyüşü sırasında karşılaştığı bir asker onda aşkla ilgili düşünceler uyandırır; kahraman, kadınlığını ve aşkı keşfetmeye başlar. Bu hikâyede Mungan, bir yandan batıda yetişmiş modern bir kadın imajı çizmiş bir yandan da onun özgürlüğünü ailesi vasıtası ile kısıtlamıştır.

Akdeniz bölgesi, özgürlüğünü kariyeri ile kazanmış bir İstanbul kadınıyla eşi üzerinden rahat bir hayata erişen ve özgürlüğünü evliliği ile sınırlandıran bir taşra kadınının öyküsü aracılığıyla tanıtılır. *Adana Sıcağında Erguvanlar* öyküsünün kahramanı Emine; yıllarca kariyer peşinde koşmuş ve amacına ulaşmış, ancak bu koşuşturmaca evliliğini yıpratmış ve eşinden ayrılmıştır. O, metropolde yaşamının getirdiği sorumluluğa sahip, dakik, programlı, disiplinlidir ve güçlü bir karakterde idealize edilir. İş gezisi için gittiği Adana'da çocukluk arkadaşı Gülsüm ile buluşması, Emine'nin hikâyesini oluşturur. Gülsüm'ün ablası ile telefonda konuşan Emine'nin diyaloguna yer veren yazar, şehirlerin kadınların karakteri üzerinde oluşturduğu etkiyi şu cümleler ile vurgular: "O bunca telaşın ortasında, telefonda ses, 'Bakalım beni tanıyacak mısın?' diye sormuş, sonra susup beklemişti. Bu seste canı sıkılan zamanı bol kadınların genişliği vardı" (Mungan, 2008, s. 19). Programlı bir metropol kadını olan Emine için bazen bir telefon konuşması bile zaman kaybıdır; uzun diyaloglara, ayrıntılı tariflere tahammülü yoktur. Sonradan görme taşra kadını olarak nitelendirilen Gülsüm'ün abartılı makyajı, yaşına uymayan kıyafeti de İstanbullu Emine'den çok farklıdır. Emine, Gülsüm'ü taşra hayatının erken yaşlandığını düşünür. Para ve konfora bir erkek üzerinden ulaşmış ve cahil kalmış bir kadın olan Gülsüm, İstanbul'u eşi için unutmaya razı olmuş; Adana'yı doğup büyüdüğü topraklar gibi benimsemek zorunda kalmıştır. İstanbul'un başı buyruk kadınının aksine Adana kadını, eserde daha evcimen ve uysal olarak çizilir; eşini mutlu etmek için her türlü fedakârlığı yapar ve eşinin her zaman bir adım gerisinde durur. Gülsüm de kocasını memnun etmek ve onun başka kadınlara gitmesini önlemek için ona rakı sofrası hazırlar, dansözlük yapar.

Samsun Sigarası, Tütün Balyaları, Tamaron öyküsünde anne babası boşanınca ayrı yerlerde büyümüş olan Songül ile Şengül'ün Samsun'daki macerası anlatılır. Şengül, annesiyle olmayı seçerek yurt dışına gitmiş, okumuş ve kendini geliştirmiştir. Babası ile Ankara'da Etlik sırtlarında kalan Songül okumamış, evlenip Samsun'a yerleşerek mütevazı bir hayat seçmiştir. Adanalı

Gülsüm'ün üzerindeki erkek otoritesi Songül'de de görülür; o, eşine ve kayınpederine karşı çekingen tavırlar sergiler. Bu iki kadının yetiştiği çevrenin mizaçlarına yansımaları uzun uzun anlatılır:

Almanya'da böyle oldu hep. Bir kadın olarak da bir Türk olarak da hep sakımlı davranışlar sergilemek zorunda kaldı. Almanlara karşı Türkleri küçük düşürecek bir şey yapmamaya, başlarında erkek bulunmayan bir ana-kız olarak aralarında yaşadıkları Türklere karşı namusuna bir halel getirmemeye çalıştı (Mungan, 2008, s. 70).

Yazarın bu cümleleri ile Almanya'daki Türklerin yaşadıkları zorluklara, içinde buldukları psikolojiye ulaşılmaktadır.

Samsun'da geçen öykünün kahramanı Songül'ün ürkek ve çekingen karakterinin aksine *Amasya'daki Teyze* öyküsünde; İstanbullu Nihal ve Melek özgür ve başına buyruk bir karakterdedir. Nihal öğretmenlik mesleği gereği şehir şehir gezer; ilerleyen yaşına rağmen beğendiği bir erkek karşısında mahcup davranmaz, hayatını özgürce yaşar. Bu asi, deli dolu, şıpsavdi kadını, emekli olduktan sonra demir attığı Amasya'nın huzur veren havası sakinleştirir ve o, yaşadığı hayatın yükünü Karadeniz'in doğasına bırakır.

Gümüşhane ile ilgili öyküde diğer Karadeniz kadınları gibi içine kapanık bir kadın figürü çizilir. Mungan'ın bu kadın vasıtasıyla Anadolu kadınının karakteristik özelliklerini anlattığı satırlar dikkat çekicidir:

Kapıyı açan kadının değirmi yüzünde, zor geçtiği belli olan yılların daha da keskinleştirdiği kararlı hatlar ilk bakışta belli oluyordu; geniş sağlam bir çenesi ve derin göz oyuklarının bakışlarını keskinleştirdiği masmavi gözleri vardı. Ancak Anadolu kadınlarını bilenlerin tanıyabileceği, bir anda ağlayıp bir anda gülebilen gözlerdi bunlar (Mungan, 2008, s. 250).

Asiye'nin mizacından gelen kaderine razılığın, insanların dediklerini gereğinden fazla önemsemesine, çekingenliğine ve sakin yaratılışına karşılık büyük şehirde yetişen kızı inatçı, sert, vurdumduymaz ve acımasızdır.

Mungan, Ankaralı Nazan'ı da tıpkı Asiye'nin kızı gibi güçlü, kararlı ve kendinden emin bir mizaçta yansıtır. Nazan'ın karıştığı siyasi olaylar neticesinde zor günler geçirmesine rağmen güçlü durabilmesi, başına buyruk tavırları ve inatçılığı yine modern kadın imajını temsil eder (Mungan, 2008, s. 115).

Kırşehir ile ilgili *Hayat Hanım, İlk Tayin* öyküsünün kahramanı olan Hayat Hanım, tıpkı diğer İstanbul kadınları gibi hür bir mizaca sahip, adının hakkını veren, hayat dolu bir kadındır. Hiçbir şehirde 2-3 yıldan fazla yaşamaz, şehir şehir dolaşır gününü gün eder. Yazar onun nereli olduğuna değinmez, yalnız babasının memuriyeti nedeniyle çocukluğunda il il dolaştığını söyler. Hayat

Hanım bu durumu kendisine huy edinerek bir şehre kök salmaktan hep korkmuştur. Mungan bu kadını yaşamayı seven bir gezgin olarak tanıtır.

Afyon'da dinlenme tesislerinde geçen Meltem'in hikâyesinde yine modern kadın imajı ile karşılaşılır. Serap'ın kocası ile Meltem'in kocasının yaşadığı eş cinsel ilişki Meltem'in evliliğini bitirmiştir. Bu ilişkinin Anadolu'nun batısında yetişen insanlar arasında olması ile yine şehir-insan bağının altı çizilir; doğuda düşünülmesi bile imkânsız olan bu olaylara, batıda daha anlayışlı yaklaşılır. Meltem'in annesinin aracılığı ile yazar, Çanakkale kadınına da parantez açar. Sıcak iklime sahip bir deniz şehrinde yetişmiş kadının soğuk iklimli bir şehrin kadınına göre daha hür ve neşeli olan mizacına da ulaşılır: "Kendi deyişiyle, 'Akşama koca karşılarken küpe takmayı unutmayan şen kadınlardandı.' Koca gönlü hoş tutmayı bilen, azıcık süsüne düşkün kadınlardan" (Mungan, 2008, ss. 148-149). Bu kadının kendisine, evliliğine güveni tamdır, ailesi ve memleketi onun gurur kaynağıdır.

Yazar, Bursa'da geçen *Yakası Beyaz Kürklü Taba Renkli Kaban* isimli öyküde, kendi ayakları üzerinde durabilen, başına buyruk İstanbul kadını ile güçlü modern kadın karakterini vurgular. Esmе, tek çocuk sahibi çalışan bir kadındır; kariyeri evliliğe tercih etmiş, eşinden boşanmış ve aşka olan bütün inancını yitirmiştir. Hafta sonu için çocuklarını almaya gelen Engin'in üzerinde nişanlıyken kendisinin hediye ettiği kabanı görünce eski mesut günlerini hatırlar, yalnızlığının ve mutsuzluğunun farkına varır. Engin, kariyerine odaklanmış bir kadın yerine gezmeyi, eğlenmeyi hayatının tek amacı hâline getirmiş, eşine daha çok zaman ayırabilecek bir kadını tercih eder. Engin'in yeni eşi Tülin'in rahat tavırlarında ve giyim tarzında yine bir metropol kadını imajı vardır. Esmе mesleğini eline almış, hırslı ve güçlü İstanbul kadınına örnek oluştururken Tülin rahatına düşkün, eğlenmeyi bilen modern kadını temsil eder.

Bu eserde, kadınların çoğu yaşadığı şehri sevmez. Şehirler, onların mutlu olduğu değil, çaresiz kalarak sığındığı yerlerdir. Kadınlar mutsuzdur, boşanmış ya da evlenmemişlerdir; aile baskısı görmüş ya da kötü yola düşüp hayat karşısında mağlup olmuşlardır. Kahramanların hayal kırıklıklarının arkasında genellikle yaşadıkları kentlerin imkânsızlıkları vardır ve bununla ilintili olarak birçok hikâyede bir "İstanbul" hayali göze çarpmaktadır. İstanbul "özlenen şehir, özgürlükler şehri, hayallerin gerçekleştiği kent" olarak tasvir edilir.

İklim ve Bitki Örtüsü

Mungan, bölgelerin iklime ve bitki örtüsüne değinirken coğrafya merkezli inceleme için epey malzeme verir. Doğu şehirlerinde iklimin sertliği, kahramanların günlük alışkanlıklarından giyim kuşamlarına, ev eşyalarından türkülerine kadar hayatlarının her alanına sirayet etmiştir.

Ege bölgesinin coğrafi özellikleri İzmir ile ilgili hikâyede deniz tasvirleri ile görülür. “Denizden esen ince rüzgâr” İzmir’in imbatını anlatır. Yazar, Alsancak İskelesi, Basmane, Bornova ve Kemeraltı’nın yanı sıra Kordonboyu yürüyüşlerini şu cümlelerle dile getirir:

“İzmir’i de, Kordon’u da mahvettiler.” dedikleri sahil şeridinin üzerine yapılmış parkta, kıyıdaکی beton yolda yürüyordu. Tek tük insanlar vardı banklarda; kışın bittiğini söyleyen, ısıtan ama yakmayan bir güneşe bırakmışlardı kendilerini. Karşıyaka’dan kopup gelen rüzgârın yumuşak esintisinde sabahın, şehrin, kendinin diriliğini duydu. Okul saatinden önce burada buluşan liseli âşıklar vardı, köpeğini gezdirenler, sabah koşusuna çıkanlar, işe gitmeden önce ellerinde birer simitle sabahın tadını çıkaranlar... (Mungan, 2008, s. 10).

Yazar, Ege’de olduğu gibi Akdeniz sıcaklığını, Adana öyküsünde de pek çok yerde tekrarlar. Gülsüm, Adana ile İstanbul’u şu şekilde karşılaştırır:

İstanbul’u hiç aramıyorum inan. Orada ne varsa burada da var artık. Adana çok gelişti. Eskisi gibi değil. Avrupa şehirleri gibi oldu, birçok bakımdan. Avrupa’ya da gidip görüyoruz işte. (...) Ayy gene o yağmur, o çamur, o kasvetli hava, tıkanan yollar, akmayan trafik, o hercümerç... Burada hiç değilse kafam dinç. Her yer bir adım. Sıcığına da alışılıyor, bakma sen! En azından İstanbul’unki gibi nemli sıcak değil, kuru sıcak. Rutubetten kemikleri çatırdamıyor insanın! (Mungan, 2008, s. 26).

Samsun merkezli hikâyede Ege ve Akdeniz’in sıcak iklimine nazaran Karadeniz’in kasvetli, değişken, kapalı havası betimlenir: “ ‘Akşamları serinlemeye başladı havalar; Karadeniz’den gelen sinsî rüzgârın ne zaman vuracağı belli olmaz.’ diyerek ocağı tutuşturmaya odun kırıp, kütük yarıyor birkaç sabahtır” (Mungan, 2008, s. 85). Bitki örtüsünün orman olduğu bu bölgede ağaçlar, ısınmadan yemek pişirmeye kadar hayatın her alanında kullanılır. Songül, taş bir evde, odunda pişen yemeğinden dışarıda havlayan köpeğine kadar her şeyiyle bir kır hayatı sürdürür. Karadeniz’de özellikle Samsun’da tütün, çok fazla yetiştirilen bir bitkidir. Sigara, tamaron ve tütün, kahramanların mizaçları ile bağlantılıdır. Samsun sigarası hikâyenin ana sembolüdür, Songül’ün eşi Hüseyin sigarayı yazarın deyimiyle kemirircesine, çirkinleşerek içer. O, hayattan hırsını ancak bu şekilde almaktadır (Mungan, 2008, s. 71). Hüseyin’in intihar eden annesi de tütün balyalarına yaslanarak tıpkı Hüseyin gibi sigarasını içer. Tütün balyaları bir diğer simgedir ki intihar eden anneyi hatırlatır. Şengül’ün dediği gibi aralarında hep tütün balyaları olacaktır ve bu çift birbirini hiçbir zaman sevmeyecektir. Burada Samsun sigarası, keyif verici bir madde olmaktan çok hayata küsen, dertli insanların simgesidir ve bu sebeple dinlenen hüznü şarkılar tütüne benzetilir: “ ‘Annem ne derdi biliyor musun?’ diyor Şengül’e. ‘Bu adamın sesi tütüne benziyor,’ derdi. ‘Hakkatten de dinle bak tütüne benzer’ ” (Mungan, 2008, s. 76). Hikâyede bu coğrafyada çok kullanılan bir ilaç olan tamaronla da karşılaşılr:

“Bir tütün ilacıdır. Tütüne dadanan böcekler için zehirli bir ilaç” (Mungan, 2008, s. 83). Hüseyin’in annesinin tamaron içerek ölmesi, sigara ve tütün balyalarında olduğu gibi tamarona da olumsuz bir anlam yükler.

Güzel ile Nihal’in hikâyesinde de iklim gibi coğrafi özellikler ön plandadır. Yazar Amasya şehrini şu şekilde betimler:

Irmağın iki yakasında birdenbire yükseliveren sarp kayalıklı yüksek dağlar, hep söylendiği gibi insana bir çanağın dibinde yaşadığı duygusunu veriyordu. Şehrin bu sert ve çetin profili, başlangıçta ilginç gelse de, bir süre sonra dağların insanın üstüne üstüne geldiği söylenirdi. Kim bilir, buna da alışılıyordu demek. Bu kuşatılmışlık nedeniyle, şehir, sabah ve akşam güneşinin yumuşak eğimini tanımıyordu pek. Güneş ve ay, ancak dağları aşır tepeye yükseldiğinde, en kararlı yüzleriyle gösterebiliyorlardı kendilerini insanlara. Buranın bu sert mizaçlı doğasının, Nihal Abla’nın sert mizaçlı doğasıyla örtüşüyor olması bir açıklama olabilirdi pekâlâ. Güzel, kurduğu bu benzerlikten hoşnutluk duydu. Evet, mutlaka buranın iklimi, Nihal Abla’nın kendini daha rahat ve huzurlu hissetmesine yarıyor, içini yatıştırıyordu; bunu ona doğrudan sormanın bir yolu olabilir miydi peki? (Mungan, 2008, ss. 90-91).

Yazarın şu cümlelerinde de iklimin sertliğine rastlanır: “ ‘Amasya’nın küs güneşi,’ derdi Nihal. ‘Uzak sever. Uzaktan sever’ ” (Mungan, 2008, s. 90). Anadolu’nun yeşili, şehrin sakin akan suları kahramanların psikolojileri üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Eşinden ayrılmış bir kadın olan Güzel, eski eşinin teyzesi ile buluşmadan önce bu coğrafyanın doğal güzellikleri ile ruhunu dinlendirir. Amasya, Nihal için huzur veren bir kent olarak yaşlılığın sembolüdür. O, çok sevdiği yeğeni Melek’in, aşkı Dursun’u elinden almasından sonra herkese, her şeye ve hatta İstanbul’a küsmüştür.

Karadeniz’in kapalı, kasvetli havasının insan psikolojisine yansması Trabzonlu Sevgi’nin hikâyesinde de vurgulanır. Bu bölgede diğer bölgelerin aksine sıkıcı bir hayat vardır: “Her zaman biri kendini asmaz. Her ne kadar üzgün ve şaşkın görünmeye çalışsalar da, tekdüze yaşamlarına renk katan bu sıra dışı olayın heyecanını yaşıyorlar” (Mungan, 2008, s. 38). Gür ve koyu yeşil ormanları ile Trabzon tasvirleri de hikâyede önemli bir yer teşkil eder. Bu güzelliği anlatırken Mahmut Cüda’nın “Trabzon’dan” adlı resminden de bahseden yazar, Karadeniz’in sembolü olan ahşap, iki katlı evlere de değinir.

Sinop’a Gelin Giden hikâyesinde, Karadeniz iklimine geniş yer verilir:

Bu sırada aniden gökyüzü kapadı. Parlak bir gökyüzünün birdenbire bu denli hızlı kapandığına hiç tanık olmamıştım. Nereden kopup geldiğini izleyemediğimiz bulutlar hızla bir araya toplanıp aniden şiddetli bir yağmur indirdiler. Gökyüzünün fırtınasına karşın Karadeniz olabildiğince sakin görünüyordu, bu yüzden iri yağmur tanelerinin denizi delik deşik ettiği açık seçik görülebiliyordu (Mungan, 2008, ss. 133-134).

Karadeniz'deki yağmurun aksine Kayseri'ye odaklanan *Lüks Terzi'nin Kızları* öyküsünde, Erciyes'ten gelen rüzgârın şiddeti anlatılır. Aynı şekilde iklimin sertliği Doğu Anadolu'da da vurgulanır ve Erzurumlu Suna'nın öyküsünde kış tasvirleri geniş yer kaplar. “Erzurum” demek “kış” demek, “soğuk” demektir; yazar bu coğrafyanın iklimini uzun uzun anlatırken iklimin insanların hayatı üzerindeki etkisini de yansıtır:

“Kimsesiz ev üşür.” Kışları insanın kemiğine işleyen ayazıyla ünlü Erzurum'un gündelik dilinde nice şey ‘soğuk’la betimlenir, kelimeler insanın dilini ürpertirdi.

Erzurum'a ilişkin, buzlarının kilidi geç çözölen upuzun kışlar kalmış aklında. Gördüklerinden değil dinlediklerinden kalmış. Suna çok sonra keşfetti Erzurum'un o ünlü karının, kışının, soğğunun, yalnızca büyüklerinin paylaştığı geçmişin bir parçası gibi kendisinden saklı kaldığını. (...) Erzurum'da günlerce aralıksız yağın karın zamanı ortadan kaldırıp kesin bir sonsuzluk duygusu verdiği o uzun kışlarda, pencere camlarını tül gibi basan kar dantellerini; çatılardan sarkan, içinde soğğun kesme elmas taşlar gibi ışıdığı buzdan kılıçları; sokak aralarında gezen kar küreyicilerinin kulaklarda çınlayan avazlarını; yoldan geçen atlı arabaların yaklaşıp uzaklaşın çingiraklarını, boynuzlarının çatalı buz bağlamış baygın gözlü geyikleri, açlıkla bilenmiş kurt ulumalarıyla bölünen tekinsiz uykuları... (Mungan, 2008, s. 183).

Erzurum'a has “Terlik sesi duyulmayan ev, ister tek göz olsun, ister kırk odalı üşür” sözü gibi pek çok atasözü iklimin sertliğiyle ilgili bilgi vermektedir. Bu bağlamda, şehrin soğğu çuha perde gibi yöreye has pek çok eşyayı beraberinde getirmiştir. İklim bu yörede atasözlerinden eşya seçimine kadar hayatın her alanında söz sahibidir.

Gölsüm ile Emine'nin Adana'daki hikâyesinde İstanbul'un ve dolayısıyla Marmara'nın iklimi ve bitki örtüsü ile ilgili bilgiler bulmak mümkündür. İstanbul'dan Ortaköy'ü özel bir tasvirle betimleyen yazar, hikâyenin simgesini de oluşturur: “Karşı kıyıda açın erguvanlar en iyi Ortaköy sırtlarından görünür. Bütün çocukluğum Boğaz'ın karşı kıyısındaki erguvan kızılığını seyretmekle geçti” (Mungan, 2008, s. 34). Emine erguvanları seyredilmek için Ortaköy'de oturmayı seçmiştir. İstanbul'un güzel bir simgesi olan bu erguvanlar, Emine ile Gölsüm'ün hikâyesinde başlı başına bir sembole dönüşecek, Gölsüm'ün gençliğine dönmesine ve İstanbul'un güzelliklerini hatırlamasına sebep olacaktır. Arnavutköy sırtlarında oturan Gölsüm'ün anneannesi de tam anlamıyla bir İstanbul âşığıdır:

‘Bir İstanbullunun iki şeyi bilmesi gerekir,’ derdi anneannem. ‘Çiçeklerin ve balıkların mevsimlerini’. Bunları bilmeyen İstanbullu değildir. ‘Haa, bir de rüzgârlarını tanıyacaksın İstanbul'un. Lodosu, poyrazı, karayeli, keşilemeyi...’ Çocukken çok severdim onu. Penceresinin önündeki divanın kocaman, davul gibi gergin yastıkları vardı, o yastıklara abanır,

Üsküdar, Beylerbeyi sırtlarına bakar dururduk. Geçen gemileri seyrederdik. (...) En önce mimozalar açar, en son ihlamurlar... Sonra gözlerinden fıskıran yaşlarla birlikte hepsinin sırasını hatırlayıp yüksek sesle saymaya başladı: Mimozalar, Erguvanlar, Mor Salkımlar, Leylaklar, Hanımelleri, Güller, Ortancalar, Ihlamurlar sırasıyla açar (Mungan, 2008, ss. 34-35).

Boğaz'ın çiçeklerini mevsimine göre takip eden İstanbulluların ne kadar ince zevkleri olduğunu bu öyküde görmek mümkündür. Adana sıcağının vurduğu kızıl bozkır ufkunda hayal edilen erguvanlar ile İstanbul'a ve geçmişine dönen Gülsüm, ne kadar uğraşsa da başka bir coğrafyayı yurdu olarak benimseyemeyeceğini, Adana'da hep eğreti olarak kalacağını anlar.

Bu öykülerde coğrafya merkezli okuma ile iklimin; insanların kişiliklerini, hayat tarzlarını ve günlük alışkanlıklarını etkilediği sonucuna varılır. Karadeniz insanının karamsar ruh hâli yağmurlu Karadeniz iklimi ile ilişkilendirilir. Sıcak iklimli bölgelerin kahramanlarının ise neşeli ve hayat dolu çizildiği görülür.

Folklorik Ögeler; Gelenekler, Görenekler, Yemek Kültürü

Murathan Mungan'ın bu kitabında coğrafi koşullar, iklim ve bitki örtüsü yanında bölge halkının kültürel unsurlarından olan âdetlerine, gelenek ve göreneklerine de değinilir. Bu başlık altında özellikle doğu kentlerinin anlatıldığı öykülerde halk masalları, türküler, düğün âdetleri ve atasözleri geniş yer kaplar.

Meltem'in Denizli'den İstanbul'a olan yolculuğu esnasında Afyon'da yaşadığı olay ile halk masallarına ulaşılır:

Mecnun'un hayat hikâyesidir, diye kulaktan kulağa anlatılansa geçmiş zamanların tozlarının altında kalmış eski bir halk hikâyesine benzer. Bunca yıl anlatıla anlatıla değiştiği ağızlarda, aslının ne olduğu unutulup gitmiştir çoktan; söylenenlerin ne kadarı gerçek, ne kadarı doğrudur kimse bilmez artık. Buranın yaşlılarına sormaya kalkarsanız, birinin şöyle olmuş dediğine, diğeri hayır böyle olmuş, der. İşin doğrusunun öyle ya da böyle olmasının bir önemi de kalmamıştır zaten. Kahramanını mecnun eden hikâyenin, aslı kalır mı? (Mungan, 2008, ss. 139-140).

Sözlü geleneğin esinlenilmesi ve günümüzde Anadolu'da hâlâ bu tarz efsaneler olduğunun gündeme getirilmesi önemlidir. Mecnun, güzel bir kız sevmiştir, kızın bir gün "Döneceğim bekle!" diyerek bir otobüse binip çekip gitmesinin ardından aklını kaybetmiş ve bu tesislerden ayrılmaz olmuştur. O günden beri gelen her otobüste Mecnun, sevgilisini arar. Hikâyeye göre "Öyle bir kız hiç olmadı." diyenler de vardır, "Kız döndü ama Mecnun tanımadı." diyenler de vardır. Bu öyküde, ağızdan ağıza geçen halk masallarının sürekli değişen ve gelişen yapısı görülür. Mungan röportajında; Mecnun'un kitaptaki öyküler arasında bir tür denge kurduğunu söyler. Mecnun'un çıkmazı

Meltem'in çıkmazı kadar önemlidir. Yazar, "Leyla ile Mecnun geleneğinin erkek figürü" diye tanıttığı bu kahraman vasıtasıyla okuyucuyu yedek metinlere çağırır (Başer, 2008, s. 23).

Afyon'daki sözlü geleneğin yanı sıra Sinop öyküsünde ise önemli bir Anadolu âdeti olan çeyiz ile karşılaşılır. Seher'in tanıtıldığı kısımlarda çeyizindeki "iğne oyaları, hesap işleri, suzeniler, sarmalar, mürver iğneleri, civankaşları ve gümüş işlemeli sandık" gibi folklorik değer taşıyan eşyalar anlatılır. Yazarın Sinop Kalesi ile ilgili bir türküyü hatırlatması da coğrafi inceleme adına dikkat çekicidir. Kale karşısında yetmişli yıllarda çok meşhur olan "Sinop Kalesi'nden uçtum denize.../ Tam üç gün üç gecede..." (Mungan, 2008, s.134) türküsü ile Yıldız, yetmişlerin Türkiye'sinin siyasi kargaşasına değinir.

Sinop dışında diğer bir Karadeniz şehri olan Amasya ile ilgili öyküde yazar, garsonun konukseverliğini göstermek isterken gereksiz diyaloglara girmesini Anadolu insanının konukseverliği ile ilişkilendirir (Mungan, 2008, s. 90). Misafire değer verme, saygıda ve ikramda kusur etmeme Anadolu'nun günümüze kadar gelen önemli bir geleneğidir.

Samsun Sigarası, Tütün Balyaları, Tamaron öyküsünde kültürel değeri olan tarihî Rum evleri ile karşılaşılır: "Görüyorsun çok dolap var evde. Rumlardan kalmış evler böyle oluyor. Her şeylerinde bir tertip, bir düzen!" (Mungan, 2008, s. 67).

Diğer Karadeniz öyküleri dışında Trabzonlu Sevgi'nin öyküsünde bölge insanının fiziksel özelliklerine değinilir. Yazar, Sevgi'nin düşük, hafif bombeli geniş göz kapakları ve uzun, iri Laz burnu ile tipik Karadeniz insanının fiziğini tarif eder. Sevgi'nin karakterine ait özelliklerden Karadeniz insanının inatçı, güçlü ve sert mizacına ulaşılır: "Toprağa sağlam basan adımlarında kendilerine tanıdık gelen bir şey var. Buralara tayinle gelmiş, narin yapılı büyük şehir kızlarına benzemiyor. Tuttuğunu kopartır cinsten biri olduğu belli" (Mungan, 2008, ss. 38-39). Ayrıca bu şehirde Anadolu düğünlerinin olmazsa olmaz takısı, bilezik ile karşılaşılır. Anadolu insanı için altın, zenginlik göstergesidir ve düğünlerde geline takılan bilezik yeni, umutlu, mutlu bir hayatın simgesi olarak görülür: "Trabzon burması bu! Anasının Trabzon burması! Bunun ne demeye geldiğini en çok anasından biliyor. Trabzon burması demek, gelecek demek. Umut demek. Bir hayat demek. Bir ölünün bileğinde ışıltıyor" (Mungan, 2008, s. 41). Ailesi Sevgi'nin okuyup meslek sahibi olmasına karşı durmamıştır ama Sevgi düşünüldüğünden fazla okuyarak ailesinin kurduğu mütevazı hayata sığmaz olmuştur. Yazar, tek hayalleri bir gün memlekete dönmek olan Sevgi'nin ailesini şu cümleler ile tanıtır: "Bütün hayatlarını akrabaları için yaşamışlardı. İstanbul'dayken bile hiç eksiltmemişlerdi akraba gözlerini üzerlerinden..." (Mungan, 2008, s. 44). Akraba ilişkileri Anadolu insanının hayatında çok önemlidir, burada insanlar kalabalık ailelere, yakın komşuluk

ilişkilerine alışkındır, gelenek ve görenekler ön plandadır, yapılacak her işte ortaklaşa karar alınır, bu düzene aykırılıklar kabul edilmez, burada konu genişletilirse “töre” kavramı ile karşılaşılır. Büyük şehre gelen bu insanlar; dış dünyaya kapalı çekirdek aile modeline uymayı kabul etmez. Sevgi, taşradaki düzene uymayı reddetmiş, metropolde yetişmenin getirdiği dikbaşlılıkla okumuş, yükselmiş ve memleketinin kadınına değil, metropol kadınına benzemiştir. Sevgi'nin geldiği evdeki genç kız, namazını kıldıktan sonra kendisini asmıştır, bu durum da Anadolu insanının kaderine razı mizacını temsil eder. Tanrı'ya karşı bir isyan olarak algılanabilecek intihar eyleminin öncesinde namaz kılmak, Tanrı'dan bir çeşit özür dileme olarak düşünülebilir.

Mungan, Anadolu'daki ahlak anlayışını ve değer yargılarını diğer Karadeniz şehirlerinde olduğu gibi *Gümüşhane Çok Uzak* öyküsünde de incelikle işler. Modern şehirlerde aynı apartmanda yaşayan insanlar birbirini tanımaz, umursamaz iken taşrada komşular birbirlerinin özel hayatına müdahale edebilecek kadar ilgilidirler: “Konu-komşunun abanan ilgisi, her zaman iyiliğe sebep değil, kirli bir meraktandır. Çoğu kez açığını, kusurunu yakalama iştahındandır” (Mungan, 2008, s. 260). Ayrıca bu hikâyede geçen “Yabana giden yaban gelir.” sözü Anadolu'da yaygın olarak kullanılan atasözlerindedir. Asiy'e'nin ayrılırlarken kızına dediği “Sen de adresini, telefonunu neyim bıraksan.” (Mungan, 2008, s. 260) cümlesindeki “neyim” sözcüğü de halk ağzında kullanılan bir sözcüktür.

Karadeniz bölgesinde olduğu gibi İç Anadolu bölgesinde de folklorik özelliklerle karşılaşılır. Hayat ile Tülay'ın hikâyesinde ünlü türkücü Neşet Ertaş'ın memleketi olan Kırşehir tanıtılırken Özer karakteri vasıtasıyla birçok Anadolu türküsüne de değinilir. Bir Malatya türküsü olan “Bir ay doğar ilk akşamdan, geceden şavkı vurur pencereden bacadan”; bir Kayseri türküsü olan “Gesi Bağları” bu türkülere örnek olarak verilebilir. Tülay türkülerinin memleketleri olduğuna ve memleketlerinde daha güzel söylendiğine inanır.

Sinop ile ilgili öyküden sonra düğün âdetlerine Kayseri'ye odaklanan *Lüks Terzinin Kızları* öyküsünde de rastlanır. Bu öyküde hamam sefası, gelin alayı, kına gecesi gibi düğün âdetleri görülür. Gelin alayında kadınlar, gelini kasabada gezdirdikten sonra kınanın yakılacağı konağa getirirler. Öyküde yöreye has “Başka zamanlarda avuç sıkın Kayserili, parasını düğünde dernekte gösterir.”, “Kayserilinin hikâyesi bitmez.”, “Kayserili dışarıya kolay kız vermez.” gibi sözlerle de karşılaşılır. Geline kınada çarike (terlik) giydirilmesi yine bir düğün âdetidir. “Hamam sefasında kubbe çınlatma (çok eğlenme)” deyimini de kullanılır. Bu şehirde halk ağzında, çekirdek “şemşamer” olarak geçmektedir.

Yazar, diğer öykülerde olduğu gibi *Annemin Çektiği Fotoğraflar* öyküsünde de türkülere yer verir: “Erzurum çarşı pazar” ve “Erzurum dağları da kar ile

boran” hikâyede adı geçen türkülerdendir. Erzurum’dan bahsetmişken yazar, Oltu taşını ve bu taşla yapılan simli tespihleri anlatmayı da ihmal etmez.

Erzurum türkülerinden sonra yazarın değindiği diğer bir türkü de “Tokat bağ içinde” türküsüdür. Bu türkü İç Anadolu bölgesine aittir, ancak yazar Diyarbakır şehrinde değinir.

Kitapta gelenek ve görenekler en fazla Karadeniz’de ve doğu bölgelerinde işlenir. Doğu şehirlerinde, türküler ve düğün âdetleri önemli folklorik unsurlardandır. Batı şehirlerinde ise folklorik özelliklere yer verilmemiştir; özellikle İstanbul öykülerinde Anadolu’nun gelenek ve göreneklerine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Bir bölgenin yemek kültürüne ait çizgiler de yine folklorik özellikler arasında değerlendirilebilir. Eserde Akdeniz, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve İç Anadolu bölgelerinin yemeklerine geniş yer ayıran yazar, batı bölgelerinin yemek kültürüne ise değinmez. Eserde Adana, Ankara, Mersin, Diyarbakır ve Erzurum’un meşhur lezzetleri vurgulanır. Anadolu insanı için yemek özel bir önem taşır, yemeğin hazırlanmasından pişirilmesine kadar her aşamasında özen gösterilir. İstanbul kadınları ise meslek sahibi olduğu için yemek yaparken fazla zaman harcayamazlar; bu bağlamda eserde de modern kadınların anlatıldığı öykülerde yemek kültürü üzerinde durulmamıştır. Gülsüm’ün Emine ile yemek yemek için kebabçıyı tercih etmesi yemek kültürü incelemesi için önemlidir. Burada Adana’nın “yöresel damak tadı” olarak nitelendirilebilecek kebabı ile karşılaşılır: “Bilirsin, Adana’nın kebabı meşhurdur. Buraya gelip de kebab yemeden dönmek olmaz” (Mungan, 2008, s. 26). Oysa modern bir kadın olan Emine vejetaryendir. Tipik Anadolu insanının aksine o, et yemez.

Eserde Adana kebabından sonra yine bir Akdeniz yemeği Mersin’de görülür. Yurdanur Mersin’de “Tantunicinin Karısı” olarak tanınır. 70’lerde Yurdanur’un eşinin babasının ilk dükkânını açmasıyla bu yemek Mersin’de giderek yayılır ve Mersin, o günden sonra tantunisi ile meşhur olur.

Akdeniz yemekleri gibi İç Anadolu lezzetlerini de vurgulayan yazar, Kayseri’ye odaklanan öyküde tepsi böreği, pirov mantısı, nevine tatlısı, pıtpıt pilavı, üzengi ve pastırma gibi yöresel tatlarla değinir.

Ankaralı yaşlı teyze ile Nazan’ın öyküsünde de yaşlı teyzenin anılarından yemek kültürüne ulaşılır:

Yemekte “özel spesiyaliteleri” olurdu her zaman. (...) Balığı günlerce öncesinden balıkçısına sıkı sıkı tembihler, dolma içine koyduğu baharatı Ulus’taki Hal’de her zaman alışveriş ettiği aktara bir hafta öncesinden sipariş ederdi. Peyniri, zeytini, balı, pastırmayı, turşuyu farklı dükkânlardan almayı bilirdi. Birinin peyniri iyiydi ona göre, diğerinin zeytini. Ulus’taki Hal ve Sakarya Caddesi’ndeki bazı dükkânlar onun sürekli alışveriş ettiği yerlerdi (Mungan, 2008, s. 124).

Yaşlı teyzenin aslen İstanbullu olması, bu yemeklerin Ermeni mutfağından Yahudi mutfağına kadar geniş bir yelpazede sunulmasını sağlar, çünkü İstanbul gibi kozmopolit yapılı şehirlerde yemek kültürü gibi birçok kültür birbirinden beslenerek gelişir.

Yemek kültürünün genişliğine Doğu Anadolu bölgesinde de rastlanır. Yazar Erzurum’da ayran aşından keşkeğe, tarhanadan kıtlama ile içilen çaya, peynir helvasından otlı peynire kadar bu coğrafyanın damak tadını bütün detayları ile yansıtır. Mungan, “Olgun otlara özgü sütsü bir koku yayılıyor bahçeden.” (Mungan, 2008, s. 183) derken bitki örtüsünün çeşitliliğine de imada bulunur.

Doğu Anadolu bölgesi gibi Güneydoğu Anadolu bölgesinin yemek kültürü de eserde geniş yer kaplar:

Böylelikle, yörenin yemeklerinden açılıyor konu. Sabahları bal, halis tereyağı, mis gibi kızgın tereyağında pişirilen sahanda yumurta, otlu peynirle, örüklü peynirle yapılan kahvaltılarını, Selim Usta’nın Kaburga Sofrası’nın, şehrin dört bir yanındaki ciğer kebabçılarının sohbetine dalıyorlar. (...) Diyarbakır’la ilgili aynı duyguları paylaştıkları tek konu, buranın yemekleri oluyor (Mungan, 2008, s. 218).

Bu öyküde “Küçe Sofrası”¹ adı da geçer.

Anadolu’nun birçok kentinde bilinen “kak”a, eserde Gümüşhane’de rastlanır. Kak, güneşte kurutulmuş elma, armut gibi meyve kurularının genel adıdır.

Bunun dışında diğer öykülerde yemek kültürüyle ilgili açıklamalar yoktur. Doğu Anadolu, İç Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Akdeniz bölgesinde doğal, taze ürünlerle yapılan, uzun zaman ve çaba isteyen yemekler ön plandadır ve bu sebeple bu bölgelerde geniş bir yemek kültürü oluşmuştur.

Tarihî ve Turistik Mekânlar

Bir bölgenin coğrafi olarak tanıtılmasında iklimi, bitki örtüsü, folkloru kadar tarihî ve turistik mekânları da önemlidir. Yazar İstanbul’dan Diyarbakır’a, Mersin’den Kırşehir’e, Ankara’dan Erzurum’a, Kayseri’den İzmir’e kadar pek çok şehrin ünlü mekânlarından bahsederken şehrin bölge içindeki konumunu da ele alır.

Mungan, Sinop’a odaklanan öyküde Sinop Kalesi’nden bahseder: “Evimizin penceresinden Sinop Kalesi görünüyor bir görseniz! Dalgalar, deniz! Nasıl anlatsam! Yağmurlu havada başka, güneşli havada bir başka...” (Mungan,

¹ Diyarbakır ağzında küçe, sokak anlamında kullanılır. Farsça kökenli olan bu sözcük, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat’te “küçe: 1. küçük sokak, dar sokak. 2. çarşı, pazar.” şeklinde yer alır (Devellioğlu, 2006, s. 524).

2008, s. 129). Yazar bu kalenin görüntüsündeki ihtişamının yanında geçmişte tanık olduğu kötü olaylara da değinir:

Gözlerimi Sinop Kalesi'nden alamıyordum. Bu sürgün kalesi orada bir kale gibi değil, bir tarih gibi duruyordu. Acı bir görünüşü vardı. Bir tarihte, Mahmut Şevket Paşa'nın katliyle çileden çıkan İttihatçıların bir gecede tevkif ederek "Bahr'ı Cedid" adlı köhne bir vapurla Sinop Kalesi'ne sürdükleri sekiz yüz elli kişiyi anımsadım (Mungan, 2008, s. 133).

Burası Ankara İl Radyosu, Şimdi... başlıklı öyküde Ankara'nın önemli mekânları ele alınırken 1970'lerin siyasi kargaşası da anlatılır. Nazan'ın yattığı Mamak Askerî Ceza ve Tevkif Evi'nin o yıllardaki zor şartları, yaşanan olaylar, tutuklular, işkenceler, haksızlıklar yazarın objektifinden esere yansıtılır. Nazan'ın özlemle dile getirdiği çocukluğunun Ankara'sında ise yaşlı teyzesi ve onun yanındayken duyduğu güven ve huzur vardır. Nazan'ın Ankara'sı anlatılırken Kızılay'da Kocabeyoğlu Çarşı'sının yanındaki Tansel Plak, Goralı Büfe, Kurtuluş Parkı, Bakanlıklar'daki pastaneler, Sıhhiye'deki Zafer Çarşısı ve buradaki kitapçılar gibi dönemin önemli mekânlarına değinilir:

Ankara Koleji'nin orta bölümündeydim o sıralar. Cebeci'de Siyasal Bilgiler'in yanında yeni bir sinema açılmıştı. Evine yakındı. Kışları yabancı, yazları yerli filmler oynatıyordu. Ya da ben şimdi öyle hatırlıyorum. Bazen birlikte sinemaya gider, sinemanın hemen yanı başında açılmış olan pastanede otururduk. Duvarları 60'lı yılların 'pop-art'ında rastlanan çığırkanlıktaki portakal rengi mika benzeri plastik malzemelerle kaplanmıştı pastanenin; dönemine göre gayet modern, beni heyecanlandıran bir havası vardı. Yeni açılan bu mekânların, bizi Avrupa'ya biraz daha yaklaştırdığını düşünür, için için sevinirdim.

O ise Ankara'nın eski pastanelerini anlatırdı bana. Yıllarca ahbaplık edip hiç laubali olmayan, pastaneye "pastane" denilen zamanların insanlarını. Kızılay'daki Tura Pastahanesini, ardından Ankara Palas'ta katıldığı baloları, cumartesi çaylarını. Süreyya'da, İntim'de vals yaptığı günleri... Ulus'ta Yeni Sinema'da, Yenişehir'de Büyük Sinema'da gördüğü filmleri... (Mungan, 2008, ss. 107-108).

Yaşlı kadının Ankara'sı ile Nazan'ın Ankara'sı yazar tarafından karşılaştırmalara başvurularak anlatılmış, böylece şehrin öncesi ve sonrası gösterilmiştir. Yaşlı kadının hatıralarından dönemin Ankara'sının eğlence anlayışı da aktarılır:

Bazı çarşamba günleri ya da pazarları gazinoların kadınlar matinesine giderken mutlaka beni de yanında götürürdü. Demirtepe'de Güneypark Aile Gazinosu, Maltepe'de Köşk Gazinosu, Beşevler'de Kervansaray Gazinosu, Gençlik Parkı'nın içinde Göl Gazinosu, Japon Aile Çay Bahçesi, Lunapark Gazinosu, Sahil Gazinosu kalmış aklımda. Bir de Yazar Aile Çay Bahçesi vardı (Mungan, 2008, ss. 124-125).

Kırşehir; Dileklibağı, Yencemahalle, Cacabey Camii gibi tarihî değeri olan mekânları ile ünlüdür ve öyküde bu yerlerin adı sıklıkla geçer. Tülay, evini Ocaklı, Marpuçlu kilimleri gibi şehre has eşyalarla doldurur. Ayrıca şehri tanıtan cümlelere Tülay'ın arkadaşlarına yazdığı mektuplarda da rastlanır:

Kentin tarihî yapıları da içeren eski vadi tabanında bahçelerle çevrili bir alandır. Yamaca doğru yayılan yeni mahalleler ise... Ben, kentin eski tarihî bölgesinde oturuyorum, yaprakları pencerelelere değen bahçe içinde, kırmızı kiremitli çatısıyla kutu gibi şirin bir Kırşehir evinde... Ev sahibim zamanın başbakanının Kırşehirlilere kızıp burayı Nevşehir'in ilçesi ilan ettiği zamanlarda yapıldığını söylüyor... (Mungan, 2008, s. 168).

Kırşehir anlatılırken Aleviliği ve Hacı Bektaşî Veli'yi de unutmamak gerektiği vurgulanır:

Özer'i özendirmek için "Hacı Bektaş'a gitmek için seni bekliyorum." diye yazıyordu. Bir dahaki sefere "Nihayet Kaman'ı da gördüm." diyordu. "Şirin bir ilçe." Cep telefonu mesajlarına uzun gelen bütün cümleleri mektuplara yazıyordu: "Ahiveren Türbesini mutlaka görmelisin, Alevilerin piri biliyorsun. Sonra Balım Sultan, Âşık Paşa türbelerini de..." (Mungan, 2008, s. 168)

Kırşehir, bu başlık altında tarihî mekânlarıyla en geniş yer kaplayan şehirdir. Yazarın bu bölgede Alevilik geleneğine değinmesi de önemlidir. Kayseri ile ilgili mekânlarda ise Divan Pastanesi'nden, Taş Sinema'dan ve Talas Bağları'ndan söz edilir.

Mungan, Erzurum'un tarihî mekânlarını, evlerini, avlularını, çarşılarını, sokaklarını, hanlarını, bedestenlerini Suna'nın annesinin çektiği fotoğraflar vasıtasıyla tanıtır. "Dört kapılı serhat şehrimiz" olarak nitelendirilen şehrin Çifte Minare, Üç Kümbetler, Saat Kulesi, Yakutiye Medresesi, Tortum Şelalesi gibi tarihî ve turistik açıdan önemli mekânları yine Suna'nın annesinin çektiği fotoğraflarla esere yansıtılır.

Güneydoğu Anadolu bölgesi Doğu Anadolu'nun aksine tarihî mekânları aracılığı ile değil, Diyarbakır'da yaşanan kötü olaylarla eserde yer alır. Kükürtlü, isli bulutlarıyla tasvir edilen ve "Türkiye'nin vicdanı" olarak adlandırılan Diyarbakır'da, yaşamın zorluğu ve halkın durumu eserde pek çok yerde vurgulanır: "Hayırlısıyla bir gideydik buralardan. Hele kışları hiç çekilmiyor. Ağır, kapalı bir hava. İşsizlik, fakirlik, sokağa çıktığında bir gülen yüz göremiyorsun, hep terörden tabii" (Mungan, 2008, s. 218). "Diyarbakır yorgunu" Aslı, arkadaşı Nüveyre ile dertleşirken Diyarbakır'daki memurların hayatını ve yolsuzluklarını da anlatır. Emniyet müdürleri, vali çocukları mafya ile anlaşarak Bodrum, Çeşme gibi önemli tatil beldelerinde otel, kumarhane, bar sahibi olmuştur. Devletin memuru bile bu şehirde yozlaşmış, şehir halkı güvensiz, başboş kalmıştır. Diyarbakır surları, bölgede adı geçen tek tarihî mekândır ve hikâyede uzun uzun betimlenir. Bu surlar bir sembol olarak

hikâyenin başında ve sonunda önemli bir görev yüklenir. Surlar eskiyen ilişkilerin, soğukluğun ve sertliğin ifadesidir ki yazar, Diyarbakır surlarını şehrin halkına benzettir:

Surları ayakta tutan üst üste yığılmış taşlar, kirişler, sütunlar, değil ki; hikâyelerdir, şehrin hikâyeleri... O kadar güçlü, o kadar söküp alınamaz hikâyeler ki bunlar... Bu yüzden ayakta kalıyor bu şehir, bu surlar, bu halk... (Mungan, 2008, s. 208).

Diyarbakır'ı realist bir bakışla terör kargaşası içerisinde yansıtan yazar, İstanbul'u ise doğal güzellikleri ile betimler. Mersinli Yurdanur'un öyküsünde İstanbul'un önemli mekânlarıyla ilgili bilgiler verilir. Yurdanur'un filmindeki sahneler eski İstanbul betimlemeleriyle doludur (Mungan, 2008, s. 270). Yurdanur'un İstanbul'u siyah beyaz bir sinema filmiyle işlenirken Adana öyküsünde denizi ve erguvanları ile anlatılır. Amasya öyküsünde İstanbul, Yurdanur ve Gülsüm gibi Nihal'in gençliğinin de sembolüdür:

Şimdilerde sabaha karşı siyah-beyaz Türk filmleri oynatan televizyon kanallarında kendi genç kızlığının İstanbul'unu görüyor, penceresinin karşısında Amasya'nın koyu gölgeler içindeki yalçın kayalıklı dağları dururken, o, içi sızlayarak geçmişine, gençliğine dokunuyordu (Mungan, 2008, s. 99).

Melek'in kocasının anlatıldığı bölümde de İstanbul'un eğlence hayatı yansıtılır, piyanist şantör olan kocası Boğaz'ın ve Tarabya'nın tavernalarında çalışmaktadır. Bu hikâyede de İstanbul'un pek çok önemli mekânı üzerinde durulur.

Yazar, Esme'nin öyküsünde sanayisiyle gelişen ve büyüyen bir Bursa imajı çizmekle birlikte onun doğal güzelliklerinden bahsetmeyi de ihmal etmez. Şehir, eski Türk filmlerindeki Uludağ sahneleriyle romantik bir atmosferde resmedilir (Mungan, 2008, s. 59).

Tarihî ve turistik mekânlar bir şehrin hatta bölgenin tanınmasında önemli rol oynadığından Mungan, doğudan batıya kadar birçok şehrin önemli mekânını ele alır. Kadınlar arasındaki birçok diyalogun konusunu da söz konusu şehirlerin ünlü mekânları oluşturur.

Ekonomik Yapı

Bir bölgenin ekonomisinden yola çıkarak bölge insanının yaşam kalitesine, gelir kaynaklarına ve bölgenin gelişmişlik düzeyine ulaşılır. Batıda güçlü bir ekonomi vardır ve dolayısıyla insanların hayat standartları yüksektir. Ekonomik refahın sağlandığı bir bölgede eğitime, kültüre ve sanat etkinliklerine daha çok yatırım yapılır. Doğuda ise sanayi ve ticaretin azlığı sebebiyle hayat daha zordur ve sosyal, kültürel faaliyetler azdır.

Adana Sıcağında Erguvanlar öyküsünde Gülsüm'ün evliliğini anlatan Mungan, Adana'nın ekonomik düzeyi yüksek ailelerinin gelir kaynaklarından bahseder: “Damadın ailesine ilişkin olarak ‘Sonradan görme Adana zenginleri,’ diye söz edildiğini duymuştu. ‘Pamuklu dokuma, çırcır makineleri, yarıcılıktan gelme aile,’ gibi birbirinden kopuk sözler kalmıştı aklında” (Mungan, 2008, s. 22). Bölgede ekonomi geliştiğinden kültür ve sanata yapılan yatırımlar da artmış ve Adana sağladığı sosyal imkânlarla İstanbul’la yarışır hâle gelmiştir. İstanbul-Adana karşılaştırması alışverişte, ticarete; kısacası hikâyede her yerde vardır:

Bütün o Vakkolar, Beymenlerin hepsinin şubesi var burada, ne arasan bulunuyor. Diyorum ya, hiçbir eksiğimiz yok burada. İstanbul’la aynı anda başlıyor filmler, eskiden bir sene sonra gelmiş mesela. Burada da başlarda öyle değildi, birkaç hafta sürerdi gelmesi. Ama şimdi inan Beyoğlu sinemalarıyla aynı günde seyrediyoruz (Mungan, 2008, s. 28).

Adana ile Akdeniz’in ekonomik yapısını çizen yazar, Bursa ile Marmara bölgesinin ekonomisini ele alır. Bursa’nın sanayisi Esmе’nin cümlelerine şu şekilde yansır: “Bursa’da hızla yükselen dev bir sanayii var. Sektörün birçok alanında yakında İstanbul’la yarışmaya başlayabilir” (Mungan, 2008, s. 59). Bursa’daki emlak sektörü, şehrin ekonomisinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Esmе’nin ev değiştirmesinin anlatıldığı kısımlarda emlak sektöründeki hareketliliğe yer verilir.

Modern şehirlere odaklanan öykülerde ekonomi ile ilgili geniş bilgiler mevcuttur. Taşra şehirlerini anlatan öykülerde ise sanayinin ve ticaretin üzerinde durulmaz, bu bölgeler Türkiye’de ekonomik yapılanmanın tam anlamıyla gerçekleştirilemediği bölgelerdir ve ekonominin gelişmemesi sebebiyle bu bölgeler eğitim, kültür, sanat vb. gibi pek çok alanda geri kalmıştır. Bu incelemede ekonomi, coğrafyanın kaderini belirleyen önemli bir unsur olduğundan ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir.

Sonuç

Coğrafya merkezli okuma; bölgelerin coğrafi özelliklerini ön planda tutarak eserin kahramanı ile mekânı arasındaki ilişkiyi açıklar. Murathan Mungan’ın *Kadından Kentler* eseri, Türkiye’nin her bölgesine değinerek sosyal ve kültürel anlamda doğu-batı karşılaştırması sunar.

Bu makalede kadınların psikolojik özellikleri, yaşam tarzları ve sosyal statüsü göz önünde bulundurularak coğrafya ile ilişkisi incelenmiştir. Modernleşmemiş kentlerde ataerkil toplum yapısı hâkimdir, modern şehirlere göre komşular ve akrabalar ile olan ilişkiler de daha yakındır. Ayrıca kadınların ekonomik özgürlüğü yoktur, çünkü bu bölgelerde eğitim, sanayi ve ticaret yeterince gelişmemiş ve kadınlar için gerekli iş imkânları sağlanamamıştır. Metropol kadını ise modern kentin getirdiği bütün olanaklara sahiptir, eğitimlidir, kültürlüdür ve meslek sahibidir. İstanbul kadınları; evlilik karşısında kariyeri

seçmiş, eşinden boşanmış ama hayat karşısında güçlü durmayı başarabilmiştir. Taşrada yetişen kadın ise metropolde yetişmiş kadına nazaran ailesine sıkı sıkıya bağlıdır, eşi karşısında söz hakkı yoktur, kocasını memnun etmeyi mutlu bir evlilik için değil, kendisi için bir zorunluluk olarak görür çünkü kendisi de ancak bu şekilde mutlu olacağının bilincindedir.

Eserde iklimin kahramanların psikolojisiyle ilişkisi üzerinde ısrarla durulur, bu sebeple incelemede de İklim ve Bitki Örtüsü başlığı geniş yer kaplar. İklim-insan ilişkisi, özellikle Karadeniz'i anlatan öykülerde göze çarpar. Karadeniz insanını yazar, melankolik, karamsar bir ruh hâliyle yansıtır ve bu durumu; sürekli kapalı, yağmurlu havasıyla anlatılan iklimle ilişkilendirir. Karadeniz'den sonra iklimden en çok bahsedilen bölge Erzurum şehri aracılığı ile Doğu Anadolu'dur. Bu şehirde soğuk, insanların yaşamını ve mizacını büyük ölçüde etkilemektedir. Akdeniz iklimi ise İzmir, Mersin ve Adana ile ilgili öykülerde görülür, sıcak ve nemli Akdeniz ikliminin kahramanları neşeli ve hayat dolu olarak çizilir.

Makalede iklim dışında geniş yer tutan gelenek ve görenekler bölümünde; türküler, atasözleri, halk deyişleri ve düğün âdetleri anlatılarak batı şehirlerine nazaran doğu şehirlerinin âdetlerine daha çok sahip çıktıkları sonucuna ulaşılmıştır. Erzurum, Diyarbakır, Kayseri ve Kırşehir'in folklorik değerleri incelenmiş, ayrıca Karadeniz bölgesinden Sinop'un çeyiz geleneğine ve Ege'den Afyon'un halk masallarına da değinilmiştir. Eserde anlatılan şehirlerin yemek kültürlerine ait bilgiler de verildiği için Akdeniz, Doğu Anadolu ve İç Anadolu bölgesinin meşhur yemekleri Kültürel Ögeler başlığı altında değerlendirilmiştir.

Tarihî ve turistik mekânların betimlenmesi coğrafyanın tanıtılmasında folklor ve iklim kadar önemlidir. İncelemede Erzurum, Diyarbakır ve Kırşehir ile ilgili öykülerde geçen tarihî ve turistik mekânlar ele alınarak insan-mekân ilişkisi ortaya konmuştur.

Ekonomik yapı, bölge insanının hayat standartlarını doğrudan etkilediği için bu incelemede önem arz eden başlıklardandır. Modern şehrin gelişen ekonomisi ile hayat standartlarının yükselmesi doğru orantılıdır, bu sebeple Bursa ile Adana'nın sanayi ve ticaretle gelişen ekonomisinin sosyal ve kültürel olanaklarla ilişkisi incelenmiştir.

Bu incelemeyle coğrafya merkezli okumanın *Kadından Kentler*'i anlamlandırma noktasında yeni bir alımlama biçimi olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. İklimden bitki örtüsüne, bölge kadınlarının mizacından folklorla, tarihî ve turistik mekânlardan yemek kültürüne kadar bütün unsurlarıyla coğrafyanın esere anlam kazandırdığı görülmüştür. *Kadından Kentler* mekânı öteleyen bir roman değil, aksine onu "topos"a dönüştüren, mekânı genişleten ve coğrafya olarak algılamamızı sağlayan bir eserdir.

Kaynakça

- Başer, G. (2008). Murathan Mungan ile Söyleşi. *Varlık*, 1208, 20-24.
- Devellioğlu, F. (2006). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Kaplan, M. (1974). Edebiyat Coğrafyası. *Nesillerin Ruhu*, İstanbul: Hareket Yayınları, 174-177.
- Kefeli, E. (2006). *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz*. İstanbul: 3F Yayınevi.
- _____. (2009). Coğrafya Merkezli Okuma. *Turkish Studies*, 2009/IV (1), 423-433.
- Korat, G. (2005). Yazar ve Coğrafya. *Kitaplık*, 82, 52- 55.
- Mungan, M. (2008). *Kadından Kentler*. İstanbul: Metis Yayınları.

AYDINLIĞIN PEŞİNDE: TUTUNAMAYANLAR VE MODERNİZMİN HASRETLERİ*

Piotr KAWULOK

Özet: Brian McHale ve Richard Sheppard olmak üzere iki edebiyat araştırmacısının tanımlarından istifade edilerek oluşan bu yazı, Oğuz Atay'ın başyapıtı olan *Tutunamayanlar* romanını, modernist edebi gelenekler bağlamı içerisinde okuma girişimidir. McHale'e göre modernist nesir, gündelik hayat sırasında edinilen bilgidен şüphelendiğinden dolayı hep doğru bilgilere ulaşmaya yönelik çabaları göstermekte, başka bir deyişle epistemolojik sorunsala bağlı kalmaktadır. Hiçbir zaman elde edilemeyen bilginin sonsuz arayışı, *Tutunamayanlar* romanının ilgi merkezinde de yer almaktadır. Bu yazıda bu sonsuz bilgi arayışını; gerçekliği algılama şekli, insanı algılama şekli ve aralarındaki ilişkiyi algılama şekli olmak üzere, üç alanda tahlil etmeye çalışacağım. Bu üç alan ise, Sheppard'ın tanımladığı modernist krizin üç tezahürüne özdeştir. Zira Sheppard'a göre modernist sanat, köktenci krizden geçen bir kültürün ürünü, önce tartışılmayan gerçek, insan ve tasarım kavram ve anlayışlarında gerçekleşen derin bir değişimin ifadesidir. Dolayısıyla üç bölüme ayrılan yazının ilk bölümünde, *Tutunamayanlar*'ın baş kişisi olan Turgut Özben'in dış gerçeklik hakkında bilgi toplama gayretine odaklanıp nasıl görülen dünyanın üzerinden geçerek "öz gerçek"e varmaya çalıştığını göstereceğim. İkinci bölümde, dikkatimi insanı gerçeğe bağlayan unsur olan dil üzerinde toplayacağım ve romanın çeşitli dil oyunları, değişik üslup kullanışları vb.nin epistemolojik işlevini inceleyeceğim. Son bölümde ise Turgut'un kendini arayışına, öz-ben'ini keşfetmek üzere çıktığı yolculuğa yoğunlaşarak yeni kimliği nasıl oluşturduğunu çözümlenmeye kalkışacağım.

Anahtar kelimeler: Oğuz Atay, *Tutunamayanlar*, Modernizm, Epistemoloji.

In Search of Illumination: *The Disconnected and the Longings of Modernism*

Abstract: This paper, which benefits from the research conducted by Brian McHale and Richard Sheppard, is an attempt to read Oğuz Atay's masterpiece novel, *The Disconnected*, in the context of literary traditions of modernism. According to McHale, modernist fiction shows a continuous effort to obtain ever more accurate knowledge, and is therefore thoroughly epistemological. The unending pursuit of knowledge is also the central point of interest in *The Disconnected*. In this paper I will attempt to analyze this pursuit on three levels: the mode of perception of reality, of human, and of the relationship between them. These three fields are what Sheppard defines as the three aspects of the

* Bu makalenin muhteva ettiği bazı konulara ve sorunlara, ilk olarak, ancak daha dar kapsamlı bir şekilde, 20-22.09.2010 tarihlerinde İstanbul Kültür Üniversitesinde gerçekleşen III. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi (TUDOK) sırasında sunduğum bildiri (Kawulok, 2012) değinmişim.

modern crisis. According to him, modernist art is an expression of a change in the concept of reality, human, and representation. Therefore, in the first part of this paper I will focus on the novel's main character Turgut Ozben's struggle to collect knowledge, and demonstrate how he tries to reach the "essential reality". In the second part I will concentrate on the novel's language in an attempt to investigate its epistemological function. In the last part I will study the ways in which Turgut constructs his new identity, centering upon his search of himself.

Key words: Oğuz Atay, *The Disconnected*, Novel, Modernism, Epistemology.

Lev Şestov, Shakespeare'in yazdıklarına ilişkin olarak şöyle yazmıştır:

Size, bilinene getirilmesi hiçbir şekilde mümkün olmayan, bilinene getirilmeyecek bir bilinmeyen var olmasından bahsedecektir. Size; filozofların düşlediği düzenin yalnızca okul odalarında bulunmasından, sert zeminin insan ayaklarının altından er geç kaydığından ve insanın bunun ardından yine de zemin olmaksızın veya sağlam olmayan bir zemin üzerinde yaşamaya devam ettiğinden ve o zaman bilimsel bilginin ilk savlarını artık kanıtlaması gereksiz olan gerçekler sanmamaya ve o ilk savları yalan diye adlandırmaya başladığından bahsedecektir. (...) İlkesi: zeminsizliğin ilahlaştırılması... (Şestov, 2004, s. 14).

Rus filozofunun 1905 yılında yaptığı, modernist krizlerin çıkış noktası olan kökensizlik deneyimini¹ betimleme girişimi, eş zamanlı olarak pek çok modernist yazarın da katıldığı, bu yabancılaşmanın olumlu olması inancını da içerir. Şestov'a göre zeminin ayakların altından kayması, ani bir vahiy şeklinde gelen aydınlanmayı, insanın gereken tüm bilgiyi bir an içerisinde kavramasını da mümkün kılar. Zeminin kayboluşu, insanı bu zamana kadar doğru sayılan savlardan uzaklaştırır ve aynı zamanda ona yeni, daha özgün tutumunu, kimliğini edinme imkânını sunar. Bu yeni kimliğin ana ilkesi ise, alıntılanan metnin son cümlesinde bulunur: "zeminsizliğin ilahlaştırılması". Başka bir deyişle Rus düşünür, gerçeğin özünü, yani her şeyin görüldüğünden farklı olduğunu görmemizin sadece ve sadece "sert zeminin ayaklarımızın altından kayması" ile beraber gelen ani bir şok yoluyla gerçekleşebildiğini savunur. Bu noktada ise pek çok modernist yazar ile hemfikirdir Şestov: Sözelimi Kafka'nın veya Proust'un kahramanlarının geçirmekte olduğu ve onları tüm görüşlerini, dünya ve kendileri hakkındaki düşünme tarzlarını yeni baştan değerlendirmeye zorlayacak olan değişimler de yavaş, birbirini uzun bir zaman içerisinde izleyen değil, ani hatta ürperticidir. Benzer bir şekilde,

¹ Bu yazı boyunca deneyim kelimesi, felsefi anlamında kullanılacaktır. Felsefe bağlamında deneyim, "[d]uyu organları aracılığıyla dışarıdan, duygular yoluyla içeriden elde edilen bilgiler" (Güçlü, Uzun, Uzun, Yolsal, 2008, s. 348) olarak tanımlanmaktadır. Deneyim kavramının modernist edebiyat çerçevesinde önemi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Jay, 2005.

Tutunamayanlar'ın ana karakteri Turgut Özben'in gündelik hayatının sıradanlığını bozan anlık ve beklenmedik bir dürtü, Oğuz Atay'ın ilk romanının da çıkış noktasıdır.

Roman; Turgut'un arkadaşı Selim'in kendini öldürmeden önce ona yazdığı mektubu (veya anlatıcının deyişiyile "mektuba benzer bir şey") (Atay, 2009, s. 25) okuduktan sonra başlar. *Tutunamayanlar*'ın daha ilk cümleleri, Turgut'un çok geçmeden uğrayacağı felaketi bildirir:

Olay, XX. yüzyılın ikinci yarısında, bir gece, Turgut'un evinde başlamıştı. O zamanlar daha Olric yoktu, daha o zamanlar Turgut'un kafası bu kadar karışık değildi. (...) O zamanlar, henüz, Olric yoktu; hava raporları da günlük bültenlerden sonra okunmuyordu. Henüz durum, bugünkü gibi açık ve seçik, bir bakıma da belirsiz değildi (Atay, 2009, s. 25).

Anlatıcının, zaman ve mekânın mümkün olduğu kadar ayrıntılı belirtilmesine ilişkin kendi çabalarıyla alay ettiği, bir bakıma gerçekçi romanın konvansiyonlarının parodisi de olan bu metin parçasında betimlenen durum, daha sonraki anlatı zamanı ile karşılaştırılır. "O zamanlar", yani Turgut'un iç değişimi başladığında, "kafası bu kadar karışık değildi". Anlatıcının perspektifinden bakacak olursak görürüz ki Turgut, anlatıcının "o zamanlar" dediği zaman sağlam, düzenli ve istikrarlı kimliğe sahip iken, geçirdiği köktenci değişim sonucunda Şestov'un deyişiyile "ayakları altından zemin kaymış" bir insandır: İç dengesi bozulmuştur ve artık kendinden bile emin olamaz. Fakat Turgut'un anlatılan olaylar gerçekleştiği zamandaki kimliği, bütünsel, eksiksiz ve parçalanmamış, aynı zamanda benliğine aykırı düşen tüm öğelerden mahrumdur: Öz-imağı ile uyum içinde olmayan bütün bu öğelerin ve Turgut'un kafasında belirmeye başlayan iç bölünmenin simgesi olan, iç monologlarının ortağı Olric, "o zamanlar henüz yoktu". Fakat her şey "o gece" başlamıştı: "[Turgut,] 'Bu mektup, neden geldi beni buldu?' diye söyleniyordu hafifçe. Demek, hafifçe söylenme alışkanlığı, o zamana kadar uzanıyordu. Demek, kendi kendine konuşma o gece yarısı başlamıştı" (Atay, 2009, ss. 25-26).

Turgut, Selim'in intihar mektubunun ona ulaştığı gece, üzerinde durduğu zeminin kaymakta, hatta kaymış olduğunu hissetmiş; bu zamana kadar emin olduğu kimliğinin ise belirsizleşerek parçalandığını görmüştür. Mektup onu sözüm ona ayık kılar, gözlerini açar ve daha önce asla şüphelenmeyeceği tüm gerçeklerin, eleştiri altına alınabildiğini gösterir. Dünya artık, Turgut'un öz gerçeğe ulaşmak, sert bir zemin bulmak için üzerinden geçmeye, yenmeye çalışacağı sanrı, düş niteliğindedir. Bu yazıda, bilişe doğru yapacağı yolculuğa, İngiliz edebiyat araştırmacısı

Richard Sheppard'a göre modernist yazar ve sanatçıların ana odaklanma noktası olan "tüm değerlerin yeni baştan değerlendirilmesi"nin (Ball, 1977, ss. 688-689) içerdiği üç büyük değişim açısından yakından bakılacaktır.

Bu üç büyük modernist değişim,

- i) "gerçekliği oluşturanın anlayışında değişim",
- ii) "insan doğasını oluşturanın anlayışında değişim" ve
- iii) "insan ile gerçeklik arasındaki ilişkinin algılanmasında değişim"dir (Sheppard, 1993, ss. 13-14).

Bu yazıda, yukarıda betimlenen görüşün yanı sıra, modernizmde bilgiye ulaşma, bilgiyi arama, bilgi edinme gören bir fikir hâkimdir. Brian McHale'in (McHale, 1987) öne sürdüğü bu fikre göre, ister avangart hareketi, ister "yüksek modernizm" olsun, tüm modernist yazarların ana kaygısı, doğru ve kesin bilgilere varabilmektir. Bu gözlemin ardından McHale, modernist edebiyatın bütün yapıtlarında egemen unsurun, epistemoloji olduğu kanısına ulaşır. Ben de yazımda, *Tutunamayanlar* romanının yoğun bir şekilde epistemolojik sorunsala odaklandığını, hatta bir "epistemolojik serüven" olduğunu göstermeye çalışacağım.

Her şey sahte olmalı

Turgut'a saldıran hastalığın ilk belirtisi, gündelik hayatının gerçek olmaması hissi, görülen dünyanın öz gerçekliğinin yalnızca yüzeyi olması kanısındır. Modernist yazarlara özgü bu inanç -duyularla algıladığımız yanılısamaların ötesinde gerçek bir üst-düzenin var olması inancı- romana isim veren ve Turgut ile birlikte tüm ezilen, acı çeken, toplumun dışına itilmiş, kendi yerini bulamayan insanları içeren "tutunamayanlar" topluluğunun da inancıdır: "İnanarak dinlememizi güçleştiriyorlar. İnsan her sözü kuşkuyla karşılıyor artık. Gerçekle düş birbirine karışıyor; yalanın nerede bittiğini anlayamıyoruz. Tutunacak bir dalımız kalmıyor. Tutunamıyoruz" (Atay, 2009, s. 254).

Zira insanın daima kökensiz olma duygusuna neden olan, dünyada kesin anlamları, sağlam, sabit ve deneyimi için istikrarlı temel olabilecek "tutunacağı" noktaları bulamamasıdır. Bu ana kadar gerçek sayılan dünyanın, "gerçekle düş[ün] birbirine karış"tırıldığı, aslında var olup olmadığı bile bilinmeyen, değişken, sarsıntılı, belirsiz bir yer olduğu ortaya çıkıyor. Tutunamayanların durumu, yalnızca toplumdan dışarı atılmalarına değil, eş zamanlı olarak insan olma hakkından mahrum bırakılmalarına, neredeyse "yarım insan" diye tanımlanmalarına da sebeptir:

Garip Yaratıklar Ansiklopedisinden:

Tutunamayan (disconnectus erectus): Beceriksiz ve korkak bir hayvandır. İnsan boyunda olanları bile vardır. İlk bakışta, dış görünüşüyle, insana benzer. Yalnız, pençeleri ve özellikle tırnakları çok zayıftır. (...) Gözleri çok büyük olmakla birlikte, görme duygusu zayıftır. Bu nedenle tehlikeyi uzaktan göremez. (...) Genellikle başka hayvanların yuvalarında (onlar dayanabildikleri sürece) barınırlar. Ya da terk edilmiş yuvalarda yaşarlar. Belirli bir aile düzenleri yoktur. Doğumdan sonra ana, baba ve yavrular ayrı yerlere giderler. Toplu olarak yaşamayı da bilmezler ve dış tehlikelere karşı birleştikleri görülmemiştir (Atay, 2009, s. 149).

Yarı ironik yarı gerçek dışlama acısının dışavurumu olan bu alıntıda, modern çağın düzenli bilgiye erişme çabaları kuşkuyla yaklaşılmakta, bilimsel bilginin geçerliği sorgulanmaktadır. Ansiklopedik maddenin üslubunu kullanarak ve dolayısıyla aydınlanma geleneğine bir atıfta bulunarak bu geleneği sözüm ona içerden yok eder ve rasyonalist epistemolojik paradigmasının yoksunluklarını ve dışlayıcı, şiddetli niteliğini göstererek onu da sorgular. Selim de roman metnine eklenen günlüğü içinde, aydınlanmanın ve geniş anlamda modernitenin nesnel bakış açısına erme çabalarının anlamsızlığını vurgular: “Ben Kant gibi düşünmek istiyordum. Kelimelerle uğraşıyordum ayrıca” (Atay, 2009, s. 670). “Kant gibi düşünmek”, “kelimelerle uğraşmak” anlamına gelir: Selim, aydınlanma felsefesinden kaynaklanan, dilin şeffaf olması sağduyusal kanısını reddederek aynı zamanda insanın dile getirebildiği bütün savların öznel olduğunu ve bütün alınabilir perspektiflerin tarafsızlığına inanmadığını vurgular. Daha önce otobiyografik konvansiyonların parodisi olan *Dün, Bugün, Yarın* şiirinde de benzer çabada bulunur:

Cranium fibula radius
Sacrum patella carpus
Nasıl ezberlenir Allah'ım

Arapça dua eden insanın Latince kemikleri? (Atay, 2009 s. 126).

Selim'in (ve Atay'ın), dilin -de Saussure'ün deyişiyle- yargısal, keyfi olduğunu ve gerçeğe getirilemediğini bu şekilde vurgulaması, modernistlerin gerçeklik deneyimine bakış açısını yansıtmaktadır. Polonyalı edebiyat bilimcisi Jerzy Franczak'ın fark ettiği gibi:

Modernistlere göre kendi saydamsızlığının bilincinde olmayan söylemler, gündelik düşünmenin yabancılaştırıcı biçimlerini sabitleştiriyor. (...) Dolayısıyla, edebiyatı, deneyimi diğer dışa vurum şekilleri arasından ayıran nitelik, edebiyatta öz-bilincin ve

kendine dönüşlüğün daha yüksek mertebede bulunması olurdu. (...) Edebiyat, simgelerin kandırıcı yalınlığını reddederek kendisinin gerçek olduğunu sorgular. Bütün türlerden roman, bu sorgulamada özel yeri almaktadır (Franczak, 2007, s. 44).

Tutunamayanlar'da “gündelik düşünmenin yabancılaştırıcı” (yani, küçük burjuva yaşama tarzını kabul etmeyenleri toplum dışına atan) “biçimleri”, Selim'in, Turgut'un ve de roman anlatıcısının diğer algılama şekilleri aramalarıyla mukayese edilir. Fakat her günkü yaşamın sıradan akışı roman karakterlerini “gündelik deneyim”in dışına çıkmaya zorlar ve dolayısıyla Turgut'un, çevresiyle var olan tüm bağları koparma kararına neden olur: Bir arkadaşıyla karşılaştığında kendi kendine “Bırak beni Musta Bey; evrensel gerçekler peşindeyim” (Atay, 2009, s. 298) diye seslenir. Dünyayı yöneten, yüzeysel bakışın ulaşamadığı ve özel algılama şeklini gerektiren bir üst düzeni keşfetme hasreti, Turgut'un kendi evinde yaptığı dikkatli gözlem sırasında da belirir:

Gözünü duvardaki rutubete dikmiş[ti]. Üniversitedeki bir hocasının sözleri aklına geldi: her yapıda, alttaki bir tabakada yapılan küçük bir hatayı bile, onun üstüne koyacağınız daha iyi tabakalarla örtemezsiniz. Duvarda rutubet var, o hâlde, tecritte bir hata, sıvada bir kalınlık farkı... (Atay, 2009, ss. 44-45).

Ancak algılanan gerçekliğin tümü için bu gibi düzenli ve sistemli bakış açısını elde etmek imkânsızdır. Zira gerçeklik, belirsiz, dengesiz ve değişkendir; onu deneyimlemeye -ve bu deneyimi ifade etmeye- yönelik çabalar ise ya hatalı ya da sürekli sorgulamaya maruzdur.

(...) büyük bir çayırdaki bekliyordu. Yoksa, bir tarla mıydı? Belki de bir meydandı; çünkü büyük bir saatin altında duruyordu. Hayır meydan değildi, çayırdı; çünkü, her yandan papatyalar açmıştı. (...) Güneş, ekinlerin saplarında ışıldıyordu. O hâlde bir tarla olmalıydı. (...) Koyu renkli orman, uçsuz bucaksız buğday tarlasının içinde -demek bir buğday tarlasıydı- bir leke gibi duruyordu (Atay, 2009, ss. 32-33).

Dünyanın tanımlanamazlığı, sözüm ona gerçeksizliği, Turgut'u fark ettiği her oğudan şüpheli kılar. Deneyimi artık düzgün değildir, bütünsel olma özelliğini kaybeder; bunun yerine rastlantısal izlenimler karışımı nitelikleri kazanmaya, kuşkulu, tartışmalı ve tümüyle nesnel yargı kıstasları bulunmadığından doğru olup olmadığı bilinmeyen bir varsayım olmaya başlar.

Pencereye yaklaştı, perdeyi hafifçe aralayarak dışarı baktı: karşı evlerin Turgut'a sırtını dönmüş arka cepheleri: çizgilerini yumuşatmayı bilememiş kütleler; çirkinliklerini, rüyadan yeni

uyanmış bir insana, sadece var olmalarıyla unutturan gerçek hacimler... Turgut, bütün bunları o sırada mı düşündü, yoksa sonradan, o anı hatırladığı zaman, öyle düşündüğünü mü sandı? Bilemedi (Atay, 2009, s. 36).

Fakat her zaman dil filtresinden henüz süzdürülmüş olan deneyimin tartışılabilirliği, aynı zamanda insana, gördüğü olayları kendi başına yorumlama fırsatı verir. Eğer duyuşsal algı aracılığıyla edinilen bilgi daima ve zorunlu olarak yalnızca bir çeşit sanı ise, farklı olarak anlamlandırılırsa yaygın düşünme şekilleri yeni baştan biçimlendirmeye yardımcı olabilir: “Tarih bir tahriften ibarettir. Tarih, geçmişten geleceğe uzanan ve bugün gördüğümüz bir rüyadır. Bütün rüyalar gibi tarih de yorumlanabilir” (Atay, 2009, s. 231).

Tarih -ve sağduyuşsal anlamda gerçeklik- bir rüya, bir kurgudur. Anlamı ona içkin olarak bağlı değildir; tam aksine, devamlı olarak tekrarlanan okuma eylemi sırasında onu yorumlamak zorunda kalan insan tarafından ona verilir. Romanda fark edilebilen bu görüş, dünyanın var olmamasını ve onu bilme çabalarının anlamsızlığını ileri süren yoksayıcı fikre indirgenemez: *Tutunamayanlar*'da bilgi edinmeye yönelik tüm girişimler değil, yalnızca çıkış noktası olarak sağduyuşsal burjuva ideolojisi benimseyen girişimler reddedilir. Çünkü bu düşünme şekli, daima görüşlere odaklanarak gerçeğin derin tabakalarına ulaşamaz. Dolayısıyla Atay'ın ironik eleştirisi, en çok Selim'in şiirinde “[u]cuz düşüncelerindeki ucuz düzen” (Atay, 2009, s. 125) diye tanımlanan küçük burjuva yaşayışının sahteliğine dokunur. “Turgut Özben ve eşi; ne kadar genç görünüyor resimde. Kim? Tabii Turgut, canım. Ya karısı? O görünmüyor. Nasıl görünmüyor? Çok makyaj yapmış işte; gerçek anlaşılımyor” (Atay, 2009, s. 85).

Romanda burjuva dünyasının sahteliği, tutunamayanlar grubuna mensup kişilerin -yani sabit, güvenli ve aynı zamanda sahte yaşamı sürdüren küçük burjuvaların topluluğundan dışlananların- daha özgün hayatlarıyla kıyaslanır. Burjuvaların hayatı ucuz ve yapaydır: “Çıplak ayaklarına plastik terlikler giymiş. Deri olmaz tabii: her şey sahte olmalı” (Atay, 2009, s. 280). Bu ucuzluk ve yapaylık ise, gülünç alışkanlıklar ve törenler ile gizlenmeye çalışılmaktadır: “Küçük burjuvanın Pazar ayini esas itibariyle üç kısma ayrılır, oğlum Selim: pazar gazetesi (...) büyük kahvaltı ve akşamüstü kime gidelim sıkıntısı” (Atay, 2009, s. 85). Burjuvalar ile tutunamayanlar arasındaki bu karşıtlık en net şekilde, romanın ana karakteri olan Turgut örneğinde görülebilir. Çünkü metnin başında burjuva gerçekliğine tümüyle bağlı olan Turgut, sonra bütün gücüyle ona karşı koyarak arkadaşı Selim Işık hakkındaki bilgiye

ulaşmak üzere yolculuğa çıkar. Selim Işık'ın peşine düşerek aynı zamanda selim bir ışığı, yani doğru, kusursuz aydınlığı elde etmek niyetindedir. Kendisi, “Onu tanıyanları sorguya çekmeliyim. (...) Selim'in parça parça olmuş resmini yapıştırmalıyım.” (Atay, 2009, s. 349) diye itiraf eder. İnsanın bu “parça parça olmuş resmi”; eş zamanlı olarak şematik sınıflandırmalardan kaçınan ve anlaması, düşlemesi ve ifadesi sadece yeni keşfedilen anlatım araçları sayesinde mümkün olacak gerçekliğin de eksik, parçalar hâlindeki resmidir. Dolayısıyla gerçekliğin özüne yeni erme yollarının peşine düşen Turgut, dikkatini dile çevirir: Hem dilin sunduğu fırsatlara hem de içinde bulunan bütün sınırlamalara. Romanın bir yerinde, “Yeni bir dil yaratmak istiyorum.” (Atay, 2009, s. 541) der bile.

Kelimededen önce yalnızlık vardı

Turgut'un, kendisine (ve roman anlatıcısına) gündelik hayatın örtüsü altında gizlenmiş gerçekliğe ulaşmakta yardım edecek ve dünyayı daha özgün, daha derin bir şekilde kavramasını sağlayacak olan yeni ifade biçimleri araması, romanın dili ve üslubunu da etkiler. Anlatılan hikâyeye, küçük parçalara dönüşür, birbiriyle uyuşmayan kısımlara kırılır, içinde farklı edebî türlerde yazılan çeşitli anlatıları bulundurur. Kısacası, Turgut'un algıladığı dünya kadar çok sesli, parçalı ve çelişkilidir. Anlatımın bakış açısı, birçok yerde üçüncü şahıs anlatıcısından Turgut'un iç monologuna ve hatta Selim'in, sonra da Olric'in ifadelerine kesintisiz bir şekilde geçer:

Kitaplığının önünden zorla ayırdı kendini (...) Durum, ümit verici değildi: yerdeki halı, mobilyalara hiç uymuyordu. Dügün hediyesi. Ne yapalım, istediğimiz gibi halı alacak paramız yoktu. Sigarasını, yaprak biçimi gümüş tablada söndürdü. Karım kızacak. Bu tablalar neden duruyor öyleyse? Bilinmez. Çalışma masasına yaklaştı. Kaya'nın ayrı bir çalışma odası var. Orada ne çalışıyor? Bilinmez. Ben ne çalışıyorum? Mektubu okuyorsun ya! Öyle ya. Selim'in yazdığı satırlara eğildi yeniden (Atay, 2009, s. 27).

Aktarılan bu kısa metinde, birkaç anlatım tekniği kullanılmaktadır:

- I) Olup bitenleri nakletmekle yetinen, tamamıyla nesnel üçüncü şahıs anlatıcısı, örn. “Çalışma masasına yaklaştı.”;
- II) Turgut ve karısının düşünme şeklini yansıtan aktarılan iç konuşma, örn. “Durum, ümit verici değildi: yerdeki halı, mobilyalara hiç uymuyordu.”;

III) Turgut'un iç konuşması: “Karım kızacak.”, “Ben ne çalışıyorum?”; ve hatta

IV) Roman kahramanının içinden gelen başka bir ses: “Mektubu okuyorsun ya!”. Birkaç sayfa ileride şöyle bir parçaya rastlayabiliriz:

L biçimi salona döndü, maroken taklidi plastikle kaplı rahat koltuğuna oturdu; bir düğmeye basarak koltuğu geriye itti. Yakalandın Turgut, kendini eleverdın. (...) Evet; öyle oldu Selim; ne kötülük görüyorsun bu davranışında? Bir şey dediğim yok, Turgut. Evlenirken de bir şey söyledim mi? Bize çok uğramadın evlendikten sonra. Size mi? Siz kimsiniz? Ben, Nermin [Turgut'un karısı – P.K.], çocuklar... Ben sizi bilmiyorum, seni tanıyorum (Atay, 2009, s. 30).

Burada da Turgut'un Selim ile -daha da doğrusu: Selim çoktandır ölmüş olduğundan kendi Selim hayaliyle- konuşması, hiçbir ayrım yapılmadan üçüncü şahıs anlatımının çerçevesine (alıntılanan parçanın ilk cümlesi) eklenmiş; ayrıca, iki kahramanın sesleri de birbirinden hiçbir şekilde ayrılmamıştır. Romanda en çok görülen bu anlatım tekniği, sık sık daha da karmaşık olup içinde daha çok anlatı perspektifi için yer bulur:

Bu kartvizitte ne yazıyor bakalım? Nermin'in verdiği adres. Akşam yemeğini onlarda yesem... mi? Çok sevinirler. Efendim, bir görevle bu güzel şehrinize geldim. Onlar yaşıyor ya, elbette güzeldir. Bir uğrasan iyi olur, demişti Nermin. Ben, balon muyum çocukları sevindirecek? Kimseyi sevindirecek hâlîm yok. Sizlere uğramadan edemedim. Şehri çok güzel ve değişmiş buldum. Yeni taşındığınız evi bulmakta güçlük çekmedim. Oğlunuz çok büyümüş. İnşallah büyüyünce sen de Turgut amcan gibi mühendis olursun. Daha beter olsun. Nermin ne yapıyor? İyidir, selam ve sevgileri var. İnşallah bir dahaki sefere onu da getiririm. Sen derslerine çalışıyor musun bakalım? Kaşlarını çattı. Amcalar bazen kaşlarını çatar: onlara güven olmaz. (...) Benim otelde biraz çalışmam gerekiyor bu gece. Nermin'le birlikte bekleriz bir dahaki sefere. Geliriz dedik ya, uzatmayın. Bir daha otele inmek yok. Olur: uçakla doğru size ineriz. Binayı başınıza yıkarız (Atay, 2009, s. 246).

Yukarıdaki parça, Turgut'un Nermin'in akrabalarını ziyaretini kısaltılmış bir şekilde aktarıyor. İçinde, ziyaret esnasında Turgut'a göre en önemli noktaların yanı sıra, roman kişinin bulunduğu durumla ilgili izlenimler ve kendi kendine söylendiği ironik yorumlar da vardır. Turgut'un sosyal âdetlerden hoşlanmaması, yalnızca şematik bir konuşmaya düşürdüğü

sözüm ona dipnotlarda değil, bütün olayı muhtasar bir şekilde betimlemesinde de görülebilir².

Hem Turgut hem de roman anlatıcısı sık olarak üst-kurmaca tekniklerine de başvururlar: Yazdıkları metinleri yorumlar, bir veya diğer konunun nasıl ele alınacağı üzerinde düşünür, belli bir ifade şeklini kullanma kararlarından kaynaklanan fayda ve sınırlamaları değerlendirirler. Turgut, Selim’i anlatmaya karar verdikten sonra kafasındaki arkadaşının sesi ona, “Yalnız bir mesele var: hangi üslubu kullanacağız?” (Atay, 2009, s. 51) diye sorar. Selim, şiiri için de uygun bir üslup seçip seçmediğinden emin olmadığını ifade eder:

Hecenin çarmıhına çivilenmiş ellerim.
Kafiye Tanrısına kurban oldum. Efendim?
“Bir şarkının sonuna kadar sabredemedin.”
Bundan kaybediyorum, böyle olduğum için.
Ne olur tutma artık beni hece vezniyle
(...)
Çözülün zincirlerim, tutulan kol çalışsın (Atay, 2009, s. 118).

Şiirin ilk şarkısının sonundan alıntılanan bu parçada, Türk halk şiirini anımsatan ve Selim’i “tutan” on dörtlü hece ölçüsünün önceki kullanılışı sorgulanır. Dolayısıyla şarkının yazarı, daha önce seçtiği üslubun kendisi için neden doğru olmadığını açıklar ve okuru başından beri kullandığı hece vezni bırakma kararından haberdar eder. Şiirin daha sonraki kısımlarında on dörtlü hece ölçüsü yerini gerçekten serbest şiire bırakır. Anlatılan hikâyenin dilsel ve biçimsel şekli ile ilgili bu müzakere, uygulanan biçim üzerindeki devamlı düşünme, kullanılan anlatı tekniklerinin düzenli tartışılması, modernistlerin inandığı her metnin hazır olmaması savından kaynaklanmaktadır. Bu sav, modernist yazarları, yazdıklarını hep değiştirmeye, istifade ettikleri yazma yordamlarını hep düzeltmeye iter ve de daima sıkıntı vererek, sınırlayarak hiçbir zaman olumlu, ufuk açıcı bir unsur olarak algılanmayan edebiyat geleneğini

² *Tutunamayanlar*’da kullanılan anlatım teknikleri ve romanın dilsel nitelikleri, en geniş kapsamlı bir şekilde Berna Moran’ın *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış* kitabında incelenmiştir (Moran, 2008, ss. 261-290). Fakat Moran, her ne kadar derin ve ayrıntılı bir çözümleme yaptıysa, analizini sadece Oğuz Atay’ın dilinin özelliklerini göstermek ve *Tutunamayanlar*’ı metinlerarası bir bağlama sokmak için kullanıyor. Benim yorumlarımın Berna Moran’ın metninde bulunan kimi savlarla çakıştığının ve hatta alıntılıdığım bazı parçaların söz konusu kitapta da bulunduğu farkındayım ama aynı zamanda, ben daha çok dilsel/anlatımsal çözümlemeden yola çıkarak yorumla varmak, Atay’ın eserini modernist edebiyat anlayışı çerçevesine yerleştirmek niyetindeyim.

sorgulamalarına neden olur. Bu suretle, alıntılanan metin parçasında modernizmde (ve daha geniş bir anlamda modernitede/modernlikte) egemenliğini sürdüren kalkınma fikrine rastlamış oluyoruz. Bu fikir insanın; geçmişin, eski tarz düşünmenin zincirlerini kırarak asla gerçekleşmeyecek olan mutlak bir biçimde modern olma hayaline dayalıdır. Aynı inanç, modernist yazarları, gerçekçi yazarların tasarladıkları dünyaların kesinliğinden kuşkulu kılar. Zira *Tutunamayanlar*'da gerçekçi edebiyatın konvansiyonları da devamlı olarak eleştiri altına alınır. Selim'in arkadaşı Süleyman Kargı, *Dün, Bugün, Yarın* şiirine eklenen açıklamalarda şöyle yazıyor: "Selim, her zaman, hafızasının çok kuvvetli olduğunu ileri sürmüştür. Anlattıklarına bakılırsa, doğduğundan beri başına gelenlerin hepsini hatırlıyor" (Atay, 2009, s. 162).

Bu parçada alay edilen unsur; pek çok eserin benimsediği sessiz bir anlaşma olan ve söz konusu eserlerin karakterlerinin, ardından yıllar geçen olayları bütün ayrıntılarıyla anlatmalarını mümkün kılan mükemmel hafıza konvansiyonudur. Benzer bir şekilde ironi; roman anlatıcısının, gerçekçi edebiyatın, mekânı mümkün olduğu kadar detaylı biçimde saptamaya yönelik çabaları ile bu konuda kendi görüşü arasındaki mesafeyi vurgulamak üzere kullandığı bir tekniktir:

Turgut'un oturduğu apartman, büyük şehrin kuzey doğusunda, enlemi kırk bir derece sıfır sıfır dakika kuzey ve kırk bir derece sıfır sıfır dakika bir saniye kuzeyle boylamı yirmi dokuz derece on iki dakika doğu ve yirmi dokuz derece on iki dakika bir saniye doğu olan noktalar arasında sıkışan bir arsa üzerine kurulmuştu. Apartmanın dünya üzerindeki bu konumunu anlayabilmek için biraz astronomi bilmek gerekiyordu. Oysa, Turgut'un arkadaşlarının karıları, bu bilgiden yoksun oldukları hâlde, apartmanı 'elleriyle koymuş' gibi buluyorlardı (Atay, 2009, s. 43).

Gerçekçi edebiyatın parodisinin yanı sıra, alıntılanan parçanın içerdiği en önemli iddia, dilin sıkı çerçevesinin, akıcı ve değişken gerçekliğe uydurma çabalarının anlamsız olduğu iddiasıdır. Roman anlatıcısına göre, Turgut'un evini bulmak için astronomi bilgisine sahip olunmalı. Fakat Turgut'un arkadaşlarının astronomiyle alakası olmayan karıları, doğru yeri zorluk çekmeden bulabilirlerdi. Dilde ifade edilmeyen saf ve öz gerçeklik, anlatıldığı sırada oluşan yanlış, yalancı imgesiyle kıyaslanır. En basit olguları bile kesin, kuşkusuz ve yabancılaştırmayan bir şekilde ifade edemeyen dilin yargısal (ve bu yüzden de sahte) olması, küçük burjuva yaşama tarzının sahteliği gibi ironi aracılığıyla eleştirilir. Selim'in şiirine eklenen açıklamalar şu sözlerle başlıyor:

Ben Süleyman Kargı. Bekâr ve çocuksuz. Kabuğu, “ev sahibi”nin “mülkiyetinde” olan, bir “ev içi”nin sahibi. Şarkıların büyük bir kısmı bu evde yazıldı. İlerde burası müze olursa, eşyaya dokunmakta bir sakınca yoktur. Yalnız “sol” yayı bozuk kanepeye otururken dikkat ediniz. “Tuvalet”, “antre”nin hemen sağındadır (Atay, 2009, s. 135).

Dil göstergelerinin, gösterdiği nesnelere uyumsuzluk içinde bulunması, göstergelerin yargısal olması bilincinde olan Süleyman Kargı kendini, yazdığı kelimelerden, bu kelimelerin belirsizliği veya geçici geçerliğini simgeleyen tırnak işareti aracılığıyla ayırır. Selim’in arkadaşının bulunmakta olduğu iletişimsel durum, tam bu kelimelerin kullanılmasını gerektirir. Fakat, durum değiştikçe, kelimeler de geçerliğini kaybedebilir, doğru kavramları çağrıştırmayan, boş simgeler olabilirler. Ne roman kişileri ne de anlatıcı, kavramsal sistem ile gerçeklik arasındaki çatlaklığın var olduğunu ileri sürmekle yetinir; aksine, yeni gerçeği ifade yolları aramaktadırlar. Süleyman Kargı’nın aktardığı Selim’in öne sürdüğü gibi:

Benim için anlatmak, açıklamak, ancak kelimelerin anlamını değiştirmekle mümkün olacak galiba. Ben o yıllarda kelimelerin anlamlarını doğru dürüst bilmiyordum bile. Zaten hiçbir zaman kelimelerin anlamını doğru dürüst bilemedim. Her zaman kelimelerin, cümlelerin, insanın üstüne mızrak gibi saldıran düşüncelerin bunaltıcı baskısını duydum. (...) Birçok kelimenin anlamını bugün de bilmem. ‘Ahmet ne kadar cahil’ derler. ‘Daha, bilmem ne kelimesini duymamış.’ Başımı sallardım. Birlikte acırız Ahmet’e: Oysa, o kelimenin anlamını ben de bilmiyorum (Atay, 2009, s. 216).

Dilin Selim’in fark ettiği yetersizliği, ona atfedilen görevi yapamaması, onu gerçeği ifade edebilmesi üzere değiştirmeye yönelik çabaları tetikler. Kendini anlatamamasının neden olduğu keder, Selim’in nihai ifade olasılığına inancını sorguya çekmez; tutunamayan olma durumu, kendini ifade edememe demek olsa bile:

Tutunamayanların destanıdır bu şarkı,
Dostum Süleyman Kargı.
Eller boşta kalıyor, tutunamıyorlar toprağa
Anlatamıyorlar anlatılmayana (Atay, 2009, s. 133).

Tüm modernist edebiyata özgü “anlatılmayana anlatma” hasreti, romana ad veren grubun tanımlayıcı bir özelliğidir. Tutunamazlık, eş zamanlı olarak “uygun ifade bulamazlık”tır; sadece küçük burjuvanın düzenli dünyasına yabancı olma değil – aynı zamanda dilin sunduğu anlamların

evrenine de yabancı değildir. Çünkü dil de dışlama acısını arttıran, yabancılaştırıcı bir araçtır:

“Önce Kelime vardı,” diye başlıyor Yohanna’ya göre İncil. Kelimeden önce de Yalnızlık vardı. Ve Kelimeden sonra da var olmaya devam etti Yalnızlık... Kelimenin bittiği yerde başladı; Kelime söylenmeden önce başladı. Kelimeler, Yalnızlığı unutturdu ve Yalnızlık, Kelimeyle birlikte yaşadığı insanın içinde. Kelimeler, Yalnızlığı anlattı ve Yalnızlığın içinde eriyip kayboldu. Yalnız Kelimeler acıyı dindirdi ve Kelimeler insanın aklına geldikçe, Yalnızlık büyüdü, dayanılmaz oldu.

Selim Işık yalnızlığını Kelimelerle besledi. Kelimelerin anlamını bilmeden önce tanıdığı yalnızlığı Kelimelerin içinde yetiştirdi. Eski yaşantılarının hastalığından yeni kalktığı sırada, aldırışsız Kelimeler konuşurken, eski yaraların eski Kelimelerinin göğsüne saplandığını duydu birden; sustu kaldı. Kelimeler, yalnızlığını yaşamasına da bırakmadılar onu. Her yandan kuşatıp saldırdılar. Kullandığı Kelimeler de dönüp ezdi onu, soluksuz bıraktı. Sonra, yatağından fırladı birden Selim; bütün Kelimeleri ve yaşantılarını ezdi ayağının altında. Güneşe çıktı. Güneş, gözünü acıttı bir süre sonra, perdelerini kapayıp Kelimelerin karanlığına döndü. Birtakım Kelimeler bağışladı onu; aralarında gene yaşamasına izin verdiler. Bu Kelimelerle birlik olup amansızca saldırdılar başka Kelimelere: aşağılayan, ezen, soluk aldırmayan Kelimelere. Yendi, yenildi; sonunda gene yenildi Kelimelere, Kelimelerle birlikte açtığı savaşta. Yalnızlık hep oradaydı (Atay, 2009, ss. 151-152).

Romanın bu parçasında anlatıcı rolünü üstlenen Süleyman Kargı, dilde ilk başta tedavisel özellikleri görür. Dil, insanın dünya ile iletişim kurmasını, kök salmasını, yabancılaşmayı yenmesini mümkün kılmak üzere oluşmuştu. İnsan ile gerçeklik arasındaki bir bağlantı kurmaya niyetli bu yeni icat, önce başarılı görülmesine karşın özneyi deneyimlediği gerçeklikten ayıran uçurumu kısa bir süre için kapatmanın ötesine geçmemişti. Kelimeler, insana bu çatlaklığı yalnızca unutturarak onu yok etmemiş, sadece gizlemiş ve aslında – var olmayı sürdürmesini sağlamıştı. Çünkü dilin kendisi de insanın yalnızlığına teslim olmuş, bu yalnızlığın en acıtıcı ifadesi, giderek derinleşen yabancılaşmanın aracı hâline gelmişti. Zalim, acımasız, insanı “her yandan kuşatıp” “soluk aldırmayan” kelimeler, tek gerçekliği tanıma vasıtası olup insana dünyayı dolaysız bir şekilde deneyimlemeye izin vermezler. Onların aracılığı olmadan insan ile gerçeklik arasında herhangi bir bağ imkânsızdır; dil kullanılmaksızın her deneyim, her algılama girişimi, insanı güneşe doğru bakması gibi acıtır, duyularını felce uğratar, sonunda da –her şeyi görünmez kılar. Yabancılaştırıcı Kelimelerin yerine geçebilen tek unsur,

sadece insana kendini ve kendi deneyimini anlatma fırsatını verecek yeni bir dil, insanın kök salmasını, dünya ile daha kuvvetli bağlantısını sağlayacak yeni ifade yöntemleri, üslupları, şekilleri olabilir. Başka ifade yolları arayan Selim'in uğradığı yenilgi, sonra onu ta intihar kararına kadar getirecek olan iç çözünmesinin nedenlerinden biri olmuştur. Arkadaşının peşinden giden Turgut, romanın sayfalarında benzer bir iç çözünme yaşar. Fakat kimliğinin bölük pörçük kısımları, birbiriyle çelişen parçaları sağlam ve mantıklı bir tüme getirmek üzere gücü yettiği kadar kimliğinin devam eden erime sürecini geriye doğru döndürmeye çabalar. Başka bir deyişle, gerçeklik deneyimi alanında yapmak istediği gibi, hayatını da düzenleyecek bir üst-sistem, içinde tatmin edici bir tanımlama yapabileceği bir düzen aramaya kalkışır.

İnsan da kişiliğini yirmi dört saat kullanamaz bir günde

Önce de değinildiği gibi modernizmde hâkim olan gerçeklik deneyimin içerisinde, görülen gerçeklik düzensiz, biçimsiz ve anlamsız bir varlık olarak algılanmakta, altında ise duyusal algıya kapalı, gizli bir nizamın bulunması sezilmektedir. Modernistlerin dünya görüşünde benzer bir durum insan için de söz konusudur. Çünkü modernizmde insan, merkezi olmayan, parçalanmış ve sadece titiz çabaların sayesinde yine bir bütünlüğe dönüşebilen bir özne olarak görülmektedir. *Tutunamayanlar*'da anlatılan hikâyenin çıkış noktası, Turgut'un düzenli ve sağlam benliğinin çözünmesi, küçük parçalara dağılmasıdır. Önce Turgut'un bilinçdışına itilmiş tüm karanlık ve anlaşılmasız ruhsal güçler, sabit "ben"ine saldırmaya Turgut'u delirmenin eşiğine götürürler. Bu delirmenin ilk belirtileri, Turgut'un hayal ettiği Selim ve Olric ile kendi içinde sürdürdüğü konuşmalardır. İçinden gelen bu iki ses, Turgut'un yaptığı seçimleri ya eleştirir ya da kabul eder, düşünme biçimini başka yönlerde doğrultmaya çalışır, bilgiye ulaşmasında yardım ederler. Kimi zaman da, başka bir şekilde anlatılamayan korku, kuruntu ve kaygıların ifade edilebildiği bir mekân oluştururlar:

Benim gibi zayıf ve korkak birinin bu işin üstesinden gelmesi mümkün mü? Mümkündür efendimiz. Benim gibi, günlük yaşantı batağına saplanmış biri ne yapabilir Olric? Her yaşantınızda Turgut'luk olduktan sonra gerisinin ne önemi var efendimiz? Anlamadım Olric. Anladınız efendimiz. Anlamaktan korkuyorsunuz sadece. Ben Turgut'um Olric. Turgut Özben. Bunca rezilliğimden sonra nasıl... Ölmekten mi korkuyorsunuz efendimiz? Bilmiyorum Olric (Atay, 2009, s. 417).

Turgut'un düşlediği Olric'in sesi, romanın başkarakteri tarafından kendi davranışlarını incelemek, kendi içini sondalamak üzere kullanılır,

Turgut'a parça parça olmuş benliğini birleştirmekte yardım eder. Fakat çıkış noktasına, yani Selim'den mektup gelmeden önceki zamana dönüş, imkânsız gibidir: Olric Turgut'a, oluşturmakta olduğu yeni öz-imagına, deneyimin tümünü dâhil etmek zorunda kaldığını açıklar. Zira deneyiminin bütün kısımlarında, Olric'in deyişiyle "her yaşantı[sında] Turgut'luk" vardır. Turgut'un, anlamaktan korkmakla suçlandığında muhatabına verebildiği tek cevap, kendi ismini, sanki onu kimliğinden emin kılacak bir sihirli kelimeymiş gibi iki kere tekrarlamasıdır. Oysa Olric'in kim olduğu bile kesin değildir: Turgut bir yerde, "Olric ya da Osrice gibi bir isimdi" (Atay, 2009, s. 277) der. Benzer bir belirsizlik, pek çok roman kişisi için de söz konusudur. Başka bir yerde Turgut, arkadaşlarıyla birlikte yediği yemeği anlatır ama toplantıya katılan kişileri birbirinden şüphesiz bir şekilde ayıramaz:

Yemeği ben mi Kaya'nın üstüne dökmüştüm, Kaya mı benim üstüme dökmüştü, yoksa Kaya, kendi üstüne mi dökmüştü? Hayır, ben üstüme dökmüştüm. Ne önemi var? Biri yemek döktü ve birinin üstüne döküldü. Ben Kaya'yım, Kaya da Mehmet'tir (Atay, 2009, ss. 330-331).

Turgut'un, ben'inin kesinsiz olması duygusu, kendini başkaları karşısında tanımlamazlığı, bir dereceye kadar gündelik hayatın sahte, ritüelleştirilmiş olması kanısından kaynaklanır. Zira Turgut'a göre tüm insanlar her gün aynı şeyleri yaparlarsa, birbirinden ayırt edilemeyen evlerde benzer partilere katılırlarsa, hayatlarını aynı düzene sokarlarsa, onları birbirinden ayırmak mümkün değildir: "İsimler, birbirinden farklı yaratıkları ayırt etmek içindir; bizleri değil. Biz aynı türün örnekleriyiz. Kayamehmetturgutgillerdeniz" (Atay, 2009, s. 331).

Öyleyse, varoluşun bayağılığından tek kaçış yolu, Turgut'un o denli arzuladığı ve hem kuşkusuz olarak tanımlanabilecek hem de özgün olacak bütünsel kimliği elde etmenin tek şekli; küçük burjuvanın dünyasıyla ilişkiyi kesmek ve eş zamanlı olarak bu dünyanın her ne pahasına olursa olsun itmek, dışlamak istediği tüm yaşantıları, kişisel deneyimin alanına eklemektir. Ancak önce yabancı sayılan tüm öğelere verilen bilinç içinde bulunma izni, insanın biyolojik özüne bir saldırı olarak görülür:

Hayatında ilk defa başka bir insan olma özlemini duydu. (...) Değişebilmek. Kendinin bile tanıyamayacağı yeni bir varlık olmak. Bütün canlıların olanca güçleriyle, dış etkenlere karşı koydukları bir değişim, bir başkalaşım. (...) Değişmek, kendine yabancılaşmak demektir. Dışındaki küçük bir oyuğun içine giren bir yemek artığına, dilim ne kadar şiddetle saldırıyor, o küçük

oyuğa giremeyeceğini bildiği hâlde, bütün yumuşaklığıyla kendini katı duvarlara vuruyor. Barınamazsın o kovukta yabancı, diyor. Tükürük bezleri, o küçük parçayı eritmek, boğmak için seller akıtıyor; dil, bir yılan gibi tekrar saldırıyor, küçük bir gedik bulup dalmaya çalışıyor. Boğazım yutkunuyor: büyük anaförler yaratıp yutmak istiyor bu bilinçsiz küçük parçayı. (...) Dilin ucu parçalanıyor, boğaz kuruyor. Amaç, canlının bütünlüğünü korumak, değişmesini önlemek (Atay, 2009, s. 319).

Turgut, istediği hedefe ulaşmak için; fizyolojisine karşı direnmeli, biyolojik içgüdülerini reddetmeli, değişimi önlemek, itilmiş duyguları bilinç tabakasından uzak tutmak üzere tüm yolları deneyecek olan doğal düzene isyan etmelidir. Fakat, Turgut'un amacı, değişimin kendisi değildir; kendini değiştirmeye kalkışmasının asıl nedeni, yeni öz-imagını, yeni kimliğini yaratma isteğidir. Gerçi bazen romanın ana karakteri, hep değişen biri olmasını kabullenmiş gibidir. Örneğin, “Bukalemun. İnsan da kişiliğini yirmi dört saat kullanamaz bir günde” der (Atay, 2009, s. 312) ama egemen duygusu, parçalanmış olduğundan çektiği acıdır. Çünkü üstlendiği Selim'i tanıma, gerçeğe ulaşma, özel aydınlanmayı elde etme çabasının yanı sıra, kendini, “öz-ben”ini de bulmaya ve bu suretle sağlam bir toprağın üzerinde³ tutmaya çalışır. Turgut, çerçevelerinde insanın akıcı ve sınıflandırılmaz varoluşunun tanımlanabileceği, matematiksel, hatta bilimsel bir düzeni ararken, “Hayatın Koordinatları” adını verdiği bir kuramı öne sürer:

Edebiyatçılar, Ahd-i Atik'ten beri gök kubbenin altında hiçbir şeyin değişmediğini bildikleri hâlde nasıl yazmaya devam ediyorlarsa, ben de aynı prensipten hareket ederek, bin altı yüz bilmem kaç yılında (...) René Descartes'ın, beşeriyetten çirkinliğinin intikamını almak arzusuyla yarattığı (...) koordinat sistemini, günümüzün icaplarına uydurmak ve matematik, nam-ı diğer riyaziye ilminin üniversal karakterine kavuşturmak hedef ve gayesiyle (...) ‘Hayatın Koordinatları’ yahut kısaca ‘Bir insanın nerede, ne zaman ve nasıl olursa olsun, ne yaptığıının analitik geometri esaslarına göre açıklanmasına giriş’ adını verdiğim sistemi buldum. (...) Her zaman kendi kendime sorardım: neden noktaların, doğruların eğrilerin -ister düzlem, ister uzay şekiller olsun- koordinatları var da daha mükemmel bir varlık olan insan ve onun ayrılmaz bir cüzü olan hayatın koordinatları yok? (Atay, 2009, ss. 68-69).

³ Turgut ismi, “konut, oturulacak yer” demektir. Bk. *Kişi Adları Sözlüğü* (t.y.).

Turgut, teorisinin temel kurallarını açıklamaya başlamadan önce, bir gün hiçbir yemek ile doyuramadığı tuhaf bir açlık duyduğunu ve dolayısıyla bu açlığın maddi değil manevi, bir “ilim açlığı” (Atay, 2009, s. 70) olduğu kanısına vardığını anlatır. Bu kanı onu, faaliyete tetiklemişti:

Kâğıt kalem aldım. Divandaki yerimi süratle terk ederek masanın sert iskemlesine oturdum. Ne yaptığımı bilmeden, kâğıdın üstüne önce bir koordinat eksen takımı çizdim. Ellerim bana itaat etmiyordu. Sanki, görünmez bir kuvvetin tesiriyle bilmediğim bir yörünge üstünde hareket ediyordum. Silkinip, kendime gelmeye çalıştım. (...) Tekrar çizmeye başladım. Önce, belirsiz şekiller gibi görünen bu esrarlı çizgiler yavaş yavaş, anlaşılır sistemler hâline gelmeye başladı. Kâğıdın üstü, uzay şekiller, formüller ve ilk bakışta okunamayan notlarla dolmuştu. (...) Masadan kalktım ve divanda, artık bana büyük görünen eski yerimi doldurdum güçlkle. Farkında olmadan, kâğıdı da elime almışım. Önce, bu iki boyutlu nesneye boş nazarlarla baktım: Ne demekti bütün bunlar? Gevşek bir gayretle, yazdıklarımı, çizdiklerimi çözmeye çalıştım. İlk bakışta anlamsız görünen karalamalar gittikçe önem kazanmaya başladı. Bu karanlıkta, yavaş yavaş bütün unsurlar, şaşılacak bir düzenle yerini buldu. (...) Gerçekten sarsıcı, müthiş bir gerçekle karşı karşıya kalmıştım: ben, yeni bir sistem bulmuştum. Kâğıdın üstündeki o kargacık burgacık çizgiler arasında (...) ‘Hayatın Koordinatları’ nazariyesinin esasları yatıyordu (Atay, 2009, ss. 70-71).

Ani ve neredeyse tasavvufi bir ilham, aydınlanma sırasında yaratılan kuramın amacı, bir insanın bütün davranışı ışığında “o insanın ilerde ne gibi şartlar altında ne yapacağını” belirtmektir. Fakat Turgut’un, hayatın öngörülemez akışının bilimsel bilginin sıkı düzenine sokma girişiminin, yalnızca bir kurgu, yürürlüğe koyması olanaksız bir sistem olduğu ortaya çıkar: “(...) bu nazariyenin esası gayet basittir. Fakat, tatbikinin bir hayli güç olacağını sanıyorum. Bir ilim adamına tatbikat yakışmayacağı için, bu kısmını asistanlarıma bırakıyorum. Gündelik işlerle uğraşamam ben” (Atay, 2009, s. 72).

Turgut, öz ironik bir hareketle, kendi kendine karşı çıkar. Zira, insana kendi hayatını düzenleyecek olan kuram, geçerliğini sadece soyut düşünme seviyesinde ihtiva eder ve onu, insan hayatını gerçekten değiştirmeye yönelik uygulama çabaları, “bir hayli güç” olabilir. Başka bir deyişle, Turgut’un teorik tefekkürü aracılığıyla yarattığı düzen, yalnızca teorik bir düzendir. Ortaya çıkışı sırf, kabul edilen modele denk gelmeyen bütün unsurların reddetmesi ile mümkün olabilir. Dolayısıyla “Hayatın Koordinatları”, aslında dünyanın gerçek görüntüsünü

göstermeyen, gösterme hakkını sadece gasbeden, yeni bir dışlama, yabancılaştırma aracıdır. Onu çevreleyen dünyaya yabancı, kayıp insan, matematiksel betimlemenin nesnesi olamaz. Yaptıkları, denklem ve formüllerin düzenine indirgenemez, tahmin edilemez, geometrik analizin kavramlarıyla çözümlenemez.

Bu yüzden Turgut, kendini anlamak ve anlatmak için başka yollar aramak zorunda kalır. Varoluşunu; tüm amaçlarına, arzularına, girişimlerine ve faaliyetlerine gerçek değerlerini verecek bir şekilde anlatmalıdır. Bu uğraşının tek sonucu -ve aynı zamanda en mükemmel dışavurumu- *Tutunamayanlar* romanının ta kendisidir.

Tutunamayanların romanı biter mi?

Zira çok katmanlı ve belirsiz yapısıyla *Tutunamayanlar* romanı, deneyimin, edebiyatın ve öznenin çözünmesini anlatan bir mecaz-ı mürsel özelliğindedir. İçinde değişik gerçekliği anlatma yöntemlerini, çeşitli dilleri, üslupları ve edebî türleri, muhtelif insan tasvirlerini barındırarak, modernistlerin dünyayı algılama şeklinin ayrışık olduğunu kanıtlar. Aynı zamanda anlattığı hikâyenin içine dile ve türlere ilişkin deneyler katarak ifade etmek istediği manaları aktarabilecek uygun bir araç aramaktadır. Dolayısıyla, romanın ana hedefi, varolmasının sebebi; dünya, insan ve dil hakkında kesin ve sabit gerçekleri aramaktır; ana güdüsünü ise, bilgiye ulaşma isteğinde görebiliriz.

Tutunamayanlar'ın, etrafında kurulduğu eksen, epistemolojik sorunsaldır: o, hem romanı şekillendiren hem de tüm karakterlerini harekete geçiren unsurdur. Her ne pahasına olursa olsun Selim'i (ve kendisini) tanımak isteyen Turgut, belirttiği amacı, yani ölen arkadaşı hakkında bilgi toplamak ve kendi kimliğini keşfetmek arzusunu, asla göz ardı etmez. Başlıca kaygısı, kendini anlatmak, kendisi için uygun ifade biçimi bulmaktır. Romana eklenen mektubunda durumunu şu sözlerle açıklamaya kalkışır:

Selim beni, günlüğündeki ansiklopedide (...) bir yere sıkıştırırsaydı mesele kalmayacaktı. Yapmadı, yapamazdı. Nasıl bahsedecekti benden? Turgut Özben, diyecekti: evli, iki çocuğu var. İşi gücü yerinde. Ben öldükten sonra bir araba aldı. Bir de kat almaya hazırlanıyor. (...) Olmazdı; beni kurtarabilecek bir çabada bulunamazdı (Atay, 2009, s. 718).

Dışa vurum, kendine uygun bir ifade bulma, Turgut için kurtarıma ile eşittir. Tam bu yüzden, zorunlu ve huzursuz bir şekilde yeni anlatma yolları arar ve sonunda – kendi kişiliği kadar çok sesli ve parçalanmış bir anlatıyı ortaya çıkarır. “[B]ence bir bütünlüğü var elbette bu notların”

(Atay, 2009, s. 717), der biraz önce Turgut fakat sabit kimliği, kök salabileceği yeri arayışı, roman metni içerisinde tamamlanmaz: “Sonra, Olric’le birlikte istediğimizi yapacağız. Romanlar yazacağız: bitip tükenmeyen romanlar. *Tutunamayanların Sonu*, *Tutunamayanların Dönüşü* gibi. Tutunamayanların romanı biter mi?” (Atay, 2009, s. 720) Turgut’un, oluşturduğu iç sesi yardımı ile yazacağı “bitip tükenmeyen romanlar”, “bitip tükenmeyen” kökensizlik deneyimini anlatacaktır. Alıntılanan parçada sorulan cevabı beklenmeyen soru da, tutunamayanların romanının asla bitemeyeceğini açık şekilde belirtir. Zira, tutunamayanlar kategorisi, önce de saptandığı gibi “anlatılamayanı anlatamayan”, kendilerini bilemeyen, sert zemini aramalarına karşın hep kaygan zemin üzerinde yaşamak zorunda kalan insanları, kısacası – modern insanları kapsamaktadır. Modern insan ise sürekli arayan ve asla bulamayan, hep bilginin peşinde koşan ve asla tatmin edici bilgiye ulaşamayan, hep yeniliği, değişimi arzulayan bir insandır; dolayısıyla “romanı”, hiçbir zaman bitmeyecektir.

Kaynakça

- Atay, O. (2009). *Tutunamayanlar*. İstanbul: İletişim.
- Ball, H. (1977). Hugo Balls Vortrag über Wassily Kandinsky in der Galerie Dada in Zürich am 7.4.1917. *Deutsche Vierteljahresschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*, c. 51.
- Franczak, J. (2007). *Poszukiwanie realności. Światopogląd polskiej prozy modernistycznej* [Gerçekliği Aramak. Modernist Polonya Edebiyatının Dünya Görüşü], Kraków: Universitas.
- Güçlü, A., Uzun, E., Uzun, S., Yolsal, Ü.H. (haz.). (2008). *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat.
- Jay, M. (2005). *Songs of Experience: Modern American and European Variations on a Universal Theme*. Berkeley: University of California Press. [kitabın Türkçe versiyonu, Metis Kitap tarafından *Deneyim Şarkıları* başlığı altında hazırlanmaktadır].
- Kawulok, P. (2012). Modernizm ve Postmodernizm Arasında Kalan Bir Yazar: Oğuz Atay. *III. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi – TUDOK 2010*. (Ö. Ceylan, Ed.). İstanbul: İKÜ, 395-402.
- Kişî Adları Sözlüğü* (t.y.). 13.03.2011 tarihinde, Türk Dil Kurumu sitesinden ulaşılmıştır: <http://tdk.org.tr>
- McHale, B. (1987). From Modernist to Postmodernist Fiction. *Postmodernist Fiction*, London: Routledge.
- Moran, B. (2008). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*. İstanbul: İletişim.

- Sheppard, R. (1993). The Problematics of European Modernism. *Theorizing Modernism: Essays in Critical Theory*. S. Gilles (Haz.), London: Routledge.
- Şestov, L. (2004). *Apofeoz bespoçvennosti* [Zeminsizliğin ilahlaştırılması]. Moskova: AST.

OSMANLI-YUNAN KRİZİ VE 1869 PARİS KONFERANSI

Hayrettin PINAR

Özet:1866 yılında çıkan Girit İsyanı, 19. yüzyıl Osmanlı tarihinin en önemli olayları arasında yer alır. İsyana başladığı andan itibaren özellikle Yunanistan, kendisini hayata bağlayan temel felsefe olan *Megali İdea*'nın etkisiyle adadaki Rumların isyanı sürdürmesi için askerî ve mali bütün yardımları sunar. Osmanlı Devleti, Mora'dan gelen yardımlardan ötürü adadaki ayaklanmayı tamamen kontrol altına alamaz. Yunanistan'ın, Girit'teki isyana sunduğu desteğe son vermek amacıyla Babiali, 1868 yılının sonlarında etkili bir diplomatik hamle yapar. Babiali'nin, Yunanistan'a verdiği iltimatla iki ülke arasında uzun süreden beri devam eden gerilim, ciddi bir krizle sonuçlanır. Avrupa devletlerinin müdahalesi ile sorunun uluslararası bir konferansta çözülmesi kararlaştırılır. 1869 yılında Paris'te toplanan konferans, Osmanlı Devleti'nin başarısıyla sonuçlanır. Bütün bu süreç boyunca izlenen yöntem, Osmanlı diplomasisinin 19. yüzyılda eriştiği olgunluğu gösterdiği gibi Osmanlı Devleti'nin hâlâ siyaseti tayin edebilme yeteneğine sahip olduğunu da ispat eder.

Anahtar kelimeler: Girit, 1866 Girit İsyanı, Yunanistan, Osmanlı diplomasisi, Paris Konferansı.

Ottoman-Greek Crisis and Paris Conference of 1869

Abstract: The Cretan Uprising of 1866 was one of the serious problems of the Ottoman Empire in the 19th century. Greece makes every kind of fiscal and military assistance to the rebellious Cretans according with the philosophy of *Megali Idea*. The Ottoman Empire could not have achieved to put an end the rebellion because of this assistance coming from Morea. The Sublime Porte carries out a very effective diplomatic measure through the ends of 1868 to cut down the Greek assistance. The ultimatum of the Sublime Porte, has resulted in a deep crisis between the Ottoman Empire and Greece. After the interference of the European powers the meeting of a conference in which the problem will be discussed is decided. Paris Conference of 1869 ends with the brilliant victory of the Ottoman Empire. The method followed through this crisis proves the maturity of the Ottoman diplomacy in 19th century. It also proves that the Ottoman Empire is still alive enough to draw the policy in 19th century.

Key words: Crete, Cretan Uprising of 1866, Greece, Ottoman Diplomacy, Paris Conference.

Osmanlı-Yunan Krizi ve 1869 Paris Konferansı

1866 yılında çıkan Girit İsyanı'nı değerlendirirken Âlî Paşa, “Yunanlılar beyninde *tasavvur-ı azîm* ismiyle müte'ârif olan niyet-i fâside-i ma'hûde tarafdârlarına bu kere Girit'in Yunanistan'a ilhâkı sevdâsı müstevlî olmuş olduğu ba'zı karâ'in-i hâliyyeden anlaşılmağa başladı.” diyordu (Muharrerât-ı Resmîyye, s. 3). Dolayısıyla 1830 yılında bağımsız bir devlet şeklinde

örgütlendiği andan itibaren Yunanistan ile birleşme tutkusunun, Osmanlı topraklarında yaşayan Helen unsur için sürekli canlı kalan bir rüya hâline geldiği anlatılmaya çalışılıyordu¹. Ancak Âli Paşa'nın, Girit İsyanı'nı değerlendirirken müracaat ettiği sözcüklere ilham veren motifin, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Helenlerden daha çok bağımsız Yunanistan'ı oluşturan temel duygudan beslendiği gayet açıktır. Bir başka ifade ile 19. yüzyıl boyunca Giritlileri defalarca Osmanlı otoritesine baş kaldırmaya sevk eden espri, bağımsız Yunanistan'ı inşa edenler tarafından kurucu ideoloji olarak dolaşıma sokulan *Megali Idea* kavramı ile ilgilidir.

Yunanistan'ı var eden, bütün Helenlerin tek bayrak altında toplanmasına dönük inanç, özellikle Giritli Rumlar açısından mühim bir motivasyon kaynağı olmuştur. Nitekim 19. yüzyılda sık sık isyan eden Giritliler için “kan damlayan ay yıldız Girit üzerinde dalgalanacaksa, ölüm yeğdir.” (Millas, 2000, s. 304) anlayışı, genel bir siyasi söyleme dönüşmüştür. Giritli Rumların en azından bir bölümünü hayata bağlayan Türk karşıtlığı duygusunu harekete geçiren siyaset biçimi, geniş Yunanistan idealinden fazlasıyla etkilenmiştir. Megali Idea veya geniş Yunanistan hedefi, 19. yüzyılın ortalarından itibaren bir hayal ya da söylem olmaktan çıkarılarak genç Yunan Krallığı'nı hayata bağlayan siyaset ve ideoloji hâline getirilmiştir.

14 Ocak 1844 tarihinde dönemin başbakanı Ioannis Kollettes, geniş Yunanistan fikrini ilk defa dile getiriyordu (Millas, 1999, s. 211). Yunan başbakanı, mevcut Yunan Krallığı'nın bütün Yunanistan'ın küçük bir parçası olduğunu ileri sürüyor ve Serez'de, Edirne'de, Trabzon'da, İstanbul'da vb. bölgelerde yaşayan bütün Yunanların aynı çatı altında birleşmesi gerektiğini belirtiyordu (Clogg, 1997, s. 66)². Dolayısıyla bağımsız Yunan Devleti'nin ilanını takip eden ilk yıllardan itibaren Osmanlı topraklarına doğru yayılma hevesi, temel siyasi gündem şeklini almıştı. Nitekim Kollettes'in, Megali Idea kavramını ilk defa dile getirdiği Anayasa Kongresi'ndeki konuşmasından sonra bu ana fikir Yunan

¹ Âli Paşa'nın, isyana son vermek ve yeni bir idari düzenleme yapmak amacıyla Girit'te bulunduğu sırada söyledikleri, yukarıdaki sözlerinin doğruluğunu daha da berrak hâle getiriyor. Âli Paşa, Babiali'ye gönderdiği layihada, “Evvelce dahî iş'âr olduğu vechle Girid ceziresinin ihtilâline sebep müstakil Yunanistan'a iltihâk maddesi olub...” diyordu (Mehmed Hayrullah, 1327, s. 4). Girit İsyanı'nın bastırılması için özellikle Yunanistan'ın adaya yaptığı askerî ve maddi yardımların engellenmesi amacıyla başlatılan deniz ablukasını yöneten Hobart Paşa da isyanın temel amacının Yunanistan ile birleşmek olduğunu tespit eder (Hampden, 2010, s. 206).

² Bu konuda ayrıca bk. Ortaylı, 1986, ss. 168-169; Dakin, 1973, ss. 156-181. Ayrıca Yunanistan'ın varlığını dayandırdığı temel idealin, Osmanlı ve/veya Türk karşıtlığı olduğu hakkında Mustafa Reşid Paşa'nın tespiti için bk. Mehmed Salâhaddin, 1306, ss. 260-265.

Krallığı'na meşruiyet sağlayan siyaset üstü bir *ülküye* dönüşmüştür³. Hatta bu mukaddes hayalin gerçekleşmesine yardımcı olacak her türlü yasal alt yapının hazırlanmasına da dikkat edilmiştir.

1844 yılında hazırlanan ilk anayasanın ardından Yunan Ceza Yasası da kaleme alınmıştır⁴. 1844 tarihli anayasanın ruhunu oluşturan *irredantizm* bir yana ceza yasasının temelini de muhayyel Yunanistan'a kavuşma arzusunun şekillendirdiğini söylemek yanlış sayılmaz. Diğer bir deyişle Osmanlı topraklarını fethetme tutkusunun yeni yasaya yön veren en önemli duygu olduğu dikkati çeker. 19. yüzyıl boyunca Yunanistan'ın, Osmanlı Devleti ile ilişkilerini tayin eden bu genişleme ya da Osmanlı tabiri ile *eşkıyalık* faaliyeti, söz konusu ceza yasası sayesinde hukuki bir meşruiyet içine alınmıştır. Yunan Ceza Yasası'nın 136. maddesinde, yabancı bir devletin topraklarında silahlı mücadele yürüten Yunanlıların iki yıl hapis ile cezalandırılacağı vurgulanıyordu. Ancak bu cezanın uygulanması son derece kurnazca bir şarta bağlanarak Osmanlı toprakları her türlü silahlı faaliyete açık hâle getiriliyordu. Bu tip eylemleri yapanların cezalandırılabilmesi için faaliyetin yapıldığı devletin ya da hükümetin uluslararası kamuoyu tarafından tanınması gerektiği ilgili maddede belirtiliyordu. Buradaki sınırlar içinde Yunanistan, Girit'i ayrı bir devlet olarak kabul ediyor fakat bu devletin uluslararası tanınmışlığa sahip olmadığını öne sürerek Girit'te silahlı faaliyette bulunan vatandaşlarına herhangi bir ceza uygulamıyordu⁵. Kısacası 1866 yılında başlayan Girit İsyanı'nın ilk günlerinden itibaren Yunanistan, maddi olarak destek verdiği gibi devlet eliyle örgütlediği birliklerle adadaki isyancılara silahlı katkı da sağlıyordu. Yunanistan'ın verdiği yardımlar ise Osmanlı idaresinin Girit

³ Yunanlıların, Osmanlı/Türk karşıtlığı ya da Osmanlı topraklarına yayılma arzusunun resmî politika hâline getirildiği ve her türlü siyasi ayrışmanın ötesine geçtiğinin Osmanlı devlet adamı da farkındadır. Nitekim Babiali, 1847 yılında şu tespiti yapmıştır: “Fırka-i Yunaniyye bahsine gelince bunların her birinin re’isi bulunan adamların mesâlih-i dâhiliyyede efkârları yek-diğere mübâyin ise de Devlet-i Aliyye hakkında mülâhaza ve mütâla’a ve niyet ve emniyyeleri müttehid ve muvâfık olduğu cümlelerin ma’lûmudur”. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), İ. MTZ. 01, 5/99, Ek 3.

⁴ Ariel Salzman, Yunan bağımsızlığını ve anayasasını değerlendirirken şu sözcüklere müracaat eder: “1820’lerdeki Yunan ayaklanması Mora’ya bağımsızlığını kazandırmıştı kazandırmasına fakat Yunanlılar Müslüman bir hükümlükten kurtulmalarına yardım ettikten sonra sırtlarına Bavyeralı bir monark ile eyer vurup, yeni ulusu Avrupa’nın özel yatırımları açısından güvenli bir yer hâline getiren bir anayasa yapan Batılı güçlere bu yardımlarının bedelini ödeyecekti.” (Salzman, 2011, s. 21). Yunanistan'ın, kurulduğu andan itibaren Avrupa devletlerinin stratejisinin bir parçası olması hakkında bk. Jusdanis, 1998, s. 62.

⁵ Yunan Ceza Yasası'nın ilgili maddesi ve bu madde sayesinde Yunan Devleti'nin, Girit İsyanı sırasında izlediği siyasetin değerlendirilmesi için bk. Robson, 1960, s. 40. National Archives (NA.) Foreign Office (FO.) 881 / 1635, No. 175A, 20 Aralık 1869.

İsyanı'nı tamamen bitirmeye dönük çabalarının sonuçsuz kalmasına sebep olmaktadır. Nitekim isyanın başladığı ilk günlerde yaşanan kısa tereddüdün ardından Babıali, son derece kararlı şekilde isyana müdahale etmiş ve adada nispeten asayiş sağlamıştı. Ancak Mora'dan gönderilen aralıksız maddi ve askerî destek sayesinde Girit'teki ayaklanma tamamen tasfiye edilememiştir.

Yunanistan'ın, devlet eliyle organize ettiği askerî yardımlar isyanın uzamasına sebep olurken Babıali'nin, adada kurmaya çalıştığı asayişin ve yeni yönetimin de sürekli biçimde tehdit altında kalmasına yol açmıştır. Nihayet Babıali, Yunanistan'ın aralıksız şekilde sürdürdüğü ve Giritli isyancıları teşvik ettiği yardımları engellemek amacıyla 1868 yılının sonlarında son derece kararlı bir diplomatik girişim başlatır. Yunan Devleti, iyi komşu olmak ve uluslararası yükümlülüklere uymakla çete faaliyetlerine devam etmek arasında tercih yapmaya zorlanacaktır. Böylece Osmanlı yönetimi, isyanın başından itibaren Yunanistan'ın sağladığı askerî katkıya son vermek amacıyla diplomasiyi gündeme alır. 19. yüzyıl boyunca yaşanan pek çok sorunda tesadüf edilen genel tedirginliğin aksine Babıali, Yunanistan ile yaşadığı bu son kriz sırasında neredeyse bütün siyasete hâkim bir konuma yükselecektir. Başlattığı yeni diplomatik manevranın sonuç vermesi için Osmanlı idaresi ustaca bir çizgide seyrederek hem Yunanistan'ın hem de Avrupa devletlerinin muhtemel iddialarını tasfiye etmeyi başaracaktır.

1868 yılının sonlarında verilen ultiमतomla yepyeni bir aşamaya sıçrayan Osmanlı-Yunan krizi, Avrupa devletlerinin müdahalesi ile tipik bir 19. yüzyıl Osmanlı hikâyesine dönüşür. 19. yüzyılda yaşanan hemen bütün sorunlar gibi Osmanlı-Yunan gerginliği de Avrupa devletlerinin temel gündem maddesi hâline gelmekten kurtulamaz. Nitekim Babıali'nin, Girit İsyanı'nın başından itibaren izlediği sakin siyaseti terk ederek tamamen kendi inisiyatifi ile kaleme aldığı ultiमतom, Avrupa müdahalesini de *doğal* olarak davet eder.

Hariciye Nezareti tarafından kaleme alınan ve aşağıda görüleceği gibi beş maddeden oluşan ultiमतomun yarattığı telaş, özellikle İngiltere ve Fransa'nın soruna daha ciddi şekilde müdahale etmesiyle sonuçlanır. Osmanlı yönetiminin bütün çareleri tükettikten sonra üst perdeden başlattığı yeni girişim hayli etkili olacak ve Avrupa devletlerini büyük bir kaygıya sevk edecektir. Nitekim bütün Avrupa devletleri ortak sayılabilecek şekilde muhtemel bir Osmanlı-Yunan Savaşı'nın Avrupa siyasetinde yaratacağı kaosu engellemek amacıyla çözüm arayışına gireceklerdir. Bu arayışın doğal sonucu ise Osmanlı diplomasisinin 19. yüzyıl boyunca geliştirdiği temel ilkelere biri olan uluslararası konferans korkusunun yeniden harekete geçirilmesi olacaktır. Bir başka deyişle Osmanlı yönetiminin kaleme aldığı son derece ağır ultiमतomun, Avrupa dengesini etkilemesinden endişe eden devletler, sorunun çözümü için bir konferans toplanmasını teklif edeceklerdir.

Osmanlı diplomatlarının ve siyaset adamlarının 19. yüzyıldaki en önemli korkularının başında devleti ilgilendiren sorunların uluslararası nitelik kazanma tehlikesinin geldiği hatırlandığında Avrupa devletlerinin konferans teklifi hayli büyük bir şüpheyne sebep olur. Zira Avrupa müdahalesinin gündeme gelmesi, inisiyatifin tamamen kaybedilmesi anlamına gelebilir. Bu refleksin yarattığı kaygı ile Prusya'nın, Paris'te bir konferans toplanması ve Osmanlı-Yunan gerginliğinin sona erdirilmesi önerisi büyük şüphe ile karşılanacaktır. Ancak 19. yüzyılda örneğine sıkça rastlanan ve genel olarak Osmanlı Devleti'nin tezlerinden geri adım atmasıyla sonuçlanan diğer toplantıların aksine 1869 Paris Konferansı, Osmanlı diplomasi repertuarına bir başarı öyküsü olarak kaydedilecektir.

Osmanlı devlet adamı, sahip olduğu tarihsel tecrübe ve birikimden ötürü 1869 Paris Konferansı'na büyük bir titizlikle hazırlanacaktır. Konferansın öncesinde ve sonrasında sergilenen diplomasi, 19. yüzyılda Osmanlı diplomasi geleneğinin eriştiği olgunluk ve yeteneğin açıkça tespit edilmesine yardımcı olacaktır. Benzer şekilde konferansın dayandığı temel hukuki çerçeve olan Paris Antlaşması (1856)'nin yarattığı siyasi yapının Osmanlı diplomasisine sunduğu avantajlar da açıkça görülecektir. Ayrıca Paris Antlaşması'nın yarattığı statükoyu sürekli şekilde vurgulayan Osmanlı devlet adamının, bir diplomasi geleneği olarak imzalanan anlaşmalara bağlılık ilkesini kıskançlıkla savunduğu izlenecektir.

Krizin Yarattığı Fırsat ve Başarılı Bir Diplomasi Öyküsü

Girit'in, 19. yüzyıl boyunca Osmanlı yönetimini meşgul eden en önemli bölgelerden biri olduğunu söylemek yanlış sayılmaz. Osmanlı Devleti'nden koparak Yunanistan ile birleşme arzusunun sık sık ayaklanmalara sebep olduğu görülür. Nitekim adanın Osmanlı hâkimiyetinden tamamen kopuşuna giden süreci hazırlayan 1896 yılındaki büyük ayaklanmadan önce gerçekleştirilen 1866 isyanı oldukça etkili olmuştur. İsyanın başında gösterilen kısmi beceriksizliğin ardından Babıali, son derece kararlı adımlar atmış ve Âlî Paşa'nın adaya giderek soruna yerinde müdahale etmesi, ayaklanmanın nispeten çözülmesi için gerekli zemini yaratmıştır.

Âlî Paşa'yı, adaya giderek isyanı kontrol altına almaya ve asayışı yeniden kurmaya mecbur eden gerçeğin 19.yüzyıl Osmanlı siyaseti ile yakından ilgili olduğu görülür. Avrupa'dan gelebilecek ve isyanı daha da içinden çıkılmaz hâle getirecek bir müdahalenin engellenmesi için Babıali kendi inisiyatifi ile birtakım önlemler almak zorundadır⁶. Kaldı ki isyanın başladığı ilk günlerde özellikle Fransa ve Rusya, sorunu uluslararası siyasetin gündemine yerleştirmek için hayli büyük çaba gösterir. Fransa, adaya Avrupa müdahalesini savunurken

⁶ BOA, İrade / Girit, 253, 15 Şevval 1283/20 Şubat 1867.

son derece *masum* bir gerekçe ile hareket ettiğini anlatmaya çalışır. Fransa'nın amacı, isyanın uzamasından ötürü halkın çektiği sıkıntıları hafifletmektir⁷. Ancak Fransa'nın, iyi niyetli ve insani gibi görünen teklifinin ikna edici olmadığı gayet açıktır. Çünkü Fransa Girit İsyanı'nı haklı bulduğunu gayet kesin cümlelerle dile getirmiştir. III. Napoleon, ülkesinin Girit isyanına sunduğu desteği açıklarken Yunanistan'ın bağımsızlığını kazandığı günlere atıfta bulunur. İmparator, Yunan bağımsızlığı sırasında Girit'in de aktif rol oynadığını ancak o zamanki siyasi konjonktürün dayatması ile adanın Osmanlı yönetimine şartlı olarak terk edildiğini öne sürer. Fakat Osmanlı yönetimi adada gerekli olan reformları gerçekleştirmediği için III. Napoleon'a göre Girit halkının isyan etmesi de meşru hâle gelmiştir⁸. Dolayısıyla Fransa'nın, hangi kamuflaj altında olursa olsun Girit'e müdahale edilmesine dönük hiçbir önerisine olumlu yaklaşılması mümkün değildir.

Fransa'nın isyana Avrupa devletlerini dâhil etmeye yönelik siyaseti, Rusya tarafından da desteklenir⁹. Hatta Rusya'nın İstanbul'daki elçisi İgnatyef, daha da ileri giderek Girit'in, Yunanistan'a bağlanması ya da özerk bir idare hâline getirilmesi gerektiğini açıkça dile getirecektir (Sumner, 1933a, s. 345). İgnatyef'in, Babiali üzerinde yaratmaya çalıştığı baskı bir yana Rusya, Girit İsyanı'na aktif olarak katkı oluşturmayı da ihmal etmez. Adadaki Rusya konsolosluğunda kâtiplik görevini yürüten ünlü Rus yazar Konstantin Leontiev'in hayli etkin bir organizasyon kurduğu anlaşılmaktadır. Leontiev, isyan eden Giritlilere maddi olarak yardım ettiği gibi isyanın adadaki bütün Rum tebaa tarafından desteklenmesi için de büyük çaba harcar (Leontiev, 1969, ss. 162-163, 175). Kısacası Rusya, isyan boyunca geleneksel politikasında herhangi bir değişiklik yapmadan Osmanlı topraklarının istikrarsızlaştırılmasına özellikle dikkat eder.

Girit İsyanı sırasında Rusya'nın takip ettiği aktif siyaset, Fransa'nın politikasını da etkilemiştir. İsyana müdahaleyi insani amaçlarla açıklamaya çalışan Fransa, Rusya'nın önerisine sempati ile yaklaştığını ifade etmekte herhangi bir sakınca görmez ve Girit'in, Yunanistan'a bağlanması teklifini destekler. Ancak her iki ülke de bu önerinin Osmanlı devlet adamı ve kamuoyunda yaratacağı tepkiden endişe ederek Girit'in, Mısır idaresinin kontrolüne bırakılmasını önerirler. Hatta Fransa Hariciye Nazırı Moustiér, gayet açık şekilde, adanın Mısır'a bağlanmasıyla isyanın tamamen tasfiye edilebileceğini bile öne sürer¹⁰.

⁷ BOA. İrade / Girit, 262, 17 C. Evvel 1283/27 Eylül 1866.

⁸ BOA, İrade / Girit, 261, 8 C. Evvel 1283 /18 Eylül 1866.

⁹ BOA. İrade / Girit, 273, 12 C. Evvel 1284/11 Eylül 1867.

¹⁰ NA. FO. 78 / 1957, 29 Ocak 1867. Öte yandan Hıdiv İsmail'in de Girit'in, Mısır'a bağlanması hakkındaki ihtirası uzun zamandan beri bilinmektedir. NA. FO. 78 / 1957, 29 Ocak 1867; NA. FO. 78 / 1958, 6 Şubat 1867.

Rusya'nın isyan boyunca ve Fransa'nın isyanın ilk günlerinde sergilediği Osmanlı karşıtı uzlaşma, Avrupa siyasetinde de derin bir etki bırakmıştır. İki ülke arasında kurulan koalisyonun gücü, öylesine belirleyici olmuştur ki 19. yüzyılda genel olarak Osmanlı bütünlüğünü savunan İngiliz siyasetinde bile *kısmi* bir kafa karışıklığına yol açmıştır. İngiliz siyasetindeki karmaşık görüntü o kadar açıktır ki İstanbul'daki elçi Lyons ile Londra'daki Başbakan Derby, neredeyse tamamen farklı bir politika izlerler. Lyons, Fransa ve Rusya'nın; Girit'in, Yunanistan'a bağlanması için yaptığı baskının ardından Osmanlı toprak bütünlüğünü savunmanın artık imkânsız olduğuna inanmaktadır. Hatta elçi bir adım daha ileri giderek Paris Antlaşması (1856) ile yaratılan uluslararası statükoda ısrar etmenin *zamanın ruhu* ile uyuşmadığını vurgulamakta da herhangi bir sakınca görmez¹¹.

Lyons, 19. yüzyılın ilk yarısında oluşturulan ve Osmanlı bütünlüğü hakkındaki kıskançlık üzerine inşa edilen konvansiyonel İngiliz siyasetinin gözden geçirilmesi gerektiğini savunmaktadır. İngiliz temsilcinin tavsiye ettiği politika değişikliğine benzer önerilerin Londra'da da siyasi gündem hâline getirilmeye çalışıldığı görülür. Lordlar Kamarası üyelerinden Lord Aragil, açıkça Giritli isyancılar ve Yunanistan lehine bir konuşma yaparak İngiltere'nin adaya müdahale etmesi gerektiğini öne sürer¹². Ancak İngiliz Başbakanı Lord Derby, bu konuşmalara hiçbir alternatif yoruma izin vermeyecek açıklıkla itiraz eder ve "umûr-ı Devlet-i Aliyye'ye müdâhale istiklâlîne muzır olur." der¹³.

İngiliz Başbakanı sorunun Osmanlı'yı ilgilendiren bir iç mesele olduğunu söyleyerek Fransa ve Rusya'nın müdahale projesini kibarca gündem dışına iter. Derby'nin cevabı aynı zamanda Paris Antlaşması ile kurulan sistemin gözden geçirilmesi gerektiğini öne süren İstanbul'daki elçisine de açık bir cevap olmalıdır. Nitekim Derby'nin herhangi bir yanlısı yoruma izin vermeyecek şekilde siyasi tercihini berrak hâle getirmesinden hemen sonra İstanbul'daki elçi Lyons da fikir değiştirmek zorunda kalır. Elçi, İngiltere'nin, isyanın başından itibaren izlediği siyasetin değişmediği ve bu konuda Babıali'yi rahatsız edecek hiçbir eylemde bulunmamaya dönük kararlılığının devam ettiğini açıklar¹⁴.

¹¹ NA. FO. 78 / 1958, 26 Şubat 1867.

¹² BOA, İrade / Girit, 256, 3 Zilkâde 1283 / 9 Mart 1867.

¹³ BOA, İrade / Girit, 256, 3 Zilkâde 1283 / 9 Mart 1867. İngiltere'nin, Osmanlı yanlısı siyasetinin isyanın başından itibaren sabit bir hâle geldiği ve değişmediği gayet açıktır. Nitekim Fransa'nın, adayı Avrupa devletlerinden oluşacak bir komisyonun denetimine açmaya dönük girişimlerinin başarıya ulaşmaması da İngiltere'nin sergilediği politika ile yakından ilgilidir. İngilizler adanın Avrupa denetim ve gözetimine açılması yolundaki Fransız önerilerine daima karşı çıkmıştır. BOA, İrade / Girit, 273, 12 C. Evvel 1284 / 11 Eylül 1867.

¹⁴ NA. FO. 78 / 1960, 16 Nisan 1867.

Böylece Londra ile İstanbul arasındaki görüş ayrılığı Derby'nin uyarısı ile çözüme kavuşturulur. Ancak İngiltere'nin siyasetindeki Osmanlı yanlısı kararlılık özellikle Babıali'nin, isyan ile daha yakından ilgilenmesi ve manevra alanının genişlemesine yardım eden daha hayati bir sonuca yol açmıştır. İngiltere'nin, isyanı Osmanlı'nın bir iç meselesi olarak ilan etmesi ile Fransa da kısa süre içinde politika değiştirmek zorunda kalır. Bir başka ifade ile Avrupa siyasetindeki liberal blokun iki önemli üyesinden biri olan Fransa isyanın başında teslim olduğu Rus söylemini terk ederek Girit'in, Yunanistan'a bağlanmasına dönük iddiasından vazgeçer¹⁵. Kısa süre sonra Fransa bir adım daha atar ve Osmanlı-Yunan gerilimini tartışmak üzere gizli oturumla toplanan parlamentodan Osmanlı Devleti'ni destekleme kararı çıkar¹⁶.

İngiltere'nin, en baştan itibaren sergilediği kararlı tavır, Fransa'yı nihai olarak Osmanlı yanlısı bir çizgiye mecbur ettiği gibi kıtadaki diğer devletlerin siyasetlerini de etkiler. İsyanın ilk günlerinde Babıali'nin yaşadığı kararsızlıktan ötürü Yunan yanlısı bir çizgiye hapsolan İtalya da tıpkı Fransa gibi Osmanlı bütünlüğünden asla vazgeçilemeyeceğini söylemek zorunda kalır¹⁷. İtalya'nın ardından Avusturya da Metternich döneminde oluşturulan geleneksel siyasetini hatırlayarak isyana müdahale etmemekte kararlı olduğunu ifade eder¹⁸. Hatta Avusturya biraz daha ileri giderek Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü tehdit edecek her türlü eyleme şiddetle karşı çıkacağını da ilan eder¹⁹. Böylece isyanın başında Fransa ve Rusya'nın oluşturduğu koalisyonun hâkim olduğu siyasi manzara zaman içinde değişir ve Osmanlı diplomatına daha verimli imkânlar sunan yeni bir iklim ortaya çıkar.

İngiltere'nin, isyanın başından sonuna kadar izlediği ve Osmanlı devlet adamına güven veren ilkeli politikanın yarattığı avantaj bir yana Avrupa devletlerinin söylemlerini değişime zorlayan temel gerçek mutlaka hatırlanmalıdır. İsyanın

¹⁵ BOA, İrade / Girit, 292, 14 Şaban 1284 / 11 Aralık 1867.

¹⁶ BOA, İrade / Girit, 300, 21 Şubat 1868.

¹⁷ BOA, İrade / Girit, 280, 15 Ağustos 1867.

¹⁸ BOA, HR. SYS. 157 / 35, 26 Mart 1868. Metternich, bağımsız Yunanistan'ın doğuşunu hazırlayan her iki isyanı da şiddetle kınamış ve Avrupa barışına yönelik bir darbe olarak değerlendirmiştir. Hatta Yunanistan'ın bağımsızlık için ayaklanmasına karşı öyle ilgisizdir ki Osmanlı Devleti'nin, bu ayaklanmayı bastırmak için aldığı tedbirlere sonuna kadar destek verir. Zira Metternich, *Yunanistan'da isyan eden birkaç bin asinin asılması, kazığa geçirilmesi ya da boğazının kesilmesinin* Avrupa'yı ilgilendirmedigine inanır (Sauvigny, 1962, s. 251). Nihayet Navarin baskını ile Osmanlı donanmasının yok edilmesi ve bağımsız Yunanistan'ın kurulması Metternich'e göre medeniyetin sonu ve gücün prensiplere galip gelmesini ifade eder (Viareck, 2005, s. 85).

¹⁹ BOA, HR. SYS. 210 / 40, 3 Temmuz 1869.

başından itibaren özellikle Âlî Paşa'nın katkıları ile oluşturulan siyaset ve diplomasi iki ana ilke üzerine inşa edilir. Âlî Paşa, Fransa ve Rusya'nın, Girit'in Yunanistan'a bağlanması ya da hiç değilse adanın özerk bir yönetime kavuşturulması hakkındaki baskılarına karşı çıkarken Girit'in organizasyonuna atıfta bulunur. Paşa,

cezîre-i mezkûre Devlet-i Aliyye'nin taht-ı tasarrufuna girdiği tarihten beri hiçbir zamânda Saltanat-ı Seniyye'ye karşı politikaca bir mevkı'-i mümtâz ve müstesnâda bulunmayarak ez-her cihet eyâlât-ı sâ'ire-i şâhâneye benzetilmiş ve külliyyen onlar hakkında cârî olan kavânîn ve nizâmâtla idâre olunmuştur der (Muharrerât-ı Resmîyye, s. 12)²⁰.

Âlî Paşa'nın başlangıç noktası olarak tespit ettiği bu kayıt aslında son derece bilinçli bir tercih yapıldığını göstermektedir. Âlî Paşa, Girit'in, Osmanlı Devleti'nin idari organizasyonu içindeki yerini açıklarken özellikle Rusya'nın, isyanın başından itibaren dile getirdiği bir iddiayı tartışma dışına itmeye çalışmaktadır. Rusya, Mehmed Ali Paşa isyanlarından sonra Mısır'ın kavuştuğu özerk pozisyonu anımsatarak Girit'e de benzer bir statünün verilmesi gerektiğini savunur (Sumner, 1933a, s. 345). Dolayısıyla Âlî Paşa, fethedildiği andan itibaren Girit'in, doğrudan merkezî otoritenin kontrolü altına alındığını ve bu durumun hiç değişmediğini belirterek Rusya'nın iddialarına cevap vermektedir. Rusya'nın taleplerine yanıt olması amacıyla seçilen cümleler, Girit'in özerk hâle getirilmesi konusunda Rusya kadar ısrarcı olan Fransa'ya da manidar bir göndermedir. Âlî Paşa, Girit'in merkezî idare ile olan ilişkisini fethedildiği günlere referans ederek açıklamakla hukuki bir hat çizmiş olur. Ancak Osmanlı Devleti'nin idari organizasyonuna dayanarak oluşturulan bu meşru izahın daha güçlü ve ikna edici hâle gelebilmesi, Avrupa devletlerinin göstereceği ilgiye bağlıdır. Kısacası 19. yüzyıl Osmanlı tarihinin Avrupa devletlerinin refakatinde yaşandığı hatırlandığında iç hukuku yardımı çağırarak yapılan açıklamaların uluslararası hukukla daha sağlam hâle getirilmesi kaçınılmazdır. Böylece Osmanlı yönetimi, siyasi alanın yanı sıra diplomatik alanı da her türlü itiraza cevap verecek şekilde güçlü bir meşruiyet çerçevesine hapsetmeyi dener.

²⁰ Âlî Paşa, bir yandan Girit'in, Osmanlı idari sistemi içindeki yerini ifade ederken diğer taraftan Yunanların bütün iddialarını dayandırdıkları temel zemin olan milliyetçilik fikrini de tasfiye etmeye çalışır. Bu iddiasını sağlamlaştırmak amacıyla dil konusunu gündeme getirir. Âlî Paşa'ya göre Yunanlar ile Giritli Rumların aynı dili konuştukları söylenemez. Paşa, Girit'te yaşayan Müslümanlar ile Hristiyanların, Türkçe ile Rumcanın karışımı olan ortak bir dil geliştirdiklerini öne sürer. Dolayısıyla dil birliği olmayan iki unsurun aynı çatı altında birleşmesi de Âlî Paşa için imkânsızdır (Lacour, 1326, s. 54-55). Ayrıca Girit'te yaratılan ortak kültür ve gelenek çevresi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Adıyeye, 2003, s. 17-25.

Babıali, Girit'te kurulması istenen özerk yapıya dönük iddiaları iç hukuka atıfta bulunarak tasfiye etmeye çalışırken aynı zamanda uluslararası anlaşmaların yarattığı statükoya da asıl kaynak olarak bağlı kalmaya özen gösterir. Yunanistan'ın kuruluş metni olarak nitelenebilecek Londra Protokolleri'ne müracaat edilerek söz konusu belgelerde Girit'in, Yunanistan ile bağı hakkında hiçbir cümlenin yer almadığına işaret edilir (Muharrerât-ı Resmîyye, s. 12). Böylece Girit'te yaratılması düşünülen özerk yapının herhangi bir tarihî geçerliliği olmadığı anlatıldığı gibi Yunanistan'ın, Girit'e dönük iddiaları da tartışma dışına itilmeye çalışılır. Bu kanıt aynı zamanda Girit İsyanı'nı, Yunan bağımsızlığı ile ilişkili hâle getirmeye çalışan III. Napoleon'a da tarihî ve hukuki bir hatırlatma olmalıdır. Ancak Osmanlı yönetimi, Londra Protokolleri'nin kısmen daha uzak geçmişte kalmasından ötürü ikna edici olmayabileceğini düşünerek yeni ve daha etkileyici bir belgeye atıfta bulunur. Osmanlı yönetimi, Saltanat-ı Seniyye'nin hukûk-ı düveliyyesine esâs olan Paris Mu'âhedisi'ne göre hareket ettiğini vurgular (Muharrerât-ı Resmîyye, s. 11; Davison, 1973, s. 586). Babıali, söz konusu anlaşmayı başvuru kaynağı hâline getirdikten sonra anlaşmanın dokuzuncu maddesine göre Avrupa devletlerinin Osmanlı'nın iç işlerine hiçbir şekilde müdahale edemeyeceğini vurgular (Muharrerât-ı Resmîyye, s. 12).

Paris Antlaşması'nın, en yakın ve en sağlam hareket noktası olarak kayıt altına alınmasıyla aslında Osmanlı diplomasisinin son derece güçlü bir zemine dayandığı anlatılmaktadır. Diğer bir deyişle Paris Antlaşması ile yaratılan ve Osmanlı Devleti'nin de dahil edildiği yeni Avrupa sistemi tartışmanın merkezine yerleştirilir²¹. Kısacası Avrupa devletleri, Avrupa Uyumu'nun temel parçalarından biri olan Osmanlı Devleti ile Giritli isyancılar ya da onların esas destekçisi konumundaki Yunanistan arasında tercih yapmaya zorlanır. Paris Antlaşması ile kurulan hukukî ve siyasî yapının Osmanlı dış ilişkilerini belirleyen temel eksen olduğunun belirtilmesinden sonra yeni bir parantez daha açılarak Osmanlı diplomasisine yön veren bir başka ilke daha açıklanır. Âlî Paşa, *Devlet-i Aliyye'nin mu'âmelât-ı hâriciyyesinde... düvel-i mütehabbe ile mün'akid olan mu'âhedât'a* uygun hareket etmenin vazgeçilmez şartlar arasında yer aldığını vurgular (Muharrerât-ı Nâdire, c. V, s. 216).

Paşa'nın tespiti, Paris Antlaşması'nın Osmanlı diplomasisinin ana kaynağı olduğuna dönük açıklama ile yan yana getirildiğinde açık şekilde Avrupa devletlerine söz konusu anlaşmanın ihlal edilmesinin yaratacağı tehlikeler hatırlatılmış olur. Dolayısıyla isyanın başından itibaren Giritli isyancılara ya da Yunanistan'a destek veren devletlere Avrupa Uyumu'nun dayandığı sözleşmeyi tehlikeye atma ihtimalinin yaratacağı sakıncalar anımsatılır. Ancak anlaşmalara

²¹ Paris Antlaşması'ndan sonra kurulan Avrupa sisteminin değerlendirilmesi için bk. Mosse, 1961, s. 164-190; Mosse, 1963.

bağlılık prensibi Osmanlı diplomasisini tayin eden önemli bir birikim olarak kayıt altına alındıktan sonra yeni bir ilke ile asıl muhatap olunan ülke işaret edilir. Âlî Paşa, Osmanlı dış politikasını hayata bağlayan ikinci önemli maddeyi “câri olan münâsebât-ı dostiyyenin icâb ettiği mürâ‘at kaziyesine” saygı duymak olarak tayin eder (Muharrerât-ı Nâdire, c. V, s. 216)²². Böylece Paris Antlaşması’na yapılan atıfla Girit İsyanı boyunca Yunan yanlısı bir söyleme hapsolan devletlere kendi yarattıkları statükonun hukuki kaynakları anımsatılır. Öte yandan dost devlet olmanın gerektirdiği kurallara uymaya davet edilerek Yunanistan’ın, Girit İsyanı’na verdiği desteğin açık bir ihlal olduğu izah edilir.

Girit İsyanı’nın başından itibaren neredeyse hiç değişmeden sürdürülen ve bu iki temel üzerine inşa edilen Osmanlı diplomasisi, sorunun hem Osmanlı hem de Avrupa gündemine tamamen hâkim olduğu 1868 yılının sonlarında esas başvuru kaynağı hâline gelecektir. Diğer bir deyişle Babıali’nin oluşturduğu ilkeler bütünü Avrupa devletlerinin diplomatik yaklaşımlarını da belirleyecektir. Kısacası Avrupa devletlerinin siyasetlerini etkileyen İngiliz desteği kadar Osmanlı yönetiminin ilkelerinden taviz vermeyen çizgisi de son aşamada neredeyse bütün Avrupa’yı, Osmanlı yanlısı bir tutuma mecbur etmiştir. Ancak Osmanlı diplomasisinin ruhunu oluşturan bu iki ilkedен özellikle ikincisi asıl hareket noktasını oluşturur. Çünkü isyanın daha ilk günlerinden itibaren Osmanlı devlet adamı çözüm için gerekli anahtarları açıkça vurgulamıştır. Nitekim “Yunan eşkiyası durdukça maslahatın bittiğine ecânibi inandırmak kâbil ve mümkün²³ değildir” denilerek Girit’te asayişin yeniden kurulmasının Yunan müdahalesinin engellenmesine bağlı olduğu berrak hâle getirilir.

İsyanın başlamasından kısa süre sonra Yunanistan’ın etkisi hakkında yapılan bu tespit, Babıali’nin siyaset ve diplomasisi hakkında önemli bir ipucu gibi görünmektedir. Yunanistan’ın katkısı devam ettikçe Girit İsyanı’nı sona erdirmenin oldukça zor olduğunu vurgulayarak Babıali, meseleyi Avrupa devletlerinin müdahale sınırları dışına çekmeyi ve iki ülke arasındaki bir sorun şekline dönüştürmeyi planlamaktadır. Nitekim isyanın bastırılması için gösterilen çabaların kısmen başarılı sonuçlar vermesinin ardından Babıali, adadaki asayiş ve kontrolü tamamen sağlamak için Yunanistan’ı doğrudan sorunun merkezine yerleştirir. Babıala, 1868 yılının sonunda Girit İsyanı’nı, bütünüyle siyasi gündem dışına itmek ve soruna kalıcı bir çözüm getirmek amacıyla son hamlesini yapar.

Lyons’un ardından İngiltere’nin İstanbul elçisi olarak tayin edilen Elliot, Yunanistan’ın, gönüllü gruplar oluşturarak Girit İsyanı’na verdiği desteği sürdürmesi hâlinde Babıali’nin, bütün ilişkileri durduracağını ve Yunan

²² Osmanlı diplomasisinin dayandığı ilkeler hakkında ayrıca bk. Davison, 2000, s. 278; Deringil, 1990, s. 59-70.

²³ BOA, İrade / Girit, 248, 12 Ramazan 1283 / 18 Ocak 1867.

uyrukluları sınır dışı edeceğini haber verir²⁴. Babıali'nin uygulamaya koymayı planladığı yeni önlemler oldukça sert gibi görünse de aslında son derece meşru bir birikim üzerine dayandığı gayet açıktır. Yunan hükümeti, Girit'te faaliyette bulunacak gönüllü birliklerinin oluşturulmasını isyan boyunca izleyip müdahale etmediği gibi Yunan ordusunda görevli askerlerin bu birliklere katılmasını da açıkça organize etmiştir²⁵. Dolayısıyla Babıali'nin, uzun süre bekledikten sonra hayata geçirmeyi planladığı yeni politika, Yunanistan'ın, yaklaşık üç yıl boyunca sergilediği saldırgan tavırların sonucudur. Nihayet Elliot'un, telaş içinde Londra'ya gönderdiği bilgidен kısa süre sonra Babıali, Yunanistan ile ilişkileri durduracağını ve Osmanlı ülkesinde yaşayan bütün Yunanların sınır dışı edileceğini haber verir. Ancak başlangıç olarak seçilen adımın çok katı olduğu gibi bir imaj yaratılmaması amacıyla Babıali, Yunanistan'ın garantörleri olan Fransa, İngiltere ve Rusya ile diplomatik temasın sürdürüleceğini belirtmeyi de ihmal etmez²⁶.

Babıali'nin, son derece kararlı bir adımla başlaması, yukarıda ifade edildiği gibi Girit İsyanı'ndan ötürü Yunanistan ile yaşamakta olduğu sorunda bütün iddialarını meşru bir zemine dayandırdığı inancından kaynaklanmaktadır. Kaldı ki Babıali'nin, isyanın başından itibaren yeterince sabırlı davrandığı ve artık Yunanistan'ı ikna etmek için uygulayacağı önlemlerin tamamen haklı olduğu genel olarak Avrupa devletleri tarafından da kabul edilir. Hatta İngiltere baştan itibaren oluşturduğu Osmanlı sempatisini daha yüksek bir seviyeye çıkararak Yunanistan'ı neredeyse tamamen terk eder. Elliot, "Osmanlı Devleti'nin hâlâ hayatta olduğunu tüm dünyaya göstermesi için *dördüncü sınıf* bir devleti kendisine saygı duymaya mecbur edecek güçte olduğunu ispatlamasından daha doğal bir şey olamaz." der. İngiliz elçi, Osmanlı *sevgisinin* sınırlarını biraz daha genişleterek diğer devletleri de kibarca uyarır ve Babıali'nin, hedefine ulaşmak

²⁴ NA. FO. 78 / 2024, 25 Kasım 1868.

²⁵ Atina'da görev yapan İngiliz elçi Erskine'nin sözleri bu yorumu şüpheye yer bırakmayacak şekilde kanıtıyor. Erskine, Girit İsyanı boyunca oluşturduğu gönüllü birlikleri ile Osmanlı askerini epeyce meşgul eden Petropoulaki'nin, Yunan hükümeti tarafından desteklendiğini hatta bu birliklerin Pire Limanı'ndan Yunan bayrağı çekmiş gemilerle adaya nakledildiklerini belirtir. Ayrıca elçi, Yunan ordusunun üniformasını giymiş pek çok kişinin de bu gruplara katıldığını özellikle vurgular. NA. FO. 881 / 1635, No. 2, 25 Kasım 1868. Elçi, biraz daha ileri giderek Yunan hükümetinin gönüllü birliklere askerî malzeme sağladığı gibi birliklerde görev alan kişilere maaş ödediğini de iddia eder. NA. FO. 881 / 1635, No. 4, 28 Kasım 1868. Hatta elçi, hapishanelerde tutuklu bulunan pek çok askerî mahkûmun, Girit'te görev yapacak gönüllü birliklere katılmaları kaydıyla hükümet tarafından serbest bırakıldığını da öne sürer. NA. FO. 881 / 1635, No. 26, 5 Aralık 1868.

²⁶ NA. FO. 78 / 2024, 5 Aralık 1868.

için Avrupalı devletlerin tarafsız kalmasını beklemesinin de son derece yerinde bir talep olduğunu belirtir²⁷.

İngiltere'nin, isyanın başından itibaren izlediği Osmanlı yanlısı siyaseti biraz daha ileri götürerek tamamen Osmanlı tezlerine bağlanması, aslında Babıali'nin, Yunanistan'a karşı takındığı tavırla yakından ilgilidir. Bir başka ifade ile isyanı bütünüyle sona erdirmenin Yunanistan'ın etkisiz hâle getirilmesine bağlı olduğunu bilen Osmanlı yönetiminin kararlılığı İngiltere'yi de yeni bir aşamaya getirmiştir. Âlî Paşa, son derece açık ve kesin cümlelerle Yunanistan'ın, isyanın devam etmesi için her türlü katkıyı sağladığını vurgular. Dolayısıyla Yunan yardımı devam ettikçe adadaki asayişin sağlanması daima ihtimal dışında kalacaktır²⁸. Nitekim Âlî Paşa'nın, kararlı bir üslupla dile getirdiği ve İngiltere'nin de destek verdiği açıklamalardan kısa süre sonra Babıali, Yunanistan'a beş maddeden oluşan bir ultiatom verir. ultiatomda, a. Gönüllü birliklerinin dağıtılması ve yeni birliklerin oluşumunun engellenmesi, b. Enosis, Girit ve Panhellenion isimli gemilerin silahsızlandırılması veya en azından Yunan limanlarına girişlerinin yasaklanması, c. Evlerine dönmek isteyen Giritli mültecilere zorluk çıkarılmaması, d. Osmanlı vatandaşlarına şiddet uygulayan suçluların cezalandırılması ve kurbanların ailelerine tazminat ödenmesi, e. Yunan hükümetinin, anlaşmalar ve uluslararası hukukun kuralları içinde bir çözüm arayışını kabul etmesi istenir. Ayrıca Yunan hükümetinin belirtilen şartları beş gün içinde kabul ettiğini bildirmemesi hâlinde Osmanlı elçisinin ve konsoloslarının Yunan topraklarını terk edecekleri de vurgulanır²⁹.

Babıali'nin, bir sonraki seçeneğin savaş olduğunu ima eden ultiatomu, hayli derin bir etki bırakmıştır. ultiatom daha kayıt altına alınmadan neredeyse bütün Avrupa devletlerinin, Babıali'nin yapacağı kritik hamleyi tahmin ettikleri ve Yunan hükümetini baskı altına almaya çalıştıkları görülür. İngiltere, hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde, Yunan hükümetinin tahrik dolu davranışlarından vazgeçmesi ve bu sorunda tamamen haksız olduğunu kabul etmesi gerektiğini açıklar. İngiltere, öylesine mutlak bir kararlılık sergiler ki

²⁷ NA. FO. 78 / 2024, 1 Aralık 1868.

²⁸ Âlî Paşa, öylesine kararlı bir söylem inşa eder ki İngiliz elçi Elliot'a açık şekilde Girit'e yapılan Yunan yardımının mutlaka engelleneceğini ve Osmanlı ordusunun bunu yapabilecek yetenekte olduğunu ifade eder. Elliot da raporunda hem Yunanistan'dan hem de diğer Avrupa devletlerinden gelen desteğe rağmen isyana son vermeyi nispeten başarabilen Osmanlı askerinin tüm dünyaya gücünü kanıtladığını vurgular. NA. FO. 78 / 2024, 29 Kasım 1868. Elliot'un da tespit ettiği bu istikrarlı çizgi öylesine mutlak bir seviyeye yükselmiştir ki İgnatyef, İngiltere'de Gladstone hükümetinin göreve geldiğini söyleyerek Âlî Paşa'yı, İngiliz desteğinin garanti olmadığı konusunda tehdit etmeye kalkışsa da pek etkili olamaz. NA. FO. 881 / 1635, No. 16, 29 Kasım 1868.

²⁹ BOA. İ. MTZ. 01, 16 / 482, Ek 4; NA. FO. 78 / 2024, 7 Aralık 1868.

Yunanistan'ın, 19.yüzyıl boyunca sık sık müracaat ettiği Avrupa yardımının bu defa gerçekleşmeyeceği uyarısını da yapar³⁰. Fakat İngiltere'nin sergilediği davranış, Girit İsyanı'nın başından itibaren izlediği politika hatırlandığında aslında sürpriz sayılmaz. Dolayısıyla İngiltere'nin, Yunan hükümetini açıkça tehdit eden üslubunun etkili olmaktan uzak kaldığı söylenebilir. Diğer bir deyişle Babıali'nin, kendi inisiyatifi ile başlattığı yeni girişimin sonuç vermesi özellikle Rusya ve Fransa'nın, tavrı ile yakından ilgilidir.

Babıali'nin, ilan ettiği çizgi öylesine şaşırtıcı olmuştur ki özellikle Fransa, büyük bir telaşa kapılmıştır. Fransız Hariciye Nazırı Moustiér'nin sözleri, ultimatomenin yarattığı endişeyi anlattığı gibi Âli Paşa'nın 19. yüzyıl Osmanlı hatta Avrupa siyasetindeki yerini de açığa çıkarır. Moustiér, Paris'teki İngiliz elçi Lyons'a şunları söyler:

Sizin de bildiğiniz gibi sadrazam Âli Paşa'nın karakteri ortadadır ve kendisi her ne kadar temkinli bir insan olsa da tamamen *Türk* gururu ile doludur. Dolayısıyla aşağılanmaktansa onurlu bir zafer için her türlü sebat ve kararlılığı gösterecek bir kişiliğe sahiptir³¹.

Fransız Hariciye Nazırı'nın, Osmanlı sadrazamı hakkında yaptığı karakter analizi, Osmanlı Devleti'nin, 19. yüzyılda hâlâ siyaset yapma becerisine sahip olduğunu gösteren anlamlı bir örnektir. Moustiér, Babıali'nin, Yunanistan ile diplomatik ilişkilerini durduracağını haber alır almaz harekete geçtiğini açıklar. Nazır, İstanbul'daki temsilcisi Bourée'ye, kendilerine sorulmadan Yunanistan ile ilişkilerin kesilmemesi için baskı yapması talimatını vermiştir. Ancak Âli Paşa, Fransız elçisini herhangi bir yanlış anlamaya izin vermeyecek şekilde cevaplayarak "İki yıldan uzun zamandır can sıkı bu soruna daha fazla tahammül edecek hâlimiz kalmadı. Hiçbir devletin sözünü dinlemeye ya da aracılık yapmasına izin vermeye niyetli değiliz." demiştir³². Bu kararlı üslup öylesine büyük bir yankı bulmuştur ki Moustiér, Paris'teki Yunan elçisi Rangabe'ye, Yunanistan'ın, Osmanlı Devleti'nin isteklerine karşı çıkması hâlinde bütün tehlikelere hazırlıklı olması gerektiğini söylemek zorunda kalmıştır³³.

³⁰ NA. FO. 881 / 1635, No. 7, 7 Aralık 1868.

³¹ NA. FO. 881 / 1635, No. 13, 8 Aralık 1868.

³² NA. FO. 881 / 1635, No. 13, 8 Aralık 1868.

³³ Moustiér, yukarıdaki sözleri Atina'daki elçisi Baron Baude'nin gönderdiği raporlara dayanarak söyler. Fransız Nazır, Yunan elçisine durumun hayli nazik bir aşamaya geldiğini anlatmak için şöyle der: "Baron Baude, tam anlamıyla bir Helen hayranıdır. Eğer bütün şartların Yunanistan aleyhine döndüğüne inanmasaydı bu kadar açık cümleler kurmazdı." NA. FO. 881 / 1635, No. 13, 8 Aralık 1868.

Yunanistan'ın bağımsızlığa kavuşmasını sağlayan üç garantör devletten ikisinin açıkça Osmanlı yanlısı bir söylem inşa etmesinden sonra en önemli aktörlerden biri olan Rusya'nın tavrı belirleyici olacaktır. Rusya'nın, isyan boyunca sergilediği Yunan sempatisinin, Babıali'nin ultiatomundan önce ve sonra değişmeden devam ettiğini söylemek yanlış sayılmaz. Özellikle İstanbul elçisi İgnatyef, Osmanlı yönetimini telaşa sürüklemek için her türlü çabayı gösterir. Rus elçi, Babıali'yi cesur adımlar atmaya iten en ciddi gerçeğin İngiltere'nin desteği olduğunu bilerek İngiliz siyasetindeki muhtemel değişikliği kullanmaya çalışır. İgnatyef, İngiltere'de Gladstone'un seçimleri kazanmasıyla birlikte İngiliz politikasının da renk değiştireceği ve Babıali'nin tüm hesaplarını bu gerçeğe göre yapması gerektiğini söyleyerek kibarca tehdit eder³⁴. Hatta İgnatyef, Babıali üzerinde kurmaya çalıştığı baskıyı daha etkili hâle getirmek için Elliot ile ortak hareket etmeye çalışır ancak İngiliz elçiden beklediği cevabı alamaz³⁵.

İgnatyef'in yaratmaya çalıştığı kafa karışıklığı, Babıali üzerinde olmasa da Yunanistan'da hayli yankı bulmuştur. Yunan hükümeti, Gladstone'un, Helen sempatisine atıfla İngiltere'nin siyasetinin değişeceği ve Osmanlı Devleti'nin geri adım atmak zorunda kalacağına inanmaktadır³⁶. Ancak Yunanistan'ın, İngiltere'den beklediği destek gerçekleşmez. İngiltere bir defa daha hiçbir alternatif yoruma izin vermeyecek biçimde Osmanlı Sultanı'nın haklarını savunmak için izlenen yöntemin doğru olduğunu ve Avrupa'da asayişin bozulması hâlinde bütün sorumluluğun Yunanistan'a ait olacağını ilan eder³⁷.

³⁴ NA. FO. 881 / 1635, No. 16, 29 Kasım 1868.

³⁵ İgnatyef'in ortak hareket edilmesine dönük önerisini Elliot, açık ifadelerle geri çevirir. İngiliz elçi, soruna Yunanistan lehine müdahale etmenin adil bir davranış olmayacağını tekrar eder. İngiliz elçi, Babıali'yi izlediği politikayı değiştirmesi için zorlamaları hâlinde Osmanlı yönetiminin de üç garantör devletten Yunanistan'ı durdurmasını talep edeceğini ve bunu yapmanın da neredeyse imkânsız olduğunu belirtir. NA. FO. 78 / 2024, 5 Aralık 1868.

³⁶ Atina sefiri Fotyadi Bey, İngiltere'de Gladstone'un başbakan ABD'de Ulyses Grant'ın başkan seçilme ihtimalinin Yunan hükümetini ve aşırı milliyetçileri hayli ümitlendirdiğini haber veriyor. BOA. İ. MTZ. 01, 16 / 482, Ek 6, 25 T. Sâni 1868.

³⁷ NA. FO. 881 / 1635, NO. 33, 15 Aralık 1868. Gladstone hükümetinde Hariciye Nazırı olarak görev yapmaya başlayan isim, İngiltere'de hükümet değişikliği olsa da Yunanistan'ın ümitlerinin anlamsız olduğunu anlatmaktadır. Yeni hükümetin dış işleri, Palmerston ekolünden gelen ve usta bir diplomat olan Lord Clarendon'a emanet edilmiştir. Clarendon, İngiliz hariciyesinde görev aldığı yıllar boyunca Osmanlı bütünlüğünü kiskançlıkla savunan ve Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin, Avrupa Uyumu'nun temel parçalarından birisi hâline gelmesini sağlayan kişidir. Ayrıca Osmanlı temsilcisi olarak Paris Konferansı'na katılan Âli Paşa ile kurduğu yakın dostluk da hatırlanmalıdır (Şeni, 1999, s. 56).

Nitekim İngiltere'nin, bu açık uyarısı ile neredeyse eş zamanlı olarak Rusya'nın da siyasetini gözden geçireceğini ima eden ilk işaretler alınır.

Rusya Hariciye Nazırı Gorçakof, Petersburg'daki Osmanlı elçisi Komnenos Bey'e, Babıali'nin öfkelerini haklı bulduğunu belirtmek zorunda kalır³⁸. Ancak bu itiraf, Rusya'nın geleneksel hâle gelmiş siyasetinin değiştiği anlamına gelmemelidir. Zira Gorçakof, bir yandan Osmanlı Devleti'nin tepkisini meşru sınırlar içinde gördüğünü belirtirken kadim Ortodoks kardeşliğinden asla vazgeçmeyeceğini de gözler önüne serer. Rus Nazır, sorunun en ciddi aşamasının geride kaldığına inanmakta ve Babıali üzerinde uygulanacak baskının sonuç vermesi için Yunan tarafına biraz daha direnmesini tavsiye etmektedir³⁹. Böylece Girit İsyanı'nın başından itibaren Yunanistan'ın izlediği cesur siyasetin ipuçları da açığa çıkmış olur. Kaldı ki Erskine de Yunanistan'ın sahip olduğu cesaretin Rusya'ya duyduğu derin güvenden kaynaklandığını vurgular. Elçi biraz daha ileri giderek Yunan stratejisini de berrak hâle getirir ve Yunanistan'ın, sorunu daha da büyüterek Avrupa gündeminin temel başlığı hâline getirmeyi planladığını ve üç garantör devletin müdahale etmesini beklediğini iddia eder⁴⁰. İngiliz elçinin tespitinin tamamen doğru olduğu Yunan hükümetinin, Osmanlı ultiimatını reddettiğini ilan etmesi ile gün ışığına çıkar⁴¹.

Yunan hükümetinin sergilediği davranışın yalnızca Rus desteğine duyulan güvenle ilgili olduğunu düşünmek yerine bir başka önemli faktörün varlığı da mutlaka akılda tutulmalıdır. Yukarıda ifade edildiği gibi 19. yüzyıl boyunca Yunan Krallığı'nın, Osmanlı Devleti ile ilişkisini belirleyen refleksin Megali İdea kavramı ile ilgili olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla Yunan hükümeti, Rusya dışındaki hemen bütün devletler açıkça Babıali'ye destek sunduğu hâlde direnmeye devam ederek varlığını borçlu olduğu kuruluş felsefesine ihanet etmemeye çalışmaktadır. Aksi takdirde genç krallığın ve Yunan halkının meşruiyet sebebi olan Türk karşıtlığı idealinin iflas etmesi tehlikesi gündeme gelebilir ki böyle bir korku ile yüzleşmek mümkün değildir. Nitekim Yunan Kralı George, ne kendisinin ne de herhangi bir Yunan hükümetinin, Girit'in, Yunanistan'a ilhakı projesinden vazgeçebileceğini açıklar ve hislerini de bütün

³⁸ NA. FO. 881 / 1635, No. 34, 15 Aralık 1868.

³⁹ NA. FO. 881 / 1635, No. 30, 14 Aralık 1868. Gorçakof'un, Petersburg'dan gönderdiği mesajlara İgnatyef'in, İstanbul'daki çabaları eşlik eder. İgnatyef, Osmanlı Devleti'nin fazlasıyla güvendiği İngiliz desteği hakkında kafa karışıklığına yol açmayı dener. Rus elçi, sadrazam Âli Paşa'ya, muhtemel bir Osmanlı-Yunan savaşında İngiltere'nin gerekirse yalnız başına Yunanistan'ı savunacağına dair haberler aldığını söyler. NA. FO. 78 / 2024, 8 Aralık 1868.

⁴⁰ NA. FO. 881 / 1635, No. 49, 9 Aralık 1868.

⁴¹ NA. FO. 78 / 2025, 16 Aralık 1868.

kamuoyu ile paylaşır⁴². Kısacası Yunan siyaset adamı, Babıali'nin isteklerine karşı çıkarken Rusya'ya duyduğu güvenle birlikte Yunan kamuoyunun tepkisini de hesap etmektedir⁴³.

Yunanistan'ın, bir yandan Rusya'nın diplomatik desteğini diğer taraftan kamuoyunun tepkisini akılda tutarak Osmanlı ultiimatını reddetmesi Atina elçisi Fotyadi Bey'in, ülkeyi terk etmesiyle sonuçlanır⁴⁴. Osmanlı elçisinin Atina'dan ayrılışı, doğal olarak iki ülke arasındaki sorunun içeriğinin ve sınırlarının genişlemesini de beraberinde getirir. Sorunun başından itibaren kısmî ve aktif olmayan tavsiyelerle yetinen Avrupa devletleri, daha açık şekilde konuya dâhil olurlar. Böylece 19. yüzyıl Osmanlı tarihinin temel gerçekleri arasında yer alan Avrupa müdahalesi ile karşı karşıya kalınır. Ancak 19. yüzyıl boyunca genel olarak tesadüf edilen manzaranın aksine bu defa Avrupa devletleri neredeyse tek sesli bir ittifak hâlinde Osmanlı Devleti'nin haklılığını teslim etmektedirler. Bu uzlaşmaya katılmayan tek ülke ise siyasi ve ideolojik sebeplerden ötürü Rusya'dır. Ültimatoma olumsuz cevap verilmesi ve meselenin bir Avrupa sıkıntısına dönüşmesiyle birlikte İngiltere'nin, üç garantör devlet olarak Yunanistan'a baskı yapılması yönündeki teklifine Rusya yüksek sesle itiraz edecektir. Rusya'nın, Londra elçisi Brunnow, bu öneriyi reddederken Türklere duyduğu nefreti dile getirdiği gibi hükümetinin ve Rus kamuoyunun duyguları ile karşılaştırıldığında kendi hislerinin ılımlı sayılabileceğini de hatırlatır⁴⁵.

İngiltere'nin, sorunu bütün Avrupa'nın gündemi hâline getirmek yerine Yunanistan ile garantör devletleri arasındaki bir anlaşmazlığa dönüştürme çabası, Rusya'nın müdahalesi ile engellenir. Ancak Rusya'nın tavrının altında yatan gerçek, ön yargılı bir Helen sempatisinden çok Avrupa sisteminin yeniden inşa edilmesine dönük ümit ile yakından ilgilidir. Nitekim Rusya, garantör devletlerin dayatacağı bir çözüm yerine Paris Antlaşması'nı imzalayan devletlerin katılacağı bir konferans ile sorunun tartışmaya açılmasının da

⁴² NA. FO. 881 / 1635, No. 27, 5 Aralık 1868.

⁴³ Erskine, Atina'dan gönderdiği raporda Yunan kamuoyunun Türk nefretini açıkça söylemekten çekinmediği ve halkın Hellenizmin ortak düşmanına karşı seferber edilmesi için hükümete çağrı yapıldığını haber vermektedir. NA. FO. 881 / 1635, No. 49, 9 Aralık 1868.

⁴⁴ Fotyadi Bey, tanınan süre içinde Yunan hükümetinin, Babıali'nin isteklerine olumlu yanıt vermemesi üzerine 17 Aralık 1868 tarihinde Atina'dan ayrılır. NA. FO. 881 / 1635, No. 54, 18 Aralık 1868. Fotyadi Bey'in, Atina'yı terk etmesinden sonra pasaportu iade edilen Yunan elçisi Delyanni de 23 Aralık 1868 günü İstanbul'dan ayrılır. NA. FO. 78 / 2025, 22 Aralık 1868.

⁴⁵ NA. FO. 881 / 1635, No. 58, 18 Aralık 1868.

düşünülebileceğini belirtir⁴⁶. Ancak böyle bir teklifin Rusya tarafından yapılmasının özellikle Babıali'yi rahatsız edeceği tahmin edildiği için bir başka aktör devreye girer. Bismark, sorunun büyük devletlerin katılımı ile gerçekleşecek bir konferansta değerlendirilmesini tavsiye eder⁴⁷. Kıtanın iki otokrat rejimi arasındaki bu *sürpriz* uzlaşmanın altındaki ortak payda, Paris Antlaşması ile kurulan Avrupa Uyumu'nu gözden geçirmektir. Bu gizli/açık planın farkında olan İngiltere, bir konferans toplanması hâlinde bütün Şark Meselesi'nin tartışmaya açılabileceği ve Paris Antlaşması ile kurulan düzenin yok edilebileceğini vurgular⁴⁸.

Prusya'nın teklif ettiği ama aslında bir Rus önerisi olduğu açıkça anlaşılan konferans teklifinin İngiltere'yi rahatsız etmesi, Osmanlı-Yunan krizinin Avrupa sistemini ilgilendiren daha büyük bir soruna dönüşme ihtimali ile ilgilidir. Nitekim İngiltere defalarca sorunu daraltarak üç garantör devlet ile Yunanistan arasındaki bir mesele hâline getirmeyi denemiştir de Rusya'nın aksi yöndeki ısrarı ile karşılaşmıştır. Gorçakof açık şekilde yalnızca Yunanistan'a yapılacak bir baskıya asla ortak olmayacaklarını ifade ettiği gibi Yunan anayasası ve ceza kanununa atıfta bulunarak Yunanistan'ın gönüllü birliklerle Girit İsyanı'na müdahale etmesini de meşru hâle getirmeye çalışmıştır⁴⁹. Ancak İngiltere'nin manevra alanını kısıtlayan faktörün yalnızca Rus itirazı olmadığı da açıktır. Çünkü İngiltere dışında kalan ve Paris Antlaşması'nı imzalayan diğer devletler de sorunun Paris'te toplanacak bir konferansa havale edilmesi

⁴⁶ NA. FO. 881 / 1635, No. 61, 19 Aralık 1868.

⁴⁷ NA. FO. 881 / 1635, No. 63, 19 Aralık 1868. Rusya'nın rolünü Osmanlı Devleti'ni endişeye sevk etmemek amacıyla Prusya üstlense de Osmanlı idaresi açısından bu önlem de ikna edici olmaktan uzaktır. Babıali hem konferans sırasında hem de sonrasında Bismark'ın, Rusya yanlısı bir çizgiye hapsedildiğini tespit etmiştir. BOA. İ. MTZ. 01, 15 / 472, 28 K. Sâni 1869. Babıali'nin tespitinin pek yanlış olduğu söylenemez. Konferans bittikten hemen sonra Karadağ, Akdeniz'e çıkacak ve kendisine nefes aldracak bir liman isteğiyle Babıali'ye başvurur. Bu isteğin tamamen Rusya'nın etkisi ile gündeme getirildiği ve Prusya'nın da destek verdiği anlaşılıyor. Osmanlı idaresi bu talebi garip bulduğunu "Karadağ, Osmanlı ülkesinin bir parçasıdır ve bütün Osmanlı limanları kendisine açıktır." diyerek geri çevirir. Bismark da kibarca uyarılarak Rusya lehine davranmaya devam ederse Osmanlı Devleti'nin, kendisi hakkındaki düşüncelerinin değişeceği hatırlatılır. BOA. İ. MTZ. 01, 15 / 479, 18 Şubat 1869. Prusya ile Rusya'nın kurduğu ortaklık karşılıklı ihtiyaca dayanır. Bismark, Alman birliğini tamamlamak için Fransa'ya karşı Rusya'ya muhtaç iken II. Alexander da Paris Antlaşmasını değiştirerek Karadeniz'de yeniden donanma bulundurmak ve güneye doğru ilerlemek için Prusya'nın desteğini arzu etmektedir. Prusya ile Rusya arasındaki bu zorunlu ittifak hakkında bk. Grey, 1971, ss. 302-303.

⁴⁸ NA. FO. 881 / 1635, No. 61, 19 Aralık 1868.

⁴⁹ BOA. İ. MTZ. 01, 16 / 482, Ek 8, 20 K. Evvel 1868; NA. FO. 881 / 1635, No. 103, 19 Aralık 1868.

seçeneğini daha doğru bulurlar. Diğer devletlerin izlediği yöntem bir yana özellikle Fransa'nın da Osmanlı-Yunan krizinin çözümü için konferansı işaret etmesi, İngiltere'nin tezlerini geri çekmesine sebep olur⁵⁰. Fransa'nın, Prusya-Rusya blokunun siyasetine eklenmesi, İngiltere'yi çaresiz bir pozisyona sürüklemiş gibi görünse de İngilizler, konferansa karşı olduklarını bir defa daha ilan ederler. Fakat bütün Avrupa devletlerinin uzlaştığı bir konuda daha fazla diremeyeceklerini açıklayarak Paris'te toplanacak konferansın dışında kalmayacaklarını da vurgularlar⁵¹.

İngiltere'nin, konferansa dönük şüpheleri Avrupa'da yeni bir statüko arayışının gündeme gelebileceği endişesinden kaynaklanmakla birlikte bu kaygının Osmanlı diplomasisinin 19. yüzyılda oluşturduğu önemli bir ilke ile çakıştığı da hatırlanmalıdır. Yukarıda vurgulandığı gibi Osmanlı diplomasi geleneğinin 19. yüzyıldaki en önemli reflekslerinin başında iç sorunların uluslararası gündem hâline dönüşmesi tehlikesi gelir. Dolayısıyla İngiltere konferans hakkındaki kuşklarını ifade ederken Osmanlı diplomatına da bu temel korkudan kurtulması için gereken desteği fısıldamaktadır. Bir başka ifade ile İngiltere'nin, Avrupa Uyumunun tartışmaya açılmasından şüphelenmesi, Osmanlı diplomasisinin tezlerinde ısrarcı olmasına yardım eden mühim bir katkıdır. Nitekim İngiltere'nin sağladığı bu avantaja Babıali'nin yeni ve krizi daha da acil hâle getiren açıklaması eşlik eder.

Osmanlı yönetimi, ultiimatının geri çevrilmesinden ve elçisinin Atina'dan ayrılmasından hemen sonra Yunanistan ile bütün diplomatik ilişkileri durdurduğunu ilan ettiği gibi kısa süre içinde Osmanlı topraklarındaki bütün Yunan vatandaşlarının sınır dışı edileceğini ve Osmanlı limanlarının da Yunan gemilerine kapatılacağını duyurur⁵². Böylece Babıali, 19. yüzyıl boyunca Yunanistan ile yaşadığı hemen her krizde müracaat ettiği caydırıcı önlemi tekrar uygulamaya koymayı denemektedir. Babıali, Yunanistan ile yaşadığı krizin sona ermesi için doğrudan Yunan ticaretini hedef almaktadır. Bu ticari tehdit ile aslında Osmanlı yönetimi iki önemli mesaj vermektedir. Bir yandan Yunanistan'ı köşeye sıkıştırarak sorunu kendi inisiyatifi ile çözmeyi ümit etmektedir diğer taraftan krizi daha da derinleştirerek Avrupa devletlerinin hareket alanını daraltmayı amaçlamaktadır. Hatta kararlılığını daha açık hâle getirmek için yalnızca merkezî otoritenin doğrudan kontrolü altındaki bölgelerde bulunan Yunan uyrukluların değil Mısır, Eflâk-Boğdan ve Sırbistan gibi nispeten özerk bölgelerde yaşayan Yunanların da sınır dışı edileceğini

⁵⁰ NA. FO. 881 / 1635, No. 79, 20 Aralık 1868.

⁵¹ NA. FO. 881 / 1635, No. 79, 20 Aralık 1868.

⁵² BOA. İ. MTZ. 01, 16 / 482, Ek 9, 25 K. Evvel 1868.

haber verir⁵³. Nitekim bu sert önlemin neredeyse bütün devletleri büyük bir telaşa sevk ettiği ve soruna acilen çözüm bulunması gibi bir mecburiyet ile baş başa bıraktığı görülüyor⁵⁴. Öte yandan Babıali'nin bu önlemi bir şantaj olarak gündeme getirdiği o kadar açıktır ki özellikle İngiltere'nin tavsiyesi ile sınır dışı için tanınan süre uzatıldığı gibi kararın Eflâk-Boğdan ve Sırbistan'da uygulanmayacağı da açıklanır⁵⁵.

Babıali'nin, Yunan vatandaşlarını sınır dışı etme kararını askıya alması aslında bu seçeneği acilen uygulamaya koymayı düşünmediğini gösteriyor. Ancak Babıali'nin bu planı ertelemesi, Yunanistan ile yaşadığı kriz boyunca hiç de alışık olmadığı biçimde Avrupa kamuoyundan kendisine sunulan desteği tehlikeye atmama arzusu ile yakından ilgili olmalıdır. Özellikle İngiliz kamuoyunda Girit İsyanı boyunca Osmanlı Devleti lehine ciddi bir sempati geliştiği görülür⁵⁶. İngiliz Hariciye Nazırı Clarendon, hem Avrupa hem de İngiliz kamuoyundaki bu yakın ilginin devam etmesi için sınır dışı etme kararının gözden geçirilmesini tavsiye etmiştir⁵⁷. Dolayısıyla Babıali, kısmen geri adım atmış gibi görünse de aslında sahip olduğu pazarlık payını biraz esneterek Avrupa'daki atmosferin daha da güçlenmesine çalışmaktadır. Fakat bu zararsız tavizin herhangi bir yanlış anlamaya sebep olmaması için Yunanistan'ı mağlup etme kararlılığının değişmediği de kibarca anlatılır. Babıali, hedeflerine ulaşmak için savaş dâhil bütün seçenekleri yedekte tuttuğunu kanıtlamak amacıyla Hıdiv İsmail Paşa'dan 20 bin askeri hazırda tutmasını ister⁵⁸. Osmanlı idaresinin attığı bu adımın hayli etkili olduğu Moustiér'nin yerine Hariciye Nazırlığı koltuğuna oturan Lavalette'in telaşa düşmesinden anlaşılıyor. Fransız Nazır, daha fazla beklemeden soruna bir

⁵³ Babıali'nin bu kararının özellikle Mısır'da titiz bir şekilde uygulandığı anlaşılıyor. Hıdiv İsmail, Yunan konsolosu ile bütün ilişkileri durdurduğunu haber vermektedir. BOA. İrade / Dahiliye, 1294 / 101686, Ek 1, 21 K. Evvel 1868. Ayrıca Hıdiv, Süveyş Kanalı'nın inşaatında çalışmak üzere Mısır'da bulunan Yunanların da en kısa zamanda sınır dışı edileceğini açıklar. BOA. İ. MTZ. 05, 21 / 854, Ek 1, 20 K. Sâni 1869.

⁵⁴ NA. FO. 78 / 2025, 22 Aralık 1868.

⁵⁵ NA. FO. 78 / 2025, 22 Aralık 1868; NA. FO. 881 / 1635, No.98, 22 Aralık 1868.

⁵⁶ Aslında İngiliz kamuoyunun Osmanlı yanlısı bir çizgiye gelmesi için Londra sefiri Kostaki Musurus Paşa'nın özel bir çaba harcadığı anlaşılıyor. Mesela, Musurus'un teşviki ile *Pall Mall Gazette*, 1 Nisan 1867 tarihli nüshasında Girit İsyanı'nda, Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu haklı pozisyona işaret ediyordu. BOA. HR. SYS. 482 / 1, Ek 11, 4 Nisan 1867. *The Newcastle Daily Journal* ise Osmanlı Devleti'nin, İngiliz ticareti için vazgeçilmez olduğunu vurguluyordu. BOA. HR. SYS. 482 / 1, Ek 9, 4 Nisan 1867.

⁵⁷ NA. FO. 881 / 1635, No. 66, 19 Aralık 1868.

⁵⁸ NA. FO. 881 / 1635, No. 97, 22 Aralık 1868.

çözüm bulunması gerektiğini aksi takdirde içinden çıkılmaz bir krizle karşılaşılacağını ifade eder⁵⁹.

Babıali'nin, bir ultiimatomla başlattığı diplomatik süreci ticari ve askerî önlemlerle takviye etmesi, İngiliz desteği kadar Avrupa ülkelerinden gelen ciddi yardımlara karşın Girit İsyanı'na son verebilme yeteneğinin yarattığı özgüvenle de ilgili olmalıdır. Kaldı ki Babıali'nin baştan itibaren kendi inisiyatifi ile hareket ettiği ve Osmanlı ordusunun isyanı bastırarak gücünü kanıtladığını Elliot da teslim etmiştir. İngiliz elçi, Avrupa devletlerinin büyük yardımlarına rağmen isyana son vermeyi başaran Osmanlı Devleti'ni, Yunanistan'a ders vermekten hiçbir gücün alıkoymayacağını ifade etmiştir⁶⁰. Dolayısıyla İngiltere'nin, isyanın başından itibaren izlediği Osmanlı yanlısı politika diğer devletlerin Yunanistan lehine yaptıkları katkıyı dengelerken Babıali'nin etkili uygulamaları da İngiliz siyasetini tayin etmiştir. Nitekim Babıali'nin kararlı politikası, sonuca doğru gidilirken diğer Avrupa devletlerinin söylemlerini de etkilemiştir. Avusturya, açık şekilde muhtemel bir konferansta Osmanlı bütünlüğünün ya da Paris Antlaşması ile kurulan sistemin tartışmaya açılmasına asla izin vermeyeceğini ve Babıali'nin isteklerini doğru bulduğunu ilan eder⁶¹. Avusturya'nın açıklamalarına benzer şekilde İtalya ve Prusya da Osmanlı Devleti'nin taleplerinde haklı olduğunu vurgularlar⁶².

19. yüzyıl Osmanlı tarihi hatırlandığında yukarıda tarif edilen manzaranın hayli şaşırtıcı olduğunu söylemek yanlış sayılmaz. Ancak Rusya dışındaki hemen bütün devletlerin açıkça Babıali'yi haklı gördüklerini belirtmesine karşın 19. yüzyıl birikiminin Osmanlı diplomasisi üzerinde yarattığı ürkeklik ve dikkat devam eder. Bir başka ifade ile 19. yüzyılda yaşanan tecrübelerin etkisi ile Babıali, Yunanistan ile yaşadığı krizin toplanacak konferansta aleyhine sonuçlanmasından endişe etmektedir. Bu refleksin doğal sonucu olarak Osmanlı yönetimi, konferansın sıradan hâle gelmiş Rus projelerinden biri olduğuna inanır. Bu kaygı o kadar açıktır ki Babıali, daha konferans başlamadan katılmak için birkaç temel şart öne sürer. Konferansta yalnızca mevcut Osmanlı-Yunan krizi tartışılabilir ve Girit ya da devleti ilgilendiren başka bir başlık asla gündeme getirilemez⁶³. Ayrıca konferansın dayandığı hukuki zemini Paris

⁵⁹ NA. FO. 881 / 1635, No. 97, 22 Aralık 1868.

⁶⁰ NA. FO. 78 / 2024, 29 Kasım 1868.

⁶¹ NA. FO. 881 / 1635, No. 91, 22 Aralık 1868; BOA. İ. MTZ. 01, 16 / 482, Ek 11, 27 K. Evvel 1868.

⁶² NA. FO. 881 / 1635, No. 94, 18 Aralık 1868; No. 78, 19 Aralık 1868.

⁶³ BOA. İ. MTZ. 01, 15 / 459, Ek 2, 21 Ramazan 1285 / 5 Ocak 1869; NA. FO. 78 / 2025, 26 Aralık 1868.

Antlaşması oluşturmalıdır ki⁶⁴ bu kayıt aşağıda da görüleceği gibi aslında daha konferans toplanmadan Yunanistan'ın yenildiğini haber vermektedir.

Babıali'nin, konferansa katılmak için öne sürdüğü koşullar hayli zengin bir diplomasi repertuarının izlerini taşımaktadır. Neredeyse bütün Avrupa iki yılı aşkın süredir Yunanistan'ın kışkırtmalarına sabırla katlandığı için Babıali'yi takdir ettiğini söylese de 19. yüzyıl mirası Avrupa'nın genel olarak güven vermekten uzak olduğunu kanıtlayan pek çok anı ile yüklüdür. Dolayısıyla Babıali, en itici konuların başında gelen konferanslara, şüpheyle yaklaşılması gerektiğini öğrenmiştir. Bu sebeple Paris'te toplanacak konferans başlamadan önce sorunun başarılı sonuçlanması için titiz bir çizgi belirlenmiştir.

Osmanlı yönetiminin toplanması muhtemel konferansın gündemi ve dayanacağı hukuki çerçeve hakkında gösterdiği dikkat, bu önerinin sıradan bir Rus projesi olduğuna dönük kuvvetli inançla ilgilidir. Rusya'nın, Girit İsyanı başladığı günden beri izlediği Yunan yanlısı siyaset hatta isyana destek vermesi için Yunanistan'ı açıkça cesaretlendirdiği göz önüne alındığında Babıali'nin dikkati daha anlamlı hâle geliyor. Ayrıca isyanın uzaması ve Osmanlı topraklarının istikrarsızlaştırılmasının altındaki tek sebebin Rusya olduğunu Fransa da açıkça itiraf eder⁶⁵. Kaldı ki Babıali'nin ultimatoma ve bütün Avrupa devletlerinin ittifak hâlinde Osmanlı yanlısı bir siyaset belirlemesine karşın İgnatyef, Girit'in, Yunanistan'a ilhak edilmesi arzusunun devam ettiğini söylemekten çekinmez⁶⁶. Dolayısıyla Rusya'nın, bu kadar açık ve net müdahalesinin yarattığı endişeden ötürü Babıali de konferansın sınırlarının ve yönteminin önceden belirlenmesinde ısrar eder.

Babıali'nin, Paris Konferansı'nın içeriğinin olabildiğince daraltılmasına yönelik isteği kendi ilkeleri ve hedefleri için bir vazgeçilmezdir. Ancak Babıali'nin, ilkeler ve gündemi önceden tayin ederek konferansı bir formalite hâline getirme hevesine Avrupa devletlerinin, kıtanın istikrarının bozulmaması hakkındaki ön

⁶⁴ BOA. İ. MTZ. 01, 15 / 462, Ek 1, 9 K. Sâni 1869.

⁶⁵ Fransız Hariciye Nazırı Moustiér, görevi Lavalette'e devretmeden önce Paris sefiri Cemil Paşa'ya, Yunanistan'ın bu denli inatçı davranmasının altında Rusya'ya duyduğu güvenin yattığını itiraf eder. Hatta Fransız Nazır, sorunun daha da büyütülerek bir kaos atmosferinin ortaya çıkması için Rusya'nın, Yunanistan ile Sırbistan arasında bir ittifak kurmaya çalıştığını da açıklar. BOA. İ. MTZ. 01, 15 / 452, Ek 1. 27 Mart 1868. Petersburg'daki İngiliz sefiri Buchanan da Rusya'nın, Sırbistan'da bir isyan çıkartılması için aktif şekilde çalıştığını haber vermektedir. NA. FO. 881 / 1646, No. 102, 11 Ocak 1869.

⁶⁶ NA. FO. 78 / 2025, 22 Aralık 1868. Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında yaşanan krizin en önemli sorumlusunun İgnatyef olduğunu İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalan Yunan temsilcisi Delyanni de itiraf edecektir. BOA. İ. MTZ. 01, 15 / 472, 28 K. Sâni 1869.

yargısı eşlik eder. Bir başka ifade ile Babıali'nin, Osmanlı düzeninin sarsılması kaygısı ile Avrupalıların kıtadaki sistemin revizyona uğramasından duydukları endişe örtüşür. Böylece Osmanlı idaresinin kendi iktidarının tehlikeye düşmemesi için gösterdiği gayret, Avrupa devletlerinin kıtadaki huzurun devamına dönük arzusunda yankı bulur. Nitekim Rusya'nın, Yunanistan'ı feda etmemek için sergilediği çabalar, özellikle İngiltere ve Fransa'nın, Kırım Savaşı sonrası kurulan düzene besledikleri sadakatle karşılaşır. Rusya'nın aksine İngiltere ve Fransa'nın, Paris Antlaşması ile inşa edilen siyasi yapıya duydukları inanç aslında Babıali'nin, hiç alışık olmadığı biçimde rahatça hareket etmesi anlamına gelir.

Babıali'nin yukarıda dile getirdiği ve konferansa katılmak için ön şart olarak ileri sürdüğü iki temel başlık, neredeyse aynen hatta biraz daha güçlendirilerek hem İngiltere hem de Fransa tarafından tekrarlanır. Baştan itibaren sorunun üç garantör devletin Yunanistan'a uygulayacağı baskıyla çözülmesinden yana olduğunu vurgulayan ve konferansa pek de sıcak yaklaşmayan İngiltere, ikna edilmesinin karşılığı olarak son derece kesin ilkeler belirler. İngiliz Nazır Clarendon, gündemin yalnızca mevcut sorunla yani Osmanlı-Yunan krizi ile sınırlandırılması gerektiğini açıklar. Dolayısıyla hiçbir devletin konferansın tartışma alanını genişleterek Osmanlı Devleti'nin iç sorunlarına değinmeye kalkışmasına izin verilemez. Clarendon biraz daha ilerleyerek Girit'le ilgili hiçbir konunun da gündeme alınmasına müsaade edilemeyeceğini ilan eder. Nihayet Clarendon, bu hassasiyetleri dile getirdikten sonra konferansın dayanacağı hukuki metnin Paris Antlaşması olması gerektiğini kaydederek Osmanlı Devleti'nin konferansa katılmak için öne sürdüğü bütün şartları onayladığını ispat eder⁶⁷.

Clarendon'un, belki de Osmanlı diplomatlarının bile hayal edemeyeceği kadar ileri giderek ilan ettiği çizgi, Paris Antlaşması ile kurulan düzenin devam etmesine dönük arzudan kaynaklanmış olmalıdır. Ancak İngiliz Nazırın bu denli kapsamlı şekilde Osmanlı Devleti'ne sunduğu destek, yalnızca bu hassasiyetle ilgili değildir. Musurus Paşa, Babıali'nin, konferanstan bir sonuç çıkmasını beklemediğini ve ultimatonda kayda geçirilen hedeflere ulaşmak için Avrupa devletlerinin Yunanistan ile Osmanlı Devleti'ni, baş başa bırakmasından başka bir yol olmadığına inandığını en sert ifadelerle dile getirmiştir⁶⁸. Musurus'un sözlerine Elliot'un, Osmanlı yönetiminin öfkesi ve kararlılığını defalarca açıkladığı raporları ilave edildiğinde⁶⁹ Clarendon, Osmanlı Devleti'ni ikna

⁶⁷ NA. FO. 881 / 1635, No. 127, 27 Aralık 1868; No. 140, 29 Aralık 1868.

⁶⁸ NA. FO. 881 / 1635, No. 131, 28 Aralık.

⁶⁹ Elliot, Londra'ya gönderdiği telgraflarda sürekli şekilde Babıali'nin son derece kararlı olduğunu vurgulamıştır. Nitekim sefaret dragomanı Pisani'nin, kendisine ulaştırdığı bir bilgiyi hiç değiştirmeden Clarendon'a göndermiştir. Pisani, şunları söylemektedir:

etmenin kaçınılmaz olduğunu anlamıştır. Nitekim İngiltere'nin tayin ettiği bu çizgi mevcut krizden ötürü Yunanistan'ı suçlayan Fransa'yı da daha kuvvetli şekilde Osmanlı tezlerine bağlar.

Clarendon'un açıkladığı bütün prensipler, hiçbir itiraza konu olmadan Fransa tarafından da onaylanır. Ancak Fransa, Girit İsyanı'nın başında gösterdiği Osmanlı karşıtı tavırdan duyduğu pişmanlığı anlatmak istercesine İngiltere'nin sunduğu katkıyı daha güçlü hâle getirir. Yukarıda ifade edildiği gibi İngiltere, konferansın başvuru belgesinin Paris Antlaşması olacağını açıklamıştır. Fransa, belki de İngiltere ile rol paylaşarak bu adımı biraz daha ileri götürür. Fransa, Paris Antlaşması'nı imzalayan devletlerden biri olduğu için Osmanlı Devleti'nin toplanacak konferansa *esas üye* sıfatıyla katılabileceğini ancak Yunanistan'a, antlaşmaya taraf olmadığı için yalnızca *gözlemci* statüsünün verilebileceğini ifade eder⁷⁰.

İngiltere'nin, konferansın çerçeve belgesi olarak Paris Antlaşması'nı kayıt altına alması, ardından Fransa'nın bu adımı kullanarak Osmanlı Devleti lehine daha güçlü bir katkı sunması aslında konferansın daha başlamadan bittiğine işaret etmektedir. Kaldı ki bu durumun tamamen farkında olan Babıali de yavaşça tavır değiştirerek konferans hakkındaki olumsuz düşüncelerini terk etmeye başlar⁷¹. Fransa'nın önerdiği ve İngiltere'nin de desteklediği Yunanistan'a gözlemcilik statüsü verilmesine dönük öneri ile Osmanlı Devleti'nin bütün sahneye hâkim hâle geldiğini Rusya'nın telaşı da ispat ediyor. Rusya, konferansa Yunanistan'ın da Osmanlı Devleti ile eşit haklara sahip olarak katılması gerektiğinde ısrar eder⁷². Fakat bu teklifin pek de makul olmadığı düşünülmüş olacak ki İngiltere-Fransa ittifakını ikna etmek amacıyla Yunanistan'ın statüsüne karşılık olarak Osmanlı Devleti'nin de konferansa alınmaması tavsiye edilir⁷³. Hatta Rusya, ısrarını biraz daha sürdürerek bugünkü

“Rus sefaretinin dragomanı Boguslawski, hükûmetinden bir telgraf geldiğini ve sorunun çözülmesi için garantör devletlerin ortak çalışmasını ümit ettiklerini söyledi. Sadrazam bu sözlere şöyle cevap verdi: Şayed, Babıali'yi aldığı karardan vazgeçirmeye çalışırsanız boşuna çenenizi yormayın.” NA. FO. 78 / 2025, 22 Aralık 1868.

⁷⁰ BOA. İ. MTZ. 01, 15 / 471, 15 K. Sâni 1869; NA. FO. 881 / 1635, No. 127, 27 Aralık 1868; No. 147, 30 Aralık 1868.

⁷¹ BOA. İ. MTZ. 01, 15 / 459, Ek 2. 21 Ramazan 1285 / 5 Ocak 1869.

⁷² NA. FO. 881 / 1635, No. 129, 28 Aralık 1868

⁷³ NA. FO. 881 / 1635, No. 127, 27 Aralık 1868; No. 129, 28 Aralık 1868. Prusya'nın da pek içten olmasa bile Rus önerisine destek olması, kıtadaki muhafazakârlar ile liberallerin iki farklı ittifak etrafında toplandığını çağırıyor. NA. FO. 881 / 1635, No. 127, 27 Aralık 1868.

krizin tek sorumlusunun Osmanlı Devleti olduğunu ve saldırgan tutumları sebebiyle Avrupa barışını tehlikeye attığını bile iddia eder⁷⁴.

Londra'daki Rus elçisi Baron Brunnow'un, bu saldırgan sözlerine verilen cevap, İngiliz siyasetinin mevcut krizle ilgili olarak değişmez biçimde Osmanlı sempatisi ile yüklü hâle geldiğini kanıtıyor. Clarendon,

Toprağını korumaya çalışan bir ülkeye her türlü ithamda bulunulurken Yunanistan hakkında tek bir söz dahi edilmemesi büyük bir hatadır. Rus Hükûmeti'nin tek taraflı siyaseti çok yanlıştır ve bu durum konferansı tehlikeye atacağı gibi Türkiye'ye karşı da açık bir adaletsizlik olur cevabını verir⁷⁵.

Hem İngiltere hem de Fransa son derece net ifadelerle Osmanlı Devleti'nin konferansa asli üye olarak katılacağını Yunanistan'ın ise gözlemci statüsü ile yetinmekten başka seçenek olmadığını ifade ederler⁷⁶. Her iki ülkenin de gösterdiği ısrar, Osmanlı sevgisinden daha çok ilkeli bir çizgi izleme yükümlülüğü ile ilgilidir. İki ülke, Osmanlı Devleti'nin statüsünü Yunanistan'dan ayırıştırırken Avrupa Uyumu'na dâhil olan ve olmayan ya da büyük devlet olmak ile olmamak arasındaki farka işaret etmektedir. Dolayısıyla Paris Antlaşması ile kurulan sistemin emektarlarından olan Osmanlı hak ettiği şekilde konferansa katılırken Yunanistan gözlemci olmayı kabul etmek zorundadır. Nihayet İngiltere ve Fransa, statü konusundaki ısrarlarını Paris Antlaşması ile meşrulaştırırken bu antlaşma ile inşa edilen siyasi yapıdan hayli şikâyetçi olan Rusya'ya da kibar bir imada bulunmaktadırlar.

İngiltere ve Fransa'nın, aslında kıtada yeni bir düzen tartışmasına izin vermemek amacıyla takındıkları Osmanlı yanlısı tutum, kısa sürede sonuç verir. Rusya, Yunanistan'ın statüsü konusundaki ısrarından vazgeçtiği gibi İngiliz-Fransız ittifakının konferansın yöntemi ve içeriği hakkında tayin ettiği sınırları kabul ettiğini de açıklar⁷⁷. Ancak Gorçakof, bu şartları mecburen onayladığını söylemekten de geri durmaz. Rus Nazır, mevcut krizdeki bütün sorumluluğun Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu iddia ettiği gibi Türklere duyduğu nefreti gizleme gereği de hissetmez⁷⁸. Gorçakof'u, Türk antipatisini açıkça dile

⁷⁴ NA. FO. 881 / 1635, No. 145, 29 Aralık 1868.

⁷⁵ NA. FO. 881 / 1635, No. 145, 29 Aralık 1868.

⁷⁶ NA. FO. 881 / 1635, No. 147, 30 Aralık 1868.

⁷⁷ NA. FO. 881 / 1635, No. 155, 31 Aralık 1868.

⁷⁸ İngiliz diplomasisinin, bütün süreç boyunca âdeta askerî bir disiplin ile hareket ettiğini görmek hayli ilginç olmalıdır. Londra'dan yönlendirilen diplomasi, Avrupa başkentlerindeki İngiliz temsilcileri tarafından neredeyse aynen uygulanır. Mevcut krizle ilgili olarak Osmanlı Devleti'nin haklılığı ve Yunanistan'ın suçluluğu hemen her başkentte tekrarlanır. Dolayısıyla bütün başkentlerdeki temsilciler Rusya'nın, Yunan yanlısı söylemlerine aynı sertlikle karşı çıkarlar. Nitekim Gorçakof'un,

getirdiği hâlde konferansın toplanması için Babıali'nin ileri sürdüğü şartları onaylamaya iten temel sebebin, İngiltere ve Fransa'nın ısrarı olduğu söylenebilir. Ancak genel olarak bütün Avrupa devletlerinin de Osmanlı yanlısı bir söylem inşa etmesi, Rusya'yı yalnızlaşma korkusuna itmiş olmalıdır. Nitekim İngiltere ve Fransa'nın yanı sıra hem Avusturya hem de İtalya konferansın Babıali'nin belirlediği ilkelere dayanması gerektiğini ilan etmişlerdir⁷⁹. Hatta İtalya, bu prensiplerin konferans açılmadan önce kayıt altına alınması gerektiğini tavsiye ederek daha da mutlak bir destek sunmuştur⁸⁰. Kaldı ki Rusya'nın, en güvendiği ve siyasi ortaklığın ötesine geçerek ideolojik olarak da aynı saflarda yer aldığı Prusya da Osmanlı Devleti'nin ileri sürdüğü koşulların haklılığını teslim etmiştir⁸¹. Avrupa'nın Paris Antlaşması ile kurulan sistemi kutsarcasına sergilediği yekpare Osmanlı *doştluğuna* Babıali'nin inatçı tutumu da ilave edilince Rusya geri adım atmak zorunda kalmış olmalıdır. Petersburg'daki Osmanlı sefiri Komnenos Bey, biraz da Rusya'nın çaresizliğini anladığı için Babıali'nin ilkelerinden ve ultiatomda yazılı isteklerinden asla vazgeçmeyeceğini Gorçakof'a anlatmıştır⁸².

Babıali, İngiliz-Fransız desteğinin sağladığı avantajla Rus tehdidinden kurtulsa da sahip olduğu tecrübelerden ötürü konferans toplanmadan önce bütün ilkelerin berraklaşması ve doğabilecek sıkıntıların en aza indirilmesi için temkinli davranmayı sürdürür. Bu dikkatli tutumun neticesi olarak özellikle İngiltere daha da rahatlatıcı bir katkıyla konferansın mevcut gündemle ve Babıali'nin ultiatomunda belirttiği konuları görüşmek üzere toplanacağını garanti eder. Clarendon, İstanbul'daki elçisine gönderdiği telgrafta Babıali'nin, endişe duymamasını ve konferansın Osmanlı tezleri doğrultusunda toplanacağından emin olmasını ister⁸³. İngiltere'nin verdiği kesin güvencenin yanı sıra diğer Avrupa devletlerinin de desteklerini açıklamalarıyla birlikte Babıali de konferansa katılmak için bütün tereddütlerini aşmıştır⁸⁴. Nitekim

saldırgan sözleri, Petersburg'daki İngiliz temsilcisi Buchanan'ın, "Adil olun ve Yunanistan'ı da Osmanlı Devleti kadar baskı altına alın!" cevabı ile karşılaşacaktır. NA. FO. 881 / 1635, No. 181, 28 Aralık 1868.

⁷⁹ Avusturya'nın tavrı için bkz. NA. FO. 881 / 1635, No. 165, 29 Aralık 1868.

⁸⁰ NA. FO. 881 / 1635, No. 195, 2 Ocak 1869.

⁸¹ NA. FO. 881 / 1635, No. 184, 2 Ocak 1869.

⁸² BOA. İ. MTZ. 01, 16 / 482, Ek 12, 28 K. Evvel 1868; NA. FO. 881 / 1635, No. 182, 29 Aralık 1868.

⁸³ BOA. İ. MTZ. 01, 16 / 482, Ek 15, 29 K. Evvel 1868; NA. FO. 881 / 1635, No. 199, 6 Ocak 1869.

⁸⁴ Konferansa katılmakta herhangi bir sakınca görülmediği şu sözlerle açıklanır: "Paris'te in'ikâdi beyne'd-düvel karargir olan meclis-i mükâlemenin taraf-ı Devlet-i Aliyye'den kabûlü bu mecliste Girid ve Memâlik-i Mahrûse-i hazreti mülûkânenin tamâmiyeti kâ'idesine ve umûr-ı dâhiliyyeye dâ'ir lakırdı tekevvin etmemesi ve esâs-

Osmanlı yönetimi Yunan mes'elesiün Paris'te akd olunan meclis-i mükâlemeye Paris sefiri devletlü Cemil Paşa hazretlerinin me'mûriyetini ve verilecek karârı imzâya me'zûniyetini⁸⁵ belirterek konferansa katılmakta herhangi bir sakınca görmediğini açıklamış olur.

Avrupa'da oluşan uzlaşmanın sağladığı güvenle Babıali'nin konferansa katılacağını ilan etmesinin ardından ilk toplantı, 9 Ocak 1869 günü saat 16.00' da gerçekleştirilir. Konferansta Paris Antlaşması'nı imzalayan devletlerin Paris'teki elçileri ülkelerini temsil ederler. Bütün elçilerin oy birliği ile Fransa Hariciye Nazırı Lavalette başkan, yine aynı ülkenin Hariciye Nezareti müsteşarı d'Espray de sekreter seçilir⁸⁶. Konferansın ilk toplantısında varılan uzlaşma çerçevesinde Yunanistan'ın açıkça Osmanlı Devleti'ne karşı saldırgan bir tavır izlediği kayıt altına alınır. Bu ilk ilkedden sonra Babıali'nin bütün kaygılarını gideren yeni bir açıklama daha kayda geçirilir ve konferansın dayanacağı statükonun önceden anlaşmaya varıldığı gibi olacağı belirtilir. Nihayet konferansta Babıali'nin temsilci bulundurabileceği ancak Yunanistan'ın gözlemci olarak katılabileceği ifade edilerek⁸⁷ Osmanlı Devleti'nin, 19. yüzyıldaki en kolay diplomasi galibiyetlerinden birine ulaşmak üzere olduğu gözler önüne serilir.

Konferansın daha ilk toplantıda Babıali'nin öne sürdüğü bütün şartları onaylaması, aslında tartışmaların bir formaliteden ibaret olacağını şüpheye yer bırakmayacak şekilde kanıtlamaktadır. Nitekim daha başlangıçta belirlenen ilkelerin açık bir yenilgi olduğunu anlayan Rusya ve Yunanistan'ın, çaresizce yeni taktikler geliştirmeye çalıştıkları görülür. Rusya adına konferansa katılan Paris elçisi Kont Stackelberg, Yunanistan'a, Osmanlı Devleti ile eşit statü

ı müzâkerât taraf-ı Saltanat-ı Seniyye'den Yunan devletine teklîf olunan mevâdd-ı hamseye öte tarafın istihsâl-i müvâfakati tarîkının taharrisi olması şartına müte'allık olmasıyla ol bâbda ekser düvel taraflarından te'mînât-ı matlûbe i'tâ olunmuş ve binâ'enaleyh konferansı redde mahal ve imkân kalmadığı beyne'l-vükelâ tezekkür ve mütâla'a kılınmış olduğundan..." BOA. İ. MTZ. 01, 15 / 461, Ek 2, 24 Ramazan 1285 / 8 Ocak 1869.

⁸⁵ BOA. İ. MTZ. 01, 15 / 464, 6 Şevval 1285 / 20 Ocak 1869. Elliot da konferans için Paris sefiri Cemil Paşa'nın görevlendirildiğini Clarendon'a haber veriyordu. NA. FO. 881 / 1635, No. 202, 7 Ocak 1869.

⁸⁶ NA. FO. 881 / 1646, No. 36, 10 Ocak 1869. Yukarıda ifade edildiği gibi konferansta bütün ülkeler Paris'teki elçileri tarafından temsil edilir. Alfabetik sırayla ülkeler ve temsilcileri şöyledir: Avusturya-Macaristan: Metternich; Fransa: Lavalette; İngiltere: Lord Lyons; İtalya: Şövalye Nigra; Osmanlı Devleti: Cemil Paşa; Prusya: Kont Solms Sonnenwalde; Rusya: Kont Stackelberg. NA. FO. 881 / 1646, No. 36, 10 Ocak 1869.

⁸⁷ NA. FO. 881 / 1646, No. 36, 10 Ocak 1869.

verilmesini teklif eder⁸⁸. Yunan temsilcisi Rizo Rangabe'nin de Osmanlı Devleti ile eşit statü verilmediğini vurgulayarak konferanstan çekildiğini açıklaması⁸⁹, iki devlet arasındaki koalisyonu berrak hâle getirir. İki elçinin ortaklaşa yaptığı eylemin ardından Cemil Paşa, bu öneriyi kabul etmediğini belirttiği gibi Yunanistan'a, Osmanlı Devleti ile benzer hakların verilmesi hâlinde konferansı terk etmek zorunda kalacağını söyler⁹⁰. Cemil Paşa'yı bu denli kesin bir tutum almaya iten etken Avrupalı devletlerin vardıkları uzlaşmaya sadık kalmalarını beklemesiyle ilgilidir. Ayrıca Babıali'den kendisine verilen talimatlarda da bu sınırın ihlal edilmesi durumunda toplantılara katılmaması özellikle vurgulanmıştır⁹¹. Nitekim Cemil Paşa'nın ardından konferansa katılan diğer temsilciler de ittifak hâlinde bu teklifin kabul edilmesinin imkânsız olduğunu açıklar⁹².

Konferans başlamadan önce varılan uzlaşmaya rağmen yaratılan sıkıntı, aslında Yunanistan'ın 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti ile kurduğu ilişkilerde sıradan hâle gelmiş bir yöntemdir. Yunanistan'ın, sıkıntıları olabildiğince büyüterek özellikle üç garantör devletin müdahalesini bekleme taktiğinin Osmanlı Devleti ile münasebetinde bir kurala dönüştüğü söylenebilir. Bu yolun izlenmesindeki ana sebep, yukarıda ifade edildiği gibi Yunan Krallığı'nın yaşaması ile Osmanlı Devleti'ne ya da Türklere karşı kazanılacak başarılar arasında kurulan illiyet ile ilgilidir. Nitekim Yunanistan'ın bu tavrı Atina'daki İngiliz elçi Erskine'i bile hayrete düşürecektir. İngiliz temsilci Londra'ya gönderdiği bir raporda şunları söyleyecektir:

⁸⁸ BOA. İ. MTZ. 01, 15 / 462, Ek 2, 10 K. Sâni 1868; NA. FO. 881 / 1646, No. 36, 10 Ocak 1869.

⁸⁹ “Mösyö Rangabe bütün murahhasların hilâf-ı me'mûlü olarak eğer Saltanat-ı Seniyye sefiriyle meclise hukûk-ı mütesâviye ile da'vet olunmayacak ise müzâkerede hâzır bulunmağa me'zûn olmadığını tarafıma bildirmek üzre geldi çünkü mümâileyh merâm ve ifâdesini bi'z-zât arz eylemek için konferansa kabûl olunmuş olmağa bu sözleri mü'eyyid kendi imzâsıyla olan notayı dahî kırâ'at eyledi konferansın birinci ictimâ'ında tanzîm olunan mazbatada i'lân olunduğu vechle bu cem'iyet bin sekiz yüz elli altı senesi şehri Nisânının on dördü tarihiyle olan protokol ahkâmınca Paris Mu'âhedesini mü'mzî olan devletler murahhaslarından teşkil olduğundan Yunan me'mûrunun mecliste bulundurulmaması yalnız şuna mebnî olup” BOA. İ. MTZ. 01, 15 / 475, Ek 2, 12 K. Sâni 1869. Kısacası Osmanlı Devleti, Avrupa Uyumu'nun bir parçası olmanın verdiği huzurla hareket ederken Yunanistan'a bu uyuma dâhil olmadığı anlatılmaktadır.

⁹⁰ NA. FO. 881 / 1646, No. 31, 10 Ocak 1869; No. 36, 10 Ocak 1869.

⁹¹ BOA. İ. MTZ. 01, 15 / 461, Ek 1, 24 Ramazan 1285 / 8 Ocak 1869; BOA. İ. MTZ. 01, 15 / 462, Ek 3, 29 Ramazan 1285 / 13 Ocak 1869.

⁹² NA. FO. 881 / 1646, No. 36, 10 Ocak 1869.

Bu ülkenin insanları da hükûmeti de tuhaf bir milliyetçiliğe sahipler... Ne Avrupa siyasetini ne de Avrupa barışını umursuyorlar. Bütün dertleri Türk düşmanlığı ve tek istedikleri, geçmişte olduğu gibi bugün de Avrupalıların ittifak hâlinde Türkleri cezalandırması ve Yunanistan'ı koruması... Bu amaca ulaşmak için Avrupa'yı tehdit ederek Osmanlı Devleti aleyhine müdahale etmeye zorlamayı ve Osmanlı Devleti'ni parçalamayı ilke hâline getirmişler⁹³.

İngiliz elçinin sözleri, konferans öncesinde kendisine sunulan statü ile yetineceğini söylese de Yunanistan'ın, daha ilk toplantıda Avrupa'nın vardığı uzlaşmayı tehdit etmesinin altında yatan birikimi ispat ediyor. Ancak Yunanistan'ın gösterdiği ısrara özellikle konferans başkanı olarak Lavalette'in sergilediği benzer tutum eşlik eder. Fransız Nazır, bu önerinin asla dikkate alınamayacağını söyleyerek konferansın Yunanistan olmadan devam etmesinde ısrar eder⁹⁴. Lavalette'i, Yunanistan'a aynı sertlikle karşılık vermeye zorlayan refleksi, Avrupa barışının tehlikeye düşmesi korkusuyla ilgilidir. Ancak Lavalette'i böyle düşünmeye iten temel gerçeğin Babıali'nin gösterdiği inattan beslendiği de gayet açıktır. Fransız Nazır, Yunanistan'ın statüsünün değiştirilmesi hâlinde Osmanlı Devleti'nin konferanstan çekileceğini ve bir Osmanlı-Yunan savaşının mukadder hâle geleceğini görmektedir⁹⁵.

Fransa'nın, biraz da Babıali'nin kararlı siyasetinden etkilenecek yaptığı teklife özellikle İngiltere tamamen destek verir. Clarendon, konferansın, Yunanistan'ın kaptislerine feda edilmemesi ve çalışmalarını tamamlaması gerektiğini ifade eder⁹⁶. Hatta Clarendon, Fransa'nın teklifini daha da genişleterek Yunanistan'ın bu denli cesur davranışının arkasındaki asıl aktörü hedef alır. İngiliz nazıra göre Rusya, Yunanistan'ın statüsü konusunda ısrar etse ve konferanstan çekilse bile çalışmalara devam edilmelidir⁹⁷. Bu kararlı adımın altında yatan temel espiye daha yakından bakıldığında İngiltere'nin hâlâ Paris Antlaşması ile kurulan sisteme sadık olduğu ve Kırım Savaşı günlerinde oluşturulan Rusya'yı yalnızlaştırma isteğinin devam ettiği göze çarpar. Clarendon, Rusya'nın,

⁹³ NA. FO. 881 / 1646, No. 17, 29 Aralık 1868. Aslında Osmanlı devlet adamının ruh hâlinin de baştan itibaren Yunanistan'daki meslektaşlarından pek farklı olduğu söylenemez. Osmanlı ricâli de Yunanistan'a karşı kazanılacak her başarının daima iktidarın tahkim edilmesi için muazzam bir propaganda malzemesine dönüşeceğini oldukça erken tarihlerde fark etmiştir. Zira Yunanistan'a karşı alınacak her üstünlüğün, *ehl-i İslâm ve Rum teb'aca pek büyük fâ'ideyi ve tezâyüd-i şân-ı âliyi mûcib olacağı* gayet açıktır. BOA. İ. MTZ. 01, 5 / 108, 26 C. Evvel 1263 / 12 Mayıs 1847.

⁹⁴ NA. FO. 881 / 1646, No. 44, 11 Ocak 1869.

⁹⁵ NA. FO. 881 / 1646, No. 44, 11 Ocak 1869.

⁹⁶ NA. FO. 881 / 1646, No. 47, 12 Ocak 1869.

⁹⁷ NA. FO. 881 / 1646, No. 56, 13 Ocak 1869.

konferansın başarısızlıkla sonuçlanması hâlinde esas sorumlu olacağını tahmin ettiği için yalnızlaşacağını ve bu tehlikeyi göze alamayacağını iddia etmektedir⁹⁸.

İngiltere ve Fransa'nın, bu ortak girişiminin diğer devletler tarafından da desteklendiği anlaşılıyor. Prusya, konferansın başarısızlıkla sonuçlanması gibi bir ihtimalin asla kabul edilemeyeceği ve mutlaka toplantılara devam edilmesi gerektiğini açıklar⁹⁹. Benzer şekilde Avusturya da bu ittifaka katılır. Hatta Avusturya başbakanı Beust, desteğini biraz daha güçlendirerek Rusya'nın, gündemi genişleterek konferansı sabote etmesi ihtimaline karşı İngiltere ile ortak hareket edeceğini zaten açıklamıştır¹⁰⁰. Kısacası, konferans öncesi oluşturulan uyum en kritik aşamada tekrar edilerek dramatik bir başarısızlık engellenir. Ancak bütün bu ısrarın altında yatan temel sebebin Babıali'nin cesareti olduğu bir defa daha vurgulanmalıdır. Aslında hem Fransa'yı hem de İngiltere'yi, bu denli açık şekilde konferansın sürmesine ikna eden olgu, Osmanlı Devleti'nin, Yunanistan'ı cezalandırma kararlılığı ile ilgilidir. Nitekim her iki ülke de Babıali'nin bütün talepleri karşılanmışken konferansın devamı için en azından Yunanistan'a eşit statü verilmesi gerektiğini düşünürler fakat Babıali'nin tepkisinden endişe etmektedirler. Lavalette, "Babıali'yi konferansa katılması için çok zor ikna ettik. Eğer Yunanistan'a eşit statü verirsek Babıali, konferansı derhal terk eder ve tam anlamıyla bir kargaşa doğar."¹⁰¹ demektedir. Kaldı ki Babıali, hemen her toplantıda belirlenen koşulların dışında ilave konu başlıklarının açılmaması için oldukça kararlı bir mücadele yürütmüştür. Yunan temsilcisinin, yetkisini aşarak Osmanlı Devleti'nin iç işlerini ilgilendiren konuları gündeme getirmeye çalışması Cemil Paşa tarafından derhal protesto edilir ve tartışma dışına itilir¹⁰².

⁹⁸ NA. FO. 881 / 1646, No. 56, 13 Ocak 1869.

⁹⁹ NA. FO. 881 / 1646, No. 64, 14 Ocak 1869.

¹⁰⁰ NA. FO. 881 / 1646, No. 67, 9 Ocak 1869.

¹⁰¹ NA. FO. 881 / 1646, No. 94, 15 Ocak 1869. M.E. Yapp, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl boyunca Avrupa müdahalesine açık bir konuma gelmekle birlikte yaptığı reformlar sayesinde kendisini dönüştürebildiği ve siyaseti tayin edebilme kabiliyetini devam ettirdiğini vurgular (Yapp, 1987, ss. 92-96). Benzer bir yorum için bk. Macfie, 2003, ss. 20-23.

¹⁰² BOA. İ. MTZ. 01, 15 / 467, 9 Şevval 1285 / 23 Ocak 1869. Konferansın gündemini değiştirmeye dönük çabanın yalnızca bundan ibaret olmadığı da belirtilmelidir. Bulgarlar da konferansa katılan ülkelerin temsilcilerine hitaben bir dilekçe göndererek Padişah'ın, Bulgaristan'da özerk bir idare kurmasını isterler. Dilekçede bu talebin gerçekleşmesi hâlinde Bulgarların, Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıklarının daha da artacağı özellikle vurgulanır. Ancak katılımcıların oy birliği ile konu gündem dışına itilir. BOA. HR. TO. 451 / 31, 10 K. Sâni 1869.

Babıali'nin, konferanstan önce ilan ettiği ilkelerin değiştirilmesi hâlinde toplantıları terk edeceğini belirtmesi, Fransa ve İngiltere'nin siyasetlerini de belirlemiştir. Nitekim her iki ülkenin ortak şekilde Babıali'nin yaratacağı bir kaostan endişe etmesi, konferansın Yunanistan olmadan da devam etmesini zorunlu hâle getirir. 12 Ocak'ta yapılan ve oldukça kısa süren ikinci toplantının ardından 14 Ocak tarihinde konferans üçüncü defa toplanır. Bu toplantının sonucunda mevcut krizin tek sorumlusunun Yunanistan olduğu kayıt altına alındığı gibi Osmanlı ultiimatında bahsedilen bütün başlıklarda Yunanistan'ın, Osmanlı Devleti'ni tatmin edecek şekilde yükümlülüklerini yerine getirmesi de istenir¹⁰³. Kısacası Osmanlı Devleti, ilan ettiği hedeflere ulaşmak için Yunanistan ile savaşmayı dahi göze almışken son derece kısa süren bir konferansla hayal ettiğinin ötesinde bir başarıya imza atar. Konferansın, Osmanlı Devleti açısından ciddi bir başarı öyküsüne dönüştüğü o kadar açıktır ki Clarendon, "Bundan daha iyi bir netice elde etmek neredeyse imkânsızdı." diyecektir¹⁰⁴.

Clarendon, açıkça konferansı bir Osmanlı zaferi olarak tespit ettikten sonra Babıali'nin, konferansın kararlarını onaylamasını ister. İngiliz Nazır, "Karar metninde Girit'in adı bile geçmediği gibi Sultan'ın haklılığı da vurgulandı ve bütün talepler karşılandı." diyerek Osmanlı Devleti'nin daha fazla vakit kaybetmeden kararları kabul ettiğini açıklamasını tavsiye eder¹⁰⁵. Aslında Osmanlı devlet adamı da konferansın büyük bir başarı olduğuna inanmaktadır ancak neredeyse bütün hedeflere ulaşılsa da başta belirlenen kararlı çizgi devam ettirilir. Babıali'den yapılan açıklamada Yunanistan kararları kabul ettiğini bildirmedikçe ultiimatının geri çekilmeyeceği ve kararların kabul edildiğinin açıklanmayacağı vurgulanır¹⁰⁶.

Babıali'nin ifade ettiği kayıt, yine Osmanlı diplomasisinin 19. yüzyıl boyunca tecrübeleri ile sahip olduğu birikimin sınırlarını ihlal etmemeye özen gösterdiğini kanıtlıyor. 19. yüzyılda ya da en azından Tanzimat Dönemi'nde

¹⁰³ NA. FO. 881 / 1646, No. 104, 17 Ocak 1869.

¹⁰⁴ NA. FO. 881 / 1646, No. 106, 18 Ocak 1869. Aslında Osmanlı idaresinin düşüncesi de Clarendon'un ifade ettiklerinden farklı değildir. Osmanlı devlet adamı da konferansta elde edilen neticenin büyük bir başarı olduğuna inanmaktadır. BOA. İ. MTZ. 01, 15 / 463, Ek 5, 5 Şevval 1285 / 19 Ocak 1869. Konferans dağıldıktan birkaç hafta sonra Clarendon ile bir mülakat gerçekleştiren Musurus da alınan sonucun büyük bir başarı olduğunu ve Babıali'nin ultiimatında talep ettiği şartlardan bile daha fazlasını elde ettiğini vurgular. Hatta Musurus, konferansın ardından Avrupa'daki kamuoyunun tam anlamıyla Osmanlı sempatisi ile yüklü hâle geldiğini de ilave eder. BOA. İ. MTZ. 01, 15 / 478, 23 Şubat 1869.

¹⁰⁵ NA. FO. 881 / 1646, No. 110, 18 Ocak 1869.

¹⁰⁶ BOA. İ. MTZ. 01, 15 / 475, Ek 3, 20 K. Sâni 1869; NA. FO. 78 / 2072, 19 Ocak 1869.

Osmanlı Devleti'nin, Yunanistan ile yaşadığı pek çok meselede muhatabı hakkında ciddi bir güven bunalımı yaşadığını söylemek yanlış sayılmaz. Osmanlı ricâlinin tarifıyla *Yunanlar hak-şinâs ve hâllerini bilir adamlar*¹⁰⁷ olmadıkları için Babıali, öncelikle kararların Yunanlar tarafından onaylanmasını beklemektedir. Babıali'nin, deneyimlerinin etkisiyle inatçı tutumunda herhangi bir değişiklik yapmaması aslında son derece makul bir zemine dayanmaktadır. Yukarıda ifade edildiği gibi Yunan Krallığı'nı hayata bağlayan temel idealin Osmanlı ve/veya Türk karşıtlığı olduğu hatırlandığında hem Yunan Kralı'nın hem de Yunan hükûmetinin, kararların onaylanmasını bir varoluş meselesi hâline getirmesi doğaldır. Nitekim Yunanistan, kendisine Babıali ile eşit statü verilmedikçe kararları onaylamayacağını zaten ilan etmiştir¹⁰⁸. Dolayısıyla Osmanlı devlet adamının dikkatli bir siyaset izlemesi ve krizin başından itibaren sahip olduğu inisiyatif kaybetmemeye özen göstermesi anlaşılabilir bir hassasiyettir.

Babıali'nin, son aşamada bile sergilediği bu dikkatin pek de haksız olmadığı kısa sürede anlaşılacaktır. Konferansın kararlarının Atina'ya gönderilmesinden hemen sonra Yunan siyasetinde ciddi bir kaos ortaya çıkar. Yunan hükûmeti, kararları kesinlikle onaylamayacağını söyleyerek istifa eder¹⁰⁹. Ancak Yunan Kralı George, kararları kabul etmek niyetinde olduğunu söyler¹¹⁰. Yunan siyasetindeki bu istikrarsız görüntünün 19. yüzyıl boyunca hemen hiç değişmediği ve sıradan bir hâle geldiğini söylemek yanlış sayılmaz. Yunan politikasının iki temel kaynağı olarak parlamento ile Saray arasında sık sık bu tip fikir ayrılıkları yaşanmıştır. Bu diyalektiğin, kurulduğu andan itibaren Yunan Krallığı'nın mecbur kaldığı mühim bir zaafı yakından ilgili olduğu açıktır. Yunan devleti, bağımsız bir siyasi yapıya dönüştüğü günlerde Katolik Bavyera hanedanından Otto kral olarak atanır. Ortodoks bir ülkenin en kutsal dünyevi makamını işgal eden Otto'dan itibaren Yunan kralları daima varlıklarının hassas bir dengeye sahip olduğunu hissetmişlerdir¹¹¹. Osmanlı ile yaşadığı kriz sırasında Yunan tahtında oturan George da bu nazik zeminin farkındadır. Nitekim konferansın kararlarını kabul etmeyi istediğini ancak

¹⁰⁷ BOA. İ. MTZ. 01, 6 / 133, Ek 4, 13 Muharrem 1264 / 21 Aralık 1847.

¹⁰⁸ NA. FO. 881 / 1646, No. 113, 18 Ocak 1869.

¹⁰⁹ NA. FO. 881 / 1646, No. 178, 3 Şubat 1869.

¹¹⁰ NA. FO. 881 / 1646, No. 192, 4 Şubat 1869.

¹¹¹ 1839 yılında Nikitas Stamatelopoulos ve Georges Capodistrias isimli iki Yunanlı, Otto'ya karşı bir komplo planlarlar. Amaçları, Teselya ve Makedonya'da bir isyan çıkartarak karışıklığa sebep olmak ve kralı tahtından indirerek cumhuriyeti ilan etmektir. Ancak Metternich konu hakkında bilgi sahibi olduktan hemen sonra kralı bilgilendirir ve bu girişim başarıya ulaşmaz (Jelavich, 1966, ss. 1-14).

kendisinin ve hanedanının can güvenliğinden endişe ettiğini söyler¹¹². Kralın sözlerinin abartılı bir iddia olmadığı Erskine'nin, Londra'ya gönderdiği telgraftan da anlaşılıyor. İngiliz elçi, Yunan kamuoyunun milliyetçi bir histeriye kapıldığını ve kral ile ailesinin hayatlarının açık bir tehdit altında olduğunu vurgular. Elçiye göre üç garantör devlet bu tehlikeli ihtimale karşı kralı ve ailesini kurtarmak için Pire Limanı'nda gemilerini hazır tutmalıydılar¹¹³.

İngiliz elçinin de bütün çıplaklığıyla tasvir ettiği manzara, Babıali'nin kararlar konusundaki titizliğini makul hâle getiriyor. Kaldı ki Clarendon da Yunan siyasetine hâkim olan bu aşırı milliyetçiliğin tamamen farkında olduğu için Musurus'a, Babıali'nin baştan itibaren takip ettiği sakin politikayı sürdürmesi ve sonuç için kısa süre daha beklemesini tavsiye eder¹¹⁴. Osmanlı elçisine yapılan bu çağrının yanı sıra Yunanistan'a da açıkça kararları kabul etmemesi hâlinde Osmanlı Devleti'nin kendisini savunma hakkının doğacağı belirtilir¹¹⁵. İngiltere'nin, bu denli ısrarcı davranmasının altında Avrupa barışının tehlikeye düşmemesine dönük istek olduğu kadar büyük devletlerin prestiji hakkındaki endişe de yatar. Yunanistan'ın, kararları geri çevirmesi, büyük devletlerin itibar kaybetmesi ile eş anlamlıdır¹¹⁶. Kaldı ki Rusya da son derece keskin bir açıklama ile savaş çıkması hâlinde Yunanistan'a destek vermeyeceğini muhtemelen caydırıcı bir koz olarak ilan eder¹¹⁷.

Babıali'nin, kararlı siyasetinin bütün Avrupa devletlerini ve Rusya'yı ikna etmesi, Yunanistan'ın bir alışkanlık hâline getirdiği Avrupa yardımından mahrum kaldığının işareti sayılmalıdır. Bu açık çaresizliğin sonucunda

¹¹² NA. FO. 881 / 1646, No. 192, 4 Şubat 1869.

¹¹³ NA. FO. 881 / 1646, No. 199, 5 Şubat 1869. Erskine, "Yunan kamuoyunun tepkisinden öyle endişe ediliyor ki Kral, hükümeti kurması için yaptığı tekliflere hiç kimseden olumlu cevap alamadı." demektedir. NA. FO. 881 / 1646, No. 194, 4 Şubat 1869.

¹¹⁴ Clarendon, kriz boyunca öylesine mutlak bir şekilde Osmanlı Devleti'ni destekler ki bu katkının şaşırtıcı boyutlara ulaştığını söylemek yanlış sayılmaz. Musurus ile yaptığı mülakatta Osmanlı Devleti'nin sakin olmasını tavsiye eder ancak bu durumun sonuç vermemesi ihtimalini düşünerek ilave politikaları da açıkça belirtmekten çekinmez. İngiliz nazıra göre Yunanistan konferansın kararlarını kabul etmez ise Osmanlı Devleti de kararlılığını göstererek savaş ilan eder. Bu şartlar altında hiçbir Avrupa devleti Osmanlı'yı haksız göremez. Fakat savaşta Yunanistan'a ağır bir darbe indirildikten sonra Osmanlı ordusu, Atina'ya kadar inmek gibi bir hataya da düşmemelidir. Zira böyle bir durumda Rusya da savaşa dâhil olur. Dolayısıyla Clarendon, abartılmamış ve hedefleri önceden belirlenmiş bir savaşta Osmanlı Devleti'nin yanında olacağını belirtir. BOA. İ. MTZ. 01, 15 / 472, 28 K. Sâni 1869.

¹¹⁵ NA. FO. 881 / 1646, No. 204, 6 Şubat 1869.

¹¹⁶ NA. FO. 881 / 1646, No. 216, 8 Şubat 1869.

¹¹⁷ NA. FO. 881 / 1646, No. 217, 8 Şubat 1869.

Yunanistan'da Başbakan Zaimis önderliğinde yeni bir kabinenin kurulduğu öğrenilir¹¹⁸. Hükûmetin kurulmasından sadece bir gün sonra yeni başbakan Zaimis, konferansa başkanlık eden Lavalette'e kararları bütünüyle kabul ettiğini bildiren bir telgraf gönderir¹¹⁹. Yunan hükûmetinin konferansın kararlarını kabul etmesi yani Babıali'nin ultiatomuna boyun eğmek zorunda kaldığını itiraf etmesi, Yunanistan açısından ciddi bir travmadır¹²⁰. Aslında Osmanlı Devleti'nin konferanstan kendi aleyhine bir karar çıkması hâlinde yaşayacağı duyguların da Yunanistan'da ortaya çıkan ruh hâlinde pek farklı olmayacağı açıktır. Zira Yunanistan, kararları onayladığını konferansa söylemesine rağmen Babıali sorunun asıl tarafı olarak kendisine de benzer bir belgenin gönderilmesini ister ancak bu talep yerine getirilemez. Osmanlı idaresine göre *bu sûret hâsıl olmuş olsa Devlet-i Aliyyece daha şânlı olacağı derkârdır ancak meclis-i mükâlemede Saltanat-ı Seniyye murahhası dahî bulunduğu cihetle Yunanilerin oraya verecekleri sözden bi't-tabi Devlet-i Aliyye dahî hisse-dâr olduğundan evvelki talebde ısrâr edilmemesinin daha doğru olduğuna karar verilir*¹²¹.

Babıali, Yunanistan'ın, konferansın kararlarını kabul ettiğini kendisine de bildirmesine dönük ısrarından vazgeçse de bu istek iki mühim noktanın varlığını anlatıyor. Baştan itibaren hem Yunanistan hem de Osmanlı Devleti açısından bu kriz bir varlık meselesi dolayısıyla iç politikada iktidarın tahkim edilmesiyle eş değer görülmüştür. Babıali'nin ısrarı aynı zamanda takip ettiği kararlılığın da somut bir göstergesidir¹²². Dolayısıyla izlenen kararlı siyaset sayesinde

¹¹⁸NA. FO. 881 / 1646, No. 218, 9 Şubat 1869.

¹¹⁹NA. FO. 881 / 1646, No. 223, 10 Şubat 1869.

¹²⁰Bu durum o kadar açıktır ki kararları kabul etmeden önce Yunan Kralı, hem ulusun hem de siyasîlerin derin bir aşağılanma duygusuna kapıldıklarını söyleyerek Babıali'den taleplerini biraz esneterek kendisine yardımcı olmasını rica etmiştir. NA. FO. 881 / 1646, No.232, 4 Şubat 1869. Öte yandan Babıali'nin elde ettiği sonucun yalnızca Yunanistan için değil Rusya açısından da tam bir başarısızlık öyküsü olduğu açıktır (Sumner, 1933b, s. 556).

¹²¹BOA. İ. MTZ. 01, 15 / 468, 11 Şevval 1285 / 25 Ocak 1869.

¹²²Bu istikrarlı çizginin takip edilmesinde özellikle İngiltere'nin verdiği güvence önemli bir katkı olsa da zaman zaman İngiltere'nin tavsiyelerinin de dikkate alınmadığı açıktır. Mesela İngiltere, konferans bittikten sonra gayrimüslimlerin durumlarının daha iyi hâle getirilmesi için Babıali'nin, katılımcı devletlere hitaben bir ilanda bulunmasını istese de olumlu cevap alamamıştır. Sadrazam Âlî Paşa'nın bu ısrarlı öneriye verdiği cevap bir defa daha Osmanlı diplomasisinin 19.yüzyılda Avrupa'ya karşı geliştirdiği ön yargıyı ispat etmektedir. Âlî Paşa, böyle bir beyanda bulunmanın sakıncası olmadığını ancak bütün Avrupa devletlerinin hazır bulunduğu bir konferans yerine Babıali'nin bu ilânı her Avrupa hükûmetine ayrı ayrı göndermesinin daha doğru olacağını söyler. NA. FO. 881 / 1646, 19 Ocak 1869. Kısacası yaşanan

ulaşılacak başarı ile iç politikada iktidarın sağlamlaştırılmasına dönük eşsiz bir propaganda malzemesinin doğacağı iyi bilinmektedir. Nitekim Âlî Paşa, konferans, Osmanlı Devleti'nin büyük başarısı ile sonuçlandıktan kısa süre sonra Osmanlı temsilciliklerine gönderdiği mektupta şunları söyler:

Anarşinin ve sefaletin sıradan hâle geldiği, eşkıyalığın yaygın bir mesleğe dönüştüğü ve en bayağı duyguların daima su yüzüne çıktığı Yunanistan, bizim tebaamızın kötü şartlarda yaşadığından bahsetmeye kalkışıyor. Bu gülünç değil mi? (Davison, 1993, s. 1203).

Kısacası Âlî Paşa, kazandığı haklı zaferin gururuyla Yunanistan'ın bir devlet olarak varlığını dayandırdığı temel felsefenin yani Megali İdea'nın aldığı yaraya işaret ediyordu. Bir başka ifade ile Yunanistan'a karşı kazanılacak başarının Hristiyan unsurların besleyebileceği hayallerin anlamsızlığını ispat edecek faydalı bir propaganda malzemesi olduğunu itiraf ediyordu.

Osmanlı devlet adamı, Yunanistan'a karşı elde edilecek başarının önemini bildiği için kriz boyunca dikkatli bir diplomatik süreç inşa etmeye çalışmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin, diplomasi birikimi içinde özel bir yer işgal eden Paris Konferansı'ndan, 19. yüzyıldaki diğer sorunlarla karşılaştırıldığında oldukça başarılı çıkmıştır (Shaw, 2000, s. 194). Bu sonucun doğmasındaki en önemli faktörün, Paris Antlaşması ile yaratılan hukuki ve siyasi yapı olduğunu söylemek ise yanlış sayılmaz¹²³. Nihayet bu antlaşmayı ve antlaşmanın mimarı olan Âlî Paşa'yı en ağır sözlerle eleştiren Mustafa Reşid Paşa'nın¹²⁴ oğlu Cemil Paşa'nın, Paris Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ni temsil etmesi ve başarıya ulaşması da hayli ilginç olmalıdır.

tecrübelerin etkisi ile Osmanlı sadrazamı, bütün Avrupa'nın dâhil olacağı bir uzlaşma yerine tek tek devletlerle muhatap olarak daha tehlikesiz ve bağlayıcılığı olmayan bir hukuki zemin kurmayı planlamaktadır.

¹²³Kemal Beydilli Osmanlı diplomasisinin eriştiği seviyeyi ve bu birikim içinde Paris Antlaşması'nın yerini şöyle açıklar: “Reşid, Âlî ve Fuat Paşaların temsil ettiği Tanzimat diplomatlarının, özellikle Rusya'nın tazyikleri karşısında yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya kalan imparatorluğu, 1853 Kırım Savaşı esnasında İngiltere ve Fransa'yı ve hatta Avusturya'yı da yanlarına alacak bir büyük ittifakla ayakta tutmuş olmaları ve 1856 Paris Antlaşması ile toprak bütünlüğünü temin ile Avrupa devletler hukuku ve ahengine katılmasının sağlanması, Osmanlı diplomasisinin bir yüzyıla yakın devam eden büyük ve acılı deneyimler sonucu erişilen olgunluğunun ve rüşd ispatının bir göstergesi olduğuna şüphe yoktur” (Beydilli, 1999, s. 43).

¹²⁴Mustafa Reşid Paşa, Paris Kongresi'ni, büyük bir yenilgi olarak değerlendirir ve bütün sorumluluğu Âlî Paşa'ya yükler. Reşid Paşa, bu duygularını Sultan Abdülmecid'e sunduğu layihada da açıkça dile getirir (Türk geldi, 1928, s. 63).

Sonuç

1866 yılında başlayan Girit İsyanı, 19. yüzyıl Osmanlı tarihinin en önemli olayları arasında yer almıştır. İsyanıya yön veren en önemli düşüncelerden biri olarak Megali İdea kavramının etkisiyle Yunanistan iki yılı aşkın bir süre Girit İsyanı'na destek vermiştir. Babıali, adadaki asayişten yeniden yerleştirmek amacıyla yaklaşık iki yıl uğraşmış ve isyanın nispeten hafifletilmesinin ardından Yunanistan'ı cezalandırmaya dönük plan hayata geçirilmiştir. Yunanistan karşısında elde edilecek başarı ile Girit'te kontrol bütünüyle sağlanacağı gibi hem iç hem de dış kamuoyu açısından ciddi bir prestij de kazanılmış olacaktır. Özellikle Yunanistan'ın irredantist siyasetinin temel hedefi olan Osmanlı tebaası Rumlara da Osmanlı iktidarının sağlamlığı gösterilmiş olacaktır.

Babıali, 19. yüzyıl boyunca Yunanistan ile her karşılaşmasında alınacak başarının yaratacağı faydayı akılda tutarak oldukça titiz bir diplomasi inşa etmeye çalışmıştır. Nitekim Yunanistan'ın, Girit İsyanı boyunca izlediği can sıkıcı siyasete bir cevap olarak 1868 yılının sonlarında verilen ultiimatla Osmanlı-Yunan ilişkilerinde yeni bir kriz doğar. Bu huzursuzluk kısa süre sonra 19. yüzyıl Osmanlı tarihinin sıradan hâle gelmiş bir başka gerçeğine yol açar ve iki ülke arasındaki gerilim doğal olarak Avrupa devletlerinin gündemine yerleşir. Avrupa müdahalesinin başladığı andan itibaren Osmanlı diplomasisinin yaklaşık yüzyıl boyunca biriktirdiği ilkeler, deneyimler ve yeteneklere temas ederek ustaca kurgulanmış bir adım atılır.

Avrupa devletlerinin müdahalesine Osmanlı Devleti'nin tepkisinin eşlik ettiği süreç, Paris'te bir konferansın toplanmasıyla sonuçlanır. Osmanlı diplomatının 19. yüzyılda devletin sorunlarının Avrupa gündemine yerleşmesinden endişe ettiği hatırlandığında konferanslara karşı doğal bir refleks geliştirilmiştir. Ancak 1869 yılının hemen başında toplanan Paris Konferansı bu birikim içinde bir istisna oluşturur. Zira konferans başlamadan önce Babıali son derece istikrarlı bir çizgi izleyerek neredeyse bütün gündemi ve yöntemi belirlemiştir. Tartışmaların yalnızca mevcut krizle sınırlandırılması ve konferansın dayandığı hukuki zemin olarak Paris Antlaşması'nın tayin edilmesi konferansı bir formaliteye dönüştürmüştür.

Paris Antlaşması'nın sağladığı hukuki avantajla konferansa Osmanlı Devleti katılımcı olarak dâhil olurken Yunanistan gözlemcilik statüsü ile yetinmek zorunda kalmış ve daha başlangıçta masanın dışına itilmiştir. Bu gündem ve yöntemle toplanan konferansın sonunda Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda örneğine pek sık rastlanmayan kolaylıkta bir diplomatik başarı elde etmiştir. Hatta Osmanlı ricâline göre elde edilen sonuç, *Devlet-i Aliyyece maddî ve ma'nevî bir muzafferiyet-i azîme* anlamına gelmektedir¹²⁵.

¹²⁵ BOA. İ. MTZ. 01, 15 / 463, Ek 5, 5 Şevval 1285 / 19 Ocak 1869.

Osmanlı devlet adamını bu denli heyecanlandıran diplomatik başarının altında iki temel ayrıntı bulunduğunu söylemek yanlış sayılmaz. Paris Antlaşması ile Avrupa devletler hukukuna kabul edilen Osmanlı Devleti, bu uyumun dışında kalan Yunanistan'dan daha avantajlı bir konum elde etmiştir. Osmanlı diplomatının Paris Antlaşması'nı temel referans hâline getirmesiyle İngiltere ve Fransa da Yunanistan'ın konferans dışına itilmesine itiraz edememiştir. Bu hukuki durumun ötesinde Babıali'nin inatçılığı ve inisiyatifi kaybetmemekteki ısrarı Paris Konferansı'ndaki olumlu sonucu etkileyen asıl faktördür. Nitekim konferansın ardından Lavalette'in söyledikleri de bu tespiti doğruluyor. Fransız Nazır;

Babıali en baştan itibaren öyle kararlıydı ki isteklerine kulak vermek zorunda kaldık. Osmanlı Devleti, savaşın eşiğindedi ve onu konferansa ikna etmenin tek yolu şartlarını kabul etmeyi ve Babıali, Paris Antlaşması'nı imzalayanlar konferansa katılabilir diğer devletler katılamaz koşulundan vazgeçmediği için Yunanistan'a gözlemci statüsü vermekten başka çaremiz kalmadı

diyecektir¹²⁶. Kısacası Lavalette, hukuku ya da ilkeleri feda etmekte herhangi bir sakınca görmediğini ancak Babıali'nin ısrarının bütün denklemleri geçersiz hâle getirdiğini itiraf etmektedir. Nihayet bu durum, 19. yüzyılda Osmanlı diplomasisinin kazandığı beceriyi gösterdiği gibi Osmanlı Devleti'nin hâlâ siyaseti belirleme kapasitesine sahip olduğunu da ispatlar.

¹²⁶ NA. FO. 881 / 1646, 11 Şubat 1869.

Kaynakça

I. Yayımlanmamış Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi,

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı Dosya Envanteri, (HR. SYS.) 157 / 35, 210 / 40, 482 / 1.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrâkı, (HR. TO), 451 / 31.

İrade / Dahiliye, 1294 / 101686.

İrade / Girit, 248, 253, 256, 261, 262, 273, 280, 292, 300.

İrade / Mısır, (İ. MTZ. 05) 21 / 854.

İrade / Yunanistan, (İ. MTZ. 01) 5 / 99, 5 / 108, 6 / 133, 15 / 452, 15 / 459, 15 / 461, 15 / 462, 15 / 463, 15 / 464, 15 / 467, 15 / 468, 15 / 471, 15 / 472, 15 / 475, 15 / 478, 15 / 479, 16 / 482.

National Archives Foreign Office Documents

78 / 1957, 78 / 1958, 78 / 1960, 78 / 2024, 78 / 2025, 78 / 2072.

II. Yayımlanmış Kaynaklar

National Archives Foreign Office Documents

881 / 1635, 881 / 1646.

III. Yayımlanmış Eserler

Adıyke, N. (2003). Girit'te Cemaatler Arası Evlilikler, *Kebikeç*, Sayı 16, 17-25.

Beydilli, K. (1999). Osmanlı ve Avrupa Devletleri Arasında İttifâklar ve Siyasi Ahlak (1790-1856). İ. Sosyal (Yay. Haz), *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara: TTK Yayınları, 35-43.

Clogg, R. (1997). *Modern Yunanistan Tarihi* (D. Şendil, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Dakin, D. (1973). The Formation of the Greek State, 1821-1833 (R. Clogg, Ed.). *The Struggle for Greek Independence*, London: The Macmillan Press, 156-181.

Davison, R. H. (1973). Ottoman Diplomacy at the Congress of Paris (1856) and the Question of Reforms. *VII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara: TTK Yayınları, 580-586.

Davison, R. H. (1993). Ottoman Diplomacy and the Ending in 1869 of the Crisis with Greece by the Rebellion in Crete of 1866-1869. *X. Türk Tarih Kongresi*, Ankara: TTK Yayınları, 1195-1203.

Davison, R. H. (2000). Osmanlı Diplomasisi ve Bıraktığı Miras. L. Carl Brown (Yay. Haz.), *İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da ve Orta Doğu'da Osmanlı Mirası*, (G. Ç. GÜVEN, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 246-297.

Deringil, S. (1990). II. Mahmud'un Dış Siyaseti ve Osmanlı Diplomasisi. *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 59-70.

Grey, I. (1971). *The Romanovs: The Rise and Fall of a Russian Dynasty*. Newton Abbot: David – Charles.

- Hampden, C. H. (2010). *Hobart Paşa'nın Anıları* (D. Türkömer, Çev.). K. Şarman (Yay. Haz.). İstanbul: İşbankası Yayınları.
- Jelavich, B. (1966). The Philorthodox Conspiracy of 1839: A Report to Metternich. *Balkan Studies*, vol. 7, no. 1, 1-14.
- Jusdanis, G. (1998). *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Millî Edebiyatın İcat Edilişi* (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Lacour, C. (1326). *Türkiye Ricâl-i Devleti*. İstanbul: Tanin Matbaası.
- Leontiev, K. (1969). *Against the Current: Selected Writings* (G. Reavey, Trans.). New York: Weybright and Talley.
- Macfie, A.L. (2003). *Osmanlı'nın Son Yılları, 1908-1923*, (D. Acar, F. Soysal, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Mehmed Hayrullah. (1327). *Sadr-ı Esbâk Âlî Paşa*. İstanbul: Bekir Efendi Matbaası.
- Mehmed Salâhaddin. (1306). *Bir Türk Diplomatının Evrâk-ı Siyâsiyyesi*. İstanbul: Âlem Matbaası.
- Millas, H. (1999). *Yunan Ulusunun Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Millas, H. (2000). *Türk Romanı ve Öteki: Ulusal Kimlikte Yunan İmajı*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Mosse, W. E. (1961). The End of the Crimean System: England, Russia and the Neutrality of the Black Sea, 1870-1. *The Historical Journal*, vol. 4, no. 2, 164-190.
- Mosse, W.E., (1963). *The Rise and Fall of the Crimean System, 1855-1871: The Story of a Peace Settlement*. London: Macmillan.
- Muharrerât-ı Nâdire*. İstanbul, tarihsiz (Tek cilt içinde 14 ciltten oluşmuştur).
- Muharrerât-ı Resmîyye*. İstanbul, tarihsiz.
- Ortaylı, İ. (1986). Tanzimat Dönemi'nde Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu, *Üçüncü Askerî Tarih Semineri: Türk-Yunan İlişkileri*. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 162-172.
- Robson, M. M. (1960). Lord Clarendon and the Cretan Question, 1868-1869. *The Historical Journal*, vol.3, No.1, 38-55.
- Salzmann, A. (2011). *Modern Devleti Yeniden Düşünmek: Osmanlı Ancien Régime'i* (A. Özdemir, Çev.).İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sauvigny, G. De Bertier (1962). *Metternich and His Times* (P. Ryde, Trans.). London: Dorton, Longman and Todd.
- Shaw, S. J. and E. K. Shaw, (2000). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (M. Harmancı, Çev.). C. II. İstanbul: E Yayınları.
- Sumner, B. H. (1933a). Ignatyev at Constantinople, 1864-1874. I, *The Slavonic and East European Review*. vol. 11, No. 32, 341-353.
- Sumner, B. H. (1933b). Ignatyev at Constantinople: II. *The Slavonic and East European Review*, vol. 11, No. 33, 556-571.
- Şeni, N. (1999). *Marie ve Marie: Konstantiniyye'de Bir Mevsim* (Ş. Tekeli, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Türkgeldi, A. F. (1928). *Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye*. İstanbul

Viereck, P. (2005). *Conservatism Revisited: Revolt Against Ideology*. New Brunswick: Transaction Publishers.

Yapp, M.E. (1987). *The Making of the Modern Near East, 1792-1923*, London: Longman.

ALMANYA'DAKİ ETNİK EKONOMİLERE İŞÇİ GÖÇÜ OLARAK ULUS ÖTESİ EVLİLİKLER

Birsen ŞAHİN KÜTÜK

Özet: 1960'lı yıllarda Batı Avrupa'ya yoğun işçi göçü süreci Türkiye'yi de etkilemiştir. Geçmişten günümüze Türkiye'den Avrupa'ya göçün en yoğun olduğu Almanya'ya göç, farklı dönemlerde farklı şekillerde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Almanya'ya göçün bir formu da evlilik yoluyla göçtür. Bu çalışmada, Almanya'ya evlilik yoluyla giden ve etnik ekonomide çalışan Türk göçmenlerin sorunları ele alınmaktadır. Nitel metodolojinin kullanıldığı araştırmada 25 katılımcıyla görüşme yapılmıştır. Elde edilen datalar Nvivo8 software programında analiz edilmiştir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, etnik ekonomiler Almanya'ya yeni göç edenler için iş bulma ve kendini iyi hissetme konusunda pozitif bir işleve sahiptir. Bunun yanı sıra etnik ekonomi Almanca bilmeyen yeni göçmenlerin dil öğrenmeleri ve Alman toplumuyla bütünleşmeleri önünde belirli bir oranda engel oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Göç, ulus-ötesi evlilik, evlilik yoluyla göç, etnik ekonomi, entegrasyon.

Transnational Marriage as Labour Migration to Ethnic Economies in Germany

Abstract: Labour migration to Western Europe in the 1960s also affected Turkey. From past to present migration to Germany, the most intense migration from Turkey to Europe, took place at different times in different ways. In this context, marriage migration is a form of migration to Germany. In this study we investigated the problems of Turkish immigrants who went to Germany with marriage migration and work in ethnic economy. In this study was used qualitative research methodology 25 participants were interviewed. Data's were analyzed with Nvivo8 software. As results of this study, ethnic economies for new immigrants in Germany have a positive function about finding a job and feeling good. In addition, ethnic economies prevented new immigrants' language learning and integration with German society.

Key words: Migration, transnational marriage, married migration, ethnic market, integration.

Giriş

Göç, 21. yüzyılda da sosyal bilimler alanında âdeta geçen yıllara meydan okuyan önemli bir araştırma alanıdır. İşçi göçünün önemli bir sorunsal olduğu Avrupa'da özellikle 1960'lı yıllarla birlikte göç konusunda çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bu çalışmalar daha çok Batı Avrupa ülkelerinin işçi ihtiyacı kapsamında II. Dünya Savaşı sonrasında şekillenen işçi göçünü ele almıştır. Özellikle ikili anlaşmaların yapılmasına ihtiyaç duyulacak kadar artan (Abadan-Unat, 2006) işçi gereksinimi sonucunda Türkiye'den de 1950'li yıllardan

günümüze kadar gerek anlaşma kapsamında, gerekse anlaşmaya dâhil olmadan Avrupa'ya göç yaşanmıştır. Göç eden Türkler için de geride kalanlar için de Avrupa'ya göç, zihinlerde âdeta “refaha göç” olarak algılanmıştır. Yıllar içerisinde gerek göçmen işçiye ihtiyaç kalmaması gerekse ekonomik krizler nedeni ile işçi göçünde düşüşler görülmüştür. Avrupa ülkelerinde özellikle 1990 sonrasında işçi talebi olmaması nedeniyle, göç daha çok evlilik yoluyla göçe dönüşmüş durumdadır. Avrupa ülkeleri de bunun önüne geçmek için çeşitli önlemler almaya başlamışlar ve aile birleşimini zorlaştıran yasal uygulamaları başlatmışlardır.

Bu aşamada evlilik yoluyla ulus ötesi göç daha çok aile birleşimi ve entegrasyon çalışmalarında dikkat edilen bir konu olarak yer almıştır. Ancak evlilik yoluyla ulus ötesi göçün bir başka yönü, bu tarz göçün etnik ekonomiye işçi sağlayan bir mekanizma durumuna da gelmiş olmasıdır. Bu tarz göçle Avrupa ülkelerine giden göçmenlerin hem dil bilmemeleri hem de ekonomik kriz nedeniyle vasıfsız işlere olan talebin artmasıyla gittikleri ülkede işsiz kalma oranları gittikçe yükselmekte ve belki de çalışabilecekleri tek alan olarak göçmenler mecburen etnik ekonomilere yönelmektedirler. Özellikle Almanya etnik ekonominin gittikçe geliştiği bir alandır ve Şen (2007, s. 24)'e göre Türk işletmelerinin sayısı bu ülkede 70 bine yaklaşmış, Avrupa genelinde ise 100 bini aşmıştır. Almanya'daki etnik ekonomi içerisinde önemli bir yere sahip olan Türk kökenli göçmenlerin işletmeleri hem Alman ekonomisine önemli bir katkı sağlamakta hem de Almanya'daki işsiz göçmenlere iş sağlamaktadır. Burada hatırlanması gereken bir başka şey bu etnik ekonomilerin sadece Almanya'daki işsiz göçmenlere iş sağlamakla kalmadıkları, aynı zamanda ulus ötesi evlilikler yoluyla Türkiye'den doğrudan etnik ekonomide çalışacak eleman sağlamaya da hizmet ettikleri gerçeğidir.

Bu çalışmanın konusunu ulus ötesi evlilikler yaparak Türkiye'den Almanya'ya giden göçmenlerin etnik ekonomilerdeki durumları ve yaşadıkları sorunlar oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı ise başta Türk göçmenler olmak üzere işsizlere çalışma alanı sağlayan etnik ekonomilerin, Türkiye'den evlilik yolu ile Almanya'ya gelmiş ve etnik ekonomide çalışanlar açısından, olumlu ve olumsuz yönlerini saptamaktır. Ayrıca evlilik yoluyla Almanya'ya giden ve etnik ekonomide çalışan göçmenlerin entegrasyon süreçlerinde etnik ekonominin etkisini incelemek çalışmanın bir başka amacını oluşturmaktadır. Bu bağlamda ulus ötesi evlilikler yoluyla göçün, bir ulus ötesi etkinlik alanı olan etnik ekonomiyle ilişkisinin incelenmesi, hem etnik marketlerin yapısı ve işleyişi açısından hem yeni gelmiş işsiz göçmenlere iş alanı sağlaması açısından hem de bu işletmelerde çalışanlara tanınan haklar açısından sosyolojik ve ekonomik açıdan önem arz etmektedir.

1. Yeni Dönem Göç Çalışmalarında Ulus Ötesi Evlilikler

II. Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa'ya yaşanan göç iki aşamalı bir süreç olarak düşünülmektedir. Bunlardan birincisi özellikle tek başına gelen erkek işçiler, ikinci aşamada ise daha çok eşler ve çocuklardır (Castles ve Miller'den akt. Gonzalez-Ferrer, 2006, s. 171). Çünkü Batı Avrupa'ya işçi göçü 1970'lerin ortalarında hız kaybetmiş ancak tek başına gelen işçilerin temel insan haklarından olan aile birleşiminin kabulünden sonra birçok Avrupa ülkesine bu sefer aile birleşimi ile gerçekleşen yoğun bir göç görülmüştür. Bu göç şekli hâlen devam eden bir sosyal gerçekliktir ancak formu biraz değişmiştir. Artık göçmen gençlerin kendi ülkelerinden evlenerek yanlarına eşlerini getirmeleri ile yaşanan bir göç olgusu daha yoğundur (Timmerman, Lodewyckx ve Wets, 2009, s. 234). Bir başka deyişle göç, göç etmeden önce evli olan ve göçten sonra yanına eşini ve çocuğunu/çocuklarını alan işçilerin yerine, bu göçmen işçilerin çocukları ve/veya torunlarının geldikleri ülkeden evlenmeleri ve buralardan göçmenlerin kendi aralarındaki ifade şekilleri ile “ithal gelin” ve “ithal damat”lar getirmeleri ile devam etmektedir.

Evlilik yoluyla ulus ötesi göç, göç çalışmalarında oldukça önemli bir yere sahiptir. Özellikle son yıllarda literatürde evlilik yoluyla göç etme olgusunun ardında yatan sosyal, ekonomik ve kültürel etkenleri ele alan çalışmalar dikkat çekmektedir (Beck-Gernsheim, 2007; Çelikaksoy ve diğerleri, 2006; Gonzalez-Ferrer, 2006; Lievens, 1999; Liversage, 2009; Nauck, 2007; Timmerman, 2006; Timmerman, C. Lodewyckx, I. Wets, J. 2009). Bu çalışmalarda temel konu daha çok evlilik yoluyla bir başka ülkeye gitme ve orada yaşama kararını nasıl aldıkları, bunları etkileyen etkenlerin neler olduğudur. Ancak, evlilik yoluyla göçmen olanların çalışma yaşamlarına ilişkin çalışmalar daha çok istatistikler içerisinde hangi sektörlerde çalıştıkları gibi konularla sınırlı kalmıştır. Oysa evlilik yoluyla göç, etnik ekonomilere iş gücü sağlamanın alternatif bir yolu olarak da işlev görmektedir. Bu çalışmada evlilik yoluyla gerçekleşen ulus ötesi göç, etnik ekonomiye işçi sağlama açısından ele alınmaktadır.

2. Bir Ulus Ötesi Etkinlik Alanı Olarak Etnik Ekonomi

Küreselleşmenin ekonomik yapı üzerinde önemli değişikliklere neden olduğu bilinen bir gerçekliktir. Bu değişikliklerden biri de küresel çağda etnik ekonomilerin gittikçe yaygın bir hâle gelmesidir. Ulaşım alanındaki gelişmeler sayesinde âdeta sınırların silikleşmesi ve iş piyasasında farklı ülkelerden gelen çok sayıda işçinin çalışması ile belirginleşen etnik gruplar, iş piyasasındaki bir açığı etnik ekonomiler ile doldurmuşlardır.

Etnik ekonomiye ilişkin ilk çalışmalar 1970'lerde yapılmıştır. Göçmenlerin oluşturdukları ekonomiye ilişkin bu tarz uygulamalar ABD ve Batı Avrupa'da yapılan araştırmalarda “etnik işletme (ethnic business, ethnic enterprise)” ya da “etnik girişimcilik (ethnic entrepreneurship)” şeklinde kavramsallaştırılmıştır.

Oysa “etnik ekonomi” kavramı bunların ikisini de içine almaktadır (Yavuzcan, 2007, s. 674). Bu çalışmada ise bu iki kavramı da içine alan “etnik ekonomi” kavramı kullanılacaktır.

Etnik ekonominin oluşumuna ilişkin farklı görüşler vardır. Bunlardan daha çok üç tanesi araştırmalarda kullanılmıştır. Aldrich ve Waldinger (1990 s. 114)’e, Waldinger (1986, s. 256; 1989 ss. 49-50)’e ve Waldinger vd. (1990 ss. 19-24)’ne göre bunlardan ilki, etnik ekonominin ekonomik zorluklar sonucunda göçmenlerin mecburen girişimciliğe yönelmesi ile oluşmuştur. İkincisine göre göçmenlerin kültürel donanımları onlara girişimcilik için bir fırsat sunmuştur. Gerek kültürel birikimleri gerekse sosyal ağları etnik ekonominin oluşumu için uygun bir zemin hazırlamıştır. Üçüncüsü ise etnik ekonomilerin bu ikisinin etkileşimi sonucunda ortaya çıktığını iddia etmektedir ve son dönem çalışmalarında da daha çok bu düşünce temel alınmaktadır. Waldinger (1986, ss. 19-20) göçmenlerin geldikleri ülkede, özellikle ana vatanlarına gidip gelmek için ilk aşamada seyahat amaçlı ekonomik ilişkiler içerisinde kendilerini bulurlar. Bunu geldikleri ülkeden haber almak amacı ile ülkelerinin gazete ve dergi gibi haber amaçlı yayınlarının getirilmesi izlemektedir. Daha sonra ise bu daha da çeşitlenerek artmaktadır. Aslında bu durumun yaşanmasının temel nedenlerinden ilki, göçmenlerin geldikleri ülkede ihtiyaçlarını karşılayacak temel mekanizmaların az olması ve göçmenlerin mecburen bu alanlarda serbest girişim faaliyetleri ile uğraşmak zorunda kalmalarıdır. Aynı zamanda göçmenlerin bu ihtiyaçlarını gidermek için yeni geldikleri ülkede birtakım faaliyetler olsa da bunun göçmenler tarafından daha iyi bilinmesi, ihtiyaç saptama ve getirilen ürünü satma gibi konularda göçmenler arası dayanışmanın etkisi ile bu alan daha çok göçmenlere kalmaktadır. Bu da aslında hem mecburiyet hem de kültürel etkenlerin birleşmesinin sonucu olarak, göçmenlerin etnik ekonomik faaliyetlerinin şekillenmesinde etkili olmaktadır.

Evan (1989) ise çalışmasında neden bütün göçmen gruplarda değil de bazı etnik gruplarda bunun görüldüğünü incelemiş, daha önceden yapılan araştırmaların teorilerinden yararlanarak oluşturduğu iki hipotez üzerinden araştırmasını yürütmüştür. Bunlardan ilki, sayıca büyük göçmen grupların üyelerinin kendi iş yerlerini açma oranları daha yüksektir. İkincisi ise yetişkinlerinin geldikleri ülkenin dilini bilmeyen yetişkin yüzdesi ne kadar yüksekse, bu göçmen gruplarda kendi iş yerini açmak isteyenlerin oranı o kadar yüksektir. Bunların dışında beşerî sermayeyi (human capital) de göçmenlerin kendi iş yerlerini açmada etkili değişken olarak ele almıştır. Araştırma sonucunda ise hipotezlerini destekler sonuçlara ulaşmıştır.

Logan (2003, s. 348) ise bazı araştırmalarda etnik ekonomi içinde çalışmanın hem işverene, hem de çalışana sunduğu avantajları olduğundan söz etmektedir. Bunlardan işveren için olumlu olan yanlar, çalışan ücretlerinin kısıtlanması ve bir alandaki birikimini kendine güvenle işletmeye dönüştürmesi gibi şekillerde

görölmektedir. Çalışan için avantajları ise yeni bir ölkede olmadan kaynaklı eksikliklerine rağmen (dili yeterince bilmeme, kültürü ve çalışma yaşamına yabancı olma, eğitim eksikliği gibi) iş bulabilme ve para kazanmalarıdır.

Farklı etnik kökenden olan grupların farklı ekonomik ihtiyaçlarını giderme noktasında, ortak kültürel sermayelerini paylaşan girişimcilerin, bunu bir artıya dönüştürerek etnik ekonomilerin yaygınlaşmasını sağlamaları düşüncesi diğer araştırmalarda da ele alınmıştır. Çünkü etnik ekonominin ürünlerini tüketen kitle içinde, göçmenler kendileri de büyük bir tüketici kitlesi oluşturmaktadırlar (Rath, 2002, s. 369). Bu konuda Koosterman, van der Leun ve Rath (1999) etnik ekonomilerin, etnik gruplardan destek aldığıını belirtmek için, etnik işletmelerin genellikle aynı etnik kökenden komşularının yoğun olduğu yerlerde açıldığını belirtmişlerdir. Bunun anlamı etnik ekonomiler açılırken sosyal sermayelerinin olduğu mekanların müşteri potansiyeli açısından uygun olması şeklinde yorumlanabilir.

Bourdieu (1986, ss. 241-242)'nun sosyal sermaye teorisi de etnik ekonominin oluşumu ile ilgili çalışmalarda kullanmıştır (Sanders ve Lee, 1996, ss. 235-236). Bourdieu (1986, ss. 241-243, 1984, s. 114) temelde üç tür sermaye ayırımı yapmaktadır; bunlar ekonomik sermaye (Mal ve paraya dayanmaktadır), kültürel sermaye (Dile, eğitime, bilgiye, kültürel özellikler ve niteliklere dayanmaktadır) ve sosyal sermayedir (İlişkilere, iletişim ağına ve grup üyeliklerine dayanmaktadır). Ekonomik yaşamda özellikle ekonomik sermayenin temele alınmasına rağmen, Bourdieu sermayeyi üç türe ayırarak aslında ekonomik sermaye dışındaki diğer sermaye türlerine dikkat çekmiştir. Ekonomik sermayenin olmadığı ya da çok zor gelişeceği durumlar için, kimi zaman kültürel ve sosyal sermayenin katkısı ile ekonomik sermayenin şekillenebileceği durumların açıklamasında kullanıldığı bu teorisini, göçmenlerin serbest ekonomik faaliyetlerini açıklamak için de kullanmıştır. Örneğin Cezayir'den Fransa'ya gelen göçmenlerin olmayan ekonomik sermayelerinin gelişimini, hem Fransa'daki hem de geldikleri ölkedeki kültürel sermayeleri ve sosyal ilişkileri yani sosyal sermayeleri bağlamında kendi iş yerlerini açarak nasıl geliştirdiklerini anlatmıştır. Bourdieu'nun teorisini kullanan araştırmacıardan Şahin (2009)'ın Almanya'daki döner ve market işletmecisi Türk göçmenlerin etnik markette yer alma süreçleri konusunda yaptığı uygulamalı çalışmada, etnik işletmeler girişimciler açısından ele alınmıştır. Şahin'e göre göçmenlerin beraberlerinde getirdikleri ve aktardıkları kültürel sermayelerinden bir kısmı örneğin yemek kültürü, etnik ekonomide döner ve manav işletmelerinde satışa sunulan ekonomik mala dönüşmüştür. Ayrıca göçmen olmaktan kaynaklı etnik kökenleri ve bu kökenden kişilerle ilişkilerinden oluşan sosyal sermayeleri de gerek müşteri gerek çalışan bulma noktasında etnik ekonominin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Şahin, Türk girişimcilerin işletme açma düşüncesinde ise birikimi yatırıma dönüştürme ve

çocuklarına iş alanı sağlama isteği ve özellikle 1990'lı yıllardan itibaren yaşanan ekonomik sorunlar ve 2000'li yılların başındaki kriz ortamından kaynaklı artan işsizlik ve iş bulma zorluğunun etkili olduğunu saptamıştır.

Etnik ekonominin en gelişmiş olduğu ülke Amerika olmasına rağmen bu ekonomi Avustralya ve Avrupa ülkelerinde de gittikçe gelişmektedir. Özellikle Avrupa ülkelerinden Almanya, aldığı yoğun göçle âdeta bir göçmen ülke olmaya doğru gitmektedir ve etnik ekonominin hızla geliştiği ülkeler arasında yer almaktadır. Özellikle Türk etnik ekonomisinin yoğun olduğu Almanya'da Kraus-Weysser ve Uğurdemir-Brincks (2002)'a göre yatırımcılar son döneme kadar etnik ekonomilere çok ilgi duymamaktadır. Bunun en önemli göstergelerinden biri Almanya'daki toplam reklam harcamalarının 7,5 milyar avro olmasına rağmen bunun sadece 12 milyonu etnik ekonomiye yönelik olmasıdır (Akt. Erdem, 2006, s. 33). Ancak bu durum Almanya'da etnik ekonominin gelişimini engellememektedir. Almanların yeterince ilgileri olmasa da etnik ekonominin hem işletmecisi hem çalışanı hem de tüketicisi olarak göçmenler açısından etnik ekonomiler gittikçe vazgeçilmez bir alan hâline gelmektedir.

Genel olarak baktığımızda daha önceki çalışmalarda etnik ekonominin nasıl şekillendiği ve girişimcilerin bu kararı almalarında nelerin etkili olduğu incelenmiş olmasına rağmen, etnik ekonomide çalışan göçmenlerin neden bu alanda çalıştıkları ve bunların çalışma koşullarına ilişkin çok fazla bir inceleme yoktur. Özellikle de ulus ötesi evliliklerle gelenler için uygun bir sektör olarak görülen etnik ekonominin çalışanlar açısından incelenmesi hem etnik ekonominin gerçeklikleri hem de entegrasyon konusunda örtük kalan bazı hususların daha netleşmesini sağlayacaktır. Bu amaçla bu çalışmada Türkiye'den ulus ötesi evlilikle Almanya'ya gelen ve etnik marketlerde çalışan göçmenlerin durumu incelenmektedir.

Türkiye'den evlenerek gelen ve etnik marketlerde çalışan göçmenlerin durumları için Bourdieu'nun sosyal sermaye tezi oldukça açıklayıcı görünmektedir. Bir başka ifadeyle bu çalışmada sosyal sermayenin kullanımının bir örneği olarak ulus ötesi evlilikler yoluyla göç etmiş ve etnik marketlerde çalışan Türk göçmenlerin, bu sektörde çalışmalarının nedenleri, çalışma yaşamlarından memnuniyet durumları ve Alman toplumuna entegrasyonları ele alınmaktadır.

3. Yöntem

Nitel araştırma metodolojisinin kullanıldığı çalışmada görüşme tekniği ile 25 katılımcı ile görüşülmüştür.

3.1. Katılımcılar

Almanya'nın Frankfurt kentinde gerçekleştirilen çalışmada, Türkiye'den ulus ötesi evlilik yaparak Almanya'ya gelmiş ve etnik ekonomide çalışan Türk göçmenler, araştırma evrenini oluşturmaktadır. Bu evrenden katılımcılar, amaçlı örnekleme tekniği ile seçilmiş, kent merkezinde bulunan ve görüşmeyi kabul eden, beş ile yirmi arasında işçisi olan, cinsiyet, Almanya'ya gelinen süre ve eğitim değişkenleri temelinde (7 market ve 10 döner işletmesinde çalışan) toplam 25 Türk göçmenden oluşmaktadır. Katılımcıların özellikleri ise şu şekildedir.

Katılımcıların 9'u kadın, 16'sı erkektir. Bunlardan kadın katılımcıların 5'i evli 4'ü boşanmıştır. Erkek katılımcıların ise 13'ü evli 3'ü boşanmıştır. Yaş dağılımları ise kadın katılımcılarda 23-45, erkek katılımcılarda 22-50 arasındadır. Gelir düzeyleri %80 oranında 1700 avro ve altındadır. Kalan %20'sinin ise gelir düzeyi 2000-5000 avro arasındadır. %20'lik bu kesim aslında etnik ekonomide sadece çalışan değildir, çalıştıkları işletme aile üyelerinden birine aittir. Katılımcıların eğitim düzeyleri ise şu şekildedir:

Tablo 1. Etnik Ekonomide Çalışan Katılımcı Türk Göçmenlerin Eğitim Düzeyleri

Eğitim Düzeyi	Frekans	Yüzde
İlkokul	6	24,0
Ortaokul	3	12,0
Meslek Yüksek Okulu	5	20,0
Lise	8	32,0
Üniversite	3	12,0
Toplam	25	100,0

Tablo 1'de görüldüğü üzere katılımcılardan 8'i lise, 6'sı ilkokul, 5'i meslek okulu, 3'er kişi de ortaokul ve üniversite mezunudur. Özellikle yüksek okul mezunu ve üniversite mezunlarının da döner ve market işletmelerinde çalışmaları dikkat çekmektedir.

Katılımcıların Almanya'da yaşama süreleri incelendiğinde ise 5 yıldan az süredir Almanya'da yaşayanların oranı toplam katılımcıların %40'ını oluşturmaktadır. Diğer katılımcılar ise 5 yıldan fazla süredir Almanya'da yaşamaktadır.

Tablo 2. Katılımcı Türk Göçmenlerin Almanya’da Buldukları Toplam Süre

Almanya’da Bulunulan Süre	Frekans	Yüzde
5 yıldan az	10	40
5-10 yıl arası	5	20
10-15 yıl arası	5	20
15 yıldan fazla	5	20

Katılımcıların Almanca düzeyleri daha çok orta düzeydedir (%60), bunu kötü olanlar (%28) izlemekte ve Almancası iyi olanlar (%12) ise oldukça düşüktür. Bunun Almanya’da kalınan süre ile çapraz tablosuna bakıldığında ise dil düzeyinin Almanya’da kalınan süre arttıkça orta ve iyiye doğru geliştiği görülmektedir.

Tablo 3. Almanya’da Kalınan Süre ile Almanca Seviyesi Çapraz Tablosu

Almanya’da Kalınan Süre	Almanca Seviyesi			
	Kötü	Orta	İyi	Toplam
5 yıldan az	7	3	0	9
5-10	0	5	0	5
10-15	0	5	0	5
15 yıldan fazla	0	2	3	5
Toplam	7	15	3	24

3.2. Veri Toplama ve Analiz Teknikleri

Çalışmada yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak veri toplanmıştır. Görüşme formundaki sorular demografik sorular, Almanya’ya geliş, etnik ekonomide çalışma nedenleri, bu sektörde çalışmadan memnuniyet durumları ve sorunları olmak üzere toplam beş ana başlık altında toplanmıştır.

Görüşme ile elde edilen veriler, çözülerek word belgesine aktarılmış ve sonra Nvivo8 programında tahlil edilmiştir. Görüşmelerden elde edilen verilerin tahlilinin Nvivo8 programında yapılmasının nedeni ise nitel veri analizinde güvenilirliği artırıcı yönde katkısının olmasıdır. Nvivo8 programında, görüşme formunda yer alan her bir soru temel bir kategori olarak düşünülmüş ve bu sorulara ilişkin ifadeler satır satır (line-by-line) tahlil edilerek kategorilere yerleştirilmiştir. Bu sorularda yer alan verilerden de benzer ifadeler ya da sözcükler ise alt kategoriler olarak kodlanıp katılımcıların özgün ifadeleri ve

yorumları korunmuştur. Böylece de nitel yöntemin özgün ve yaratıcı etkisine ulaşılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Problemleri

Araştırmanın üç temel problemi vardır. Bunlar:

1. Ulus ötesi evlilik yaparak Almanya'ya gelen ve etnik ekonomide çalışan Türk göçmenler neden bu sektörde çalışmayı tercih etmişlerdir?
2. Etnik ekonomide yer almanın onlara sunduğu avantaj ve dezavantajlar nelerdir?
3. Ulus ötesi evlilik yaparak Almanya'ya gelen ve etnik ekonomide çalışan Türk göçmenlerin yaşadıkları sorunlar nelerdir?

4. Araştırma Bulguları

Araştırma bulguları ulus ötesi evlilik yaparak Almanya'ya gelen ve etnik ekonomide çalışan Türk göçmenlerin bu sektörde çalışmayı tercih etme nedenleri, etnik ekonomide çalışmanın avantajları ve dezavantajları olmak üzere üç başlık altında ele alınmaktadır.

4.1. Ulus Ötesi Evlilikle Almanya'ya Gelen Türk Göçmenlerin Etnik Ekonomide Çalışma Nedenleri

Yapılan görüşmelerde, ulus ötesi evlilik yoluyla Almanya'ya gelen katılımcıların etnik ekonomide çalışma nedenlerinin iki grupta toplandığı görülmüştür: Dil eksikliği ve tanıdık aracılığı ile kolay iş bulabilmek.

Dil Sorunu

Almanya'ya ulus ötesi evlilikler yoluyla gelen Türk göçmenlerden özellikle erkek katılımcılar kendilerini en kısa sürede çalışmak zorunda hissettiklerini ve bu nedenle de dil sorunları olmasına rağmen kendilerine iş sunabilecek bir sektör olarak etnik ekonomide çalışmayı hem tercih ettiklerini hem de bu sektörde çalışmaya âdeta mecbur kaldıklarını belirtmişlerdir. 7 yıl önce Almanya'ya uzaktan akrabalarının kızı ile evlenerek gelen 30 yaşındaki İ.S. ise Almanca bilmemenin zorluklarını şu sözlerle ifade etmiştir:

Ben geleli bayağı oldu, ama Almancam hâlâ kötü. Dil olmadan bir şey olmuyor. Temizlik firmasına girdim işçi olarak, bir hafta sonra işten çıkardılar. Orayı temizle diyor anlamıyorsun; temizlediğin saat, gün bilgisini yaz, imzala diyor; anlamıyorsun. Temizleyip çıkıyorsun, sana yaz dediğini bilmediğin için bir şey yazmadan çıkınca da işi yapmamış gibi oluyorsun. Çok zorlandım, zaten bir hafta dolmadan da kovdular. Yine mecburen Türklerin iş yerlerinde iş aradım, şimdi bu döner restoranında çalışıyorum. Burada diğer çalışanlar da benim gibi. Sadece patronla onun eşi ve oğlu uzun zamandır buradalar, dilleri iyi. Onun dışında 10 kişiyiz, hiçbirimizin de düzgün Almancası yok, işte dili biraz

daha iyi olanlar garson, diğerleri de mutfakta ya da temizlikte çalışıyoruz. Başka çaremiz de yok, eve ancak böyle ekmeğin parası götürebiliyoruz.

Almanya'ya ilk göç eden Türkler gibi dil bilmeden Almanya'da iş bulmanın artık neredeyse imkânsız olduğunu söyleyen, Almanya'ya 17 yıl önce evlenerek gelen 41 yaşındaki yüksekokul mezunu erkek katılımcı H.Ç. ise düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir:

Benim kaynanam, kayınpederim 40 yıl önce gelmişler Almanya'ya. Önce kayınpeder gelmiş, sonra kaynanamı, çocukları yanına aldırmiş. Elllerinde bir bavulla köyden çıkıp gelmişler. Ne dil var, ne eğitim var, ne de para. Hemen kömür madeninde çalışmaya başlamış kayınpederim, kaynanam da fabrikada temizlik işlerinde. Çocukları okula göndermişler. Eşim yüksekokul mezunu, hemşire. Kardeşleri de tekniker fabrikada. Şimdi kayınpederle, kaynanam emekliler. Ben geldiğimde de hemen iş bulur dediler. Ama hiçbir şey onların zamanı gibi değil, şimdi okul mezunu gençler işsiz. Ben de Türkiye'de yüksekokul mezunuyum. Buraya geldim dil yok, kendi işimi yapamadım. Mecbur kayınpederin açtığı dönerciye çalışıyorum. Zaman içinde biraz Almanca öğrendik ama kendi kendimize ne kadar olursa.

Almanya'ya 12 yıl önce gelen ilkökul mezunu 35 yaşındaki kadın katılımcı E.K. Almanca bilmeden de Almanya'da yaşayabildiğini ve çocuklarını okuttuğunu belirtmiştir:

Ben Almanya'ya gelirken çalışmayı hiç düşünmedim. "Evimde oturur çocuklarımı büyütürüm." dedim. Kaynanam da "Elini sıcak sudan soğuk suya sürmeyeceksin." diye aldı beni. Ama kocamla anlaşamadık, çok sorunlar oldu, boşandık. Ben şimdi çocuklarımı kendim büyütüyorum, okutuyorum. İş aradım hem de çok. Ama bulamadım, kim Almanca bilmeyen bir kadına iş verir. En sonunda komşumuz acıdı, çoluk çocuk ortadalar diye, tanıdıklarının marketi varmış, onlara söylemiş. Adam "Hemen gelsin başlasın." demiş. Çok büyük bir market, çok çalışmanı var çoğu da Türk. Hemen başladım işe, devlet de yardım veriyor, çocuklarımı okutuyorum, kimseye muhtaç değilim. Burada çalışalı 5 yıl oldu. Zorlukları da var ama ne yapalım, en azından iş bulduk.

Görüldüğü üzere evlenerek gelen Türk göçmenler Almanca bilmemeleri ya da Almancalarının çok iyi olmaması nedeniyle etnik ekonomide çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Ama burada iş buldukları için de kendilerini şanslı görmektedirler.

Kolay İş Bulma İmkânı Sağlaması

Almanya'ya ulus ötesi evlilikler yoluyla gelen Türk göçmenler diğer alanlarla kıyaslandığında etnik ekonomide iş bulmanın daha kolay olduğunu belirtmişlerdir. Bunda daha çok ya akraba ya da tanıdıkların etkisi olduğunu

belirten, 3 yıl önce Almanya'ya evlenerek gelen, 25 yaşındaki erkek katılımcı A.E. bu konuda şunları söylemiştir:

Ben 3 yıl önce teyzemin kızı ile evlenip buraya geldim. Gelmeden önce herkes bana çok şanslı olduğumu, hayatımın kurtulacağını söyledi. Annem de babam da çok istediler evlenmemi. Ama biz birbirimize âşık olduk, ben buraya çıkar için gelmedim. Gelince de çok sevdiğim eşimin gözünde küçük düşmek istemedim. Erkek adam çalışır, eve ekmek getirir, oturmaz evde. Bize uymaz kadın çalışsın erkek yesin. Hemen iş bulmak istedim, dil yok, ne yapılır dilsiz? Burada kayınpederimin hep alışveriş yaptığı Türk marketi var. Onun sahibi ile konuştu ve orada hemen işe başladım. Şimdi de onların başka şubelerinde çalışıyorum. Almanca bilmeden iş bulmak çok zor. Almanca bilenler bile işsiz, şükür yine iş bulduk da çalışıyoruz.

Almanya'da iş bulmak ne kadar zorsa, etnik ekonomide iş bulmanın o kadar kolay olduğunu belirten katılımcılardan Almanya'ya 5 yıl önce gelen 29 yaşındaki erkek katılımcı Z.Ü. bu konuda şunları söylemiştir:

Almanya'da diğer işlere çok başvuran var. Bizim biraderin oğlu meslek okulu bitirdi, Almancası da çok iyi, iş arıyor kaç aydır. Çağırıyorlar görüşmeye, hep boş çıkıyor. Hâlâ işsiz çocuk. Ama Türklerin iş yerlerinde iş bulmak daha kolay, burada tanıdıkla gidip hemen işe başlıyorsun, üstelik Almanca bilmeden.

Burada özellikle kriz sonrasında işsizliğin daha da arttığı Almanya'da sadece dil bilmeyen Türk göçmenler için değil, dil bilen göçmenler için de etnik ekonominin daha kolay iş bulunabilen bir alan hâline geldiği görülmektedir.

4.2. Etnik Ekonominin Çalışanlarına Sağladığı Avantajlar

Etnik ekonomide çalışma, Türkiye'den evlenerek Almanya'ya gelen göçmenlere kimi zaman avantajlar sağlamaktadır. Göçmenlere göre bu avantajlar arasında onlara iş imkânı sağlaması ve aile içerisinde eve para getirdikleri için de saygınlık sağlaması ile eve kapanıp kalmaktan kurtararak insan görmelerini sağlaması ve bu iş yerinde kendilerini rahat hissetmeleri gibi unsurlar yer almaktadır.

Çalışma Yaşamı ile Aile İçinde Yeniden Saygınlık Kazanma

Katılımcılarla yapılan görüşmelerden elde edilen sonuçlara göre, etnik ekonomide çalışmanın onlara sunduğu önemli avantajlardan bir tanesi, onlara iş imkânı sağlaması ve böylece para kazanıp aile içerisinde saygınlıklarını yeniden kazanmalarındır. Bu konuda üniversite mezunu, 3 yıl önce Almanya'ya evlenerek gelen 27 yaşındaki erkek katılımcı A.F. şunları söylemiştir:

Ben buraya 3 yıl önce evlenerek geldim. Eşim çok anlayışlı ve birbirimizi severek evlendik. Ben de o da eğitilmiş insanlarız. O memur olarak çalışıyor. Ben de işletme mezunuyum ve Türkiye'de iyi bir alan. Ama

burada Almancam olmadığı için kendi mesleğimi yapamıyorum. Bunu gelmeden önce de düşündüm ama nasılsa kısa sürede dil öğrenir iş bulurum dedim, olmadı. Aylarca evde işsiz oturmak bana dokundu. Eşimin ailesi söylenmeye başladı, evde bana karşı saygı kalmadı, “Karı gibi evde oturup ekme bekliyor”, “Bari karın gelmeden yemeğini yap” gibi şakayla karışık laf vurmalar arttı. Dayanamadım, eşime çalışacağım dedim ve burada dönerci restoranında başladım işe. Şimdi evde kimse bana böyle bir şey söyleyemiyor, daha mutluyum. Saygı duyuyorlar artık. “Üniversite mezunu ne yapsın iş bulamadı damat ama o, ekmeğini taştan çıkarır” diyorlar. Artık kafam daha rahat, evde kendi evim diyerek ayaklarımı uzatıp televizyon izleyebiliyorum.

Özellikle erkek katılımcılar çalışmadıkları zaman gerek aile içi gerekse aile dışında, çalışmadıkları için dalga geçildiğini, tacize uğradıklarını ve aşağılandıklarını belirtmişlerdir. Bu durum kadın katılımcılarda ise daha çok para kazanarak ekonomik harcamalarda ya da bu konularda söz sahibi olmada daha bağımsız olmayı sağladığı şeklindedir. 10 yıl önce evlenerek Almanya’ya gelen lise mezunu 30 yaşındaki E.S. çalışmaya başladıktan sonra hayatında nelerin değiştiğini şu sözlerle ifade etmiştir:

Türk marketinde çalışmadan önce evdeydim. Eşim izin vermedi çalışmama. Akrabaların dükkânı diye izin verdi buraya. Çalışmaya başladıktan sonra elim para gördü. Buradakilerin Türkiye’ye gelince “Bir elimiz yağda diğeri balda!” diye anlattıklarına bakmayın. Ben annemlerin yanındayken daha rahattım, istediğimi giyer, istediğimi yedim. Burada eşim 1500 avro alıyor. Bununla kira mı vereceksin, çocukların masrafı mı, boğaza mı yetireceksin? İşe başlayınca durumumuz düzeldi, istediğimi alıyorum. Çocuklarımın gözü bir şeyde kalmıyor. Kaynanam da bana daha iyi davranmaya başladı. “Bizim gelin” diyor, eskiden “Şu!” derdi. Eşim de bana daha saygı duymaya başladı, bir karar vermeden bana da soruyor. Misafir çağırmadan “Hanıma da sorayım diyor” müsait miyim, çalışan kadın olunca farklı tabi. Markette çalışmaya başlayalı, sanki ben başka birisi oldum gibi davranıyorlar bana. Çok iyi oldu, çok.

Etnik Ekonomide Kendisini Rahat Hissetme

Yeni bir ülkeye yerleşen katılımcılar, özellikle de dillerini bilmedikleri bir toplumda, kendi dilini bilenlerle birlikte olmanın kendilerini ülkelerinde gibi hissettirdiğini belirtmişlerdir. Bu, çalışma yaşamında da geçerlidir. Etnik ekonomide çalışan katılımcılar, kullanılan dil, gelenekler ve görenekler gibi konularda kendilerini rahat hissettiklerini ve gerilmediklerini ifade etmişlerdir. Sabahları uyanıp işe gitmek, bildikleri bir ortamda çalışacakları için korku ya da strese neden olmamaktadır. Bu konuda 12 yıl önce evlenerek Almanya’ya gelen 35 yaşındaki ilkokul mezunu kadın katılımcı G.B. şunları söylemiştir:

Sabahları zevkle gidiyorum işe. Müşterilerin çoğu Türk, kimisi memleketlimiz, kimisi komşumuz. Kimisini de markete gide gele burada

tanıdım. Biz bizyiz. Huyunu suyunu bildiğin insanlar. Patron kızsda da biliyorum iyi niyetli. Zaten patron benim kaynım. İçinde kötülük yok. Müşteri sorun çıkarsa gönlünü alıyorum. Nasıl davranmam gerektiğini biliyorum. Geçen gün Emine teyzenin aldığı karpuz bozuk çıkmış, geldi kavga etti. Bağırıldı, çağırıldı. Seslenmedim, sonra “Gel Emine teyze, sana çay söyleyeyim, haklısın, hem yorulmuşsun buraya kadar” dedim. Sakinleşti. Ama gel de bunu Almanların olduğu yerde yap. Anlamam ben onlardan, ne diyeceğimi bilemem. Burada kendimi rahat hissediyorum. Her şey bir yana evde kapalı kalmaktan kurtuldum, insan yüzü görüyorum.

Kendisini rahat hissettiğini söyleyen 4 yıl önce Almanya'ya gelen erkek katılımcı 25 yaşındaki lise mezunu A.O. ise duygularını şu sözlerle ifade etmiştir:

Ben geleli çok olmadı. Buralara ilk geldiğimde gezdim, dolaşım. Çok güzel buralar ama insanları çok zor. Dilim de iyi değil zaten. Çekiniyorum Almanlardan. Burada rahatım, gelenlerin çoğu Türk ya da göçmen; Arap, Faslı falan. Onlarla da anlaşmak zor değil, birbirimizi anlıyoruz. Ama Almanlar kusur arıyorlar. Zaten bizi sevmiyorlar, özellikle sonradan gelenleri hiç istemiyorlar. Daha önce kısa süre taksi şoförlüğü yaptım. Ben ne dediğini çok anlamadım, bir daha sordum. Hemen bana “Niye geldin buraya? Bak daha ne dediğimi anlamıyorsun!” gibi sözler söyledi. Çok çalışamadım takside, bıraktım. Burası daha iyi, kendimi burada iyi hissediyorum.

4.3. Etnik Ekonomide Çalışmanın Dezavantajları

Etnik ekonomide çalışmak, Türkiye'den evlenerek Almanya'ya gelen göçmenlere bazı dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Göçmenlere göre bu dezavantajlar, dil öğrenmelerini zorlaştırması, kimi zaman kaçak işçi konumunda çalıştırılma ile uzun saatler ve düşük ücretle çalıştırılmadır. 4 yıl önce evlenerek Almanya'ya gelen 26 yaşındaki lise mezunu erkek katılımcı B.K., dil kursuna gidememe nedenlerini şu sözlerle ifade etmiştir:

Buraya ilk geldiğimde dil kursuna gittim, fena da değildi, başlangıç düzeyinde öğrendim ama sonra para kazanmam gerekti, evin erkeğisin, kursa gidip oturamıyorsun öyle. Önce yarım gün iş aradım, bulamadım. Kimse öyle eleman çalıştırmıyor, aslında var da Almanca bilenlere var. Dil bilmeyene anca Türklerin iş yerlerinde iş var, onlar da yarım gün çalıştırmıyorlar. İşlerine gelmiyor. Neyse işte, işe başladım, markette et reyonunda çalışmaya ve o günden sonra bir daha kursa mursa gidemedik. Almancam da fena değil, o kursun etkisi ile derdimi anlatabiliyorum ama çok yetersiz. Almanların iş yerlerinde çalışacak kadar dilim olsa, bu koşullarda burada çalışmazdım. Çok çalışıyoruz, az alıyoruz. Yine de haklarını ödeyemem. Sonuçta bir işim var.

11 yıl önce Almanya'ya evlenerek gelen ilkokul mezunu erkek katılımcı C.T. neredeyse hiç boş zamanı olmadığını ama buna rağmen çok düşük ücret aldığını şu sözlerle ifade etmiştir:

Yaklaşık 6 yıldır aynı yerde çalışıyorum. Günde en az 10 saat çalışıyorum. Haftada bir gün iznim var. Onu da bazen kullanamıyorum. Döner dükkânı sabahtan açılıyor, geç saatlere kadar açık. Çok yoruluyorum, en büyük sıkıntım çok az boş zamanımın olması. Ailemle, arkadaşlarla birlikte geçirecek çok fazla vaktim olmuyor. Verdikleri para da para değil aslında ama hâlâ dili çok iyi bilmiyorum. Orta düzey dille Almanların yerinde çalışmak zor, dil çok iyi olmayınca burada başladık işe, burada çalışmakla da dili hiç geliştiremedik. Tarzanca işte. Kursa gidemiyoruz, izin de yok, vakit de yok. Başka yerde de çalışmam, mecburum buraya. İşimiz var en azından, buna şükrediyorum.

21 yıl önce evlenerek Almanya'ya gelen 40 yaşındaki ilkokul mezunu kadın katılımcı S.H. markette kasiyer olarak çalıştığını ve emeğinin karşılığını alamadığını şu sözlerle belirtmiştir:

İlk geldiğimde kursa gönderdiler, sonra hamile kaldım, çocuk oldu, derken gidemedim. Öylece kaldı kurs, çocuklar okul çağına gelince de para yetişmedi ben de çalışmaya başladım. Ben uzun zamandır markette kasiyer olarak çalışıyorum, belki de 10 yıldan fazla olmuştur. Akrabamızın yeri, benim oğlan da burada çalışıyor. Çok çalışıyoruz, eğlence de burada, iş de burada, bayram da burada, seyran da burada. Sabahtan akşama kadar buradayız. Allahtan pazar günleri her yer kapalı da biz de mecbur kapatıyoruz. İşte kazandığımla ev geçindirdik, çocuklardan biri okudu, diğeri burada yanımda çalışıyor. Keşke daha iyi bir işim olsa da daha düzgün para kazansam. Bu saatten sonra ne iş yaparım onu da bilmiyorum ya, hayal işte. Almanca çok iyi olsa, fabrikada çalışırdım, buradan daha rahat olurdu. Buradaki daha çok karın tokluğuna oluyor. Gerçi son zamanlarda fabrikada çalışanları da işten çıkarıyorlar, hâlimize de şükretmek lazım.

Görüldüğü üzere Almanya'ya evlenerek gelen Türk göçmenlerin etnik ekonomide çalışmaları onlar için dil öğrenmeyi geciktirme ya da engelleme ve düşük ücretle uzun süre çalıştırılma gibi sorunları da beraberinde getirmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Batı Avrupa'ya kitlesel işçi göçünün, talep kalmaması nedeniyle durmasının ardından aile birleşimi ile ve iltica ile göç devam etmiştir. 1960'lı yıllardan itibaren göç veren ülkelerden olan Türkiye'den de Avrupa'ya göç hâlen devam etmektedir. Özellikle Batı Avrupa ülkelerinden en yoğun Almanya'da yaşayan Türk göçmenlerin, son 20 yıldır Türkiye'den evlenerek göçü devam ettirmeleri durumu 2007 yılından sonra kısmen azalmıştır. Bunun en önemli nedeni ise Almanya'daki yeni göçmen yasasıdır. Buna göre evlilik yoluyla Almanya'ya gelecek kişinin belirli düzeyde Almanca bilmesi ve dil sınavının da olduğu

vatandaşlık sınavını geçmesi gerekmektedir. Bu sınavı kazanamama durumu ve bunun da diğer Türk göçmenlerde bir nevi endişe yaratması nedeniyle son yıllarda Almanya'ya evlilik yoluyla giden göçmen sayısında azalmalar olmuştur. Bu ise Türk göçmenler arasında önemli bir hakkın geri alınması olarak yorumlanmaktadır (Şahin, 2010).

Bu yasadan önce Almanya'ya evlendikten hemen sonra -bir engelle karşılaşmadan- giden ve etnik ekonomide çalışan Türk göçmenlerin durumlarının ele alındığı bu çalışmada temel amaç Türk göçmenlerin etnik ekonomide çalışma nedenlerinin, etnik ekonominin onlara sağladığı avantajların ve dezavantajların incelemesidir.

25 katılımcı ile yapılan görüşmelerden elde edilen sonuçlara göre ulus ötesi evlilik ile Almanya'ya göç eden Türklerin etnik markette çalışmayı tercih etmelerinde en önemli neden dil sorunu ve bu sektörde rahat iş bulabilmedir. Almancası olmayan -ya da yeterli düzeyde olmayan- Türk göçmenler, başka sektörlerde iş bulmalarının neredeyse olanaksız olmasından dolayı etnik ekonomide çalışmayı tercih etmişlerdir. Bu noktada kültürel sermaye unsuru olan dil konusunda dezavantajlı olan evlilik yoluyla Almanya'ya giden Türk göçmenlerin, bu dezavantajı sosyal sermayeleri ile kırarak etnik ekonomide çalışmaları Bourdieu (1986)'nın sosyal sermaye açıklamaları ile benzerlik göstermektedir. Bu sonuçlar ayrıca Logan'ın (2003) etnik ekonomi içinde çalışan göçmenlerin dili yeterince bilmeme, kültürüne ve çalışma yaşamına yabancı olma gibi eksikliklerine rağmen iş sahibi olabilmelerine olanak sağlaması yönündeki bulgularla örtüşmektedir.

Araştırmadan elde edilen bir başka sonuca göre Koosterman, van der Leun ve Rath (1999)'ın etnik ekonomilerin genellikle aynı etnik kökenden komşularının yoğun olduğu yerlerde açıldığı düşüncesine benzer olarak, Türk göçmenlerin etnik ekonomide çalışmaları ile Türklerle ve tanıdığı kişilerle iletişim kurdukları ve işlerinde bu insanlar ile muhatap oldukları için de kendilerini iş yerinde rahat hissettikleri görülmüştür. Etnik ekonominin sağladığı bu avantaj aslında evden çıkmasına çok da izin verilmeyen, eve gelip gidenler dışında hiçbir sosyal çevresi olmayan Türkiye'den evlenerek Almanya'ya gelen ev kadınları için, etnik ekonomide yani yabancı olmayan bir iş yerinde çalışmaya izin verilmesi ile kadınlara sosyalleşmek ve dışarı çıkmak için de bir fırsat verilmiş ve kadınlar âdeti eve hapsolmaktan kurtulmuşlardır.

Etnik ekonomide çalışmanın Türk göçmenlere sağladığı bir başka önemli avantaj ise iş bulup çalıştıkları için evde kaybettikleri saygıyı yeniden kazanmalarıdır. Bilgiler, özellikle erkek göçmenlerin, evlenip Almanya'ya geldikten birkaç ay sonra eşi ve ailesi tarafından sürekli işe gitmedikleri daha doğrusu işsiz oldukları için taciz edildiği, küçük görüldüğü ama etnik ekonomide işe başladıktan sonra da ev içinde yeniden saygınlıklarını

kazandıkları yönündedir. Hatta bu kimi zaman ev dışına kadar yayılmakta ve kahvehane sohbetlerinde etnik ekonomide çalışan Türk göçmenler kendilerini daha rahat ve güçlü hissetmektedirler.

Türk göçmenlerin yaşadıkları önemli sorunlardan biri aynı zamanda etnik ekonominin dezavantajı olarak ortaya çıkan dil sorununun çözümsüz kalmasıdır. Dil sorununun aslında hem ulus ötesi evlilik yoluyla göç eden Türklerin etnik ekonomide çalışma nedenlerinden biri olduğu, hem de onların bu durumunu yani dil bilmeme durumunu daha da kalıcılaştıran bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Göçmenlerin kısa sürede dil öğrenemedikleri ya da göç ettikten hemen sonra kendilerinden para kazanması beklenildiği için dil kursuna gidememesi ve böylece dil bilmediği için işe başladığı etnik ekonomide, dilini geliştiremediği için çalışmaya da zorunlu kalması ile sonuçlanmaktadır. Bir başka ifadeyle, etnik ekonomide çalışma Almanca öğrenmelerini engellemekte ya da geciktirmektedir. Bu da Alman toplumu ile bütünleşmeleri önünde bir engel oluşturmaktadır. Dili öğrenemeyen göçmenlerin bu durumları da onları Almanya’da belirli bir alanda yaşamaya, belirli bir çevrede iletişim kurmaya ve belli yerlerde iş bulmaya zorlamaktadır.

Bunun yanı sıra etnik ekonomide bir sorun olarak bilinen ödenen ücretin adil olmaması ve çalışma saatlerinin yasal zorunluluğu ihlal etmesi (Kloosterman ve Rath, <http://www.janrath.com/downloads/@rath%20NUTEK.pdf>: p. 28; Ramsden, 2008, s. 212) ve çalışanların âdeta özel yaşam için zaman bulamamaları ve kendilerini geliştirebilecek etkinliklere, kurslara katılmalarını engellemesi Türk göçmenlerin yaşadıkları önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Bu sorunların çözümü noktasında yapılacak şey ise çalışma saatlerinin dil kursuna göre düzenlenmesi, esnek çalışma saati ile zorunlu çalışma süresinin doldurulması ve bunun üzerine çıkılmayarak gerek yasaları ihlal etmemeleri, gerekse Türk göçmenlere kendilerini geliştirmeleri ve özel yaşamlarına daha fazla vakit ayırmaları sağlanabilir.

Genel olarak baktığımızda Türkiye’den ulus ötesi evlilik yoluyla Almanya’ya giden göçmenler için dil bilmedikleri ve topluma entegre olmadıkları için bir çıkış noktası olarak işlev gören etnik ekonominin, diğer yandan uzun çalışma saatleri ve düşük ücret nedeni ile aynı zamanda göçmenlerin dil bilmeme ve düşük entegrasyon düzeyleri gibi dezavantajlarının yeniden üretilmesine de neden olmaktadır. Bu noktada bu sektörde çalışmaktan yine de memnun olan göçmenlerin sorunlarına çözüm, çalışma saatlerinin ve ücretlendirmenin yasal düzeyde tutulması ve gerektiğinde bunun denetleme yoluyla uygulamaya konulması gibi görünmektedir.

Kaynakça

- Abadan Unat, N. (2002, 2006). *Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*. 2. Bs. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aldrich, H. and Waldinger, R. (1990). Ethnicity and Entrepreneurship. *Annual Review Sociology*, vol.16: 111-135.
- Beck-Gernsheim, E. (2007). Transnational Lives, Transnational Marriages: A Review of the Evidence From Migrant Communities in Europe. *Global Networks*, 7, 3:271-288.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. (In.) (John G. Richardson, Ed.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. (pp.241-258), New York: Greenwood Press.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction*. Cambridge: Polity Press.
- Çelikaksoy, A. Nieslsen, H. S. and Verner, M. (2006). Marriage Migration: Just Another Case of Positive Assortative Matching? *Rev. Econ Household*, 4: 253-275.
- Erdem, K. (2006). *Ethnic Marketing for Turks in Germany-Inluences on the Attitude Towards Ethnic Marketing*. Druck und Bindung: Books on Demand GmbH, Norderstedt Germany.
- Evans, M.D.R. (1989). Immigrant Entrepreneurship: Effects of Ethnic Market Size and Isolated Labor Pool. *American Sociological Review*, vol.54. no.6:950-962.
- Gonzalez-Ferrer, A. (2006). Who Do Immigrants Marry? Partner Choice Among Single Immigrants In Germany. *European Sociological Review*, vol.22. no.2:171-185.
- Koosterman, R. Van der Leun, J. and Rath, J. (1999). Mixed Embeddednes: (In) Formal Economic Activities and Immigrant Businesses in the Netherlands, *International Journal of Urban and Regional Research*, 23 (2): 253-267
- Kloosterman, R. & Rath J. 'Working on the Fringes. Immigrant Businesses, Economic Integration and Informal Practices', in *Marginaliseringeller Integration. Invandradesfoeretagande I svenskretorikochpraktik*. Stockholm, pp. 177-188. (<http://www.janrath.com/downloads/@rath%20NUTEK.pdf>)
- Logan, J. R. (2003). Enclaves and Entrepreneurs: Assessing the Payoff for Immigrants and Minorities. *International Migration Review*, 37(2): 344-388.
- Lievens, J. (1999). Family-Forming Migration from Turkey and Morocco to Belgium: The Demand for Marriage Partners from the Countries of Origin. *International Migration Review*, Vol.33, No: 3: 717-744.
- Liversage, A. (2009). Life Below a Language Treshold?: Stories of Turkish Marriage Migrant Women in Denmark. *European Journal of Women's Studies*. 16(3): 229-247
- Nauck, B. (2007). Immigrant Families in Germany: Family Change Between Situational Adaptation, Acculturation, Segregation and Remigration. *Zeitschrift für Familienforschung*, 19: 34-54.
- Ramsen, P. (2008). Out of the Ashes: Supporting Specialist Projects for Minority Ethnic Entrepreneurs – The Experience of the UK Phoenix Fund Programme.

- Migrações Journal (Journal OF THE Portuguese Immigration Observatory)*, Special Issue Immigrant Entrepreneurship, C. Reis Oliveira, J Rath (Eds.), 207-229.
- Rath, J. (2002). A Quintessential Immigrant Niche? The Non-case of Immigrants in the Dutch Construction Industry. *Entrepreneurship & Regional Development*, 14: 355-372.
- Sanders, j. M. and Nee, V. (1996). Immigrant Self Employment: The Family as Social Capital and the Value of Human Capital. *American Sociological Review*, vol. 65, no.2, 231-249
- Şahin, B. (2009). İşçilikten İşverenliğe Zorlu / Zorunlu Yolculuk: Almanya'daki Döner ve Market İşletmecisi Türk Göçmenler. *Yurtdışındaki Türkler: 50.Yılında Göç ve Uyum*, (M. Erdoğan, Ed.), Ankara: Orion, 589-596.
- Şahin, B. (2010). *Almanya'daki Türkler*. Ankara: Phoenix yay.
- Şen, F. (2007). *Euro-Türkler Avrupa'da Türk Varlığı ve Geleceği*. İstanbul: Günizi Yayınları.
- Timmerman, C. (2006). Gender Dynamics in the Context of Turkish Marriage Migration: The Case of Belgium. *Turkish Studies*, vol.7, no.1:125-143.
- Timmerman, C. Lodewyckx, I. Wets, J. (2009). Marriage at the Intersection between Tradition and Globalization Turkish Marriage Migration between Emirdag and Belgium from 1989 to Present. *History of the Family*, 14:232-244.
- Waldinger, R. (1986). *Through the Eye of the Needle: Immigrants and Enterprise in New York's Garment Trades*. New York: New York University Pres.
- Waldinger, R. (1989). Structural Opportunity or Ethnic Advantage? Immigrant Business Development in New York. *International Migration Review*, vol.23, no:1:48-72.
- Waldinger, R. Aldrich, H. and Ward, R. (1990). Opportunities, Group Characteristics and Strategies, (in) *Ethnic Entrepreneurs*. (Waldinger, R. Aldrich, H. Ward, Eds.). R. London: Sage Pub. 13-49.
- Yavuzcan, İ.H. (2007). Almanya'da Türkve İran'lı İşletmeciler Örneğinde Etnik Ekonomi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, sayı: 53-2: 673-697. <http://www.iudergi.com/tr/index.php/sosyalsiyaset/search/advancedResults> .

KAYSERİ'DEKİ SELÇUKLU KÜLLİYELERİ

Nermin ŞAMAN DOĞAN

Özet: Eski çağlarda Kapadokya, bugün İç Anadolu Bölgesinde yer alan Kayseri, Prehistorik çağlardan başlayarak Roma, Bizans, Danişmentli, Selçuklu, Eretna, Dulkadiroğulları, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde yerleşime sahne olmuştur. Bugün kentin tarihi farklı kültürlerle ait çok sayıda eserden okunmaktadır.

Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma süreciyle birlikte Kayseri'de Danişmentli ve Selçuklu dönemlerinde imar faaliyetleri artmıştır. Danişmentliler döneminde sur içinde Ulu Cami; sur dışında, şehrin güneybatısında Kölük Camisi- Medrese ve Hamamı inşa edilmiştir. Anadolu Selçuklu döneminde Sultan II. Kılıç Arslan (1155-1192) ve oğlu I. Gıyaseddin Keyhüsrev (ikinci kez 1205-1211) döneminden başlayarak Kayseri ve çevresi önem kazanmıştır.

Kayseri'de tekil/bağımsız yapıların yanı sıra, daha çok külliyeler karşımıza çıkar. Bunlar arasında Kayseri'deki Gevher Nesibe/Çifte, Kölük, Huand Hatun, Hacı Kılıç, Sahibiye külliyelerini sayabiliriz. İncelediğimiz külliyeler şehrin dış sur duvarlarının dışında iki, üç ya da dört bitişik yapıdan oluşur. Külliyelerin hamamları daha çok kişinin yararlanması düşünüldüğü için bağımsız inşa edilmiştir. Çoğunlukla sultan, sultan ailesi ve vezir gibi devlet adamları tarafından yaptırılan külliyeler kitabelerinde geçen tarih, dönem, bani adı gibi bilgiler aracılığı ile siyasi, sosyal ve kültürel yaşama ışık tutar.

Anahtar kelimeler: Kayseri, Selçuklu, Danişmentli, İlhanlı, Mimari, Külliye.

The Seljuk Complexes in Kayseri

Abstract: Kayseri, in ancient times located in Cappadocia, now in Central Anatolia, has been a settlement from the beginning of Prehistoric times to the periods of Romans, Byzantines, Danishmends, Seljuks, Eretnids, Dulkadiogulları, Ottomans and Turkish Republic. Today, the history of the city can be found in many works of different cultures.

With the Turkization and Islamization of Anatolia, public works in the Danishmend and Seljuk period had increased dramatically. In the Danishmend period, Ulu Mosque was built within the city walls. Outside the city walls, in the southwest of the city, Kölük Mosque-Madrasah and Bath were built during the same period. Kayseri and its vicinity came into prominence during the reigns of Kilij Arslan II (1155-1192) and his successor Kaykhusraw I (1205-1211).

Beside the single/detached buildings, there are many examples of complexes such as Gevher Nesibe Çifte, Kölük, Huand Hatun, Hadji Kilic, and Sahibiye in Kayseri. The complexes examined in this study consist of two, three or four detached building that are located outside the city walls. The baths of those complexes are detached in order to serve many people at the same time. The complexes that were generally built by sultans or statesmen, shed light on the political, social and cultural life of the period via information obtained from the inscriptions on the time, history, and name of the patron.

Key words: Kayseri, Seljuks, Danishmends, Ilkhanid, Architecture, Complex.

Giriş

Bugün İç Anadolu, Eski çağlarda ise Kapadokya bölgesi içinde yer alan Kayseri ve çevresi Prehistorik dönemlerden başlayarak yerleşime sahne olmuştur. Kayseri yakınlarında yaklaşık 21 km. kuzeydoğuda Assurlular tarafından kurulan koloni merkezi/başkent Kültepe /Kanis veya Nesa döneminin en önemli ticaret merkezidir. MÖ 2. binin ilk çeyreğinde hüküm süren Kanis Krallığı'nın merkezi Kültepe'de yapılan kazılarda ele geçen tabletler toplumun ticari, iktisadi, hukuki yaşamına ışık tutar (Özgüç, 2005, ss. 6-15).

Erciyes Dağı eteklerinde kurulan kentin Hitit dönemindeki adı Mazaka, 2. yüzyıldan itibaren Caesarea olarak geçmektedir (Darkot, 1945, s. 484; Eravşar, 1998, s. 94).

Kentin Roma dönemi ve sonrasında Caesarea Mazaka adı birlikte kullanılmıştır (Darkot, 1945, s. 484). Bu dönemde Kayseri'de bazı Roma mezar yapılarının varlığı önemli bir kent olduğuna işaret eder. Ayrıca bugünkü kalenin/özellikle iç kalenin ilk evresinin yapımı Roma dönemine rastlar (Darkot, 1945, s. 485; Eravşar, 2006, ss. 239-240).

Bizans dönemi ilk imar faaliyetleri yine kalenin sur duvarlarının genişletilmesi ve yeni burçlar yapılmasıyla sürdürülür (Akok, 1976, ss. 5-38). Özellikle Kapadokya Bölgesi'nin önem kazanmasıyla Kayseri ve çevresi ticaret merkezine dönüşmüştür. Bizans döneminde Kayseri'de çok sayıda kilise, sarnıç, saray gibi yapılar inşa edilmiştir (Darkot, 1945, ss. 484-485; Edhem, 1982, ss. 25-26). Kayseri'nin Bizans döneminde daha çok sur içinde geliştiğini ya da kale- kent özelliği gösterdiğini söyleyebiliriz (Akok, 1976, s. 7; Tanyeli, 1987, ss. 77-78). Bizans döneminde yaşanan iç karışıklıklar kentin fiziksel durumunu etkilemiştir. Sasaniler, Emeviler ve Ermenilerin bölgedeki varlığı kentin gelişiminde karışıklıklar yaratmıştır (Darkot, 1945, s. 485; Eravşar, 2006, s. 239).

1071 Malazgirt Savaşı zaferini izleyen ilk yıllarda kentin Türkleşme ve İslamlaşma süreci başlamıştır. Malazgirt Savaşı sonrasında Amasya, Kayseri, Sivas, Tokat çevresinde Anadolu'daki erken beyliklerden Danişmentliler hâkimdir (Ahmed Nazif Efendi, 1987, ss. 58-59). Kayseri'deki ilk imar faaliyetleri Danişmentliler ile başlar. Danişmentli Emiri Melik Mehmet Gazi, Bizans döneminden kalan surları ve sarayı onartarak kullanmıştır (Eravşar, 2006, s. 240).

Kayseri'nin siyasi tarihinde Selçuklular, İlhanlı, Eretnoğulları, Dulkadiroğulları ve Osmanlı dönemleri izler. Bugün Kayseri'de sözü edilen dönemlere/kültürlere ait çok sayıda yapı bulunur.

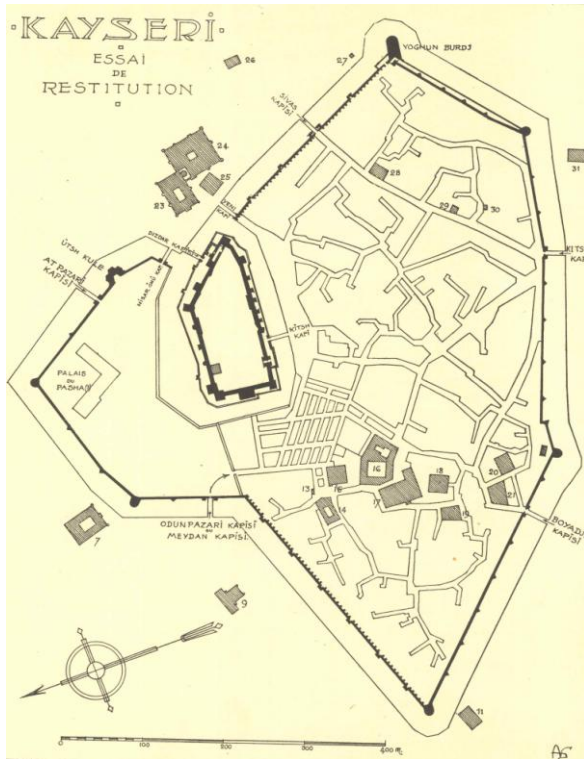
Selçuklu Dönemi Şehir Dokusu İçinde Külliyeler

Selçuklu döneminde Kayseri çoğu İslam şehirlerinde olduğu gibi iç kale ve güneyindeki dış kale surlarıyla kuşatılmıştır. Bugün kentin iç kalesi büyük ölçüde ayakta.

Şekil 1. Kayseri Şehri, Plan (A. Gabriel, 1931)

Kentin kalesi iç ve dış kale olarak iki bölümden oluşur (Akok, 1976, ss. 5-38; Eravşar, 1998, ss. 98-102). Türk döneminde Roma ve Bizans dönemi kalesi genişletilmiş, âdeta yeniden yapılmıştır (Şekil 1-2). Kaledeki Yoğun Burç'ta I. İzzeddin Keykavus'un (1211-1220) adının verildiği, Ok Burcu'nun kuzeye devam eden sur duvarları üzerinde I. Alâeddin Keykubad (1220-1237) dönemi ve 1224 tarihi yazılı kitabeler bulunur (Darkot, 1945, s. 485; Edhem, 1982, ss. 67-69; Eravşar, 1998, ss. 100-102; Göde, 1988, s. 63). İç Kale'de bugün mevcut olmayan oldukça geniş bir duvar ya da surla çevrili Devlethane'nin/Saray'ın varlığını kaynaklardan öğrenmekteyiz (Turan, 1984; Tanyeli, 1987, s. 77; Göde, 1988, s. 61; İbn Bibi, 1996a, ss. 193, 283). Kale duvarları devşirme malzemeleriyle her dönemin izlerini taşıdığı için homojen bir işçilik yansıtmaz (Bayburtluoğlu, 2000, ss. 151-171). Sur kapıları açıldığı alan/kent ya da çevrenin kullanım özelliğine göre isimlendirilmiştir. Örneğin At Pazarı Kapısı, Boyacı Kapısı, Dizdar Kapısı, Aya Vasıl/Kiçi Kapı, Odun Pazarı/Meydan Kapısı, Sivas Kapısı, Yeni Kapı.

Şekil 2. Kayseri Kalesi, Plan (A. Gabriel, 1931)

Bir şehrin gelişiminde, tarihsel dokunun yaratılmasında külliyelerin önemi büyüktür¹. Külliye çoğunlukla birden fazla, farklı işlevli yapının birlikte bitişik ya da bağımsız inşa edilmesiyle oluşan yapı topluluğudur². Daha çok cami merkezli inşa edilen külliyelerde yapı sayısı en az iki, zamanla gelişerek 16. yüzyıl Osmanlı örneklerinde ise on ve üzerine çıkabilmektedir (Müderrişoğlu, 1993, ss. 139-140). Surlarla çevrilen Türk- İslam şehirlerinin varlığı dikkate alındığında sur içinde ve zamanla büyüyen kentin sur dışına taşmasında en önemli etken yeni inşa edilen külliyelerdir (Şekil 1). Sur dışındaki yerler rastgele seçilmemiştir. Çoğunlukla sur kapılarının yakınına, önüne, içine ya da çok az örnekte olduğu gibi sur duvarlarına bitişik inşa edilen yapılar/külliyeler bulunmaktadır. Kentlerde sur kapıları komşu şehir ve yerleşimlere açılarak iç ve dış ticaretin yapılmasına olanak sağlar. Bugünkü gelişmiş ve tarihsel dokusunu yansıtan kentlerin çoğu Kayseri gibi sur dışına taşan bir özelliğe sahiptir (Tanyeli, 1987, ss. 64-69).

Kayseri'de dış kale surlarının dışında Kölük Camisi ve Medresesi güneybatıda, Gevher Nesibe Darüşşifası-Medresesi kuzeybatıda, Hacı Kılıç Camisi ve Medresesi kuzeyde, Huand Hatun Camisi- Medresesi- Türbesi ve Hamamı ise kuzeydoğuda sur kapılarının açıldığı meydanlarda inşa edilerek Selçuklu dönemi kent dokusunun oluşumuna katkı sağlarlar (Gabriel, 1931, s. 17, Fig. 2-3). Özellikle Gevher Nesibe ve Hacı Kılıç külliyelerinin yakınına Afgunu (13. Yüzyıl ilk yarısı) ve Sahibiye (1267-1268) medreselerinin, Huand Hatun yapılarının güneyine Seraceddin Medresesi'nin (1238-1239) yapılması şehrin farklı yönlerden gelişmesinin planlandığını gösterir (Kuran, 1969, ss. 68, 73, 88; Sözen, 1970, ss. 18-21, 29-33).

Bu çalışmada Kayseri'de bulunan Kölük, Gevher Nesibe/Çifte, Huand Hatun ve Hacı Kılıç külliyelerinin dönemin siyasi, sosyal, kültürel ortamı içinde tanımlanması ve tartışılması amaçlanmıştır³. Bugüne kadar incelediğimiz yapıları konu alan çok sayıda bilimsel çalışma yapılmıştır. Bu nedenle konuyu daha çok tarihsel olaylar üzerinden incelemeyi/okumayı öncelemekteyiz.

Konumuzu oluşturan Kölük Camisi, Medresesi ve Hamamı Danişmentli, Gevher Nesibe Darüşşifası, Medresesi ve Türbesi ile Huand Hatun Camisi,

¹ Külliye için bk. Katoğlu, 1967, ss. 335-344; Reyhanlı, 1976, ss. 121-141; Kuran, 1979, ss. 795-813; Müderrişoğlu, 1991, ss. 151-198; Müderrişoğlu, 1993, ss. 138-143; Cantay, 2002, ss. 836-851; İpekoğlu, 2006, ss. 111-125.

² Yapı toplulukları için en yaygın külliye kullanılmakla birlikte heyet, imaret, manzume tanımları da tercih edilmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Müderrişoğlu, 1993, ss. 138-141; Cantay, 2002, ss. 836-837; İpekoğlu, 2006, s. 111.

³ Bu araştırmada 27-30 Eylül 2010 tarihinde Kayseri'de yapılan I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu'nda sunulan bildiri genişletilmiş ve yeni bir bakış açısıyla irdelenmiştir.

Medresesi, Türbesi ve Hamamı Selçuklu, Hacı Kılıç Camisi ve Medresesi ise İlhanlı dönemlerinde inşa edilmiş eserlerdir.

Danışmentli Dönemi

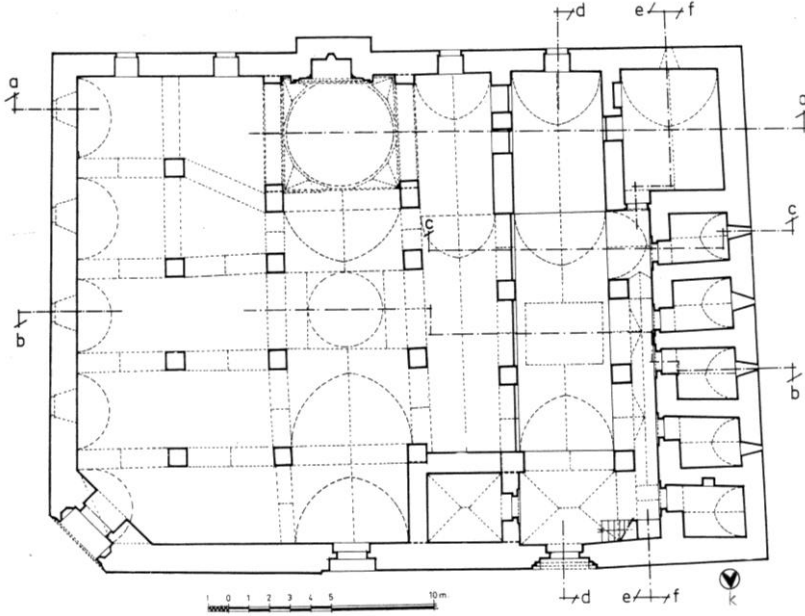
Kayseri'deki ilk örneğimiz sur dışında/kentin güneybatısında inşa edilen Güllük Mahallesi'nde bulunan Külük Camisi yapı topluluğudur⁴. Külliye 735 H. /1334 M. tarihindeki depremden sonra yıkılarak Alemuddin oğlu Külek Şemseddin tarafından onarıldığı için Külük adıyla tanınmaktadır (Yurdakul, 1974, s. 167; Eravşar, 1998, s. 163). Yapılar cami ve harimin batısına bitişen/açılan iki katlı medrese ile kuzeyinde bağımsız konumlanan hamamdan oluşur (Şekil 3). Caminin kuzeydoğu köşesindeki taçkapısı üzerinde yer alan kitabesine göre I. İzzeddin Keykavus (1211- 1220) döneminde 607 H. /1211 M. yılında Mahmud bin Yağıbasan kızı Atsız Elti Hatun tarafından tamir ettirildiği anlaşılmaktadır (Fotoğraf 1). Yapıdaki 1211 tarihli onarım kitabesinden hareketle özgün caminin araştırmacılarından E.Yurdakul'un da (1974, s. 172) belirttiği gibi Kayseri'nin Danışmentlilerin başkenti olduğu 1135- 1142 tarihleri arasında inşa edilmiş olabileceğini düşünebiliriz (Turan, 1984, s. 173). Atsız Elti Hatun Danışmentlilerden Yağıbasan oğullarından Emir Muzaffereddin Mahmud'un kızıdır. Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan (1155-1192), 1169 yılında Kayseri ve Zamanti'da Zunnûn'un idaresindeki Danışmentlileri ortadan kaldırdığı için yapının inşa edildiği yıllarda Danışmentlilerin siyasi gücü yoktur (Turan, 1984, ss. 200-205). Bu kitabe hâlâ Danışmentli ailesinden bazı kişilerin şehirlerin imarına yönelik görev üstlendiklerini ya da çalışmayı sürdürdüklerini göstermesi açısından değer taşır. Ayrıca kitabede Selçuklu sultanından söz edilmesi Selçukluların varlığı ve hâkimiyetini tanıdıklarını vurgulamaktadır (Edhem, 1982, ss. 60-61). Caminin onarım kitabesindeki 1211 tarihi ve I. İzzeddin Keykavus'un adının geçtiği bilgiler Selçuklu sultanı I. İzzeddin Keykavus'un Kayseri'de 21 Temmuz 1211 yılında tahta geçmesi/hükümdar olması ile örtüşür (İbn Bibi, 1996a, ss. 132-134; Turan, 1984, s. 294). Keykavus'un babası I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in şehit edilmesi haberiyle sarsılan buruk ortamda Kayseri'ye getirilerek tahta çıkarılmasını İbn Bibi (1996a, s. 134),

taziye dileklerinden sonra oradan ayrılıp beş günden daha kısa bir sürede Kayseri'ye vardılar. Orada hazır bulunan ülkenin emirleri ve serverleri matem elbisesi giyerek onu Gedük'te karşıladılar. İzzet ve ikramda bulunarak büyük bir törenle onu şehre getirdiler. Saltanat tahtına oturarak üzerine dinarlar saçtılar,

şeklinde anlatır.

⁴ Kayseri Külük Camisi- Medresesi için bk. Gabriel, 1931, ss. 36-39; Kuran, 1969, ss. 12-14; Sözen, 1972, ss. 93-95; Yurdakul, 1974, ss. 167-207; Edhem, 1982, ss. 59-62; Akşit, 2000, ss. 1-5; Gabriel, 2009, ss. 96-99.

Mevcut olan onarım kitabesi dışında yapıların 735 H. /1334 M. tarihindeki depremde yıkıldığı, Alemuddin oğlu Külek Şemseddin tarafından onararak Külük adını aldığı belirtilmektedir (Yurdakul, 1974, s. 167; Eravşar, 1998, s. 163).

Şekil 3. Kayseri Külük Camisi-Medrese, Plan (E. Yurdakul, 1974)

Cami ve bitişiğindeki medresede kuzeydoğu köşedeki taçkapı camiye, kuzey cephenin batısındaki kapı medreseye açılarak iki yapı kapılar aracılığı ile ayrılmaya çalışılmıştır. Külük Camisi doğu- batı yönünde dikdörtgen planlı, çok destekli, mihraba paralel beş sahınlı, sivri tonoz örtülü, mihrap önü kubbeli ve avlusuz bir yapıdır. Hariminin ortasında sembolik, kubbeli bir avlu kurgusu bulunur. Yapının batısına açılan iki katlı medrese tek/doğu yönden revaklı, güneybatı köşedeki büyük boyutlu, diğerleri dikdörtgen planlı ve sivri tonoz örtülü beş birim ile girişin önünde ve doğusunda yaklaşık kare planlı ve haç tonoz örtülü iki mekândan oluşur⁵. Örnekte cami ve medresenin kaynaşık olması ünik bir uygulamadır. Medresenin farklılığını A. Kuran (1969, s. 13), "Bu medrese eyvansız, ilkel bir plana sahip mütevazı bir binadır. İlkel karakterini erken bir devre olduğu gibi plansız, acelece yapılan bir ilave oluşuna

⁵ Külük Medresesi'nde girişin doğusuna bitişik mekân araştırmacılarından A. Kuran (1969, s. 13)'in planında kare planlı ve kubbe ile örtülü gösterilerek müderris odası olarak tanıtılmıştır.

bağlamak mümkündür.” olarak betimler. Yapıdan bağımsız konumlanan hamam son yıllarda yapılan kazılarda ortaya çıkarılmıştır.

Fotoğraf 1. Kayseri Küçük Camisi, Taçkapı (H. Demir, 2010)

Selçuklu Dönemi

Kayseri’deki en erken tarihli Selçuklu yapı topluluğu, sur dışında Meydan kapısının önünde/kentin kuzeybatısında Hacı İkiz Mahallesi’nde bulunan Kayseri Çifte/Gevher Nesibe Darüşşifası ve Medresesi’ dir (Şekil 4, Fotoğraf 2-3)⁶. Darüşşifa taçkapısı üzerinde bulunan kitabesine göre 602 H. /1205-1206 M.

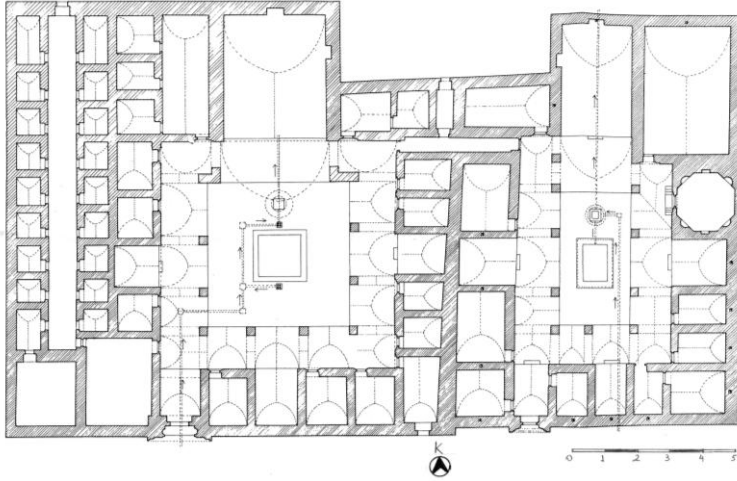
⁶ Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifa-Medrese ve Türbesi için bk. Gabriel, 1931, ss. 61-66; Karamete, 1941, ss. 499-501, 521-526; Akok, 1968, ss. 133- 184; İnan, 1969, ss. 5-40; Kuran, 1969, ss. 65-67; Sözen, 1970, ss. 80-89; Gürkan, 1972, ss. 37-40; Sipahioğlu, 1981, ss. 1-68; Cantay, 1992, ss. 41-44; Önkal, 1996, ss. 379-382; Durukan, 1998, ss. 22, 34-35; Cantay, 2006, ss. 316-318; Can, 2008, ss. 206-207,

yılında Selçuklu sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından kız kardeşi Gevher Nesibe'nin vasiyeti üzerine yaptırılan külliye darüşşifa- medrese ve türbeden oluşur. Darüşşifa ve medrese bitişik (iki ayrı kütle), türbe ise medresenin içinde yer alır. Selçuklu dönemi bağımsız yapıları gibi hem darüşşifa, hem de medrese ayrı avlulara, revaklara, eyvanlara ve diğer mekânlara sahiptir. Medresenin içindeki türbe de dönemin bağımsız örneklerine benzer şekilde iki katlı, içten sekizgen planlı, kubbe ile örtülü ve dıştan piramidal külahlıdır. Yapı topluluklarını yeni bir bakış açısıyla sınıflandıran B. İpekoğlu (2006, ss. 116-119) bu örneği *Farklı İşlevli İki Yapının Bitiştirilmesi* başlığı altında sunarak, *Medresenin ve Darüşşifanın Birlikte İnşa Edildiği, Türbenin İlk Planlama Etabında Tasarlandığı Yapılar* olarak gruplandırmıştır. Her iki yapıya da ortak olan güney cephelerinde eksenin batısına kaymış birer/ayrı taçkapı ile girilir. Güney cephede eksenin doğusunda/medrese taçkapısının hemen kuzeyinde duvar dışı kademe yaparak darüşşifa ve medresenin sınırları belirlenir. Taçkapıların yöneliminde aynı ekseninde giriş eyvanı- avlu- havuz- ana eyvan dizilimi/doğrusal bir aks olmayıp güney cephenin batı köşesine yakın konumları kırık aksa neden olur (Caner ve Bakırer, 2009, s. 17). Kuzey- güney yönünde düzgün olmayan dikdörtgen planlı yapılar açık avlulu, avlusu dört yönden revaklı ve tek katlı plan şeması yansıtır. Darüşşifa ve medrese içten avlularının kuzeyindeki bir koridor aracılığı ile birbirlerine bağlanarak organik olarak ilişkilendirilmişlerdir. Aynı planda kurgulanan darüşşifa medreseden daha büyük ölçeklidir. Darüşşifanın büyük boyutlu tutulması külliye darüşşifa/hastanenin öncelendiğini gösterir.

Medresenin içinde avlunun doğu kanadı eksenindeki doğu yan eyvanın kuzeyine bitişik olan Gevher Nesibe Türbesi iki katlıdır. Darüşşifa ve medrese ile aynı yıllarda/eş zamanlı inşa edilen türbenin alt katı dikdörtgen planlı, sivri tonoz örtülü, üst katı ise dıştan yaklaşık kare, içten sekizgen planlı, içten kubbe, dıştan sekizgen piramidal külahlı örtülüdür.

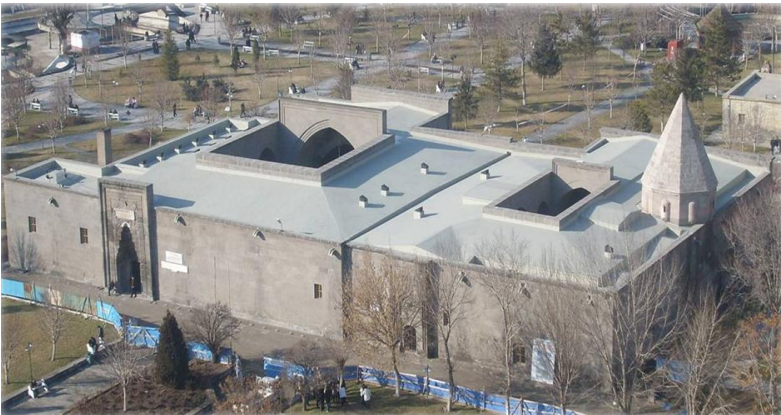
Medrese ve darüşşifanın mukarnas kavsaralı anıtsal taçkapıları çeşitli geometrik süslemeler içerir. Bugün medrese taçkapısı geçirdiği onarımlar sonucu büyük ölçüde özgünlüğünü yitirmiştir.

216; Gabriel, 2009, ss. 123-125. Külliye için bk. Katoğlu, 1967, ss. 335-344; Kuran, 1979, ss. 795-813; İpekoğlu, 2006, ss. 111-125.

Şekil 4. Kayseri Gevher Nesibe/Çifte Külliye, Plan (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Darüşşifa taçkapısında kavsara köşeliği ile üzerindeki daire biçimli farklı boyutlardaki rozetlerin yüzeyi yıldız kompozisyonları ile bezenerek devinim oluşturur. Taçkapıda üst seviyedeki rozetlerin arasında hastane işlevini simgeleyen mesajlar içeren tahrip olmuş yılan figürleri yer alır. Ayrıca taçkapıyı dıştan kuşatan bordürlerin yüzeyinde kırık çizgiler ve sekizgenler kesişerek sekiz kollu yıldız motifleri oluşturur. Darüşşifa taçkapısında yoğunlaşan bezemeler Gevher Nesibe' nin kadın kimliği ile de yakından ilişkilidir. Örnekte tıp medresesi ile darüşşifanın bitişik tasarlanması bugünkü üniversite hastanelerinin öncülleri olarak kabul edilebilir.

Fotoğraf 2. Kayseri Gevher Nesibe/Çifte Darüşşifa, Medrese, Türbe

Anadolu'daki günümüze ulaşan en erken tarihli darüşşifa yapısını içinde barındıran Kayseri Gevher Nesibe Külliyesi I. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından

kız kardeşi Gevher Nesibe'nin vasiyeti üzerine inşa edilmiştir. Anlatılara göre Gevher Nesibe'nin hasta yatağında iken ağabeyi Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'e hastane yaptırmasını vasiyet ettiği belirtilmektedir (İnan, 1969, s. 5; Sipahioğlu, 1981, s. 7). Sultan'ın çok duygusal bir yaklaşımla Kayseri'de ilk sultanı külliyesini inşa ettirdiğini görüyoruz. Burada Kayseri'nin seçilmesi de çok bilinçli olmalıdır. Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan'ın kızı, I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kız kardeşi Gevher Nesibe'nin 602 H. /1205-1206 M. yılında hastane merkezli bir külliyenin Kayseri'de yaptırılmasını istemesi de sultan ailesinin yaşamı için Kayseri şehrinin önemini göstermesi açısından anlamlıdır.

Fotoğraf 3. Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası, Taçkapı

Gevher Nesibe Külliyesi'nin banisi I. Gıyaseddin Keyhüsrev Selçuklu tahtına biri 1192-1196 yılları, diğeri 1205-1211 tarihleri olmak üzere iki kez geçmiştir (Turan, 1945, ss. 613-620; İbn Bibi, 1996a, ss. 31-40, 108-114; Turan, 1984, ss. 237-241, 268-278). Sultan, bu iki dönem arasında yaklaşık dokuz yıl başkent Konya'dan uzaklaşarak Akşehir üzerinden doğuya yönelmiş, önce Malatya, Elbistan, Diyarbakır, Şam vb. yerleşimleri dolaşarak Karadeniz yoluyla uzun süreli yaşayacağı İstanbul'a gitmek zorunda kalmıştır (İbn Bibi, 1996a, ss. 55-70; Turan, 2004, ss. 291-297; Şaman Doğan, 2010, s. 235). Sultan'ın bazı emirleri ve küçük yaştaki oğullarını (İzzeddin Keykavus ile Alâeddin Keykubad) yanına alarak başladığı bu isteksiz ve buruk yolculuğu Çaşniğir

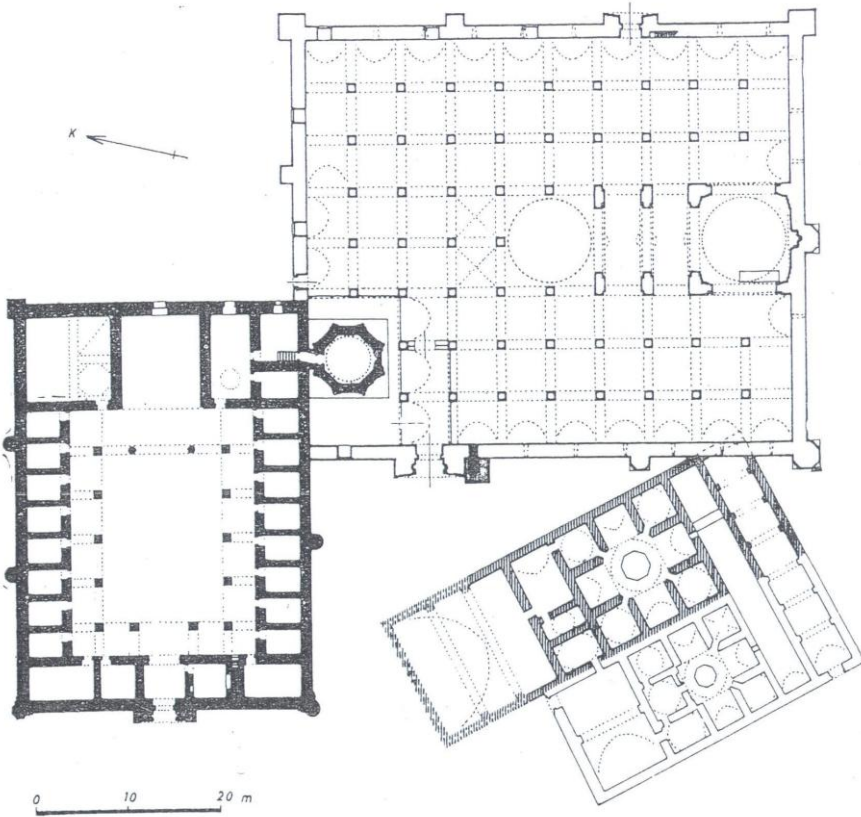
Emir Seyfeddin Ayab'a daha sonra Alâeddin Keykubad'a "Birlikte gurbette olduğumuz zaman seni ve kardeşini omuzumda ve kucağımda taşıdım, yetiştirdim. Uzun saçlarını taradım; size bir dilim ekmek bulabilmek için Rum diyarında ticaret yaptım." diyerek hatırlatır (Turan, 1984, ss. 273, 293; İbn Bibi 1996a, s. 287; Uyumaz, 2003, s. 11). Keyhüsrev'in gurbet/sürgün hayatı olarak tanımlanan bu ara dönemde Selçukluların başında II. Rükneddin Süleymanşah (1196-1204) ve III. İzzeddin Kılıç Arslan (1204-1205) bulunmaktadır (İbn Bibi, 1996a, ss. 77-97; Turan, 1984, ss. 241-267). Daha sonra aralarında Mübarizeddin Ertokuş'un da bulunduğu Selçuklu ve Danişmentli beylerinin desteğini alarak Keyhüsrev tekrar/ikinci kez başa geçmiştir (Turan, 1984, ss. 272-278). Keyhüsrev'in ikinci döneminin ilk yıllarında Gevher Nesibe Külliyesi'ni yaptırmış olması da dikkat çekicidir. Kuşkusuz ki şehrin gereksinim duyduğu Darüşşifa-Medrese gibi sosyal işlevli bu iki yapının inşası sultan ve çevresine büyük bir moral kaynağı olmuştur. I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Gürcülere ve Ermenilere karşı büyük başarılar elde ederek Akdeniz kıyılarına yönelmiş, 1207 yılında Antalya'yı fethetmiştir (Aksarayi, 1944, s. 129; Anonim, 1952, s. 27; İbn Bibi, 1996a, ss. 115-121; Turan, 1984, ss. 278-292; Demirkent, 2004, ss. 226-227; Redford ve Leiser, 2008, ss. 11-15). Sultan'ın Antalya'nın fethi ile Türkiye'ye Akdeniz yolunu açması, şehri Avrupa ile Mısır arasında yapılan ticaretin merkezi ve Selçuklu donanmasının üssü hâline getirmesi oldukça önemlidir (Baykara, 1993, ss. 38-43; İbn Bibi, 1996a, ss. 115-121; Turan, 1984, ss. 283-287). Keyhüsrev'in sözü edilen süreçte kendisinin tahta çıkışında emeği geçen Danişmentli beyleri/Yağlıbasan oğulları ile barışık yaşadığı ve bir Danişmentli merkezi olan Kayseri'de ilk sultanı yapı topluluğunu inşa ettirdiği ortaya çıkmaktadır.

Kayseri'deki Huand Hatun Külliyesi en programlı ve anıtsal yapı topluluğudur⁷ Cami, türbe, medrese ve hamam gibi dört yapıdan oluşan külliye sur dışında, iç kalenin karşısında Dizdar, Yeni ve Sivas sur kapılarının açıldığı ortak alanda ya da meydanda konumlanması açısından önemlidir (Şekil 5-6, Fotoğraf 4-5). Külliye'nin yer seçimi kentin kuzeydoğuya doğru gelişimine işaret eder. Bugün şehre hâkim durumdaki külliye'de cami dışındaki yapıların tarihi/inşa evresi tartışmalıdır (Kuban, 2002, ss. 134-137). Yapılardan yalnızca caminin taçkapılarında kitabe yer alır. Cami doğu ve batı taçkapılarında bulunan kitabesine göre 635 H. /1238 M. yılında I. Alâeddin Keykubad'ın Hıristiyan eşi Mahperi Huand Hatun tarafından yaptırılmıştır. Huand Hatun'un ne zaman Müslüman olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, eşi Keykubad'ın öldüğü

⁷ Kayseri Huand Hatun Külliyesi için bk. Texier, 1849, s. 58; Gabriel, 1931, ss. 39-51; Ogan, 1955, ss. 3-4; Akok, 1967, ss. 5-44; Karamağaralı, 1976, ss. 199-245; Parla, 1997, ss. 48-49; Çayırdağ, 1998, ss. 23-26; Durukan, 1998, ss. 16-18, 26-28; Kuban, 2002, ss. 134-137; Durukan, 2006, ss. 153-154; Can, 2008, ss. 246, 249; Gabriel, 2009, ss. 100-112.

ve yerine oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in başa geçtiği 1237 tarihi ile caminin yapılmasını emrettiği 1238 yılı arasında geçen süreçte Müslüman olduğu düşünülebilir (Kaymaz, 2009, ss. 31-38). Kuşkusuz ki uzun süre Hristiyanlığını koruyan Huand Hatun'un bu zaman aralığında Müslüman olması, oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in başa geçmesini/sultanlığını kolaylaştırmak ya da olası problemleri önlemek amacıyla yöneliktir (Karamağaralı, 1976, s. 213).

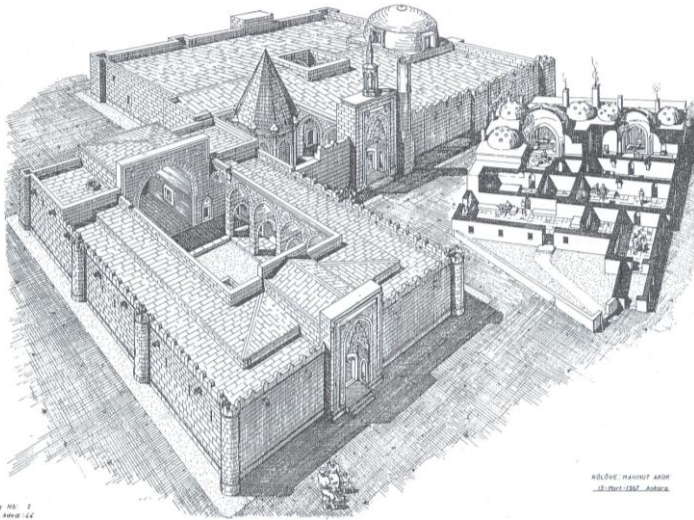
Külliye cami, caminin kuzey cephesinin batısına bitişik medrese ve caminin içinde kuzeydoğu köşede konumlanan türbe ile caminin batı cephesinin önüne çapraz yerleştirilen çifte hamamdan oluşur.

Şekil 5. Kayseri Huand Hatun Külliyesi, Plan (H. Karamağaralı, 1976)

Cami çok destekli, kapalı iç avlulu, mihrap önü kubbeli; medrese açık avlulu, avlusu dört yönden revaklı, iki eyvanlı, tek katlı; türbe kare kaideli, sekizgen gövdeli ve tek katlı; hamam ise dört eyvanlı, dört köşe hücreli plan şemaları yansıtır. Araştırmacılarından B. İpekoğlu (2006, ss. 124-125) örneği, *Zaman Süreci İçinde Oluşan Yapı Grupları* ana başlığı, *Her Bir Yapı Farklı Bir*

Zamanda İnşa Edilmiş, Bütün Yapılar Birbirine Bitişik alt başlığında sınıflandırmıştır. Cami merkezli külliyyede cami-türbe ve medrese ile cami-hamam bitişik tasarlanmıştır. Türbenin caminin içinde yer alması camiyle fiziksel bir bağlantı kurarken, medreseden girişi olması, medrese ile organik bir ilişki sağlar. Yapı topluluğunu konu alan en ayrıntılı ve titiz çalışma bu konuda çok yetkin bir araştırmacı olan H. Karamağaralı (1976, ss. 199-245) tarafından yapılmıştır. Araştırmacı eş zamanlı olmayan yapıları (farklı yıllarda inşa edildikleri için) manzume olarak tanımlayarak tarihsel dizilimi hamam (erkekler kısmı), medrese, cami ile hamam (kadınlar kısmı) ve türbe olarak yapmaktadır⁸. En erken yapıldığı düşünülen hamamın doğudaki erkekler kısmının güneydoğu köşesinin caminin altında kalması, caminin batı cephesini kapatacak biçimde çapraz yerleştirilmesi kendisinden sonra inşa edilen yapıların biçimlenmesini etkilemiştir. Tarihsel sıralamada ikinci olan medresenin inşa kitabesi olmadığı için tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak medresenin güney, caminin kuzey ortak duvarının kalınlık farklılığı iki yapı arasındaki dönem farkını, caminin medreseye bitiştirildiğini gösterir. Bu düşüncüyü esas aldığımızda medresenin camiden daha önce I. Alâeddin Keykubad döneminde yapıldığını kabul edebiliriz. Medrese caminin batı taçkapısı ile aynı yöne açılarak bu alana yönlendirme güçlendirilir.

Şekil 6. Kayseri Huand Hatun Külliyesi, Genel Görünüm (M. Akok, 1967)

⁸ Manzume eş zamanlı olmayan ya da uzun bir zaman sürecinde farklı baniler tarafından inşa ettirilen yapı toplulukları için kullanılır (Müderrişoğlu, 1993, ss. 139-140). Ayrıca “Osmanlıcada külliyyeden küçük yapı topluluğu, birkaç küçük yapıdan oluşan bir tekke manzume sayılır.” olarak da tanımlanmıştır. Bk. Sözen ve Tanyeli, 2001, s. 154.

Medresenin inşa edildiği ortamı bir başka deyimle Selçuklu siyasi tarihi izlendiğinde I. Alâeddin Keykubad (1220-1237) dönemiyle birlikte Kayseri siyasi ve sosyal anlamda önem kazanmıştır. Keykubad'ın Sivas'ta tahta çıktıktan sonra Kayseri'ye uğrayarak tahta çıkışını/cülusunu burada büyük şenliklerle kutladığını biliyoruz (İbn Bibi, 1996a, ss. 228-230; Turan, 1984, ss. 325-330; Uyumaz, 2003, ss. 20-21). Dönem kaynağı İbn Bibi'nin Selçuk Name'sinde bu konu,

Sınırlara (sedd- i sugur) kadar o bölgelerin işlerini yoluna koyduktan, Şam beldelerine haberciler (kussâd) gönderip, olanları onlara duyurduktan sonra açık talihinin eşliğinde askerleri ve komutanlarıyla Kayseri tarafına hareket etti. O sırada Kayseri subaşı Hokkabaz oğlu adıyla meşhur olan Emir Seyfeddin Ebu Bekir tarafından haberdar edilen şehrin ve vilayetin bütün ordu komutanları (ayan- ı leşker) ve itibarlı kişileri (mu'teberân) süslü arabalar ve seyyar köşkler, musiki ve mehter (nevetiyan) takımları, şarkıcılar, meddahlar (kavval) dolu arabalarla (gerdunhâ) Çubuk mevkiinde saltanat alayı ile karşılaştılar... Sultan'ın gelişini öğrenen halk, mahşerî bir kalabalıkla kapıya çıktılar.

şeklinde betimlenmiştir (İbn Bibi, 1996a, ss. 230-231). Sultan'ın Kayseri'de abartılan şenliklerle karşılanmasında hiç kuşkusuz ki Tokat Meliki iken kardeşi I. İzzeddin Keykavus ile Kayseri'de saltanat mücadelesi yapması ve başarısız olması etkilidir. Selçuklu döneminde yerleşimler tarihi, coğrafyası, idari ve sosyal konumuna göre bazı unvanlar taşımaktadır. Bu dönemde şehir *Darü'l-feth* ve *Darü'l- mülk (payitaht)* unvanlarını alır (Turan, 1984, ss. 687-689; Baykara, 1988, s. 57; Göde, 1988, s. 61). Kayseri'ye Darü'l-feth unvanı Sultan Alâeddin'in fetihlere hazırlandığı yer, Darü'l-mülk unvanı ise Konya'dan sonra başkent olması nedeniyle verilmiştir. Keykubad'ın 1224-1226 yılları dolaylarında Kayseri'de sur dışında yaptırdığı Keykubadiye Sarayı'nda kaldığı, fetihlere buradan hareket ettiği, genişleme ve ilerleme siyasetinde bu sarayın önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Ayrıca 1227 yılında Keykubad'ın Eyyubiler ile dostluk ve akrabalık kurmayı amaçlayan Melik Adil'in kızı Gaziye Hatun ile evlenmesini izleyen törenler ve düğünlerinin de Kayseri'de tekrarlanması/yapılması çok anlamlıdır (Göde, 1988, s. 63; Uyumaz, 2003, s. 72). Özellikle Keykubad'ın 1228 yılında Erzincan, 1230 tarihinde Erzurum'un fethiyle sonuçlanan doğu seferlerinde Kayseri önemli bir üs olarak kullanılmıştır (Turan, 1988, ss. 79-87; Uyumaz, 2003, ss. 41-44, 64-67). Keykubad'ın melikliği, tahta çıkışı, sultanlığı sürecinde "*Sultani*" bir şehir kimliği taşıyan Kayseri, Sultan'ın Keykubadiye Sarayı'ndaki bir eğlence meclisinde 1237 yılında zehirlenmesi (?) ile başlayan belirsiz/tartışmalı ölümünün de Kayseri'de gerçekleşmesi bu acıklı olayın tarihe yazılmasına neden olmuştur (Uyumaz, 2003, s. 93; Uyumaz, 2006, s. 113; Turan, 1984, ss. 388-389). Bu tarihsel veriler dikkate alındığında söz konusu medresenin 1237

yılından önce yaptırılmış olduğunu düşünebiliriz. Belki de Keykubad bir külliye inşa edilmesini planlamış ama zamansız ölümüyle isteğini yerine getirememiş ve bu arzusunun bilen eşi Mahperi Huand Hatun külliye tamamlama görevini üstlenmiş olabilir.

Fotoğraf 4. Kayseri Huand Hatun Camisi- Medrese-Türbe

Yapı topluluğunda üçüncü aşamada cami ve hamamın kadınlar kısmının eklendiği anlaşılır. Manzumeye adını veren Huand Hatun Camisi doğu cephesinde eksenin güney, batı cephesinde eksenin kuzeyindeki taçkapıları üzerinde bulunan sultan, bani ve tarih verileri içeren kitabeleriyle tarihlendirmeye ışık tutar. Ayrıca caminin kuzey cephesinin batısına kayan medrese ile bitişen duvarın yakınında dikdörtgen biçimli bir kapı bulunur. Örnekteki bu uygulamadan farklı olarak genellikle Selçuklu camilerinde kuzey cephe eksenindeki anıtsal taçkapıların mihraba yönlendirilerek dikey aksın vurgulanması amaçlanır. Caminin batı taçkapısındaki kitabede 635 H./1238 M. yılının Şevval/Mayıs-Haziran ayı ile Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev ve bani Mahperi Huand Hatun'un adları verilmiştir (Karamağaralı, 1976, ss. 211-216; Gabriel, 2009, s. 105). Aynı bilgilerin sunulduğu doğu taçkapısındaki kitabede farklı olarak ay bilgisi yoktur. Burada ön/batı cephede taçkapı kitabesindeki mesajın daha çok kullanıcının göreceği düşüncesi ile önemsendiğini görüyoruz. Kitabe incelendiğinde caminin banisi I. Alâeddin Keykubad'ın eşi, dönemin sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi, Mahperi Hatun'un eşinin ölümünden yaklaşık bir yıl sonra ve oğlunun hükümdarlığı kesinleşince bu yapıyı inşa ettirdiği anlaşılmaktadır. Batı cephedeki taçkapının güneyine bitişik 1726 yılında minare yapılarak ön cepheye dâhil edilmiştir (Karamağaralı, 1976, s. 210; Eravşar, 1998, s. 185). Kuzey- güney yönünde dikdörtgen planlı Huand

Hatun Camisi çok destekli, mihrap önü kubbeli bir yapıdır. Harimin ortasındaki özgününde açık olan iç avlu daha sonra kubbe ile örtülerek kapalı avluya dönüştürülmüştür. Camiyle eş zamanlı olarak Mahperi Huand Hatun'un var olan hamamın batısına daha küçük ölçekli kadınlar kısmını eklediğini görüyoruz. Cami ve medresenin açıldığı meydanda çarpık konumlanan ve yapıların yönelimini etkileyen hamamda yapılan kazılar sonucu açığa çıkan duvar çinileri çok özeldir. Sekiz kollu yıldız ve haç biçimi saray çinilerinin kullanıldığı hamam daha çok I. Alâeddin Keykubad döneminde 1231- 1236 yıllarında yaptırılan Kubadabad Sarayı çinileriyle ilişkilendirilir (Önge, 1969, ss. 11, 17; Yurdakul, 1970, ss. 147-148; Arık, 2000, ss. 47-71).

Fotoğraf 5. Kayseri Huand Hatun Türbesi

Manzumenin plan tasarımında özellikle harimin kuzeybatısında üç sahin genişliğinde ve iki sahin derinliğindeki alan Mahperi Hatun Türbesi için

ayrılmıştır. İnşa kitabesi olmayan türbenin tarihi tartışmalıdır. İçten ve dıştan sekizgen planlı türbede yer alan Mahperi Hatun'un sandukasında bulunan üç satırlık kitabede Keykubad oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev şehit ve merhum olarak tanımlanır (Tuncer, 1986, ss. 164-172; Önkal, 1996, ss. 124-125). Ayrıca kitabede bani Mahperi Huand Hatun'un "...seyide, saide, setire, şehide, zahide, abide, ibadet etmeye düşkün, mücahide, günahlardan korunmuş adalet sahibi dünyada kadınların melikesi, melike, afife, temiz, devrinin Meryemi ve zamanın Haticesi..." gibi çok sayıda sıfatlarla abartılı şekilde övüldüğü, sanki Hıristiyan geçmişine gönderme yapan bir anlatı yer almaktadır. Bu kitabede II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1246 yılındaki ölümünde annesinin hayatta olduğu anlaşılır. Ayrıca Huand Hatun'un dönemin veziri Celaleddin Karatay'ın ölüm yılında 1254 tarihinde hayatta olduğu belirtilmektedir (İbn Bibi, 1996b, s. 136). Türbenin mimari özellikleri ile kitabe ve tarihsel verileri 1254 yılından sonra yaklaşık 1260 yılı dolaylarında inşa edilmiş olabileceğini göstermektedir (Önkal, 1996, s. 125).

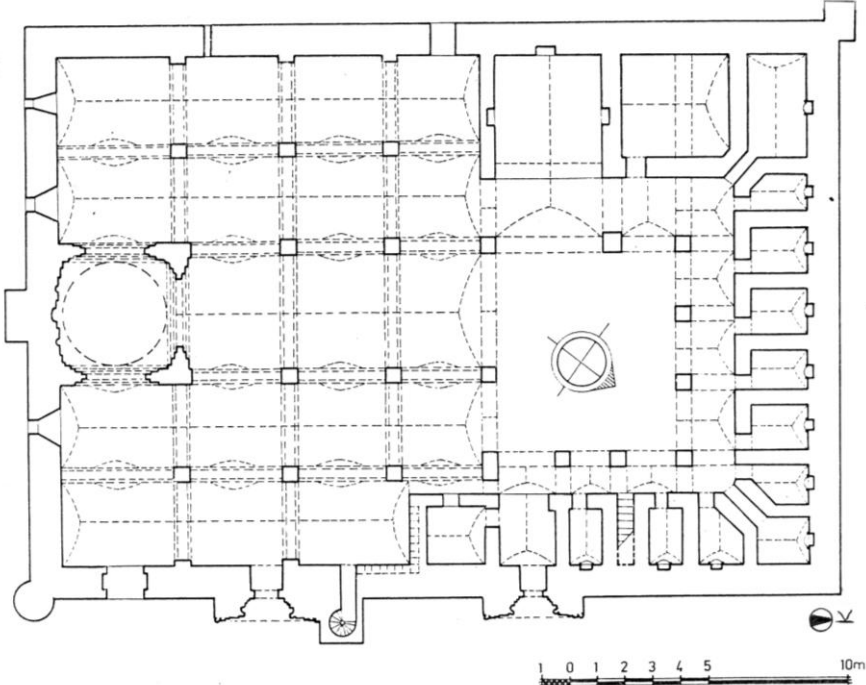
Türbenin camiden sonra yapıldığı kesin olmakla birlikte, yerinin önceden belirlenmiş olması daha akılcıdır. Türbenin girişinin caminin bitişiğindeki medresenin ana eyvanının güneyindeki birimden sağlanması da farklı bir uygulamadır. Yapının yer seçiminde yerinde mevcut olan önce bir Bizans mezar yapısı, sonra bir şeyh türbesinin etkili olduğu ileri sürülür (Karamağaralı, 1976, s. 209). Söz konusu eski yapıların varlığı türbenin kaidesinin yüksek tutulması ve beş sıra mukarnas sıralarıyla doldurulması ile çözümlenmiştir. Türbeye kuzey cephe eksenine rastlayan medresenin bir biriminden girilmesi anıtsal mihrabı bulunan yapıda giriş ile aynı ekseninde bulunan mihrabın, doğrusal aksın vurgulanmasını amaçlar (Bakırer, 1976, ss. 170-171, Şek. 40, Res. 95-97). Türbenin cami ile ilişkisinde ön/batı cephedeki taçkapının doğrudan açıldığı alana yerleştirilerek görüş açısına dâhil edilmesi, bir başka deyişle camiden önce türbenin algılanmasına çaba harcanmıştır. Manzume yapılarına dıştan bakıldığında türbe, külahıyla da dışa yansıtılmıştır. Mahperi Hatun'un yaşamında Kayseri, eşi Keykubad ile birlikte Keykubadiye Sarayı'nda güzel günler geçirdiği, eşinin ölüm yeri, oğlu Keyhüsrev'in tahta çıktığı bir şehir olması nedeniyle, öldükten sonra da ayrılmak istemediği ve türbesini yaptırdığı bir kent olmuştur.

İlhanlı Dönemi

Kayseri surlarının dışında, şehrin kuzeyinde Koca Sinan ilçesinde bulunan diğer bir yapı topluluğu Hacı Kılıç Camisi ve Medresesi'dir (Şekil 7, Fotoğraf 6)⁹. Cami ve kuzeyine bitişik medreseden oluşan yapı taçkapıları üzerinde bulunan

⁹ Kayseri Hacı Kılıç Camisi ve Medresesi için bk. Gabriel, 1931, ss. 52-59; Öney, 1966, ss. 379-387; Kuran, 1969, ss. 75-77; Sözen, 1970, ss. 118-122; Edhem, 1982, ss. 111-114; Gabriel, 2009, ss. 114-117; Eravşar, 1998, ss. 210-219.

kitabelerine göre 647 H. / 1249- 1250 M. yılında II. İzzeddin Keykavus (1246-1249) döneminde banisi Ebu'l-Kasım bin Ali el Tusî tarafından yaptırılmıştır (Gabriel, 1931, ss. 52-59; Öney, 1966, ss. 379-387; Gabriel, 2009, ss. 114-117). Kitabede adı geçen Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykavus dönemi saltanat mücadeleleri ve Moğollarla savaş yıllarıdır (Turan, 1984, ss. 458-462).

Şekil 7. Kayseri Hacı Kılıç Camisi- Medrese, Plan (G. Öney, 1966)

Araştırmacıardan B. İpekoğlu (2006, ss. 422-423), örneği *Farklı İşlevli İki Yapının Bitiştirilmesi* ana başlığı altında *Cami ve Medrese Birlikte İnşa Edilmiş, Medrese-Cami Bitişmeleri* alt grubunda değerlendirir. Cami ve bitişiğindeki medresenin bitişiklik özelliği Gevher Nesibe yapı topluluğu ile örtüşür. Özellikle her iki yapının da ortak olan doğu cephelerinde taçkapılarının bulunması bu etkileşime işaret eder. Taçkapılar kullanıcı açısından akılcı bir yaklaşımla ele alınmıştır. Dıştan kapıları ile ayrılan yapılar, içten bir avlu ile organik bağlanırlar. Selçuklu döneminin siyasi olarak en devingen, İlhanlıların Anadolu'ya hâkim oldukları yıllarda inşa edilen külliye yeni arayışlar ortaya koyar. İlhanlıların varlığı Anadolu'daki sanatçı alışverişini hızlandırmıştır. Yapıların banisi Ebu'l-Kasım bin Ali el Tusî komşu kültür çevresi İran'dan Horasan yakınlarındaki Tus şehrinden Anadolu'ya gelerek inşa ettirdiği eseri aracılığı ile adını duyurur. Tuslu sanatçıların bu örnek dışında Konya ve

Tokat'ta da çalıştıkları bilinmektedir (Sönmez, 1989, ss. 257-262; Bayburtluoğlu, 1993, ss. 224-230). Örnek cami ve medresenin ortak avluluyu paylaşması açısından önem taşır. Buradaki ortak bir avluyu sınırlayan cami ve medrese kurgusu daha sonra Osmanlı döneminde sadrazam ve vezirlerin baniliğinde inşa edilen menzil külliyelerinde tercih edilen bir plan olarak karşımıza çıkar. Doğu cephede hem caminin hem de medresenin mukarnas kavsaralı ve çok süslü taçkapıları yer alır. Taçkapısının bitişiğinde minare yer alan cami çok destekli, mihrap önü kubbeli; medrese açık avlulu, avlusu üç yönden revaklı, iki eyvanlı ve tek katlı plan şemasına sahiptir. Caminin güneydoğu köşesini sınırlayan silindirik gövdeli, konik külahlı köşe kulesi İlhanlı döneminde yaygınlaşan bir uygulamanın izleridir. Yatay dikdörtgen kurulumlu doğu cepheyi dikey/ düşey etkili iki taçkapı ile köşe kulesi vurgular. Caminin minaresi yapıya sonradan eklenmiştir (Öney,1966, s. 381).

Fotoğraf 6. Kayseri Hacı Kılıç Camisi- Medrese, Doğu Cephe

Sonuç

Kayseri'de incelediğimiz dört yapı topluluğu da sur dışında kuzey, kuzeydoğu, kuzeybatı ve güneybatı yönlerinde inşa edilerek şehrin Selçuklu döneminde artan ve büyüyen nüfusunun gereksinimlerine yanıt vermeyi amaçlamış olmalıdır. Tarihsel sıra ile Cami- Medrese- Hamam (Kölük, 3 yapılı), Darüşşifa- Medrese- Türbe (Gevher Nesibe, 3 yapılı), Cami- Medrese- Türbe- Hamam (Huand, 4 yapılı) ve Cami- Medrese (Hacı Kılıç, 2 yapılı) olarak çeşitlenen külliyelerde bitişiklik özelliği öncelenmiş, hatta birbirlerine model oluşturmuşlardır. Özellikle Kölük- Gevher Nesibe- Hacı Kılıç örneklerinde ön cephe düzenlemesi ile taçkapıların iki ayrı yapıya açılması, Kölük ve Hacı Kılıç yapılarında ise cami ile medresenin iç içeliği/kaynaşıklığı dikkat çekicidir.

Külliyyelerde bitişik olan her bir yapıya açılan taçkapıların varlığı ayrı ayrı yapıların kullanımına işaret etmektedir. Kölük, Huand Hatun ve Hacı Kılıç külliyyeleri cami, Gevher Nesibe örneği ise darüşşifa merkezli kurgulanarak bu yapılar büyük ölçekli inşa edilmiştir. Külliyyelerde ortak yapı medresedir. Kayseri'nin Selçuklu dokusu içinde bu örneklerin yanı sıra çok sayıda tekil/bağımsız medreselerin de inşa edilmesi kültürel gelişmişliği belgeler.

Selçuklu sultanları I. Gıyaseddin Keyhüsrev, oğulları I. İzzeddin Keykavus ve I. Alâeddin Keykubad ile oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev ve onun oğlu II. İzzeddin Keykavus mevcut olan anıtsal kitabeli yapıtları aracılığı ile bugün de şehir dokusu içinde kimliklerini korur. Selçuklu döneminin bu “*sultani*” şehrinde ise bir kadın bani olarak I. Alâeddin Keykubad'ın eşi, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi Mahperi Huand Hatun'un son şeklini verdiği Huand Hatun Külliyesi günümüzde de yerleşimin merkezini belirler. Bugün şehir çok gelişip değişse de hâlâ aynı külliye ve çevresinin merkez olması/yapıların kullanılması Ortaçağ'daki kentleşme ve yer seçiminin doğruluğunu kanıtlar.

Kayseri şehri yakınlarındaki Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nın en önemli ticaret merkezi Kültepe gibi Ortaçağ'da da ticaret kenti özelliğini sürdürmüştür. Bugün Kayseri'de yaşayan ve ziyaret edenlerin belleğinde Selçuklu kimliği, gelişmiş sanayisi ve gittikçe artan ticari yaşamı yer etmiştir.

Kaynakça

- Ahmed Nazif Efendi. (1987). *Mir'ât-ı Kayseriyye*. M. Palamutoğlu (Haz.), Kayseri: Kayseri İli Özel İdare Müdürlüğü ve Kayseri Belediyesi Birliği Yayınları.
- Akok, M. (1967). Kayseri'de Hunad Mimari Külliyesinin Rölövesi. *Türk Arkeoloji Dergisi*, XVI/1, 5- 44.
- Akok, M. (1968). Kayseri'de Gevher Nesibe Sultan Darüşşifası ve Sahabiye Medresesi Rölöve ve Mimarisi. *Türk Arkeoloji Dergisi*, XVII/1, 133- 184.
- Akok, M. (1976). Kayseri Şehri Tarihi İç Kalesi. *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXIII/2, 5- 38.
- Aksarayı/Aksaraylı Kerimüddin Mahmud. (1944). *Selçuki Devletleri Tarihi* (M. N. Gençosman- F. N. Uzluk, Çev.). Ankara: Recep Ulusoglu Basımevi.
- Akşit, A. (2000). Kayseri'de Sur Dışı İskan: Külük/Gülük Mahallesi. A. Aktan- R. Tosun- A. Öztürk (Haz.), *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu: 06- 07 Nisan 2000- Kayseri: Bildiriler* (s. 1- 5). Kayseri: Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Anonim. (1952). *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi* (F. N. Uzluk, Çev.). Ankara: Örnek Matbaası.
- Arık, R. (2000). *Kubad Abad*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Bakırer, Ö. (1976). *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Bayburtluoğlu, Z. (1993). *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları*. Erzurum: Erzurum Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Bayburtluoğlu, Z. (2000). Kayseri İç Kalesindeki Selçuklu Dönemi Mimari Malzemesi. *1999 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, (s. 151- 171), Ankara: Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yayınları.
- Baykara, T. (1988). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Baykara, T. (1993). Bir Selçuklu Şehri Olarak Antalya. *Antalya IV. Selçuklu Semineri 13-14 Mart 1992- Antalya: Bildiriler* (s. 38-43). Antalya: Antalya Valiliđi Yayınları.
- Can, S. (2008). *Terken Hatun'dan Valide Sultan'a Selçuklular Döneminde Kadın (1040-1308)*. İstanbul: Ufuk Ötesi Yayınları.
- Caner, Ç. ve Bakırer, Ö. (2009). Anadolu Selçuklu Dönemi Yapılarından Medrese ve Camilerde Portal. *Türkiyat Araştırmaları*, 10, 13- 30.
- Cantay, G. (1992). *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Cantay, G. (2002). Türk Mimarisinde Külliyeleer. *Türkler*, 7, 834- 851.
- Cantay, G. (2006). Darüşşifalar. (A. U. Peker ve K. Bilici, Ed.), *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygırlığı 2*, (s. 313- 335). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Çayırdağ, M. (1998). Kayseri Hunat Külliyesi. *Vakıf ve Kültür*, 1/2, 23-26.
- Darkot, B. (1945). Kayseri. *İslam Ansiklopedisi*, 4,(s. 484- 491). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Demirkent, I. (2004). *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206) İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*. İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Durukan, A. (1998). Anadolu Selçuklu Sanatında Kadın Baniler. *Vakıflar Dergisi*, 27, 15-36.
- Durukan, A. (2006). Baniler. A. U. Peker- K. Bilici (Ed.), *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygırlığı 2*, (s. 137-171), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Edhem/Eldem, H. (1982). *Kayseri Şehri*. K. Göde (Haz.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Eraşar, O. (1998). *Ortaçağ'da Kayseri Kent Dokusunun Gelişimi*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Eraşar, O. (2006). Kayseri. (A. U. Peker ve K. Bilici, Ed.), *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygırlığı 2*, (s. 239- 243), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Gabriel, A. L. (1931). *Monuments Turcs D'Anatolie I*. Paris: Du Ministère Turc De L'Instruction Publique.
- Gabriel, A. L. (2009). *Kayseri Türk Anıtları*. F. Yaman (Haz.), Kayseri: Kayseri Enstitüsü Derneđi Yayınları.

- Göde, K. (1988). Alâeddin Keykubâd ve Kayseri. *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi*, 3, 1. *Alâeddin Keykubâd Özel Sayısı*, 61-65.
- Gürkan, K. İ. (1972). Selçuklu Hastaneleri. *Malazgirt Armağanı*, (s.33- 63). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İbn Bibi. (1996a). *El Evamirü'l-Ala'iyehi'l-Umuri'l-Ala'iyehi (Selçuk Name) I*. M. Öztürk (Haz.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İbn Bibi. (1996b). *El Evamirü'l-Ala'iyehi'l-Umuri'l-Ala'iyehi (Selçuk Name) II*. M. Öztürk (Haz.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İnan, A. (1969). *Kayseri Gevher Nesibe Şifaiyesi (H. 602- M. 1206)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- İpekoğlu, B. (2006). Birleşik İşlevli Yapılar. (A. U. Peker ve K. Bilici, Ed.), *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 2*, (s. 111- 125). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Karamağaralı, H. (1976). Kayseri'deki Hunad Câmîinin Restitüsyonu ve Hunad Manzûmesinin Kronolojisi Hakkında Bazı Mülâhazalar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXI, 199- 245.
- Karamete, K. (1941). Kayseri Tıbbiyesi, *Erciyes*.17, 499- 501, 521- 526.
- Katoğlu, M. (1967). XIII. Yüzyıl Anadolu Türk Mimarisinde Külliye. *Belleten*, XXXI/123, 335- 344.
- Kaymaz, N. (2009). *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyasü'd-Dîn Keyhüsrev ve Devri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kuban, D. (2002). *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kuran, A. (1969). *Anadolu Medreseleri I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kuran, A. (1979). Onbeşinci ve Onaltıncı Yüzyıllarda İnşa Edilen Osmanlı Külliyelerinin Mimari Esasları Konusunda Bazı Görüşler. *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi 15- 20 X 1973- İstanbul: Tebliğler* (s.795- 813). İstanbul: Tercüman Gazetesi ve İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Müderrişoğlu, F. (1991). Edirne II. Bayezid Külliyesi. *Vakıflar Dergisi*, XXII, 151-198.
- Müderrişoğlu, F. (1993). *16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İnşa Edilen Menzil Külliyesi*. I, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Ogan, A. (1955). Kayseri'de Hovand veya Mahperi Hatun Külliyesiyle Mimari Bakımdan Kıymet Taşıyan Kümbetler. *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, 167, 3- 4.
- Parla, C. (1997). *I. Alâeddin Keykubad Dönemi Yapılarında Biçim ve Estetik*. I, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Öney, G. (1966). Kayseri Hacı Kılıç Cami ve Medresesi. *Belleten*, 30, 377- 387.
- Önge, Y. (1969). Kayseri Huand (Mahperi Hatun) Külliyesi'nin Hamamı ve Yeni Bulunan Çini Tezyinatı. *Önasya*, 4/47, 11- 17.
- Önkal, H. (1996). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

- Özgüç, T. (2005). *Kültepe*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Redford, S. ve Leiser, G. (2008). *Taşa Yazılan Zafer Antalya İçkale Surlarındaki Selçuklu Fetihnâmesi*. Antalya: Suna- İnan Kıracı Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Reyhanlı, T. (1976). Osmanlı Mimarisinde İmaret: Külliye Üzerine Notlar. *Türk Kültürü Araştırmaları*, 15, 121- 141.
- Sipahioğlu, H. (1981). *Kayseri Gevher Nesibe Sultan Tıp Sitesi 1206*. Kayseri: Akın Matbaası.
- Sönmez, Z. (1989). *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sözen, M. (1970). *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri I*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Sözen, M. (1972). *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri 2*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Sözen, M. ve Tanyeli, U. (2001). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Şaman Doğan, N. (2010). Selçuklu Döneminde Siyasi ve Bani Kimliği ile Mübarizeddin Ertokuş. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 27/1, 231- 251.
- Tanyeli, U. (1987). *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11- 15. Yüzyıl)*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Texier, C. (1849). *Description De L'Asie Mineure*, Deuxième Volume. Paris: Imprimeurs de L'Institut de France.
- Tuncer, O. C. (1986). *Anadolu Kümbetleri I Selçuklu Dönemi*. Ankara: Güven Matbaası.
- Turan, O. (1945). Keyhüsrev I. *İslam Ansiklopedisi*, 4, (s. 613- 620). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Turan, O. (1984). *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*. İstanbul: Nakışlar Yayınevi.
- Turan, O. (2004). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Turan, R. (1988). Alâeddin Keykubad'ın Doğu Anadolu Siyaseti. *Selçuk Üniversitesi. Selçuk Dergisi*, 3, I. Alaeddin Keykubad Özel Sayısı, 79-87.
- Uyumaz, E. (2003). *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220- 1237)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uyumaz, E. (2006). Sultan I. Alaeddin Keykubad ve Zamanı. A. Y. Ocak (Ed.), *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğu 1* (s. 107-115), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Yurdakul, E. (1970). Son Buluntulara Göre Kayseri'deki Hunat Hamamı. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 2, 140- 151.
- Yurdakul, E. (1974). Kayseri Külük Camii ve Medresesinde Yapılan Hafriyat ve Araştırma Sonuçları. *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, 1, 167- 207.

POLONYA ARŞİVLERİNDEN *ARCHIWUM GLÓWNE AKT DAWNYCH* (AGAD) VE OSMANLI TARİHİNE DAİR BELGE KOLEKSİYONLARI

Hacer TOPAKTAŞ

Özet: Osmanlı Devleti'nin XV. yüzyıldan itibaren komşusu ve savaş hâllerinde hasmı olan Polonya (Lehistan) günümüzde Osmanlı tarihi araştırmaları için önemli arşivleri barındırmaktadır. Polonya ile gerek diplomatik gerek ticari olarak yürütülen tarihî ilişkilerin yoğunluğu her iki tarafın arşivlerine de yansımış durumdadır. Ancak şimdiye kadar Polonya arşivleri ile ilgili Türkiye'de yapılmış çalışmalar pek yoktur. Bu bağlamda Polonya arşivlerinin en önde gelenlerinden olan Varşova'da bulunan *Archiwum Glówne Akt Dawnych* (AGAD) yani *Eski Belgeler Merkez Arşivi*, Osmanlı tarihi araştırmaları için kıymet taşıyan belgeler içermektedir. Fatih Sultan Mehmed döneminden XIX. yüzyıla kadar ulaşan vesika koleksiyonlarının Türkiye'deki araştırmacılar tarafından tanınması, gerek Osmanlı tarihi gerekse Avrupa tarihi çalışmaları açısından mühimdir. Türk tarihi ile ilgili Osmanlı Türkçesi, Lehçe, Fransızca, İtalyanca, Latince ve nadiren Almanca ve Rusça olarak karşımıza çıkabilecek bu vesikaların bu çalışma bağlamında özellikle Osmanlı Türkçesi olanlarına öncelik verilmiştir. Zira Avrupa arşivlerindeki Osmanlı Türkçesi arşiv malzemelerinin tarih araştırmaları çerçevesinde bilinip bilimsel çalışmalarda değerlendirilmesi elzemdir. Aynı zamanda Türkiye'deki arşivlerde bulunmayan birçok vesikanın bu arşivlerde bulunuyor olması, AGAD arşivi nevinde hazine-i evrak dairelerinin kıymetini daha da artırmaktadır.

Anahtar kelimeler: Polonya, Lehistan, Varşova, Osmanlı belgeleri, Archiwum Glówne Akt Dawnych, AGAD.

A Polish Archive, Archiwum Glówne Akt Dawnych (AGAD) and Its Collections of the Ottoman History

Abstract: Poland (Lehistan) that was a neighbor of the Ottoman Empire from the XVth century and sometimes an hostile on the wars has very important archives for studies on the Ottoman history. Intensity of the diplomatic and commercial relations with Poland is reflected in the archives of both countries. So far, studies related to the Polish archives in Turkey is almost nonexistent. In this context, one of the most prominent archives of Poland *Archiwum Glówne Akt Dawnych* (AGAD) namely *The Central Archives of Historical Records* in Warsaw includes very valuable documents for the studies of Ottoman history. The awareness of this document collection that are from the time of Sultan Mehmed II up to the XIXth century is very important not only for the studies on the Ottoman history but European history. In the context of this study especially the Ottoman Turkish ones are given priority among the documents related to the Turkish history which are in Ottoman Turkish, Polish, French, Italian, Latin and rarely Russian and German. Because, it is essential that the use of the Ottoman Turkish archival materials in the European archives for scientific studies within the framework of researches on history. At the same time a lot of

documents which are in this archives but not in the Turkish archives increases even more value of this kind of document treasures like AGAD.

Key words: Poland, Lehistan, Warsaw, Ottoman documents, Archiwum Głównie Akt Dawnych, AGAD.

Giriş

Polonya, nam-ı kadim Lehistan'ın Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri çok eskilere dayanır. Çelebi Mehmed döneminde başlayan diplomatik ilişkiler (1414), Lehistan'ın 1795'teki üçüncü taksimine kadar oldukça yoğun yürütülmüştür. Hem Osmanlı Devleti'nin hem Lehistan'ın ortak genişleme alanları olması dolayısıyla Balkanlar, Karadeniz ve Doğu Avrupa'da süren sayısız mücadele ve büyük savaşların yanı sıra, her iki ülke arasında söz konusu ticarî ve iktisadî münasebetler iki ülkenin ilişkilerini artırmıştır¹. Polonya'nın üçüncü taksiminden (1795) sonra da XIX. yüzyılda iki ülke münasebetleri sürdürülmüştür. Diplomatik ve ekonomik ilişkilerin yanında kültürel öğelerde özellikle Polonya tarafında görülen etkileşim, Osmanlı Devleti'ni Polonya'ya açan bir diğer unsur olmuştur². Günümüz tarih kitaplarında özellikle Leh Kralı Jan Sobieski ve II. Viyana Kuşatması dolayısıyla yer alan Polonya, arşivlere bakıldığında bunun ötesinde iki ülke ilişkilerine dair devasa tarihî malzemelerle karşımıza çıkar. Türkiye'de Osmanlı Devleti ile Polonya arasında yürütülen münasebetlere ilişkin çok cüzî sayıda bilimsel çalışma vardır. Ancak Türk arşivleri de aslında Polonya ile ve Türk-Leh ilişkileriyle ilgili evraklarla doludur. Bu bağlamda her iki ülkenin arşivleri, ikili münasebetlerin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın diğer devletleriyle olan ilişkilerinin arşiv raflarından çıkartılıp yazıya dönüştürülmesi için araştırmacıları beklemektedir. Bu çalışmada Polonya arşivlerinin en önemlilerinden birisi olan *Archiwum Głównie Akt Dawnych w Warszawie* (AGAD) yani Varşova Eski Belgeler Merkez Arşivi ve bu arşivdeki Osmanlı tarihine dair özellikle de Osmanlı Türkçesi ile kayıtlı evraklar ele alınacaktır.

Polonya XIV-XIX. yüzyıla kadar olan dönem söz konusu edildiğinde, diğer Avrupa devletlerinden farklı bir yapıya sahiptir. XVI. yüzyıldan itibaren krallar asillerden kurulu *Sejm* Meclisi'nde yapılan oylamayla tahta çıkmıştır. Bunun

¹ Başlangıcından XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı-Leh ilişkileri ile ilgili derli toplu bir çalışma olarak bk. Kołodziejczyk, 2000. İlişkileri Türkçe kısa bir özet hâlinde değerlendiren bir çalışma olarak bk. Reychman, 1964a. Türk kaynaklarını kullanmayan ama Türk-Leh ilişkilerini değerlendiren çalışmalar olarak bkz. Konopczyński, 1936, Dziubiński, 1998, 2005. Lehistan sefaretnemeleriyle ilgili yapılmış bir çalışma olarak bk. Topaktaş, 2005.

² Bu etkileşimin boyutlarından bir kısmının anlatıldığı bir çalışma olarak bk. Reychman, 1964b, ss. 757-767. Yine köşkün "kiosk"a dönüşerek Leh Kralı Leszczyński'yle nasıl Avrupa'ya taşındığına dair bir çalışma olarak bk. Avcıoğlu, 2003, ss. 662-684.

yanında sosyal ve politik yapısı itibarıyla asilzadelerin siyasi yaşamda oldukça etkin olduğu bir ülkedir³. Bu nedenle de önde gelen birçok soylu ailenin kendi arşivi mevcuttur. Ayrıca Polonya'nın XIX. yüzyılda komşularınca paylaşılmış durumda olması ve başkentin XVI. yüzyıl sonunda Krakov'dan Varşova'ya nakli Polonya'da birden çok arşiv ve kütüphanenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hâl böyle olunca da Polonya'da yapılacak tarih araştırmalarının birçok arşiv ve kütüphaneden taranmasını gerektirmektedir.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie/Varşova Eski Belgeler Merkez Arşivi, Osmanlı tarihi araştırmaları için önemli bir devlet arşividir. Bu arşiv XX. yüzyıla kadar Polonya devletine ait evrakların büyük bir kısmını içerir. Bunun yanında birkaç soylu ailenin de arşivlerini barındırmaktadır. *Archiwum Publiczne Potockich*, *Archiwum Radziwiłłów*, *Archiwum Roskie*, *Zbiór Anny Branickiej z Potockich*, *Zbiór Branickich z Wilanowa* bunlardandır. Arşiv, Polonya'nın üçüncü taksiminden sonra Ruslar tarafından Varşova'dan alınarak Rusya'ya taşınmış, 1918'de Polonya'nın bağımsızlığını tekrar kazanmasının ardından, 1921'de iki ülke arasında yapılan antlaşma ile Rusya'dan geri getirilmesi mümkün olmuştur⁴. Buna rağmen XIX. yüzyıl Polonya tarihine dair birçok evrakın hâlen Moskova'da olduğu bilinmektedir.

Arşivdeki *Archiwum Koronne Warszawskie*'ye bağlı *Dział Turecki*/Türkiye Bölümü'nde Osmanlı dönemi Türk tarihine dair birçok tarihî malzeme vardır. Burada bulunan evraklar, 1950'lerde ünlü Türkolog Zygmunt Abrahamowicz tarafından kataloglanmıştır (Abrahamowicz, 1954, ss.142-148 ve 1959a). Hatta XVII. yüzyıl sonuna kadarki dönemi içeren evraklarla ilgili kısmı da katalog olarak yayımlanmıştır. Ancak XVII. yüzyıl sonundan XVIII. yüzyıl sonuna kadar olan dönemi içeren kısım, sadece Abrahamowicz'in el yazısı olarak bulunmaktadır. AGAD arşivinde Osmanlı Devleti ile ilgili olarak karşılıklı yazışmalar, elçi raporları, asillerin Osmanlı ricali ile yazışmaları, padişah nameleri, iktisadî ve ticarî meseleler, savaşlarla ilgili çeşitli raporlar vs. bulunmaktadır. Bu arşivdeki en eski Osmanlı Türkçesi evraklar XV. yüzyıla aittir. *Archiwum Koronne Warszawskie* fonu içerisindeki Türkiye Bölümü'nde en eski evrak ise Sultan II. Mehmed'in Boğdan Voyvodası'na yazdığı 1455 tarihli mektuptur. Bununla beraber evrakların asıl yoğunlaştığı dönem Kanuni Sultan Süleyman dönemidir. Bu evrakların birçoğu padişah nameleri, sadrazamlar ve diğer üst Osmanlı bürokratların mektupları, Osmanlı ve Leh

³ Polonya'da diğer Avrupa devletlerinden farklı olarak Sejm denen meclis sistemi işlemekteydi. Bu Sejmlerde krallar asillerin hepsinin onaylaması gerektiği bir seçim sistemiyle kayd-ı hayat şartıyla seçilirdi. Polonya Sejm tarihi ile ilgili olarak bk. Michalski, 1984 ve Bardach, 1997.

⁴ Bu arşivle ilgili genel kataloglar olarak bk. Zielińska, 1992; Lewandowska, 2008; Karwasiński, 1975 ve Ramatowski, 1988.

elçileri ile ilgili yazışmalar, Osmanlı-Leh savaşları ile ilgili kayıtlar, antlaşma metinleri, Kırım Hanlığı, Eflak ve Boğdan Voyvodalıkları tüccar ve sınır meseleleri ile ilgilidir. Mesela IV. Murad döneminde Lehistan'a verilen ahidname (1623) metni yaklaşık beş metre uzunluğundadır ve çok iyi muhafaza edilmiştir⁵. Arşivde Osmanlı Devleti ile ilgili tarihî materyaller genel itibarıyla mikrofilme edilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti tarafından gönderilen bazı name-i hümayunlar çok uzun olduğu için mikrofilmlerde birkaç parçaya ayrılarak gösterilmektedir. Osmanlı Türkçesi belgeler yoğunlukla arşivin Türkiye Bölümü'nde toplanmıştır. Ayrıca *Dział Tatarski i Kozacki*'de de Osmanlı Türkçesi evraklar vardır. Bunun haricinde nadiren de olsa farklı arşiv fonlarında Osmanlı Türkçesi vesikalarla karşılaşmak mümkündür. Türkiye Bölümü'ndeki evrakların 1672 yılına kadar olanı bahsedildiği üzere Abrahamowicz tarafından kataloglanmış ve katalog Lehçe yayımlanmıştır. Ancak mevzubahis belgeler ilk olarak XVII. yüzyılda önce Doğu dilleri uzmanı ve oryantalist Samuel Otwinowski (1575/85-1624), XVIII. yüzyıl sonunda ise saray tercümanı Antoni Krutta tarafından tasnif edilmiştir (Abrahamowicz, 1959b, ss. 59-60). Krutta, Osmanlı Türkçesi belgelerin birçoğunu okuyarak özetlerini, yer yer Fransızca, İtalyanca, Latince ya da Lehçe olarak aynı vesikanın boş bir köşesine ya da bir başka kâğıda yazarak evrakın aslına iliştiirmek suretiyle düzenlemiştir⁶. Böylece günümüzde Osmanlı Türkçesi bilmeyen Polonyalı tarihçiler de bu evrakların en azından ne ile ilgili olduğunu anlayabilmekte, yerince de eğer evrakın tüm çevirisi varsa, kolaylıkla faydalanabilmektedir. Zaten Abrahamowicz'in AGAD'daki Türkiye Bölümü kataloğunu hazırlamasında Krutta'nın bu özet ve çevirilerinin büyük faydası olmuştur. Bunun yanında Polonya genelde İtalyan asıllı tercümanları Osmanlı Devleti ile ilişkileri yürütmek için himaye etmiştir. XVIII. yüzyılda Franciszek Guiliani, Antoni Krutta ve Piotr Krutta bunlardandır⁷. Ayrıca Polonya, 1766'ta İstanbul'da *Szkola Orientalna*/Oryantal Okulu'nu açarak Osmanlı Türkçesi bilen kendi elemanlarını yetiştirmeyi hedeflemiştir (Smoleński, 1901, ss. 14-15). Bu okul 1795'te Polonya'nın üçüncü taksimine kadar İstanbul'da çalışmalarına devam etmiştir.

AGAD arşivinde 1672 tarihli Sultan IV. Mehmed (1648-1687) ve Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın Leh kralı Michał Korybut'a (1640-1673) yazdığı mektuptan sonrası evrakların katalogu ise el yazması hâliyle kalmış, Abrahamowicz yayımlayamamıştır. Ancak araştırmacılar bu el yazması katalogdan faydalanabilmektedir. Mezkur arşivin Türkiye Bölümü'ndeki en geç tarihli evrak ise 1789 tarihini taşımaktadır. İstanbul'a gelen son Leh elçisi Franciszek

⁵ AGAD, *Archiwum Koronne Warszawskie, Dokumenty Pergaminowe*, 5628.

⁶ Antoni Krutta 1777'de Polonya'ya gönderilen son Osmanlı elçisi Numan Enis Bey'e İstanbul'dan Varşova'ya kadar yolcuğu esnasında eşlik etmiştir. Ayrıca Numan Enis Bey'in sekiz aylık elçiliği esnasında da kendisine mihmandarlık yapmıştır.

⁷ Bu tercümanlarla ilgili olarak bk. Reychman, 1959b; 1950 ve 1938, ss. 3-12.

Piotr Potocki'nin Osmanlı Devleti'nce kabulünü ve kendisine mihmandar atandığını bildiren Sadrazam Hasan Paşa ve Reis'ü-l küttaþ Raþid Efendi'nin mektuplarını içerir. Ancak Türkiye Bölümü fonu haricindeki farklı fonlarda daha geç tarihli belgelere rastlamak mümkündür. Mesela Polonya'nın ünlü soylu ailelerinden Potocki ailesine mensup Piotr Potocki'nin kurduğu fonda bulunan ve 1790-1795 arası Osmanlı Devleti ile Lehistan arasındaki ilişkilere dair yazışmalar bunlardandır. Zaten bu tarihten sonra 1790'larda Polonya'nın peş peşe ikinci ve üçüncü paylaşımı gerçekleştiği için bundan sonraki dönemlere ait sağlıklı bir arşivden bahsetmek mümkün değildir. Lehistan XIX. yüzyılda resmen var olmasa da fiilen Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini sürdürmüş, hatta iki Leh elçisi Varşova Hükûmeti temsilcisi sıfatıyla İstanbul'a gelmiştir (Anafarta, 1979, ss. 96-101). Bu arşivde XIX. yüzyıl Osmanlı-Leh münasebetlerine dair pek bir şey yoktur denilebilir. Çünkü bu dönem Türkiye ilişkileri ile ilgili arşiv malzemeleri hâlâ Moskova'da tutulmaktadır ve araştırmalar için oraya gitmek icap etmektedir.

Bunların dışında AGAD arşivinde Osmanlı tarihi ile ilgili farklı dilde zengin birçok malzeme mevcuttur. Başta Lehçe olmak üzere Fransızca, Latince, İtalyanca, Rusça, Almanca evrak görmek mümkündür. Bunlar genelde Archiwum Koronne Warszawskie (bu fon içerisindeki *Dział Turecki*'nin yanında *Dział Tatarski*, *Dział Moldawski i Wołoszczyński* gibi bölümlerde), *Archiwum Publiczne Potockich*, *Archiwum Radziwiłłów*, *Metryka Koronna*, *Metryka Litewska*, *Zbiór Anny z Branickich*, *Archiwum Skarbu Koronnego* gibi arşiv fonlarında bulunmaktadır. Mesela XV-XVII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti ile yapılan savaşlarla ilgili yoğun yazışmalar ve raporlar genelde Latince ve Lehçedir. Hotin Savaşı, Kamanıçe Seferi ve II. Viyana Kuşatması'nın yaşandığı 1683-1700 dönemi mücadeleleri ve yapılan antlaşmalarla ilgili arşiv evrakları sayıca çoktur. Ayrıca gelip giden elçilerle ilgili raporlar, mektuplar ve sefaret harcamaları da yine kayıt altında tutulmaktadır. Mesela Leh elçilerinden Zbaraski (1622), Wysocki (1671), Leszczyński (1699-1700), Benoe (1742), Aleksandrowicz (1766), Boscamp (1776-1778), Potocki (1789-1792) gibi Leh elçilerinin sefaretleriyle ilgili evrakların büyük kısmı buradadır. Bunun yanında Osmanlı elçileri ile ilgili birçok kayıt da mezkur arşivde tutulmaktadır. Özellikle XVIII. yüzyılda Polonya'ya gönderilen Osmanlı elçileri ve elçilikleri ile ilgili belgelerin sayısı daha da artmaktadır. Bunun yanında belirtilen sefirler ve sefaretlerden dolayı oluşan harcamalarla ilgili olarak da kayıtlar mevcuttur (Wajs, 1999, ss. 40-45).

AGAD arşivinde bulunan ve Türkiye'deki arşivlerde yer almayan bazı vesikalar, Türk-Leh ilişkilerinin henüz ortaya konulmamış farklı taraflarının sergilenmesi açısından kıymet taşır. Örneğin XVII. yüzyılda yaşanan Türk-Leh Savaşları'yla ilgili bilinmeyen noktalar, XVIII. yüzyıl başlarından itibaren Rusya'nın Polonya'yı Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçirmek için

yürüttüğü politika ve propagandalar, bu dönemde yaşanan Kuzey Savaşları ile bu savaşların Osmanlı Devleti'ne yansımalarını ve 1710'larda İsveç Kralı XII. Karl ile ilgili gelişmelerin farklı yüzlerini bu arşivde muhafaza edilen kayıtlardan anlamak mümkündür. Günümüzde hâlâ Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya gönderdiği elçilerin tamamı bilinmemektedir. Belirtilen dönemde Dersaadet tarafından Varşova'ya gönderilmiş bazı Türk elçilerinin varlığını bu arşivdeki evraklar göstermektedir. Özellikle XVI ve XVIII. yüzyıllarda “Çavuş” daha sonra “Ağa”, “Bey” ve “Efendi” olarak adlandırılan ve Polonya'ya gönderilen Türk elçileri vardır. Ancak bu elçilerle ilgili kayıtlar Türkiye'deki arşivlerde mevcut değildir. Mevzubahis elçilerin varlığı Polonya arşivleri sayesinde mümkün olmaktadır. Mesela 1710-1714 arasında Polonya'ya gönderilen en az üç dört Türk elçisinin olduğunu AGAD'da bulunan belgeler göstermektedir⁸. Bu bağlamda AGAD arşivi Osmanlı Devleti'nin Doğu Avrupa ve buna dâhil olarak Polonya politikasının ve diplomasisinin farklı ve önemli ayrıntılarını gösteren kayıtları içermektedir. Ayrıca XVII. yüzyıl Osmanlı-Leh savaşlarının yanı sıra 1736-1739 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı ile ilgili ilginç evraklara da rastlamak mümkündür. Yine Polonya ile yürütülen yoğun ticaret ve bu bağlamda oluşturulan ticaret ağına ilişkin bu arşivde yer alan belgeler de Osmanlı Devleti'nin iktisadî tarihi incelemeleri açısından kıymet taşır. Bunların yanında Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti adına birebir Polonya ile yürüttüğü ilişkilerin boyutunun görülebileceği kayıtlar yine AGAD arşivinde saklıdır⁹. Nitekim Kırım Hanları çoğu kere Osmanlı Devleti adına Polonya'ya birçok elçi göndermiştir. Bunların büyük kısmı Türkiye'deki arşiv kayıtlarında mevcut olmadığından bilinmemektedirler. Ancak AGAD arşivinde bu hususta birçok evrak bulunmaktadır (Wajs, 1999, ss. 27-28, 30). Ayrıca bunlar Osmanlı Devleti'nin Kırım Hanlığı'nı Doğu Avrupa siyasetinde ne yönde değerlendirdiğinin göstergesidir¹⁰.

Yukarıda belirtilenler AGAD arşivinin Osmanlı tarihi araştırmaları için mühim bir yer teşkil ettiğini ortaya koymaktadır. Arşivcilik sistemi bakımından diğer Avrupa devletlerinin arşivlerinin imkânlarına sahip olmasa da AGAD arşivi Osmanlı tarihi araştırmaları için mühim bir arşivdir. Nitekim İngiltere'deki *The National Archives* ve Fransa'daki *France Diplomatie-Ministère des affaires étrangères et européennes* gibi modern arşivler araştırmacılara uygun çalışma ortamları sunmaktadır. Ancak AGAD arşivi çalışma olanakları bakımından çok

⁸ Faik Reşit Unat Lehistan'a XVIII. yüzyılda giden elçilerin sayısını yedi olarak verse de AGAD'da bulunan kayıtlar bu sayıyı artırmaktadır. Bk. Unat, 1992.

⁹ Kırım Hanlığı ile ilgili olarak Polonya'da yapılan en yeni çalışmalardan biri olarak bk. Królikowska, 2010.

¹⁰ Kırım Hanlığı ile ilgili belgeler genelde AKW içerisindeki *Dział Tatarski*'de bulunmaktadır.

daha geridedir. Mezkur arşivin çalışma şartları gerek arşivcilik anlayışı olarak gerek arşivleme sistemi bakımından araştırmacıları olumsuz etkilemektedir. Fakat arşivin bu hâli kendisinin tarih araştırmaları için önemini azaltmamaktadır.

Osmanlı Devleti'nin Polonya ile olduğu kadar Rusya, Avusturya, Prusya, Fransa, İngiltere, Macaristan ve İsveç ile olan ilişkilerini de daha iyi analiz edip değerlendirmek için Polonya arşivlerinin önemi göz önündedir. Osmanlı Devleti'nin Doğu ve Orta Avrupa politikalarını bütüncül bir perspektiften değerlendirebilmek için Polonya'nın ve Polonya arşivlerinin de değerlendirilmesi zaruridir. Bunun yanında Türkiye'deki arşivlerde bulunmayan fakat Polonya arşivlerinde bulunan birçok evrak Osmanlı tarihi yazımı hususunda araştırmacıların konuya daha geniş ve farklı yönlerden bakabilmesini sağlayacaktır. İki ülke ilişkilerinin ve yaşanan savaşların objektif değerlendirmesi başta Polonya ve Türkiye arşivlerinin birlikte değerlendirilmesi ile mümkün olacaktır. AGAD arşivi tarih araştırmalarının bu bağlamda gerçekleştirilmesine hizmet edecek en büyük Polonya arşivlerinden biridir.

Kaynakça

- Abrahamowicz, Z. (1954). Dokumenty Tatarskie i Tureckie w Zbiorach Polskich. *Przegląd Orientalistyczny*. 1954, 2 (10), 142-148.
- Abrahamowicz, Z. (1959a). *Katalog Dokumentów Tureckich: Dokumenty do Dziejów Polski i Krajów Osmańskich*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Abrahamowicz, Z. (1959b). Antoni Łukasz Krutta. *Polski Słownik Biograficzny (PSB)*, VIII, 59-60.
- AGAD. *Archiwum Koronn e Warszawskie, Dokumenty Pergaminowe*, 5628.
- Avcioğlu, N. (2003). A Palace of One's Own: StanislasI's Kiosksand the Idea of Self-Representation. *The Art Bulletin*, V. 85, 4, 662-684.
- Bardach, J. (ed), (1997). *Dzieje Sejmu Polskiego*. Warszawa: Wydaw. Sejmowe.
- Karwasiński, J. (red). (1975). Archiwum Koronne Warszawskie (Archivum Regni Secretius Varsaviense) [w:] "Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie". Przewodnikpozespółach, 1, *Archiwadawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Archiwum Główne Akt Dawnych.
- Kołodziejczyk, D. (2000). *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th–18th Century): An Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents*. Leiden: Brill.
- Konopczyński, W. (1936). *Polska a Turcja 1683-1792*, Warszawa: nakł. Instytutu Wschodniego w Warszawie.
- Królikowska, N. (2010). *Law and Division of Power in the Crimean Khanate. A Study on the Reign of Murad Giray (1678-1683)*, PhD thesis, supervisor D. Kołodziejczyk, University of Warsaw, Institute of History, Warsaw.

- Lewandowska, D. (red). (2008). *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Informator o zasobie archiwalnym*. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Archiwum Główne Akt Dawnych.
- Michalski, J. (ed). (1984). *Historia Sejmu Polskiego, I-II*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Ramatowski, F. (red). (1988). *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik pozasobie. II. Epokaporozbiorowa*, Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Archiwum Główne Akt Dawnych.
- Reychman, J. (1938). Piotr Krutka Emisariusz Kościuszki do Stambułu. *Wschód-Orient*, R. IX, 2, 3-12.
- Reychman, J. (1950). *Znajomość i Nauczanie Języków Orientalnych w Polsce XVIII Wieku*. Wrocław: Nakł. Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego.
- Reychman, J. (1959). *Życie Polskie w Stambule w XVIII Wieku*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Reychman, J. (1964a). *Polonya ile Türkiye Arasında Diplomatik Münasebetlerin 550. Yıldönümü*. Ankara: [y.y]
- Reychman, J. (1964b). XVIII. Yüzyılda Lehistan Uygurluğında Görülen Türk Etkileri. *Belleten*, XXVIII, 757-767.
- Smoleński, W. (1901). *Polska Szkoła Orientalna w Stambule 1766-1795*, Kraków: [y.y]
- Topaktaş, H. (2005). *Osmanlı Sefaretnameleri Işığında 1730-1763 Yıllarında Osmanlı Devleti ile Lehistan/Polonya Arasında Diplomatik İlişkiler*. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- Unat, F. R. (1992). *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*. 3. Bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Wajs, A. (opr.), (1999). *Archiwum Skarbu Koronnego Rachunki Poselstw, Sumariusz*. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych Archiwum Główne Akt Dawnych.
- Zielińska, T. (red), (1992). *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie: informator o zasobie*, Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Archiwum Główne Akt Dawnych.

THE GATEWAY TO THE EAST: BYRON'S FABULATION OF ISTANBUL IN AN ORIENTAL CONTEXT

Himmet UMUNÇ

Abstract: Istanbul with its rich history and inspiring geography has always attracted travellers from Europe and captivated the European mind. Especially, since the early modern times, the Europeans have viewed it not only as a major centre of the classical and Byzantine heritage and eastern Christianity but also, more importantly, as a city which epitomized oriental cultures and civilizations. In this latter sense, it has invariably been mythologized and considered to be a gateway to the Orient. It was certainly with a perception of Istanbul as such that Lord Byron privileged it as “the capital of the East.” In fact, his readings in his early life about the Orient had so much influence on him that, as a young man of 21, he set out in 1809 on a two-year journey, which, beginning from Portugal and Spain, took him to Ottoman Greece and Turkey. In the early summer of 1810 he was in Istanbul for a couple of months and, during his stay, he explored not only the city and the Bosphorus in a historical and geographical context but also had a close look into the Ottoman life and culture. Hence, while, on the one hand, he gave in his letters a colourful account of his impressions and observations of Istanbul, on the other, in his works, especially in *Child Harold's Pilgrimage* and *Don Juan*, he drew a romanticized and fictional picture of the city, situated in an oriental setting and informed by his personal reveries of oriental sensualism and exoticism. So, this paper is a study and discussion of Byron's oriental fabulation of Istanbul and aims to demonstrate to what extent his fabulation turns Istanbul into an epitome of the oriental Other's values and ways of life.

Key words: Istanbul, Bosphorus, Orient, Orientalism, Byron.

Doğu'nun Kapısı:

Byron'ın İstanbul'u Doğu Bağlamında Masallaştırması

Özet: Zengin tarihi ve esin kaynağı olan coğrafyası ile İstanbul, Avrupalı seyyahları her zaman cezbetmiş ve Avrupalı'nın zihnini büyülemiştir. Özellikle, Yeni Çağ'ın başlarında, Avrupalılar, İstanbul'u, sadece klasik çağın ve Bizans'ın mirası ve Doğu Hıristiyanlığının önemli bir merkezi olarak değil, aynı zamanda ve daha da önemlisi, Doğu kültürlerini ve uygarlıklarını simgeleyen bir şehir olarak görmüşlerdir. Bu ikinci anlamda, İstanbul sürekli efsaneleştirilmiş ve Doğu'ya açılan bir kapı olarak algılanmıştır. Hiç kuşkusuz, İstanbul'u bu anlamda gördüğü içindir ki Lord Byron onu “Doğu'nun başkenti” olarak tanımlamıştır. Nitekim yaşamının erken yıllarında Doğu'ya ilişkin yaptığı okumalar, Byron üzerinde öylesine etki yapmıştır ki 21 yaşında bir delikanlı olarak, 1809'da, Portekiz ve İspanya'dan başlayıp, Osmanlı yönetimindeki Yunanistan'a ve sonra Türkiye'ye uzanan iki yıllık bir seyahate çıkmıştır. Böylece, bir yandan mektuplarında, İstanbul'a ilişkin izlenimlerini ve gözlemlerini renkli bir şekilde anlatırken, öte yandan eserlerinde, özellikle *Child*

Harold's Pilgrimage ve *Don Juan*'da, İstanbul'un romantik ve masalsı bir resmini çizmiştir; bunu yaparken, İstanbul'u bir Doğu dekoru içine oturtmuş ve anlatımını, Doğu'ya yönelik sefahat ve gizem hülyalarıyla zenginleştirmiştir. İşte bu makalede, Byron'ın, İstanbul'u, Doğu bağlamında masallaştırması ele alınmakta ve tartışılmaktadır; ayrıca, bu masallaştırmayı yaparken, Byron'ın, İstanbul'u, ne dereceye kadar Doğu *ötekiliğine* ait değerlerin ve yaşam biçimlerinin bir simgesi haline dönüştürdüğüünün ortaya konulması da amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: İstanbul, Boğaziçi, Doğu, Şarkiyat, Byron.

Istanbul with its rich history and inspiring geography has always attracted travellers from Europe and captivated the European mind. Especially, since the early modern times, the Europeans have viewed it not only as a major centre of the classical and Byzantine heritage and eastern Christianity but also, more importantly, as a city which epitomized oriental cultures and civilizations. In this latter sense, it has invariably been mythologized and considered to be a gateway to the Orient. It was certainly with a perception of Istanbul as such that, in his "Preface" to the first and second cantos of *Childe Harold's Pilgrimage*, Lord Byron privileged it as "the capital of the East" (Byron, 1980-1993, Vol. II, p. 3). In fact, in the early summer of 1810, that is, from early May nearly to the end of July (Byron, 1980-1993, Vol. II, p. 199), he was in Istanbul as a 22-year-old traveller and, during his stay, explored not only the city and the Bosphorus in a historical and geographical context but also had a close look into the Ottoman life and culture. Hence, while, on the one hand, he gave in his letters a concise and somewhat factual account of his impressions and observations of Istanbul, on the other, in his works, especially in *Childe Harold's Pilgrimage* (Canto II, Stanzas 77-83) and *Don Juan*, especially Cantos IV-VII, he drew a romanticized and fictional picture of the city with its slave market and seraglio, which was situated in an oriental setting and informed by his personal reveries of oriental sensualism and sexual exoticism. So, this article is mainly concerned with Byron's oriental fabulation of Istanbul and aims to demonstrate to what extent his fabulation turns Istanbul into an epitome of the oriental values and ways of life.

What one may call Byron's *oriental adventure* began on 2 July 1809, when he set out together with his entourage from Falmouth, south England, on board a packet boat bound for Lisbon (Byron, 1990, p. 53). He was on his way to the Ottoman Orient that he had always dreamed to visit since his childhood. This was his first journey to Ottoman Greece and Turkey, which he called "my pilgrimage" (Byron, 1990, p. 52), and was to last just over two years¹. When he was in Gibraltar, he wrote to his mother, giving a full account of his journey

¹ For an account of this journey, see Eisler, 1999, pp. 176-282.

through Lisbon, Sevilla and Cadiz². To the letter, dated 11 August 1809, he added a *postscriptum*, in which, in reacting to the news of his former friend and tenant Lord Grey de Ruthyn's marriage,³ he fantasized an oriental marriage for himself:

So Lord G[rey de Ruthyn] is married to a rustic. Well done! If I wed, I will bring home a Sultana, with half a dozen cities for a dowry, and reconcile you to an Ottoman daughter-in-law, with a bushel of pearls not larger than ostrich eggs, or smaller than walnuts (Byron, 1990, p. 56).

If one recalls that Byron was only a young man of 21, this oriental reverie of his may be regarded on the surface merely as a youthful flight of fancy. However, it indicates in him a rooted illusion of what he seems to cherish as oriental exoticism and sensualism, which he primarily associated with Istanbul.

In fact, the origins of Byron's oriental romanticism and revelries may be traced back to his childhood readings. Since he had learned reading fluently by the time he was five years old (Eisler, 1999, p. 22), he was particularly attracted to history; indeed, as he recalled later on, "the moment I could read—my grand passion was *history*" (qtd. Eisler, 1999, p. 22). Especially while at the grammar school as a boy of eight or nine, apparently much influenced by his mother's fondness for reading, he constantly read books of history and fiction, which, among others, included Cervantes's *Don Quixote*, Tobias Smollett's naval adventure novel *Roderick Random* and Sir Walter Scott's romantic novels (Eisler, 1999, p. 26). Among his readings, particularly the fictional and historical accounts of the Orient made a lasting impact on his imagination. In his later years, he stated that, in his childhood he had been an avid reader of "all travels or histories or books upon the East I could meet with ... before I was *ten years old*" (qtd. Eisler, 1999, p. 26). Among them were *The Arabian Nights*, Richard Knolles's *Turkish History* (1701), Dimitrie Cantemir's *History of the Growth and Decay of the Ottoman Empire* (1734), Baron de Tott's *Memoires [...] sur les Turcs et les Tartares* (1784-85),⁴ Lady Montagu's *Embassy Letters* (1763), A. Hawkins's translation of Vincent Mignot's *History of the Turkish or Ottoman Empire* (1787) (Eisler, 1999, p. 26). In particular, Knolles's *Turkish History*, which he frequently cites in his oriental romances,⁵ must have mesmerized him since he claimed that it was "one of the first books that gave me

² For a full text of the letter, see Byron, 1990, pp. 52-56.

³ On Lord Grey de Ruthyn's lease of Byron's Newstead Abbey property, and his relationship with Byron himself and Catherine Byron, see Eisler, 1999, pp. 62 and 71-75.

⁴ For instance, see Byron's reference to Candemir and De Tott in *Don Juan*, Canto VI, Stanza, 31.

⁵ For instance, see *Don Juan*, Canto V, Stanza 147.

pleasure as a child; and I believe it had much influence on my subsequent wishes to visit the Levant, and gave, perhaps, the oriental colouring which is observed in my poetry” (qtd. Eisler, 1999, p. 26).

Byron’s oriental self-learning as such was further enhanced through his classical learning that had begun in his early childhood under private tutors (Berry, 1988, p. 155) and continued at Harrow School which he entered in 1801 when he was 13,⁶ and also at Cambridge where he was granted a master’s degree in 1808⁷. His reveries of the Ottoman Orient were mainly glamorized through his erotic fantasies and expectations. This is not unusual if one takes into account his sexual obsession and insatiable sensualism, which he invariably brings to the fore in some of his letters. In fact, ever since his Cambridge years, he had been charged with dissolute life and blamed for his notorious eroticism. For instance, in his letter to the family’s lawyer John Hanson, written on 30 November 1805 from Cambridge, he categorically rejected the charge of dissipation that Hanson seems to have made against him: “Your *indirect* charge of Dissipation does not affect me, nor do I fear the strictest inquiry into my conduct; neither here nor at Harrow have I disgraced myself” (Byron, 1990, p. 21).

Yet, in another letter, which he wrote to Hanson two years later, on 2 April 1807, he admitted the fact by referring to his “dissipated life” and stating that “Wine and Women have dished your humble Servant” (Byron, 1990, p. 27). Also in his letter of 5 July 1807 to Elizabeth Bridget Pigot, who was the sister of his friend John M.B. Pigot, Byron confessed: “My life here [viz. at Cambridge] has been one continued routine of dissipation” (Byron, 1990, p. 29). However, by 1810 he seems to have resolved to give up his dissipated way of life as one can understand from his letter, which he wrote on 5 May 1810 from the Dardanelles to his friend Francis Hodgson: “I am tolerably sick of vice, which I have tried in its agreeable varieties, and mean, on my return, to cut all my dissolute acquaintance, leave off wine and carnal company, and betake myself to politics and decorum” (Byron, 1990, p. 68).

However, despite his resolution as such to reform himself morally and sexually, it should be stressed that, for him, oriental exoticism signified as much erotic pursuits and gratification as wealth, plenty, carefree life, all kinds of pleasure, and a geography of paradisiac gardens with nightingales singing in them,⁸ of palaces and seraglios with “glittering galleries,”⁹ and of “nymph-like”¹⁰ sultanas

⁶ For Byron’s Harrow years, see Eisler, 1999, pp. 50-85.

⁷ For Byron’s Cambridge years, see Eisler, 1999, pp. 88-139.

⁸ See *The Bride of Abydos*, Canto I, Stanza 1, lines 5-10.

⁹ *Don Juan*, Canto V, Stanza 85, line 675.

¹⁰ *Don Juan*, Canto V, Stanza 99, line 798.

and concubines with “delicate limbs”¹¹. Hence, during his two-year journey to Greece and Turkey (1809-1811), which was, in a sense, his personal search for a taste of oriental exoticism or, to put it in Giovanna Franci’s words, “the search for a phantasmagoric world, a visit to the realms of Beauty” (Franci, 1988, p. 171), one of his aims was erotic fulfilment, which is often projected through his reveries. For instance, in his letter to his mother, dated 28 June 1810 and sent from Istanbul, he referred to his swim across the Hellespont and added an erotic touch to this Leander-like feat of strength by dreaming of Hero in mythology: “On the 3rd of May I swam from *Sestos* to *Abydos*. You know the story of Leander, but I had no Hero to receive me at landing” (Byron, 1990, p. 70, my italics for emphasis).

Yet, it was during his stay in Greece on this journey that his fantasy of an oriental love affair seems to have come true. While staying in Athens in the winter of 1809, he fell in love with three sisters who seemed to him like three goddesses; in writing to his Harrow master Henry Drury on 3 May 1810 from the Dardanelles, he referred to this affair: “I almost forgot to tell you that I am dying for love of three Greek girls at Athens, sisters. I lived in the same house. Teresa, Mariana, and Katinka, are the names of these divinities, -- all of them under fifteen” (Byron, 1990, p. 67).

However, he was apparently disappointed in his dream about Turkish women, probably due to their secluded domestic life and veiled appearance:

The Turks take too much care of their women to permit them to be scrutinised; but I have lived a good deal with the Greeks, whose modern dialect I can converse in enough for my purposes. With the Turks I have also some male acquaintances – female society is out of the question (Byron, 1990, p. 68).

It is within the context of Byron’s oriental reveries discussed so far that his fabulation of Istanbul is situated. In fact, what he reports in his letters about his contacts and daily life in Istanbul is in sharp contrast with his fabulation, which is thoroughly enriched by his fantasies and romanticism. His letters, apparently scribbled down in a hurry or in a lethargic mood, are extremely laconic and contain no significant details about Istanbul. For instance, in a letter, dated 15 May 1810, he reports factually:

We anchored between the Seven Towers and the Seraglio on the 13th, and yesterday [i.e. on the 14th] settled ashore. The ambassador is laid up; but the secretary does the honours of the palace, and we have a general invitation to his palace. In a short time he has his leave of audience, and we accompany him in our uniforms to the Sultan [i.e. Sultan Mahmut II], etc., and in a few days I am to visit the Captain Pacha with the

¹¹ Don Juan, Canto VI, Stanza 26, line 207.

commander of our frigate. I have seen enough of their Pachas already; but I wish to have a view of the Sultan, the last of the Ottoman race (Byron, 2009, Vol. I, p. 117).

This kind of laconic reporting is recurrent in all the other letters Byron wrote from Istanbul and provides little insight into the Turkish life and society of the time. Here is a very characteristic example of his laconism; in a letter to his mother, dated 24 May 1810, he wrote:

Of Constantinople you have of course read fifty descriptions by sundry travellers, which are in general so correct that I have nothing to add on the subject. When our ambassador takes his leave I shall accompany him to see the Sultan, and afterwards probably return to Greece (Byron, 2009, Vol. I, p. 119)¹².

So, it is through the narration of his oriental reveries and sexual illusions that Byron presents a fabulated image of Istanbul, which is shaped by fantasy rather than fact. In this regard, his reference to Istanbul in *Childe Harold's Pilgrimage* not only underscores his deep-seated philhellenism but, more importantly, also focuses on the pleasurable aspects of life, which he attributes to the city's Greek population; for him, despite their bondage under Turkish rule, the Greeks of Istanbul take full pleasure out of life in a carnival fashion through their Easter festivities, although their city, once "the empress" of the Byzantine empire, and their Byzantine heritage have now been usurped by the Muslims:

Some days of joyaunce are decreed to all,
 To take of pleasaunce each his secret share,
 In motley robe to dance at masking ball,
 And join the mimic train of merry Carnival.
 And whose more rife with merriment than thine,
 Oh Stamboul! Once the empress of their reign?
 Though turbans now pollute Sophia's shrine,
 And Greece her very altars eyes in vain:
 (Alas! Her woes will still pervade my strain!)
 Gay were her minstrels once, for free her throng,
 All felt the common joy they now must feign,
 Nor oft I've seen such sight, nor heard such song,
 As woo'd the eye, and thrill'd the Bosphorus along (*Childe Harold's Pilgrimage*, Canto II, Stanzas 78-79).

For Byron, coupled with the joy of the festivities is the moon-lit beauty of the Bosphorus, and this romantic and dream-like setting, further glamorized with night-boating on the waters, inspires love in young hearts and provides them the right occasion for courtship:

¹² For similar examples in Byron's other letters about Istanbul, see Byron, 2009, Vol.I, pp. 119, 121-122, 125-127 and 131.

Loud was the lightsome tumult of the shore,
Oft Music chang'd, but never ceas'd her tone,
And timely echo'd back the measur'd oar,
And rippling waters made a pleasant moan:
The Queen of tides on high consenting shone,
'Twas, as if darting from her heavenly throne,
A brighter glance her form reflected gave,
Till sparkling billows seem'd to light the banks they lave.

Glanc'd many a light caique along the foam,
Danc'd on the shore the daughters of the land,
Ne thought had man or maid of rest or home,
While many a languid eye and thrilling hand
Exchang'd the look few bosoms may withstand,
Or gently prest, return'd the pressure stil:
Oh Love! young Love! bound in thy rosy band,
Let sage or cynic prattle as he will,
These hours, and only these, redeem Life's years of ill!(Childe Harold's
Pilgrimage, Canto II, Stanzas 80-81).

Byron's erotic fabulation of Istanbul as such in *Childe Harold's Pilgrimage* is further reiterated through his elaborate and fantastic descriptions of oriental femininity and harem life in *Don Juan*, which was written between 1819 and 1824, and in which Byron's reveries of the Ottoman Orient reach their climax (*Don Juan*, Canto IV, Stanzas 113-116 and Cantos V-VII). His representation of the Ottoman seraglio constitutes the core of his fabulation of Istanbul. Hence, it is not out of place to suggest that, in his erotic enslavement to Sultana Gulbeyaz, who is in fact the sultan's chief concubine, Don Juan can be perceived as a fictional projection of Byron himself, who, already mesmerized by his reveries of oriental sexualism, must obviously have been extremely intrigued during his stay by his fantasies about the seraglio. Byron begins the Istanbul part of Don Juan's story with a vivid depiction of the slave market (*Don Juan*, Canto IV, Stanzas 113-116 and Canto V, Stanzas 7-29), where slaves from different nations are put on sale:

A crowd of shivering slaves of every nation,
And age, and sex, were in the market ranged;
Each bevy with the Merchant in his station:
Poor creatures! Their good looks were sadly changed.
All save the blacks seem'd jaded with vexation,
From friends, and home, and freedom far estranged;
The negroes more philosophy display'd,-
Used to it, no doubt, as eels are to be flay'd (Don Juan, Canto V, Stanza
7).

It is to this slave market that Don Juan is brought aboard a pirate ship as a captive (*Don Juan*, Canto IV, Stanzas 75-81 and 113-116). While he is being led "on his way to sale" (*Don Juan*, Canto V, Stanza 114), it happens that his

youthful and good looks draw the attention of the sultan's chief concubine Gulbeyaz (*Don Juan*, Canto V, Stanza 114), who spots him among the other slaves and “[orders] him directly to be bought” (*Don Juan*, Canto V, Stanza 114). Don Juan is bought by a black eunuch on her behalf (*Don Juan*, Canto V, Stanzas 28-29) and smuggled into the seraglio (*Don Juan*, Canto V, Stanzas 40-85), where he is kept in disguise of a concubine and voluptuously courted by Gulbeyaz (*Don Juan*, Canto V, Stanzas 73-127 and 137-145).

In describing the seraglio with its magnificent chambers, halls and passages (*Don Juan*, Canto V, Stanzas 46, 51, 55-56, 64-65, 85-87, and 93-95), lush and Eden-like gardens (*Don Juan*, Canto V, Stanzas 40-42), “nymph-like” and voluptuous concubines and, indeed, the chief concubine Gulbeyaz (*Don Juan*, Canto V, Stanza 99 and Canto VI, Stanzas 26 and 29-54), Byron is clearly carried away by his oriental reveries and presents a romantic extravaganza that turns his fabulation of Istanbul into the narration of a sexual obsession and fantasy. In this regard, his portrayal of Gulbeyaz as a paragon of physical beauty recalls not only Botticelli's representation of the birth of Venus but also sums up his sexual exoticism:

The lady rising up with such an air
As Venus rose with from the wave, on them
Bent like an antelope a Paphian pair
Of eyes, which put out each surrounding gem;
And raising up an arm as moonlight fair,
[...]
Her presence was as lofty as her state;
Her beauty of that overpowering kind,
Whose force description only would abate (*Don Juan*, Canto V, Stanza 97)¹³.

Thus, to conclude, Byron's fantasy of Gulbeyaz and the seraglio translates Istanbul into an epiphanical metaphor through which all the exoticism and hedonism that Byron attributes to the Orient is revealed. Although in his letters and in the digressions that he makes in his poetical narratives Byron displays an antagonistic attitude towards Turkish society, culture and politics and regards the Turks as the oriental Other, his fabulations about the Ottoman Orient and Istanbul in particular present an exotic space in which, as a dreamer and mesmerized romantic, he seeks the fulfilment of his reveries and fantasies about oriental pleasures.

¹³ Also see *Don Juan*, Canto V, Stanzas 109-112.

Works Cited

I. Texts and Primary Sources

Lord Byron. (1980-1993). *The Complete Poetical Works*. (Jerome J. McGann, Ed.), 7 vols. Oxford: Clarendon (For quotation and reference to Byron's poetry and prose, this edition has been used throughout the article).

_____. *Childe Harold's Pilgrimage*. In Lord Byron (1980-1993), Vol. II, pp. 3-341.

_____. *The Bride of Abydos. A Turkish Tale*. In Lord Byron (1980-1993), Vol. 3, pp. 107-147.

_____. *Don Juan*. In Lord Byron (1980-1993), Vol. V, pp. 1-771.

Lord Byron. (2009). *Letters and Journals*. 5 vols. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Lord Byron. (1990). *Byron, A Self-Portrait: Letters and Diaries, 1798 to 1824*. Ed. Peter Quennell. Oxford: Oxford University Press.

II. Secondary Sources

Berry, Francis. (1988). "Byron and Greece: From Harrow to Missolonghi." *Lord Byron. Byronism, Liberalism, Philhellenism*, ed. M. Byron Raizis. Proceedings of the 14th International Byron Symposium, 6-8 July 1987, Athens. Athens: n.p.: pp. 155-164.

Eisler, Benita. (1999). *Byron: Child of Passion, Fool of Fame*. New York: Alfred A. Knopf. Franci, Giovanna (1988). "Byron's Pilgrimage through Greece: Between Classical Ruins and Turkish Masquerade." *Lord Byron. Byronism, Liberalism, Philhellenism*, ed. M. Byron Raizis. Proceedings of the 14th International Byron Symposium, 6-8 July 1987, Athens. Athens: n.p.: pp. 165-176.

GUY DE MAUPASSANT'IN “SİCİM”İNDEN REFİK HALİT'İN “VEHBİ EFENDİ'NİN KUŞKUSU”NA İZLER

Hüseyin YAŞAR

Özet: Türk hikâyeciliğinde Guy de Maupassant'ın etkisi yadsınamaz. Bu etkinin, en iyi hissedildiği yazarlardan biri Refik Halit Karay'dır. Karay'ın hikâye sanatında hem içeriksel hem de yapısal düzlemde Fransız yazardan etkilendiği görülmektedir. İncelenen hikâyesinde, Maupassant'ın sık sık işlediği yöneten-yönetilen temasını yerelleştirerek Anadolu'nun kasabalarında yöneticilerin halka bakışları ve ehliyetsizlikleri yazınsallaştırılmıştır. Çalışma, Maupassant tarzı hikâyeciliğin genel özelliklerini ve bunun Refik Halit Karay'ın hikâyeleri üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlamaktadır. Karşılaştırmalı edebiyat yöntemi ile her iki yazara ait birer hikâye incelenerek bu etki somut olarak gösterilmektedir.

Anahtar kelimeler: Refik Halit Karay, Guy de Maupassant, “Sicim”, “Vehbi Efendi'nin Kuşkusu”, Karşılaştırmalı Edebiyat, Hikâye, Türk Edebiyatı.

The Inspiration From Guy de Maupassant's “The Piece of String” to Refik Halit Karay's “Vehbi Efendi's Doubt”

Abstract: Guy de Maupassant's effect can not be denied on Turkish short story writing. One of the authors on which these effects are observed is Refik Halit Karay. It is seen that Refik Halit Karay is highly affected by Maupassant both in content and structural level. In his analysed story, Karay, by adapting “the governing” and “the governed” theme that Maupassant usually dealt with, usually writes about the incapacities and treatments of the administrators towards the people in the towns of Anatolia. This work aims to research the general characteristics of Maupassant-style short story writing and their effects on Refik Halit Karay's stories. Through ‘Comparative Literature Method’, one example story from each writer has been analysed and these effects have been shown on concrete bases.

Key words: Refik Halit Karay, Guy de Maupassant, The Piece of String, Vehbi Efendi's Doubt, Comparative Literature, Novel, Turkish Literature.

Giriş

Hikâye, büyük bir dünyayı küçük bir alana sığdıran (Kaplan, 2002, s. 10), bunun için de sık sık sembollere başvuran bir edebî türdür. Çok şeyi sınırlı bir alanda ifade etmek için de şiirin yöntemlerinden yararlanır. Bu anlamda modern hikâyenin, Türk edebiyatıyla tanışması Batılılaşma sürecine rastlar. Tanzimat ile beraber edebiyatta bir eksen kayması yaşanmış ve bunun sonucunda yeni edebî türler edebiyatımıza girmiştir. İşte hikâye de bu yeni türlerden biridir. İbrahim Kavaz da “Halk hikâyelerini dışarıda tuttuğumuz zaman, bugünkü manasıyla hikâye de, Tanzimat'tan sonra görülmektedir” (Kavaz, 1999, s. 15) diyerek bu gerçeği doğrulamaktadır.

Türk yazarlar, modern hikâyeciliğe yönelirken Fransız hikâye sanatını tercih etmişlerdir. Fransızların hikâye tekniğinde gelişmiş olmaları, dönemin egemen dilinin Fransızca olması, İstanbul'da Fransızların III. Selim'den bu yana en çok bulunan Avrupalı halk olmaları, hikâyeciliğimizin Fransız hikâyeciliğine yönelmesinde etkili olmuştur. Hikâyeleri en çok beğenilen ve okunan Fransız yazarların başında Guy de Maupassant (1850-1893) gelir. Normandiyalı bir ailenin çocuğu olan Maupassant, konuları işleyiş tarzı, gözlemleri ile hikâyede kendine özgü yeni bir biçim oluşturur. Bu, zamanla edebî çevrelerce "Maupassant hikâye tarzı-Conte Maupassantien" şeklinde adlandırılır. Türkiye'de olay hikâyesi olarak bilinen tarzın ana hatları şöyle açıklanabilir: Hikâyeler, klasik bir yapı üzerine kuruludur. Yapının, belli bir giriş (exposition), gelişme (développement) ve sonuç kısmı (clôture) vardır. Bu net üçlü yapı, Maupassantvari hikâyenin ana iskeletini oluşturur. Giriş, genellikle kısa tutulur. Bir betimlemeyle zaman, uzam ve kahramanlar belirlenir. Bütün gerilim gelişme bölümünde yaşanır. Sonuç ise çok çarpıcı bir tarzda biter. Özellikle sona doğru okuyucunun her şeyin bittiği düşüncesine kapıldığı bir anda ani bir sürprizle karşılaşması bu hikâyeleri diğer hikâye tekniklerinden oldukça farklı kılar.

Maupassant'dan çok sonra edebiyat hayatına atılan Refik Halit Karay (1888-1965), genç yaşta Fransa'ya yaptığı seyahat sayesinde Fransızca'yı öğrenmiş ve Fransız kültürünü yakından tanıma fırsatını elde etmiştir. Bu seyahatler sırasında Fransız kültürü ile kurduğu derin bağı yaşamı boyunca koparmamıştır. Büyük oğlu Ender Halit, Şerif Aktaş'a verdiği mülakatta babasının ömrü boyunca Fransızca gazete ve dergileri okumayı sürdürdüğünü belirtir: "Fransızca birçok dergi ve gazete okuyordu, geniş bir ansiklopedik kültüre sahipti. Bu kültürün kaynağı da devamlı okuduğu bu gazete ve dergilerdi." (Aktaş, 2004, s. 30). Refik Halit, Fransızlarla kültürel anlamda kurduğu bağı edebiyat alanına taşımıştır. Avrupa'ya ilk seyahati sırasında birçok edebî eser okumuş ve böylece Fransız edebiyatına zihnen bağlanmıştır. O, Osmanlı edebiyatı diye tanımladığı Divan ve Tanzimat Edebiyatına karşı mesafeli davranmıştır. Ruşen Eşref Ünaydın ile yaptığı röportajda Divan edebiyatına karşı derin ilgisizliğini ifade etmiş ve Fransız edebiyatına olan hayranlığını gizleyememiştir:

Ben eski edebiyatla uğraşmış filan bir adam değilim. Ne Nedim'in ne Fuzûli'nin ne de Nef'i ne de Şeyh Galib'in divanlarını baştan aşağı büyük bir sabır ve metanetle okumak bana kısmet olmadı... Bunların bana verdiği zevk, hiçbir zaman, Fransızların klasik eserlerinin verdiği zevkler ölçüsünde olmamıştır (Ünaydın, 2010, s. 195).

Yazarın Fransız eserlere olan ilgisini zevk (extase) sözcüğü ile ifade etmesi oldukça anlamlıdır. Zira Fransızca "extase" sözcüğü hayranlığın, okurken kendinden geçmenin son mertebesini ifade eder.

Karay'ın Fransız edebiyatıyla kurduğu güçlü bağlanmayı özele indirmediğimiz zaman karşımıza Maupassant çıkmaktadır. Refik Halit Karay, hikâyeciliğe başlarken Fransız hikâyecileri özellikle de Guy de Maupassant'ı beğenerek okuduğunu her fırsatta belirtmiştir. Karay'ın "Önümüzde hikâye yazan meşhur birkaç sima vardı. Maupassant, Bourget, Daudet gibi... Onların taayyün etmiş âdeta klasikleşmiş olan tekniği, çerçevesi dâhilinde yazardık" (Ebcı, 1940, s. 4) sözü, Maupassant tekniğinden yararlandığını açıkça gösterir. Hatta Refik Halit, Maupassant ile ilişkisini "Maupassant benim üstadımdır." (Uysal, 2010, s. 57) ifadesiyle usta-çırak ilişkisine benzeterek daha da belirginleştirir.

Arkadaşı Yakup Kadri, Karay'ın beslendiği kültür kaynaklarından söz ederken kullandığı "Onun için sadece bir Maupassant mevcuttur." (Yakup Kadri, 1909, s. 51) tümcesi aşağıda ortaya çıkarmaya çalıştığımız etkinin derecesi açısından son derece önemlidir.

Bütün bunları bir araya getirdiğimiz zaman, Fransız yazarın hikâyelerini yazıldığı dilden okumuş olan Karay'ın hem yapısal hem de içeriksel düzeyde Maupassant'dan etkilenmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Söz konusu etkilenmeyi basit bir adaptasyon olarak algılamamak gerekir. Zira Refik Halit, Hikmet Münir ile yaptığı söyleşide, adaptasyona karşı çıktığını, adaptasyon ile etkilenmeyi birbirine karıştıranların hikâyelerinin uzun süre ayakta kalamadığını ifade eder (Ebcı, 1940, s. 14). Aynı söyleşide, yeni yazarların gazetelere yazı yetiştirme veya sayfaları doldurmak için kolayca isimleri değiştirerek adapte eserler yazdıklarını çekinmeden belirtir.

Bu noktada, etkilenmenin hangi boyutta olduğu önem kazanmaktadır. Abdulhalim Aydın da Muspassant'ın *Une Vie (Bir Yaşam)* ve Refik Halit'in *Bu Bizim Hayatımız* adlı eserlerini karşılaştırdığı makalesinde Karay'ın Fransız yazardan etkilendiğini doğrular (Aydın, 2008, s. 340). Ancak yazarın etkilenmeyi acemice yapmayı Maupassant'dan aldıklarını yeniden biçimlendirerek ulusal bir şekle soktuğunu ifade eder. Refik Halit'in hikâyeleri incelendiğinde de bu açıkça görülmektedir. Yazar, nesnel bakış açısıyla ele aldığı konuları, toplumun aksayan yönlerini ustaca yansıtmıştır. Tıpkı Fransız yazarın Paris salon sosyetesini aşarak taşraya yönelmesi gibi Refik Halit de İstanbul'un dışına çıkarak Anadolu insanının günlük yaşamından kesitleri işleyen ilk örnekleri verir. Karay, ilk defa sistemli ve bilinçli bir şekilde taşralının, kasabalının karşı karşıya kaldığı sorunları ön plana almıştır. Zaten kendisi de Mustafa Baydar ile yaptığı bir söyleşide hikâyelerinin bu açıdan önemli bir misyon yüklediğinin farkındadır: "*Memleket Hikâyeleri* çığır açma bakımından bugünkü köy hikâyelerinin nüvesini teşkil eder. Ben Anadolu'yu bir köylü olarak değil, varlıklı bir şehir delikanlısı olarak gördüm ve anlattım" (Baydar, 1960, s. 112). Bu anlamda, *Memleket Hikâyeleri* yapıtında yer alan hikâyeleri, içselleştirdiği tekniğin ürünleridir.

Hemen şunu eklemek gerekir ki Maupassant, hikâye tekniğinde yakaladığı haklı başarıyla sadece hikâyecimizi etkilememiş aynı zamanda diğer ülkelerin hikâyecilerini de etkilemiştir. Bunlardan biri, İtalyan hikâyeci Gabriele d'Annunzio'dur. Annunzio'nun bütün hikâyelerinde tematik açıdan Fransız yazarınkilere benzer koku, renkler ve izler vardır. Edouard Maynial, Maupassant'ın Normandiya'dan gözlemediği tipleri, geleneksel çizgileri, anekdotları, Annunzio'nun ödünç alarak basit bir transformasyonla memleketi Pescara'ya uyarladığını savunur. Bu bağlamda, geçişlerin özellikle dört hikâyede net olarak görüldüğünü belirtir. Fransız yazarın tamamıyla Normandiya'yı anlatan dört hikâyesinin Annunzio'nun eliyle İtalya'nın Pescara bölgesinde tekrar hayat bulduğunu isim vererek açıklar. Örneğin Maupassant'ın *Dönüş* (1885) hikâyesindeki temanın Annunzio'nun *Turlendana'nın Dönüşü* hikâyesinde yer aldığını ifade eder. Aynı şekilde, *Denizde* (1883) hikâyesi *Deniz Cerrahisi*'na, *Eşek* (1884) *Büyüculük*'e, *Sicim* (1884) de *Candia'nın Sonu*'na şaşırtıcı bir şekilde dönüştüğünü belirtir (Maynial, 1954, ss. 216-217). Gabriele d'Annunzio, Normandiya'ya ait yer isimlerini ve karakter isimlerini değiştirmekle yetinmiş, temalara dokunmamıştır. Ancak, çalışmamızın da konusu olan *Sicim* (La Ficelle) hikâyesindeki başkahraman yaşlı köylü, *Candia'nın Sonu*'nda temizlikçi kadına, hırsızlık suçlamasına yol açan "ip", "küçük sicim", "gümüş kaşığa" dönüşür. Bu çarpıcı bilgi, kaynak taraması sırasında elde edilmiş ve çalışmamızın vazgeçilmez önemini ortaya koymuştur.

Maupassant'ın "Sicim" hikâyesinden sadece Annunzio'nun değil Refik Halit'in de etkilendiğini düşünüyoruz. Karay'ın *Memleket Hikâyeleri*'nde yer alan *Vehbi Efendi'nin Kuşkususu* eseri, entrik kurgusu ve içerdiği sosyal eleştiri bakımından Maupassant'ın anılan öyküsünü çağrıştırmaktadır. Bu bağlamda çalışmamızda yukarıda söz edilen etkilenmenin alanını daraltarak her iki hikâyeyi yapısal ve içeriksel olmak üzere iki düzlemde karşılaştıracamız.

1. Yapısal (Structural) Düzlemde Benzerlikler

1.1. Olay Örgüsü (Intrigue)

Yapı düzleminde ilk akla gelen unsur olay örgüsüdür. Olay örgüsü, kurgusal eserde olayların sebep ve sonuç ile birbirine dayandırılmasıdır. Forster, bunu şöyle örneklendirir: " 'Kral öldü, arkasından kraliçe de öldü.' dersek bu hikâye olur. 'Kral öldü, sonra üzüntüsünden kraliçe de öldü.' dersek olay örgüsü olur" (Forster, 1982, s. 87). Bu örnekten yola çıkarak Maupassant'ın bütün hikâyelerinde iyi bir kurgunun, güçlü bir olay örgüsünün varlığını gözlemliyoruz. İsmail Çetişli, olay örgüsünü bu tarzın motor gücü olarak görür: "... Hikâye, gücünü vakadan alır ve sanki vaka zoruyla yazılmış gibidir" (Çetişli, 2001, s. 176). Hikâyede olaya ağırlık verildiğinden "okuyucunun merakını tahrik eden" bir olay vardır. Olay örgüsü sayesinde gerilim gelişme bölümüyle başlar ve sonuç kısmında şaşırtıcı son ile biter.

Sicim hikâyesinde olay örgüsü; Hauchecorne Baba'nın hırsızlıkla suçlanması, Hauchecorne Baba'nın suçsuzluğunu ispatlamaya çalışması metin halkaları üzerine kuruludur ve bu iki merkez nokta üzerine gelişir. Yazar, giriş Goderville kasabasının pazar yerine gelen köylülerin betimlemesiyle sağlar. Betimlemeler okuyucuyu olacılara hazırlamak için bir bakıma fon niteliğindedir. Hikâyenin başındaki tasvirlerin bulunduğu metin halkaları, okuyucuyu gelişmelere hazırlar:

Goderville Alanı'nda büyük bir kalabalık, birbirine karışmış insan ve hayvanlardan oluşan bir kargaşa vardı. Cırtlak, tiz sesler sürekli ve yabansı bir uğultu oluşturuyor. (...) Her şey ahır, süt, gübre, ot ve ter kokuyor; ortalığa köy insanlarına özgü şu kekre, mide bulandırıcı, insansı ve hayvansı hava yayılıyordu (Maupassant, 2008, s. 134).

Pazar alanında birbirine karışan hayvan, insan uğultuları ile pazarın iç karartıcı çamurlu durumunun betimlendiği metin halkalarından sonra, iyi hadiseler beklenemez. Hikâyenin kahramanı, pazara gelen köylülerden seçildiğinden ayrıca fiziksel tasvirine gerek duyulmaz. Zira bütün köylüler biçimsel olarak benzerdir. Ağır işlerin, beli büküp sol omzu yukarı kaldırarak sabana abanmanın, yere sağlam basabilmek için dizleri ayırarak ekin biçmenin sonucu olarak biçimlerini yitirmişlerdir. Uzun ve eğri bacaklarının her deviniminde bütün vücutları öne düşerek ağır ağır ilerlerler.

Gelişme bölümünde ise Bréauté köyünden Baba Hauchecorne'nın çamurdaki sicimi nasıl aldığına geçilerek vakanın ilk halkası başlamış olur. Sicimi alırken arasının bozuk olduğu Malandin Usta'nın onu görmesi, yoksul Hauchecorne'un hoşuna gitmez ve yerden değersiz bir eşya aldığını gizlemek için de başka bir şey arıyor gibi yapar. Olayın başladığı andan itibaren gerilim başlar. Ancak yazar, bu gerilimi damdan düşer gibi değil de yavaş yavaş sezdirir. Örneğin "Eskiden, bir yular konusunda araları açılmış, her ikisi de kindar olduğundan, bir daha konuşmamışlardı" (Maupassant, 2008, s. 135) cümlesiyle vaka güçlendirildiği gibi okuyucuya ilk pis koku gelir. Aynı sayfada köylülerin pazarlık şeklinin betimlendiği metin halkalarıyla bu koku iyice hissettirilir: "Köylüler, inekleri elleriyle yokluyor, gidiyor geri geliyor, kazık yeme kuşkusu içinde duruyor, satıcının gözlerini inceliyor". Alıcıda sürekli bir kandırılma korkusu vardır. Bu da onu kararsızlığa ve hayvanda bir kusur bulmaya yöneltiyor. İstedikleri fiyata mallarını satamayan köylüler, tavır değiştirir ve alıcıya malını satmaya çalışır. Bütün bunlar okuyucuda olumlu bir izlenim bırakmaz.

Gerilim, Malandin Usta'nın kaybolan bir cüzdanı Hauchecorne'un yerden aldığını söylemesi, halkın suçlamayı desteklemesi gibi unsurlarla, yani iç dramıyla iyice artar. Cüzdan başkaları tarafından bulunup sahibine teslim edilmesine karşın Hauchecorne'daki iç sıkıntı bitmek bilmez. Sonuç kısmında

ise gerilim had safhaya ulaşır ve kahraman yapılan haksız suçlamalara dayanamayarak beklenmedik bir şekilde ölür.

Hikâyede giriş kısmındaki tasvirler, Baba Hauchercorne'un sicimi alma sahnesi ve köylülerin alışveriş sahnelerinin anlatıldığı metin halkaları, birbirleriyle sıkı bir münasebet içindedir. Söz konusu metin halkaları dikkate sunularak olaya anlamlı zemin hazırlanılır. Metin halkaları, kolon ve kirişler gibi sebep-sonuç ilişkisi içinde birbirlerine bağlı olup sağlam bir temel üzerine kuruludur. Örneğin "çekirdek olay"daki "İpi çabucak gömleğinin içine sakladı, sonra pantolonunun cebine sokuşturdu, sonra yerde bir şey arıyormuş da bulamıyormuş gibi yaptı" (Maupassant, 2008, s. 135) söz grubu daha sonra Malandin Usta'nın onu belediyeye şikâyet etmesine dayanak oluşturur. Sağlam bir olay örgüsü temeline dayanan Maupassant'ın bütün öyküleri gibi bu hikâyede de Baba Hauchercorne'un sicimi alma sahnesi ve köylülerin birbirlerine karşı güvensiz tutumları hikâyeden çıkartıldığında daha sonraki olay örgüsü halkaları arasında anlam birliği kurmada zorluk çekilir. Bu durumda olay örgüsü, bir kolonu eksik binanın temeli gibi olur. Yani temel sağlam atılmamış olur.

Refik Halit Karay'ın sürgün yıllarında Bilecik'te (Lekesiz, 1997, s. 264) kaleme aldığı *Vehbi Efendi'nin Kuşkusuz* hikâyesinin olay örgüsü *Sicim*'e benzer şekilde iki olay halkasından oluşur. İlk metin halkası, Vehbi Efendi'nin Hanife'yi hamile bırakmakla suçlanması; ikincisi, Vehbi Efendi'nin suçsuzluğunu ispatlamaya çalışmasından oluşur. Hemen belirtelim ki bu şaşırtıcı benzerlik, rastlantısal değildir. Yukarıda, Hikmet Münir ile yaptığı söyleşiden alıntılıdığımız Karay'ın "Onların taayyün etmiş âdeta klasikleşmiş olan tekniği, çerçevesi dâhilinde yazardık" ifadesi, yine aynı söyleşide geçen ve Fransız kurgusal eserlerini överken kullandığı "Frenklerde teknik kuvveti vardır" cümlesi Refik Halit'in olay örgüsünün kurgulanması düzleminde de "Maupassantien" tekniği yakalamaya çalıştığını gösterir.

Hikâyede giriş, kahramanların tanıtımıyla sağlanır. Başkahraman Vehbi Efendi "Kadın nedir daha henüz tatmamış..." (Karay, tarihsiz, s. 58) biridir. Hemen arkasından Rumeli göçmenlerinden bir ailenin kızı olan Hanife'nin fiziki portresi

Komşunun kızında bir süredir sabırsızlık, taşkınlık belirtileri çoğalmıştı (...). Türkü sesleri içinde evi sarsan yürüyüşler, merdivenlerden atılıp inişlerle, incecik bölmenin arkasında hasta bir ördek gibi uyuklayan Vehbi Efendiyi dürtmeğe çalışıyordu (Karay, tarihsiz, s. 58).

gibi ifadelerle çizilir. Yazar, Vehbi Efendi'yi kızın tavırları karşısında "Gönlünde istekler, iştahlar duymuyor değildi" mâna birlikleri ile tanıtılarak sağlam bir temel atar. Tıpkı Maupassant'ın hikâyesindeki giriş gibi bu ifadelerle olaya zemin hazırlar.

Fransız yazarın pazarın ve köylülerin olumsuz tablosunu oluşturduktan sonra gelişmeye geçtiği gibi Karay da kahramanlarının genel bir portresini oluşturduktan sonra zina suçlamasına geçer. Gelişme, bu sağlam temel üzerine gelişir. Başkahramanın bekâr olması, Hanife'nin cinsel arzularının yüksek olması okuyucuda bir olayın patlak vereceği beklentisi yaratır. Hanife de ergenlik çağının verdiği duygularla cinsel açıdan bir taşkınlık yapacak kadar sabırsızdır. Ailede, annesinden başka onu dizginleyecek bir büyüğün olmaması, kızın cinsel dürtülerini azdırmaktadır.

Cinsel dürtülerinin azdığı bir gecede Hanife, annesi evde olmadığı bir gece yalnız kalmaktan korktuğu bahanesiyle Vehbi Efendi'nin kapısını şehvetli sesler çıkararak çalar. Vehbi Efendi, gecenin karanlığında heyecandan bir türlü sürgülü kapıyı açamaz. Kızın yol göstermesi sonucu, menteşeleriyle beraber yerinden söker. Hanife'nin şehvet dolu hareketlerine karşın o, cinsel ilişkiye girmeden kısa bir süre sonra kapıyı yerine yerleştirir. Kızın anlamadığı bu vazgeçişin sebebi Vehbi Efendi'nin uyuşukluğu ve halkın dedikodu sermayesi olmaktan çekinmesidir. Ancak korktuğu başına gelir ve Rumeli göçmenlerinden olan kızın annesi, Vehbi Efendi'nin, kızını gebe bıraktığını başta imam olmak üzere kasabanın idarecilerine bildirir.

Kapının yerinden sökülmesi, olaydan haberdar olan imamın "Kapıyı dün gittim, gözümle gördüm" (Karay, tarihsiz, s. 63) diyerek zina suçlamasını delillendirmesine neden olur. Aynı kişinin, imamın ısrarları karşısında direnci kırılır zira halkın diline düşmek istemez: "Ömrünün pürüzsüz, engelsiz yürüyüşü arasında bu ne yaman bir set; davalar, dedikodularla donanımlı kepezelik olurdu... Evet, bu bir kepezelikti ki kasabanın aylarca sermayesi olacak" (Karay, tarihsiz, s. 61). Erkek kahramanın halkın diline düşme korkusunun anlatıldığı bu metin, imamın "Sen bilirsin, yarın kadıya gidecekler. Bu bir rezaletin önünü alayım diye savaşıyorum!" (Karay, tarihsiz, s. 63) şeklindeki üstü kapalı tehdidine anlamlı zemin hazırlar. Kasabanın sermayesi olmak istemeyen Vehbi Efendi, gerçek babası olmadığı çocuğa babalık yapmayı kabul eder.

Görüldüğü gibi metin halkaları arasında sağlam bir bağ vardır. Önceki bazı metin halkaları sonraki metinler için ipucu değerindedir.

Güçlü kurgunun yanında, Refik Halit'in *Memleket Hikâyeleri* eserinde yer alan bütün hikâyelerinde olduğu bu eserinde de çarpıcı son vardır. Vehbi Efendi, imamın ve müdürünün tehditleri sonucu, çocuğa babalığı kabul ettikten sonra olayın bir komplo olduğu ortaya çıkar. Komplonun kimin tarafından düzenlendiği ve Hanife'nin kim tarafından gebe bırakıldığı ancak son cümlede anlaşılır. Hikâyenin başında, yönetici kesimle beraber hareket eden Tabakların Kâmil'in, Vehbi Efendi'ye bakıp "Yutturduk öküze!" tümcesiyle, suçlamanın perde arkasında kendisinin olduğu anlaşılır.

Karay'ın hikâyesinin çarpıcı bir son ile bitmesi, bize Maupassant'ın tekniğini ve hikâyesini çağrıştırmaktadır. Hatırlanacağı gibi *Sicim*'de beklenmedik bir son ile bitmişti. Hauchcorne'un çalmakla suçlandığı para cüzdanı bulununca okuyucu, bir nebze rahatlar ve gerilimin seviyesi düşer. Ancak, sorunun biteceği beklentisi gerçekleşmez ve Hauchcorne'daki iç çatışma devam eder. “Şerefının” lekelenmesini düşünerek insanlara olan biteni, ne kadar haklı olduğunu anlatmaya çalışır. Çevredekilerin “Cüzdanı bir bulan var, bir geri getiren.” tarzındaki ifadeleri, ondaki iç sıkıntıyı (angoisse) derinleştirir. Artık inandırıcılığını da yitirdiğini düşünen kahraman, evine kapanarak beklenmedik bir şekilde ölür.

Yukarıdaki özelliklerin yanında Guy de Maupassant'ın hikâyesini yapı açısından incelediğimizde bir başka önemli nokta daha ortaya çıkmaktadır. O da hikâyede, okuyucunun muhayyilesine bir şey bırakılmadığıdır. Burada okuyucu, cüzdanı çalanın Baba Hauchecorne'un olmadığından emindir. Yazar, bu sahneyi net olarak betimler:

İncecik ip parçasını yerden aldı; özenle sarmaya hazırlanırken, saraç Malandin Usta'nın kapısının eşğinde kendisine baktığını gördü. Eskiden, bir yular konusunda araları açılmış, her ikisi de kindar, bir daha konuşmamışlardı (Maupassant, 2008, ss. 134-135).

Yazar, hikâyenin orta yerinde suçlamayı yapanın saraç Malandin olduğunu belediye başkanına söyleyerek okuyucuya düşünme payı bırakmaz. Görüldüğü gibi olay örgüsünde okuyucunun kafasını karıştıran ve kurcalayan sisli bir ortam yoktur. Her şey net ve açıktır. Anatole France (1844-1924) da *La Vie Littéraire* adlı yapıtında Maupassant'ın en belirgin özelliğinin açıklık olduğunu şu şekilde ifade eder: “Fransız yazarının üç büyük özelliği vardır: İlki açıklık, ikincisi açıklık, sonuncusu yine açıklıktır...” (France, 1933, ss. 54-55). Karmaşık ve özenle yazılan öykülerin zihni tatmin etse de, duyguları uyarıcı olmadığına bilincinde olan Maupassant, okuyucularını tefekküre (contemplation) yöneltmez, ancak onlara heyecan duyumsatır. Bu netliğe rağmen okurda bir merak vardır. Merakı kamçılayan, olay örgüsünün net çatışmalardan doğmasıdır. Bu hikâyede net çatışma, iftira-suçsuzluğunu ispatlama karşıtlığı üzerine kurulmuştur.

Refik Halit, *Vehbi Efendi'nin Kuşkusunda* söz konusu tekniği uygular. Olay örgüsü halkalarını açık bir şekilde kurgulayarak okuyucuya yorumlama payı bırakmaz. Hikâyede her şey nettir. Yazar, okuyucunun, suçu kahramanın işlemediğinden şüphe etmemesine mahal vermeden kurgular. Okuyucu da, kahramanın Hanife ile cinsel ilişkiye girmediğinin “Hanife de anlayamadığı bu dönüklüğü kavramaya çalışıyor, şaşıyordu.” cümlesiyle farkındadır. Eserde, *Sicim*'dekine benzer bir çatışma yaşanmaktadır. Çatışma “haksız suçlama-suçsuzluğunu ispatlama” karşıtlığı üzerinde kurulmuştur. Bu net çatışmalı ortam gerilimi başlatır ve okuyucunun merakını sürekli diri tutar. Karay'ın, bir

söyleşide, hikâyeleri için söylediği "Hiçbir zaman derinleşmeyeceğim." (Ebeci, 1940, s. 14) sözü, yukarıda Maupassant için söylenen sözü hatırlatmakta ve yazarımızın bu tekniği bilinçli kullandığı anlaşılmaktadır.

1.2. Karakterler

Hikâyelerdeki karakter evreni kalabalık değildir. Karakterleri "başkahraman" ve "karşı güç" şeklinde iki bölüme ayırmak mümkündür. Zira her iki eserde de başkahramanın dışında kalan kişiler karşı tarafta yer alırlar ve çarpıcı bir şekilde benzer ahlaksal değerlere sahiptirler.

Sicim'in başkahramanı Baba Hauchecorne'dur. İç ve dış dünyası ayrıntılı şekilde, etiketlenerek betimlenir. Bu, hem anlatıcı hem de kahramanın kendisi tarafından yapılır. Anlatıcı, kahramanın her iki dünyasını aşağıdaki metin halkaları ile dikkatlere sunar:

Gerçek bir Normandiyalı olarak tutumlu bir adamdı, işe yarayabilecek her şeyi toplamanın iyi olduğunu düşündü, romatizmalı olduğundan güçlükle eğildi. İncecik bir ip parçasını yerden aldı; özenle sarmaya hazırlanırken Saraç Malandain Usta'nın kapısının eşiğinden kendisine baktığını gördü Eskiden, bir yular konusunda araları açılmış, her ikisi de kindar olduğundan, bir daha konuşmamışlardı (Maupassant, 2008, ss. 134-135).

Buradaki "kindar" ve "konuşmama" ifadeleri kahramanın psikolojik yapısına dair ipuçları vermektedir. Kahramanın çok kırılğan, alıngan ve duygusal olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira ancak bu tarz insanlar uzun süre dargın kalabilirler. Söz konusu kişinin özelliklerinin anlatıcı tarafından dikkatlere sunulduğu son metin halkası ise şöyledir:

Utanç ve öfke içinde evine döndü, sinirden, şaşkınlıktan boğuluyordu, o ünlü Normandiyalı kurnazlığıyla, kendisini suçladıkları bu işi yapabilecek, hatta iyi bir iş becermiş gibi bununla övünebilecek nitelikte bir adam olduğunu düşündükçe daha bir şaşırıyordu... Kuşkunun haksızlığı nedeniyle yüreğinden yaralandığını duyuyordu (Maupassant, 2008, s. 141).

Başkahramanın kendini tanıtan cümlelerine suçlama sırasında oluşan diyaloglarda rastlarız. Belediye başkanına karşı kendisini savunurken öfke dolu sözcüklerle yine "namuslu adam" kimliğini öne çıkarır: "Namuslu bir adama çamur atmak için bunca yalan nasıl uydurulur !?" (Maupassant, 2008, s. 141). Ne denli savunursa savunsun, başkanın dayatmalarına karşı gücü giderek azalmaktadır. Azalan gücün yerini korku ve endişe almaktadır.

Bu bağlamda, söz konusu karakterin, zor ve ani gelişen şartlarda, kendini koruma gibi üstün yeteneklerden yoksun, silik bir kişilik olduğu görülmektedir. Hatta yazgısı, herhangi bir insandan farksızdır. Suçsuzluğunu kanıtlayamaz ve suçlamalar karşısında erken pes edip kabuğuna çekilir. Baba Hauchecorne, bu beceriksizliğinden dolayı yardım alamayan ve ölüme mahkûm olan bir hasta

kadın veya bir zavallının konumuna düşer. Sonunda kasabalıların bayağılığı yücelten aptallıkları ve zulümleri yüzünden toplumun kurbanı olur.

Vehbi Efendi'nin Kuşkusu'nda başkahramanı Vehbi Efendi'dir. Anlatıcı, fiziksel ve psikolojik yapısını klasik bir tanıtma ile dikkatlere sunar. Dış görünümü;

Vehbi Efendi bu ufak kazanın Düyunu Umumiye İdaresinin kantar kâtibiydi. Fakat bir türlü yerli halka özgü giyimi üzerinden atamamış, bir türlü, memur kılığını alamamıştı. Şal yeleşinin içinde yarı gizli kocaman bir kuşağı, aba poturu altında beyaz yün çoraplarını meydana bırakan ökçeleri basık yemenileri vardı. Bunların üzerine de önceleri siyah olması gereken havı dökülmüş, soluk bir redingot geçirirdi (Karay, tarihsiz, s. 57).

söz öbekleriyle uzunca betimlenir. (Bilindiği gibi Tanzimat ile beraber Osmanlı toplumunun giyim modasında büyük bir değişim yaşanmış ve bu değişim rüzgârı en başta yönetici ve kamu personelinin etkilemiştir). Ancak her nedense Vehbi Efendi, bu değişime kapalı kalmış ve kırsal giyim tarzını korumuştur.

Daha sonra kahramanın ruhsal yapısına geçilir. Karay, Maupassant'dan çok daha ayrıntılı bir şekilde kahramanın iç yapısına yer verir. Vehbi Efendi psiko-sosyal kimliği itibarıyla ilginç biridir. Şimdiye kadar bilinen memur tiplerinden çok farklıdır. Görev yaptığı kasabada uyusuk ve toplumdaki uzak bir tiptir. Bu bağlamda ruhsal yapısıyla giyim tarzı arasında paralellik vardır. İç dünyası da değişime kapalı olup durağandır. Anlatıcı "Durgun, bön, ürkek bir adamdı. Kalemimde, basılı kâğıtları doldurmaktan başka elinden bir iş gelmez; sorulmadıkça kendiliğinden konuştuğu görülmezdi." (Karay, tarihsiz, s. 57) söz grubuyla da kahramanın ruh yapısını tanıtır. Onun bezginliği ve ürkekliğiyle ilgili tümceler metnin tamamına serpiştirilmiştir. Kasabada çok az kişide bulunan memurluk kariyerini kendi lehine çeviremeyen biridir. Toplumda üstlenmesi gereken öncü rolünü üstlenmekten acizdir. Memur olmasına rağmen etkin biri olamaz, edilgendir. Bezgin ve çekingen yapısı doğrudan hayatına yansımıştır. Yazar, kahramanın tekdüze, rutin hayat anlayışını "Ömrünün günlerini böyle, daire ile evinin arasında, değişiksiz, pürüzsüz bir makara gibi sağlamak, tüketmek onu memnun ediyordu." (Karay, tarihsiz, s. 57) sözleriyle somutlaştırır.

Sonraki olaylar ve konuşmalar bu metin halkalarına göre icat edilir. Bu statik yapısı, iftiralara, babası olmadığı çocuğa babalığı kabul etmesine neden olur. İftirayı kabul etmesi, metin halkalarındaki giyimiyle ve ürkek portresiyle bire bir örtüşür.

Yönetimin ve çevrenin suçu kabul etmesi konusundaki ısrarlarına Vehbi Efendi'nin direnci azalır. Tıpkı Maupassant'ın kahramanı gibi "bu kadar kargaşalığa" ve "bu kadar üzüntüye" dayanma gücü kalmaz. Kısa sürede

yataklara düşer. Sonunda memurluk kadrosunu elden kaçırmak korkusuyla işlemediği suçu kabul eder.

Bütün bunlar, olayların merkezinde yer alan başkahramanların (protagonist) benzer kişilik özelliklerine sahip olduklarını gösteriyor. Her ikisi, bir kahramanın sahip olması gereken cesaret, güç ve zekâ gibi karakteristik çizgilere sahip değiller. Bilindiği gibi olay örgüsünde tehdit edici durumlar söz konusu olduğunda kahramanlar, kendisini ve çevresini koruma refleksine girerler. Bu kişiler yaşamlarını tehlikeye atmaktan çekinmezler. Gerek günlük yaşamda gerekse olağanüstü anlarda zor kararlara imza atmayı bilirler. Özellikle Karay'ın başkahramanının "memurluğunu elden kaçırmak korkusu"yla iftirayı kabul etmesi savımızı doğrulamaktadır. "Yıkılmışlık" ve "tükenmişlik" ve her anlamda "erksizlik" duygusu başkahramanların düşüncelerine ve davranışlarına yön vermektedir.

Maupassant'ın hikâyelerinde başkahramanın karşısında duran karakterlerin çoğu "karşı güç"te yer alır. *Sicim*'de karşı güç Saraç Malandin ve egemen güç olan idarecidir. Bunları başkahramanın düşmanı gibi tanıtarak hikâyenin boyutlanmasını sağlar. Örneğin Saraç Malandin, suçlamayı yapmakla hikâyeye yeni bir boyut kazandıracak gerilimi başlatır. Yalnız ve sahipsiz bir köylüye iftira atmaktan çekinmez. Bu bağlamda Hauchecorne'un "saf"lığı karşısında kurnazlığı ve durumdan vazife çıkarmayı bilen kişiliği nedeniyle antitezdir. Metinde Malandin'in iftiracılığının yanında sadist bir kimliğe sahip olduğunu öğreniyoruz. Hauchecorne'un haklılığını anlatmak ihtiyacıyla bir sonraki hafta, aynı pazar yerine gittiğinde Malandin ona bakarak güler. Kahramanın bu tükenmişliği onu sevindirmiştir.

Malandin "basit" bir esnaf olmasına karşın yöneticilerle ilişkilerini geliştirmiş bir kişidir. Bu ilişkiler sayesinde en üst makama doğrudan ulaşabilmektedir. Bu düzlemde baktığımızda bir sorun görünmemektedir. Ancak resmî makamlarla kurduğu ilişkileri çıkarı doğrultusunda kullanmaktan çekinmemiştir. Bu açıdan "tehlikeli" bir karakterdir.

Bu bağlamda Refik Halit de "karşı güç"lerden faydalanır. Hikâyede Vehbi Efendi'nin başat "karşı güç"ü imamdır. Bu karakter, çatışmaya yol açtığı için entrikanın tam ortasındadır. Vehbi Efendi gibi gaye değil, onun uyuşukluğunu anlatmak için bir antitezdir. Hikâyenin ortalarında şahıs kadrosuna dâhil olan mahalle imamının dış ve iç yapısı olay örgüsünün akışı içinde verilir. İmam, hem anlatıcı tarafından "Çapkın bakışı, bir gülüşü vardı ki Vehbi Efendi'yi ürkütüyordu." (Karay, tarihsiz, s. 62) hem de kendisi tarafından "Kızı hem gebe koy hem de böyle anlamazlıktan gel, bu bana, cin imama yutturulmaz." (Karay, tarihsiz, s. 63) sözleriyle dikkatlere sunulur. İmam, başkahramanın saf ve uyşuk kimliği karşısında kurnaz kişiyi temsil eder. Bu yönüyle Saraç Malandin'i çağrıştırmaktadır. Dinsel bir kimliğe sahip olması güvenilir bir

portre oluşturması “söz”ü tekelinde bulundurması için yeterlidir. Bunu iyi kullanan imam karakteri, Karay’ın başkahramanı için tehlike oluşturmaktadır. Zira o da Malandin gibi çevresinde oluşturduğu olumlu tabloyu kirli ilişkiler için kullanmaktadır.

Yazarımızın imam için kullandığı “ürkütüyordu” ve “cin imam” gibi ifadeler ile namusla ilintili bir olayın içine sokulmasından bu karaktere karşı menfi tavır içinde olduğu anlaşılmaktadır. Kenan Akyüz’ün Refik Halit için söylediği “insanların dürüst olmayan, kurnazlık ve menfaatçilikle ilgili yönlerini arayıp bulmağa şiddetle meraklı olması” (Akyüz, 1995, s. 185) ifadesi imam karakteri için anlamını bulmaktadır. Karay, bu yönüyle Fransız yazardan ayrılmaktadır. Aynı şekilde Karay, *Cer Hocası*, *Yatır* ve *Boz Eşek* adlı hikâyelerindeki imam karakterlerini de nüfuzlarını maddi çıkar uğruna kullanan kişiler olarak yansıtmış, olumsuzlaştırmıştır. Olay örgüsü boyunca her ne kadar, bu işten imamın maddi çıkar sağladığına dair bir delil olmasa da okuyucuda böyle bir izlenimin oluşması güçlü olasılıktır. Zira imam, işin aslını araştırmadan, Rumeli göçmeni kadının yalanlarına inanarak Vehbi Efendi’yi suçlu bulup Hanife ile evlenmeye zorlar.

Maupassant’daki “karşı güç”ün ikinci ayağı egemen gücü temsil eden belediye başkanıdır. Başkan başkahramanın savunmalarını dikkate almamakla olay örgüsünü derinleştirir ve ölümüyle sonuçlanan gerilimli süreci başlatır. Dış görünümünü (şişman, asık suratlı, cafcıflı sözcüklerle konuşan adam), içsel yapısını ele verir niteliktedir. Yaşlı köylüye tepeden bakan bir izlenim uyandırır. Özellikle, iftiracı Malandin’i “sözüne inanılır” biri olarak sunması ve herkesin önünde köylünün üzerini arattırması, yöneticiye yakışmayan bir portre oluşturmaktadır. Bu kişiler sayesinde başkahramanın kusurları yansıtıldığı gibi hikâyenin özü genişletilir, ana fikir desteklenip güçlendirilir.

Burada ana fikir, yönetimin ve Malandin başta olmak üzere çevresinin şiddete (violence) eğilimleridir. Maupassant’ın kişiler dünyasında bu olguya eğilim oldukça fazladır. Tabi ki bu olgu, çeşitli biçimlerde görünür. Gerçek olabildiği gibi kurmaca da olabilir. Bazen kişinin bedenine doğrudan müdahaleyle ortaya çıktığı gibi kişinin ruhsal yapısına müdahaleyle de gerçekleşebilir. Her ne biçimde olursa olsun şiddetin olumsuz sonuçları vardır. Zira şiddet sorunsalı, bir duygunun aşırı uç noktası, kaba güce başvuran, saldırgan bir olgudur. Bundan hareketle metin boyunca başkahramana her ne kadar fiziksel bir darbe veya öldürme girişimi gerçekleşmese bile hem yönetim hem de çevresi tarafından psikolojik şiddet uygulanmış ve bu baskı kahramanın ölümüne yol açmıştır. Metin halkaları boyunca söz hakkı tanımama, ciddiye almama, yalnızlaştırma, şiddetin bir başka versiyonudur. Kahraman âdeta “öteki”leştirilerek ölüme terk edilir.

Refik Halit'teki "karşı güç"ün ikinci ayağını kadı, müdür, Tabakların Halil oluşturur. Özellikle kadı ve müdürün resmî kurumları temsil etmeleri olay örgüsünde söyleyeceklerinin önemini artırmaktadır. Egemen gücü temsil eden bu karakterler olayı araştırmak yerine imam, Rumeli göçmeni kadın ve Tabakların Halil'in kurdukları entrikanın içine dâhil olurlar. Bu anlamda Refik Halit'in kahramanı da şanssızdır. Kasabanın yönetimi de asılsız iddiaları destekler ve başkasının işlediği suçu uyusuk Vehbi Efendi'nin üzerine atarlar. Bu da onları imamın oyuncağı hâline düşürür.

Bu açıdan bakıldığında egemen güçleri temsil eden yönetici tiplerinin de benzer özelliklere sahip oldukları görülecektir. Yönetim, önemli bir suçlama karşısında hazırlık soruşturmasına girmeden iftirayı destekler. Ayrıca her dedikoduya inanan, işi kısa yoldan çözmeye çalışan, devlet memuru ciddiyetiyle bağdaşmayan tavır sergilemektedirler. Bu da onların yönetim konusunda ehliyetli ve vasıfsız olduğunu göstermektedir.

Karşı güçte yer alan karakterlerden biri de Marius'tur. Marius, Hauchecorne'un çalmakla suçlandığı cüzdanı bulan ve sonra sahibine teslim eden bir uşaktır. Metinde bu karakteri olumsuzlaştıran, onun sessizliğidir. Maupassant'da sık sık rastlanan ve can sıkıcı hatta trajik sonuçlara yol açan "sessizlik" burada da olay örgüsünün seyrinde önemli rol oynar. Marius, sessizliğini bozup gerçeği dillendirebilseydi mağdur duruma düşen Hauchecorne'un davasının gidişatını olumluya çevirebilirdi. Ancak onun toplumsal statüsü (uşak) konuşmasına izin vermez. Zaten bu tür bütünüyle hiyerarşik toplumlarda "önemli söz" her zaman nüfuzlu insanların tekelindedir. Marius ve Belediye Başkanı'nın sessizliklerine karşın Malandin'in "yalan"ları vardır. Malandin'in konuştuğu her söz yalandır. Zaten her "yalan" hakikat üzerine söylenen kasıtlı bir "sessizlik"tir, "sessizlik" in metaforik ifadesidir. Malandin'in "yalan"larına ve Marius'ın suskunluğuna karşın Hauchecorne sözünü söyleme noktasında kendisini zorunlu hisseder. Ancak insanların güvensizliği yüzünden sözleri hemen alaya alınır. Bu anlamda Maupassant'ın bütün yapıtlarında olduğu gibi burada da "söz"/ "sessizlik" çift çatallanması (dichotomie) vardır.

1.3. Bakış Açısı ve Anlatıcı

Bakış açısı, anlatma esasına bağlı metinlerde vaka zincirlerinin ve bu zincirin meydana gelmesinde kullanılan mekân, zaman, şahıs kadrosu gibi unsurların kim tarafından görüldüğü, idrak edildiği ve kim tarafından, kime nakledilmekte olduğu sorularına verilen cevaptır (Aktaş, 2000, s. 78).

Bir başka deyişle, olayları yazara özgü bir tarzla düzenlemedir. Kurgusal (fictif) eserlerde genelde tanrısal bakış açısı, gözlemci bakış açısı, tekil bakış açısı ve çoğul bakış açısı kullanılır.

Sicim'deki olaylar tanrısal (divin) bakış açısıyla sunulur. Tanrısal bakış açısı şöyledir:

Temel karakteri itibarıyla “her şeyi bilme” esasına dayanan tanrısal bakış açısı, yazara geniş imkânlar sunmaktadır. Böyle bir imkânla donatılmış anlatıcı figür, âdeta “tanrı gibi”, her şeyi bilir, görür, sezer; geçmişten ve gelecektekilerden haberler verir. Kelimenin tam anlamıyla o, her şeyin üstünde ve her şeyde hâkimdir (Tekin, 2001, s. 50).

Hikâyede anlatıcı, olayların öncesini ve sonrasını bildiği gibi, psikolojik tarafının ağır basması sebebiyle, kahramanın iç dünyasına da eğilir. Onların düşündüklerini, gizli kalmış duygularını açığa vurur. Özellikle hikâyenin başkahramanı Hauchecorne'un iç dünyası, dış âleme yansıtılır. Bütün metin boyunca, tanrısal bakış açısı başkahramanın yanındadır ve oldukça etkindir. Hauchecorne'la saraç Malandin'in karşılaşma sahnesinde Hauchecorne'un içinden geçirdiklerini, her şeyi bilme ve sezme gücüyle gösterir: “Hauchecorne Usta, düşmanın kendisini pislik içinde bir ufacak ip parçası alırken görmesi karşısında bir tür utanca kapıldı” (Maupassant, 2008, s. 135).

Hauchecorne, çevresinin kendisine yaşattıklarını düşündükçe garip bir şekilde hüzünlenir. Tanrısal bakış açısı, burada da Hauchecorne'un içinden geçenleri bilir. Zira özü gereği “dar” ve “sınırlı” değildir, muazzam bir alana egemendir. Köylülerin ve çevresinin tutumu karşındaki ruh hâlini şöyle aktarır: “Köylü boğulacak gibi oldu. Anlıyordu artık. Cüzdanı bir arkadaşıyla, bir suç ortağıyla geri yollamakla suçluyorlardı kendisini” (Maupassant, 2008, s. 140).

Kahramanlar evreni, zaman, mekân, olay örgüsü tüm yönleriyle aktarılmış olur. Tanrısal bakış açısıyla kurmaca dünyanın bileni olan anlatıcı, kahramanlar dünyasının bugününü hazırlayan geçmiş yaşantılara da egemendir. Hauchecorne Usta ile karşı güçte yer alan Malandin arasında önceden geçen tatsız olay da Tanrısal karakterli anlatıcı tarafından ifşa edilir: “Eskiden bir yular yüzünden araları açılmış, her ikisi de kindar olduklarından, bir daha konuşmamışlardı” (Maupassant, 2008, s. 135). Böylece Malandin'in neden başkahramanı belediyeye suç duyurusunda bulunduğu sorununa olanak tanımıyor. Sadece karakterlerin değil, bütün Goderville kasabasının, pazar yerine gelen köylülerin davranışlarının birbirlerine karşı kurnaz tavırlarının bilincindedir. Yazar tarafından yaratılan bu bakış açısı sayesinde köylülerin alışverişte yeterince samimi davranmadıklarını öğreniyoruz. Tanrısal bakış açısı ile yazar, bütün bu bilgileri nasıl ve nereden öğrendiğini belirtmek zorunda değildir.

Tanrısal bakış açısı ile yazar, her şeyi söyleme hakkına sahip olduğu gibi çoğu şeyi anlatmadan da geçebilir. Örneğin “Malandin, Belediye Başkanı” ni ne zaman gördü? Gerçekten de ona ne dedi ve nasıl anlattı? gibi sorular yanıtız bırakılmıştır. Bunlar net olarak belirtilmediği için okuyucu, Başkan'ın Malandin ile suç ortaklığı yaptığını düşünür.

Maupassant, olay örgüsünü tanrısal bakış açısıyla sunarken diyaloglardan yararlanır. Bunu, anlatıma güç kazandırma, malzemeyi gerçek yaşamdan aldığı kanıtlamak için kullanır. Metin içinde diyaloglar, olayın gelişiminde rol oynama, kişilerin psiko-sosyal konumlarını açıklama, anlatıma doğallık katma, kültürel yapılanmayı ortaya çıkarma gibi işlevlere sahiptir:

Belediye başkanı: Hauchecorne Usta, bu sabah, Beuzeville yolunda, Mannevilleli Houlbrèque Usta'nın düşürdüğü cüzdanı yerden aldığınızı görmüşler. Hauchecorne Usta: - Ben mi? Ben mi almışım o cüzdanı? Belediye Başkanı: - Evet, siz. Hauchecorne Usta: - Tanrının gerçeği bu işte, başkanım, kutsal gerçek bu, dinime imanına yemin ederim. Namuslu bir adama çamur atmak için bunca yalan nasıl uydurulur! Nasıl, nasıl uydurulur (Maupassant, 2008, s. 140).

Kişilerin bu konuşmaları, sorgulamadan, "bilinçli dezenformasyon"a dönüşerek entrik kurgunun gerilim unsuru ile ivme kazanmasını sağlar. Kişisel çatışmalar aracılığıyla, toplumsal yapılanma da yansıtılır.

Refik Halit Karay, *Vehbi Efendi'nin Kuşkusu* hikâyesinde Maupassant'ın bakış açısını yakalamaya çalışmıştır. Anlatıcı başkahraman Vehbi Efendi'nin geçmişini ayrıntılı bir şekilde aktarma ayrıcalığına sahiptir. O, Vehbi Efendi'nin bugününü hazırlayan geçmiş zaman olaylarını kişi, zaman, mekân üçgeninde yansıtır. Böylece karakter yaratmanın verdiği ayrıcalıkları kullanmış olur. Bu bağlamda, Vehbi Efendi'nin geçmişi şöyle dile getirilir: "Doğuştan o kadar beceriksizdi ki otuzunu geçtiği, dört kuruş maaşına imrenerek kısmetler ta ayağına geldiği hâlde evlenmemiş, kadın nedir, daha henüz tadamamıştı" (Karay, tarihiz, s. 58).

Bundan hareketle Karay, eserinde tanrısal bakış açısı ve anlatımını yeğlemiştir. Bu şekilde her şeyini bildiği hikâye kişinin içsel çatışmalarını ve sosyal yaşam içindeki konumunu çözümler. Anlatıcının tavrı, eserin dil ve üslubunu da belirleyen niyete bağlı göndergeler dizgesi hâlinedir. Anlatıcı, kişisel beceriksizlik ve toplumsal güçsüzlük yüzünden "kadınsız" bırakılan başkışının düşünce silsilesini olduğu gibi verir:

Bu yolda ilk adım kendini uçuruma sürükleyeceğine; hayatının o pek sevdiği boşluğunu, durgunluğunu olayları dertlerle dolduracağına inanırdı. (...) Vehbi Efendi, gönlünde istekler, iştihalar duymuyor değildi. (...) Vehbi Efendi. Eremleşiyor, pencereden uzaklaşıyordu (Karay, tarihsiz, s. 58).

Karay, tıpkı Maupassant gibi hikâyenin daha gerçekçi bir yapıya kavuşması için diyalog yönteminden faydalanır. Diyalogların, kişilerin iç ve dış evrenleri tanıtıldıktan sonra tansiyonu yükselten suçlama esnasında başlaması, bize Maupassant'ın yukarıdaki tekniğini çağrıştırmaktadır. Yazarımız, söz konusu suçlamayı daha ilginç kılmak adına hemen başkahraman ile karşı güçten kasaba imamı arasında geçen diyalogları devreye sokar:

İmam- Vehbi Efendi, Vehbi Efendi! Ben de şimdi, sana kaleme uğrayacaktım... Vehbi Efendi- Şimdi vaktim yok, kuyuya ip salladım da geciktim, bu ne kurak. Akşama görüşürüz. İmam- Başka bir şey söyleyecektim, şu senin mesele üzerine. Hele gir canım, bak gölgelik, serin, şöyle hasıra otur, konuşuruz. Vehbi Efendi- Nedir canım? Hangi iş? İmam- yok canım, kızı hem gebe koy hem anlamazlıktan gel, bu bana, Cın İmam'a yutturulmaz (Karay, tarihiz, s. 58).

Hikâyede anlatıcı her şeyin farkındadır. Zira bilen ve gören konumundadır. Anlatıcı kurgusal dünyadaki ayrıcalıkları ile roman kişilerini duyguları, düşünceleri, olay örgüsünün mekâna ve zamana bağlı değişimlerini bir bütün olarak kurgular. Buna karşın, *Sicim*'de olduğu gibi burada da anlatıcı bazı noktaları açıklama gereğini duymaz. Metinde Vehbi Efendi'ye yapılan suçlamanın kimin tarafından yapıldığı, nasıl ve ne zaman kasabanın idarecilerine söylendiği açıklığa kavuşturulmamıştır. Bu da okuyucuda başta imam olmak üzere diğer karakterlerin bir çıkar peşinde oldukları izlenimini verir.

2. İçerik Düzleminde Benzerlikler

2.1. Sosyal Eleştiri

Her iki eserde mekân kasabadır. Ağırlıklı olarak her iki kasabanın yönetimi ile yönetilenler arasındaki ilişki ameliyat masasına yatırılır. Bu anlamda, hikâyeler, yapısal olduğu kadar içerik açısından da benzeşirler. Yönetim ile yönetilen arasındaki ilişkiler irdelenince hikâyelerde ciddi bir sosyal eleştiri sezilmektedir. Eleştiri, idarecilerin yanlış kararları ve halkın tavrı noktasında yoğunlaşır. Anlatılarda, yöneticilerin halka bakış açıları, görevlerini ne derecede ciddiyetle yaptıkları, sosyal ilişkilerin yozlaşması ve devlet-toplum ilişkileri, bazı karakterlerin kendi çıkarlarını korumak için giriştikleri amansız ve kualsız mücadele anlatılır. Özellikle yönetimin formasyon eksikliği, ehliyetsizliği, yanlış kararlarda ısrar etmeleri sorunsalı üzerinde durulur.

Sicim, Normandiyalı yaşlı bir köylüye kasabada yönetilen haksız suçlamanın öyküsüdür. Hikâyede Baba Hauchecorne, kaybolan bir cüzdanı bulup sahibine teslim etmemekle suçlanır. Suçlamanın arkasında Saraç Malandin vardır. Malandain, bir önceki sene anlaşmazlık yaşadığı Hauchecorne'un cüzdanı yerden aldığı Belediye Başkanı'na söyler. Başkan da bu iddia üzerine herhangi ciddi bir araştırmaya girişmeden Baba Hauchecorne'u sorgular ve kasaba bu iddia ile çalkalanır.

Başkan, başkahramanın savunmasını dikkate almama gibi bir tavır içindedir. Bu da Baba Hauchecorne'u derinden yaralar. Başkan'ın "Cüzdanı aldıktan sonra da uzun süre çamurların içini araştırmışsınız, paralar saçılmıştır diye." (Maupassant, 2008, s. 138) ifadesi söylentiler doğrultusunda hareket ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Kahraman, onurunun lekelenişini ve zedelendiğini düşünmektedir. Kendisinin geçmişte böyle bir şey yapmadığını

bundan böyle de yapmayacağını her savunmada tekrarlar. Dilinden düşürmediği "Namuslu bir adama çamur atmak için bunca yalan nasıl uydurulur! Nasıl, nasıl uydurulur?" (Maupassant, 2008, s. 138) tümceleri de onun yetkililer nezdinde temize çıkarılmasına yetmez.

Kasabanın önemli makamını işgal eden başkanın, hırsızlık gibi yüz kızartıcı bir suç karşısında, onuruna düşkün bir köylüyü herkesin gözü önünde sorgulamasında ciddi bir eleştiri sezilir. Yöneticinin gizlilik ilkesini ihlal etmesi ve hazırlık soruşturması yapmadan doğrudan kahramanı sorguya çekmesi, belediyenin tarafsızlığına hanel getirmiştir. Bu anlamda hikâyede kurulu düzene karşı bir isyan gizlidir. Hemen belirtmek gerekir ki, bu isyanda Maupassant'ın gerçek yaşamından izler vardır. Genç yaşta çalışmaya başladığı Donanma Bakanlığındaki görevi sırasında bürokrasideki sıkıntıları gözlemlemiştir. Henri Troyat'a göre özgürlüğün adamı olan genç Maupassant kısa sürede buradaki memurların

Zavallı alışkanlıklarını, onulmaz alçaklıklarını, sınırsız entrikalarını, iğrenç köleliklerini belleğine kaydetti. Royale Sokağı'ndaki bakanlığın görkemli cephesi arkasında akşam iş çıkışını bekleyen bir yığın tespih böceği, durağan bir yaşam sürüyordu (...) Royale Sokağı'nda hiçkimse saygılı, terbiyeli dış görünüşünün altında isyancı bir kimliğin saklı olduğunu fark etmiyordu (Troyat, 2004, s. 31).

Fransız yazar, bu dairedeki durağan yaşamı içselleştirememiştir. Bu bağlamda, çalışırken gözlemediği, rutin memurların ve toplumsal kurumların uğradıkları değer kaybı bu metinde yazınlaştırılmıştır.

Kahramanı üzen bir başka unsur da çevresidir. Hauchecorne, belediye başkanının olumsuz tutumundan sonra kendisini en iyi anlayacak çevresine yönelir. İçinde bulunduğu kumpastan kurtulmak için öyküsünü tanıdıklara anlatır. Ancak, en güçlünün daima haklı olduğu ilkesine inanan toplum, Hauchecorne'a karşı güvensiz davranarak iftirayı destekler. Ertesi gün cüzdân bulunduğu hâlde, halk, Başkan'ın tutumundan destek alarak "Senin sicim masalını biliyoruz!" cümlesiyle yine Normandiyalı yaşlı köylüyü zan altında bırakır ve ruhsal açıdan yıpranmasını hızlandırır.

Kahraman, suçsuz olduğunu ispatlamaya çalıştıkça, halktan "Bir bulan var, bir de getiren. Ne görülüş ne de bilinmiş." lafını duyar. Dost bildiği insanlar bir anda yabancılaşır. Kişilerin bu tavırları, hikâyenin ana iskeletine iyice yerleştirilmiştir. Belediye başkanından sonra halk tarafından da ciddiye alınmaması onu üzüntüye boğar. Bu durumu bir türlü kanıksayamayan kahraman, kırıma uğrar. Maupassant, burada bireysel acıları yoğun olarak işleyerek onu delilik derecesine vardırır ve onu fiziki ölüme götüren süreci başlatır. Burada halk, istenilen durumda yönlendirilebilen iradesiz bir unsur

olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta kişisel çıkar ve açgözlülük bireylerin davranışlarına, söylemlerine yön vermektedir.

Güvensizlik, kasabalıların alışverişlerine de yansımıştır. Köylüler, hayvanlarını değeri üzerine satma yerine yüksek fiyata satmanın peşindedir. Aşağıdaki metin halkası, köylülerin sadece Hauchecorne'a değil birbirlerine karşı da güvensiz olduklarını belirtmesi açısından dikkat çekicidir:

Köylüler, inekleri elleriyle yokluyor, gidiyor geri geliyor, kazık yeme kuşkusu içinde duralıyor, satıcının gözlerini inceliyor, durmamacasına adamın kurnazlığını, hayvanın kusurunu ortaya çıkarmaya çalışıyor, karar vermeyi bir türlü göze alamıyorlardı (Maupassant, 2008, s. 135).

Burada, Fransız yazar, köylülerin psikolojilerini derinlemesine irdeleyerek toplumun benzer sıkıntıları sık sık yaşadığı mesajını verir. Maupassant, öyküsünü biraz ironi biraz da öfke dolu bir yazarın kişilik özellikleriyle bezemiştir. Realist bir gözlem çerçevesinde hareket ederek 19. yüzyıl Fransa'sının kırsal yaşamının sıkıntılarını yansıtmıştır. Ali Kaş'ın Maupassant'ın hikâyelerini incelerken kullandığı "Normandiya köylülerinin tamahkârlıkları ve zalimliklerini işlemiştir." (Kaş, 1996, s. 122) ifadesi bu hikâyeye anlamını bulmaktadır.

Maupassant, doğum yeri olan ve hayatının ilk yirmi yılını geçirdiği Normandiya bölgesindeki yaşamı idealize etmemektedir. Hikâyelerinde mekânsal anlamda doğum yeriyle derin bağlar kurmasına rağmen, bölgede günlük yaşamdaki haksızlıkları işlemeye devam etmiştir. Kötümser bir dünya bakışı üzerinde kurgulanan hikâyelerinde, söz konusu haksızlıkların ve zalimliğin kurbanlarını en zayıflar, dışlananlar, çok hasta ve çok yaşlılar oluşturur. Bu şahıslar dünyası, genelde toplumun çıkarının olmadığı karakterlerden oluşur. Isabelle Nolin, Maupassant'ın Normandiya toplumunun çıkarıcılığını işlerken söz konusu olan sadece Normandiyalılar olmadığını ve yazarın genel bir insanlık sorununa dikkat çektiğini vurgular:

Söz konusu olan Normandiyalılar değildir. Onlar aracılığıyla sinsilik, paracılık, başkasının mutsuzluklarına karşı ilgisizlik, egoistlik gibi insanlığa özgü hataları ifade etmek ister. Acılarıyla, sıkıntılarla bezenmiş sert bir dünyayı reddeden Maupassant, insanlık dünyasının saçmalıklarını ortaya koyuyor. Bu dünyada fiziki ve ahlaki acıların belirginleştiği sıkıcı ve sefil bir yaşamı sürdürmeye mahkûm ve bu şekilde ölümü bekleyen bireyleri de ele veriyor (Nolin, 2005, s. 58).

Toplumdaki yerinden, doğal çevresinden kopmuş, boşlukta kalmış olumsuzluklarla iç içe yaşamaya mecbur edilmiş yalnız adamın öyküsünü yazınlaştırır. Yalnız adamın toplumdaki kopma ve dağılmasını, bireyselden çıkararak buna sosyal bir boyut kazandırır. Maupassant, temel belirleyicisi

Normandiyalının hatıraları ve gözlemleri olsa da betimlemelerini evrenselleştirmeyi bilmiştir.

Normandiyalı yazarın, burada mekânsal anlamda memleketine duyduğu sevgiyi insana özgü alana taşımadığını görüyoruz. Bölgesindeki vatandaşların "şiddet"e eğilimlerini acımasız bir bakış açısıyla yeniden betimlemek için sıkı bir şekilde gözlemliyor. Bu bağlamda yazarın bütün yapıtlarında var olan "şiddet"le (violence) bu hikâyede karşılaşırız. Jules Simard'a göre Maupassant'da şiddet pratikte toplumun bütün kesimlerini etkiliyor. Gerek öldürme, zulüm gerekse korku biçiminde beliren bu olguyu yazar, köşe yazılarında, hikâyelerinde insana dair bir çizgi olarak sunmaya çalışmaktadır (Simard, 2010, s. 7).

Vehbi Efendi'nin Kuşkusu'nda, bir Anadolu kasabasında haksız suçlama ve bu suçlamayla ilgilenenlerin tavrı işlenir. Otuz yaşını geçmiş Vehbi Efendi, komşusu Hanife adlı genç kızı gebe bırakmakla suçlanır. Suçlamayı yapan Rumeli göçmenlerinden olan kızın annesidir. Suçlama başta imam olmak üzere kasabanın ileri gelenlerince destek görür ve onu bu kızla evlendirerek sorunu çözmeye çalışırlar. Hikâyede, iki konuya eleştirel gözle bakılır. Birincisi Vehbi Efendi'nin uyuşukluğu, ikincisi imamın başını çektiği ilçenin ileri gelenlerinin tavrıdır.

Maupassant'ın kahramanının hem yönetici hem de çevresi konusunda yaşadığı talihsizliği, Refik Halit'in "kahramanı" da yaşamaktadır. Yani, kasabanın ileri gelenleri, başını imamın çektiği entrikanın bir parçası olur ve Vehbi Efendi'nin suçu kabul etmemesine rağmen onun üzerine yıkarlar. Aşağıdaki metin halkası ilçenin mülki idaresinin tavrını açıkça ortaya koyar:

Kadı, müdür, imam hep birlik olup Vehbi Efendi'nin andlarına, yeminlerine, gözyaşlarına, "Ben namuslu bir adamım!" iddialarına aldırılmayarak nikâhın kıyılmasında, pürüzün ancak bu yolda temizlenmesinde inat ediyorlardı (Karay, tarihsiz, s. 64).

Burada devlet yetkililerinin tavrına eleştiri söz konusudur. Vehbi Efendi'nin yeminlerine ve gözyaşlarına, tıpkı Maupassant'ın kahramanı gibi "Ben namuslu adamım!" türü savunmalarına rağmen yöneticiler, bir an evvel nikâhı kıyıp sorunun bu şekilde çözülmesini isterler. Daire müdürünün Vehbi Efendi'ye hitaben kullandığı "Ya nikâh, ya istifa, yoksa baş müdüre yazarım ha!" ifadeleri bu küçük kasaba idaresinin, olaya ne kadar sığ ve tek taraflı baktığını göstermesi açısından önemlidir; kahramanın savunmalarını ciddiye almayacak kadar sorumsuz ve kayıtsızlardır. İdarecilerin tek derdi, doğacak çocuğa babalık yapmayı kabul edecek birini bulmalarıdır. Buna en uygun kişi olarak da Vehbi Efendi'yi görürler.

Bu bağlamda, çocuk yaştaki bir kızın gebe kalması sorunu aslında bizatihi bir toplumsal başarısızlıktır. İşte Karay, bu başarısızlığın arkasında hastalıklı bir

toplum olduğu gerçeğinin yattığını göstermek ister. Ona göre hastalığın kaynağı, Vehbi Efendi'nin yaşam tarzı veya Hanife'nin davranışları olduğu gibi esas sorun yöneticilerin çözüme ulaşma noktasında başka bir yol akıl edememeleridir. İdarecilerin, “birlikte olma iradesini” herkesin onlara koşulsuz uyacağı varsayımına dayandırmak ve bunu doğal bir gelişme olarak tanımlamaları sorunun esasıdır.

Karşı taraf, kahramana bakışında bu tutuma tikanıp kalır ve bunun hastalıklı olduğunu bir türlü kavramadığı gibi, bozukluğu gördüğü noktalarda da görmezden gelmeyi, reddetmeyi ve karşı tarafı suçlamayı tercih eder. Karşı tarafın direnci bir suçlama retoriği üretmekle kalmaz, Vehbi Efendi'yi aşağılamaya kadar giden gizli bir vizyonsuzluk “yönetim” bakışı hâline gelir. Ortak doğrulara ulaşma yolunda “konuşmanın” becerilememesi, bir süre sonra “Sen bilirsin yarın kadiya gidecekler!” tehdidinin ardına sığınılmasına neden olur ve konuşmama neredeyse olumlu bir duruş gibi sunulur. Böylece “yönetim” tarafı kendi beceriksizliğini karşı tarafa yıkarken, başarısızlığını gizlemek üzere, birlikte olma iradesinden vazgeçenin de kahraman olduğuna inanır.

Görüldüğü gibi her iki eserde, yönetici tipi sorunsalı üzerinde durulmuştur. Kimi yöneticilerin, toplumun sorunlarını çözüme noktasında gösterdikleri gerçek dışı yaklaşım ve ilkesizlik yazınsallaştırılmıştır. Kasabalıların ileri gelenleri, dedikoduya inanıp sorunu üstünkörü çözüme ortak zemininde buluşurlar. Bu bağlamda, yazarların yazınsal yaratımlarında belirginleştiğine göre, yöneticiler, problemin derinine inmektense “yargısız infaz” yolunu seçerek sorunun konuşulmamasını ve bir an önce kapatılmasını isterler.

2.2. Yazarın Tavrı

Eserlerde temel kuşatıcı hava, kahramanların halkla ve diğer kesimlerle kaynaşamama sorunudur. Hem Baba Hauchecorne hem de Vehbi Efendi'nin yazgılarında hayal kırıklığı ve karamsarlık egemendir. Yazarların kahramanlarını yazgılandırmalarında da benzerlikler göze çarpar.

Guy de Maupassant, *Sicim*'in kahramanı Baba Hauchecorne'a karşı katı ve erkeksi acımasızlık duygusu içindedir. Kahramanın, yalnız ve savunmasız kalması bunu gösterir. Goderville kasabasının pazarına herkes gruplar hâlinde veya ailesiyle beraber gelirken o, pazara yalnız gelir. Satıcıların akşam kaldıkları handa masada tek başına oturur. Dahası, hırsızlık gibi onur kırıcı bir suç işlemekle suçlanan kahramanın ailesinden söz edilmemesi tek başına yaşadığı izlenimini güçlendirir.

Yalnızlık beraberinde iletişimsizliği getirir. Hauchecorne'un çevresiyle iletişimsizliği ve diyalog eksikliği çeşitli sorunları kaçınılmaz hâle getirmiştir. Yazar, düşmanın suçlaması sonucu Hauchecorne'u yalnız bırakır. Para

cüzdânını çalmadığını bildiği hâlde iftiranın hem yöneticiler hem de çevresi tarafından desteklenmesini sağlar. Zira Maupassant'a göre asıl suçlu başkahramandır. Onun asosyal ve içe kapanık kişiliği ikili ilişkileri yaşanmaz hâlde getirmektedir. Tıpkı kapalı toplumlardaki gibi yalnız ve dış dünyaya kapalı kişilerde de sorunlar kangren hâlini almaktadır. Bütün bunları göz önünde bulunduran yazar, kahramanı suçlar bir tavır sergiler. Kahramanını bu acımasız çevrelere karşı savunmasız bırakır. Onu deliliğe vardıran bir sürecin içine sokar. En önemlisi asıl suçlular sorunun temelini inemeyen Belediye Başkanı, namuslu bir adamı hor gören çevresi ve eski düşmanlığını iftira atarak devam ettiren Saraç Malandin'i güç duruma sokmaz. Görüldüğü gibi anlatının sonunda yazar, baştan beri haksız olan karşı taraftan öç almaz, onlara küçüklükler yaşatmaz, pişmanlık hissettirmez. Yani okuyucunun haklı bir beklenti içinde olduğu başkahramanın iadeitibarı öykünün sonunda gerçekleşmez.

Maupassant'ın kahramanını yalnız bırakma ve cezalandırma tavrından Refik Halit Karay'a geçişler olmuştur. Refik Halit de kahramanını benzer bir sorunla karşı karşıya bırakır. Vehbi Efendi, halktan son derece kopuk bir yaşam sürdürmekte, çevresiyle diyalog kuramamaktadır. İş yeri ve evi dışında kalan yaşamdan habersizdir. Bu tavrını kasabanın kendine özgü sosyal faaliyetlerin yaşandığı günlerde dahi devam ettirir:

Cuma ve bayram günleri ya balık avı için Karasu kenarına inen yahut da buz gibi kaynaklarda karpuz çatlatmak üzere kiraz yaylalarına çıkan arkadaşlarına katılmaz; Pazar dönüşü bir sarı gaz boyamasına, bir cam bileziğe kuytulara çekilen çingene kızlarına sataşmazdı (Karay, tarihsiz, s. 57).

Kahramanın, yazarın hincına uğraması sadece sosyal ortama dâhil olmamasından kaynaklanmaz. Aynı zamanda kadın konusunda ürkek davranması da yazarın tavrını olumsuzlaştırmaktadır. Maddi gücü evlenmeye elverişli olduğu hâlde bekâr yaşaması da yazarı âdeta çıldırtmaktadır. Bu nedenle Vehbi Efendi'yi karakterize ederken sokak dilini zorlayan ve argoya varan sözcüklere başvurmuştur. Kahraman için "durgun", "bön", "ürkek", "beceriksiz", "bezgin", "korkak", "aptal" "ahmak", "Dayanma gücü yoktu.", "Hareketsiz, ümitsiz yatıyor." vs gibi söz öbekleri kullanması ve bunları hikâyenin tamamına yayması, hep kahramanın kadınsız yaşamasına yol açmaktadır. Örneğin, hikâyenin bir yerinde yazarın, "beceriksiz", "bezgin" sözcüklerinden hemen sonra "Kısmetler ayağına geldiği hâlde evlenmemiş, kadın nedir daha henüz tadamamıştır." tümcesini yerleştirmesi menfi tutumunun somutlaşması açısından önemlidir.

Karay'ın, Vehbi Efendi'nin yaşam tarzından dolayı onu olumsuzlaştırdığı, şu tutumundan net olarak anlaşılmaktadır. Örneğin kahramanın işi konusunda yeterli formasyona sahip olup olmadığını sorgulamaz. Bunun dışında kurumunda arkadaşlarıyla ne tür ilişkiler yaşadığından söz etmez. Zira bunlar

yazar için ikincil derecededir. Yazar için birincil derecede olan kahramanın kasabanın sosyal ortamında bulunmamasıdır. Hatta eğlenceden uzak durup mesaiye odaklanmasını “ömrünü bir makara gibi sağlamak, tüketmek” olarak değerlendirir.

Refik Halit Karay, kahramanın toplumdan ve kadından kaçışını eleştirilmekle yetinmez, cezalandırır. Cezasını da biyolojik olarak babası olmadığı çocuğa hukuksal olarak babalığı kabul ettirerek ödetir. Cezalandırmada yazar, âdeta duygusal davranarak kalemine hâkim olamamıştır. Bu tutumla bilinen bir özelliğini, kadınlı ortamlarda şiddetle bulunma arzusunu da deşifre etmektedir. Refik Halit’in eşi Nihal Karay da bu gerçeği dile getirir. Yazarın neden Vehbi Efendi’yi güç duruma soktuğu anlaşılmaktadır:

İçinde kadın bulunan meclislerde sohbetten hoşlanır. Muhataplarının zeki ve entelektüel olması şarttır. Kadın bulunmayan toplantılar kendisini çok sıkır. Ve mümkün olduğu kadar böyle toplantılarda bulunmamaya gayret eder (Uysal, 2010, s. 54).

Yazarın büyük oğlu Ender Halit de, babasının şehvetperest değil kadınsever olduğunu, onların toplantılarında bulunmaktan zevk aldığını Şerif Aktaş’a aktarmıştır (Aktaş, 2004, s. 54). Hemen belirtmek gerekir ki Vehbi Efendi’nin Refik Halit’te sık rastlanan memur tipine aykırı bir yapısı vardır. Zira yazarın diğer hikâyelerinde büyük şehirlerden Anadolu’nun sosyal hayattan yoksun kasabalarına atanan memurlar, can sıkıntılarını gidermek adına eğlenceler düzenler ve böylece neşeli bir ortam oluştururlar. Bu ortama kaymakamların bile katıldığını *Sarı Bal* hikâyesinden öğreniyoruz. Hikâyede bir partiye düzenlenen baskında kaymakam bir kadınla uygunsuz hâlde yakalanır. Ancak, Karay, suçüstü yakalanan bu karakteri cezalandırmaz. Burada yazarın kahramanlara karşı çifte standardı bariz bir şekilde görülmektedir.

Görüldüğü gibi kahramanları ortak zeminde buluşturan da yazarların tutumlarıdır. Kendilerini yaratan ustalar, kahramanlarını, kendilerini savunma noktasında oldukça yetersiz bırakmışlardır. Hemen belirtmek gerekir ki Maupassant ve Refik Halit, kahramanlarının ellerinden tutup onları düşükleri yerden kaldırmazlar. Maupassant, oldukça gururlu ve şerefli olan kahramanına ölüm döşeğinde bile “gururunu kurtarma” noktasında gerekli duyarlılığı göstermez. Aynı şekilde, Karay da Vehbi Efendi’nin o dönem için oldukça yüz kızartıcı bir suç olan zina iftirasına karşı sessiz kalır.

Genel Çıkarım

Refik Halit’in, hikâye sanatında Guy de Maupassant’ın etkisinde kaldığı gözlemlenir. Özellikle, ilk yazarlık denemelerinde Maupassant’ı bolca okumuş olması doğrudan etkilenmeyi kaçınılmaz kılmıştır. Bu etki, çift yönlü, hem yapısal hem de tematik olmuştur.

Refik Halit, hikâyelerini, Fransız yazarın çizgisi doğrultusunda belli bir tarz (giriş, gelişme ve sonuç) çerçevesinde oluşturur. Entrik kurguda, metni çeşitli unsurlarla geliştirmesinde ve beklenmedik bir sonla bitirmesinde, Vehbi Efendi'yi ve onun karşısında duran güçleri oluşturmasında Fransız hikâyeciden geçişler olmuştur.

Fransız yazarların en az beyne hitap eden Maupassant'ı gibi Refik Halit, olay örgüsünü sade bir şekilde kurgulayarak okuyucularını derin düşünmeye sevk etmemiş, felsefi yargılara vardırılmamış âdeta toprağın ve tenin büyüsunü hissettirmiştir.

Karay da yapıtında yönetimin çıkar çevreleriyle olan bağlantılarını ve formasyon eksikliği sorunsalını yazınlaştıırken Maupassant'ın halkı ve seçkinleri bir arada veren ve bu biçimde bunlar arasındaki ilişkileri irdeleme tarzından etkilenmiştir. Ancak Fransız yazardan aldıkları, onu yapmacık ve basmakalıp kılmamıştır. Aldığı öğeleri yerelleştirmeyi bilmiş, sürgün coğrafyasındaki gözlemlerini, Anadolu'nun taşra ve kasaba hayatı içerisine ustalıkla yerleştirmiştir.

Maupassant, Normandiya'nın taşra yaşamını yazınlaştıırken karamsarlığı egemen kılar. Bu da çoğu zaman ölümü yüceltecek bir hastalık derecesine varmıştır. Ancak, Karay'daki sorunları irdeleme tarzı somurtkan değildir. O da derinleşmeden en karamsar havayı iyimser üslubu ile dağıtmayı bilmiş ve toplumun gündelik sorunlarını çoğunlukla alaycı bir tarzla yansıtmaya çalışır. Hatta ironik tutumu çoğu yazıları için besleyici olmuştur.

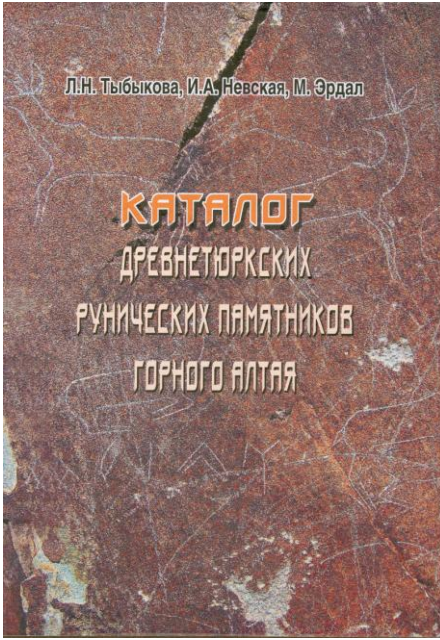
Kaynakça:

- Aktaş, Ş. (2000). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*. Ankara: Akçağ.
- Aktaş, Ş. (2004). *Refik Halit Karay*. Ankara: Akçağ.
- Akyüz, K. (1995). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*. İstanbul: İnkilap.
- Aydın, A. (2007). Une Vie'den Bu Bizim Hayatımız'a Etkiler, Yansımalar. Erzurum: V. *Ulusal Frankofoni Kongresi Bildirileri*.
- Baydar, M. (1960). *Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar, 50 Sanatçı*. İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Neşriyat.
- Çetişli, İ. (2001). *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*. Ankara: Akçağ.
- Ebcî, M. H. (1940). Nu.: 36, 5 Ocak. İstanbul: Yeni Mecmua.
- Forster, E. M. (1982). *Roman Sanatı* (Ü. Aytür, Çev.). İstanbul: Adam Yayınları.
- France, A. *La viellettraire*. 1e série, Paris: Calmann-Lévy.
- Frankofoni. (1994). *Ortak Kitap*. Nu.:6, Ankara,
- Kaplan, M. (2002). *Hikâye Tahlilleri*. Ankara: Akçağ.
- Karay, R. H.(tarihsiz). *Memleket Hikâyeleri*. İstanbul: İnkilap.
- Kavaz, İ. (1999). *Sait Faik Abasıyanık*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Lekesiz, Ö. (1997). *Yeni Türk Edebiyatında Öykü*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Maupassant, G. D. (2008). *Ay Işığı*. İstanbul: Can Yayınları.
- Maynial, E. (1954). Maupassant et la Normandie. *Cahiers de l'Association Internationale des Etudes Francaises*, v. 6, n. 6, 209-217, Paris.
- Nolin, I. (2005). La Critique Génétique du Horla de Maupassant. *Département de Langue et Littérature Françaises*, Montreal: Université McGill.
- Simard, J. (2010). *L'esthétique de la Violence Dans les Contes et Nouvelles de Maupassant*. Québec: Université Laval.
- Tekin, M. (2001). *Roman Sanatı (Romanın Unsurları 1)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Troyat, H. (2004). *Guy de Maupassant. Fransız Edebiyatının Özgür Tayı*, Ankara: Hece
- Uysal, S. S. (2010). *Eşlerine göre Ediplerimiz*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ünaydın, R. E. (2010). *Diğerler ki*. Konya: Tablet Kitabevi.
- Yakup Kadri. (1909). Yeniler; Refik Halit. *Eşref*, Sayı. 51, 2.
- Yakup Kadri. (1942). Dikmen Mecmuası. Nu.:22, 15 Birinciteşrin

**TANITMA
VE
DEĞERLENDİRMELER**

L. N. TIBIKOVA, I. A. NEVSKAYA, M. ERDAL (2012). **Katalog Drevnetyurkskix Runičeskix Pamyatnikov**, Gorno-Altaysk: Gorno-Altaysk Gosudarstvennyy Universitet. 146 sayfa. (ISBN 978593809030-9).

Mikail CENGİZ

Orhon Yazıtlarının (Köl Tegin, Bilge Kagan) Nikolay Mihayloviç Yadrintsev tarafından 1889 yılında bulunuşunun üzerinden yaklaşık 120 yıllık bir zaman geçti. Esasen Türk runik yazısının varlığı 13. yüzyılda Târîh-i Cihangüşâ'yı yazan İlhanlı tarihçisi Alâeddin Ata Melik Cüveynî tarafından adı geçen eserinde belirtilmişti (Ercilasun, 2004, s. 150). “Bir Uygur efsanesine göre, onların dünya yüzüne çıktıkları ilk yer Orhon nehrinin kıyısıdır. Bu nehir, Karakorum denilen bir dağdan çıkar ... Bunlardan başka bir nehrin kenarında eskiden Ordu-Balık, bugün ise Mavu-Balık denilen bir şehir vardır. Bu şehrin yakınında bulunan kayalara yazılar yazılmıştı. Ben onları gördüm.” (Öztürk, 1988, s. 116). Ercilasun’a göre Cüveynî’nin gördüğü

yazıt büyük bir ihtimalle Karabalgasun Yazıtlarıdır (2004, s. 150).

Ünlü tarihçi İbn Arabşah da 15. yüzyılın ilk yarısında yazdığı “Acâibü'l-Makdûr fi Nevâib-i Teymur” adlı eserinde Türk runik yazısını gördüğünü ve bu yazıya “dulbercin” adı verildiğini belirtmiştir. Ona göre bu yazı sisteminde 41 harfin oluşu ön ve art sesleri ayırmak amacıyla (Ercilasun, 2004, s. 150).

Türk runik harfli yazıtlarını, ilk Romen şarkiyatçılarından olan Nikolaie Milescu da görmüş ve Rus elçisi olarak Çin’e giderken kaleme aldığı ve Sibirya’yı da ihtiva eden günlüğünde Yenisey nehrinin yukarı kısmındaki yazıtlardan “ne olduğu ve kimler tarafından yazıldığı bilinmeyen bir yazı” olarak bahsetmiştir (Constantin, 1985, s. 3-4).

Rusya’da uzun seyahatlerde bulunan Amsterdam Belediye Başkanı Nicolaes Witsen, 1692’de yayımladığı *Noord en Oost Tartarye* (Kuzey ve Doğu Tataristan) adlı eserinde "Tobol'a dökülen Tura nehri üzerindeki Verhoturye

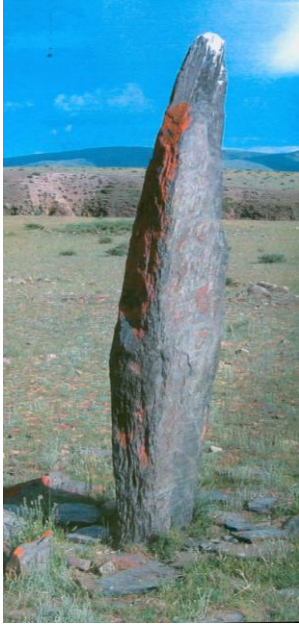
kasabası civarında rastladığı kaya üzerine yazılı meçhul harfler olarak Yenisey yazıtlarından bahsetmektedir (Ercilasun, 2004, s. 150).

Rus coğrafyacı, haritacı ve tarihçi S. U. Remezov'un da 18. yüzyılın başlarında Yenisey yazıtlarını İsveçli bilginlere duyurduğu bilinmektedir (Constantin, 1985, s. 1). Yenisey yazıtları, daha sonra 1721 ve 1722 yıllarında Strahlenberg ve Messerschmidt tarafından Yenisey nehrinin yukarı mecrasında bulunmuştur. Strahlenberg, İsveç'e döndükten sonra 1730 yılında *Das Nord und Östliche Theil von Europa und Asia* adlı önemli eserini yayımlamıştır. Bu eser, bilim dünyasında büyük ilgi uyandırmış; ancak Güney Sibirya'ya ilk bilimsel araştırma heyetleri 1887-1888 yıllarında gelebilmiştir (Gül, 2012). Bu yazıtlardaki yazının İskandinav runik yazısına benzemesinden dolayı Aspelin başkanlığında gelen ilk heyet, Finlandiya'dan yola çıkmıştır. Bu heyetler Yenisey'de yeni keşiflerin yanı sıra bulunmuş olan mezar taşlarındaki yazıtların kopyasını da yayımlamışlardır: *Inscriptions de l'Énisséi, recueillies et publiées par la Société finlandaise d'Archéologie*, Helsingfors, 1889. Yine aynı yılın 18 Temmuz'unda Rus etnograf ve gazeteci Nikolay M. Yadrinsev'in başkanlığındaki Rus Coğrafya Cemiyeti Doğu Sibirya Bölümü ilmî heyeti bugünkü Moğolistan'da Orhon nehrinin suladığı topraklarda Kül Tegin ve Bilge Kagan yazıtlarını bulur (Ayrıntılı bilgi için bk. Ercilasun 2004, s, 153). İşte bu büyük keşiften sonra Türk runik alfabeli yazıtlar üzerinde kapsamlı araştırmalar başlamıştır¹. Ancak özellikle aradan geçen yaklaşık 120 yıllık zaman diliminde yapılan çalışmaların önemli bir kısmını bu iki yazıt ile birlikte Nalayh bölgesinde bulunan Tunyukuk yazıtı oluşturmuştur. Özellikle kapsam bakımından geniş olmaları nedeniyle yapılan çalışmaların bu üç yazıt üzerinde yoğunlaşması anlaşılabilir. Ancak bu diğer az satırlı ya da küçük yazıtların değerini düşürmez. Bu bakımdan Moğolistan'da bulunan bu üç yazıt dışındaki²

¹ Yapılan çalışmaların genel bir değerlendirmesi için bk. Sertkaya, 2001, ss. XI-XX; Gül, 2012; Ercilasun, 2004, ss. 150-166; günümüzde kadar yapılan çalışmaların ayrıntılı kaynakçası için bk. Aydın, 2010a.

² Moğolistan'daki yazıtlarla ilgili hazırlanan son 10 yıldaki kataloglar şunlardır: TİKA, 2001, Orhon Yazıtları ve Tunyukuk yazıtı ile anıt mezarlardaki eserlerin bugünkü durumu ile ilgili Alyılmaz, 2005, yine yazıtların tanınması ve epigrafik belgelenmelerinin bilimsel yöntem ve tekniklerle yapılması amacıyla hazırlanan Alyılmaz, 2007, Fin-Ugor Cemiyeti tarafından 1892'de yayımlanan *Inscriptions de l'Orkhon Recueilliées par l'expédition finnoise 1890* adlı Fin Atlası olarak da bilinen Atlasın font yanlışlıkları ve bazı çeviri hataları bulunmakla birlikte tıpkıbasımını da içermesi bakımından önemli olan Donner, 2005; Köktürk Kağanlığı dönemine ait sikkelerle ilgili olarak hazırlanmış Babayar, 2007; Geniş bir coğrafyaya yayılmış Türklere ait yazıt, kaya resimleri vd. belgeleri profesyonel fotoğraflarının yer aldığı Somuncuoğlu, 2007, Ötüken Uygur dönemi yazıtlarında Tes, Tariat ve Şine Us için ise Mert, 2009.

60 kadar yazıtla birlikte Yenisey Yazıtları olarak bilinen ve bugün toplam sayısı 180 civarındaki yazıt³, Talas vadisinde ve Koçkor bölgesindeki Kırgızistan'daki 50 civarındaki yazıt (Cumagulov, 2011, s. 241) ile Dağlık Altay Cumhuriyetindeki 90 civarındaki yazıt üzerinde yapılacak her çalışma en az üç büyük yazıt hakkında yapılan çalışmalar kadar önemlidir. İşte eldeki tanıtmanın konusunu 2012'de Gorno-Altaysk Devlet Üniversitesi tarafından yayımlanan ve L.N. Tıbıkova, İ.A. Nevskaya ile M. Erdal'ın hazırladığı *Katalog Drevnetyurkskix Runiçeskix Pamyatnikov Gornogo Altaya* [Dağlık Altay Eski Türk Runik Yazıtları Kataloğu] adlı eser oluşturmaktadır⁴.

Rusça olarak hazırlanan Katalogda Dağlık Altay Cumhuriyetinde bulunan 90 yazıtın dokümantasyonu ile deşifreleri yapılmıştır. M. Erdal'ın belirttiğine göre Katalogun yayımlanması yeni yeni bulunan yazıtlar nedeniyle biraz gecikmiştir. Buna rağmen bölgede her zaman runik harfli yazıt bulmanın mümkün olduğunu belirten Erdal, Katalogun yayımlanmasının ardından bile yeni bir runik yazıtın bulunduğuna dikkat çekmektedir (Erdal, 2012). Katalog Yazıtlar hakkında genel bilgiler içeren giriş ve 2 ana bölümden oluşmaktadır.

Katalogun iç kapak ve ilk sayfasında Dağlık Altay Cumhuriyetinde bulunan nesnelere ve taşlardaki runik yazıtlarla kaya resimlerinin buldukları yerler ile müzeleri gösteren bir harita verilmiştir (bk. **Harita 1**).

Fotoğraf 1.

³ Yenisey Yazıtları ile yapılan çalışmalar için bk. Aydın, 2010b. Ayrıca Aydın'a göre Yenisey Yazıtları üzerine hazırlanan çalışmalar ile kataloglar (Radloff, 1895; Malov, 1952, Vasilyev, 1983a, Kormuşin, 2008) son derece önemli olmalarının yanı sıra yazıtların tamamını içermemeleri bakımından eksiktir. (2011, ss. 89-95). Aydın'a göre Yenisey Yazıtlarının sayısının her geçen gün artmasına rağmen bütünüyle yayımı ne yazık ki yapılamamıştır (Aydın 2010b, s. 26).

⁴ Dağlık Altay'daki yazıtlar üzerine birçok çalışması bulunan İ. L. Kızlasov'un son derli toplu çalışması 2002 yılında yapılmıştı. Bu çalışmada Dağlık Altay'da bulunan 35 yazıt ve bazı kaya resimlerinin çizimleri ile yazıtların transliterasyon, transkripsiyon ve çevirileri yer almaktadır (Kızlasov, 2002).

Sorunları ve Altay Korpusu” konulu uluslararası bir sempozyum düzenlenmiş ve sorunlar ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Yine giriş bölümünde verilen bilgilere göre Katalog 2003-2010 yılları arasındaki İ. Nevskaya ve L. Tıbıkova’nın araştırma gezilerinden elde edilen sonuçlarla hazırlanmıştır. Bu araştırma gezileri 2006, 2007 ve 2009 yıllarında M. Erdal’ın da katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Runik metinleri çözümleme çalışmaları ile filolojik yaklaşımların üç yazarın kolektif çalışmasının ürünü olduğu belirtilmiş, ancak bununla birlikte özellikle yazıtların okunuşlarında M. Erdal’ın yorumlarına geniş ölçüde yer verildiği ifade edilmiştir. Daha sonra ana bölümlerin ve içerdiği alt bölümlerin hangi yazar tarafından hazırlandığı belirtilmiştir.

“Altay Eski Türk Anıtları ve Dokümantasyonları” başlığını taşıyan I. ana bölüm beş alt başlıkta incelenmiştir. İlk olarak “Dağlık Altay’daki Runik Eserlerin Araştırmaları Tarihi” başlığı altında Altay runik yazıtlarının ilk bulunuşu ve bulan bilim insanları anlatılmıştır. Buna göre ilk olarak bulunan yazıt Dağlık Altay bölgesinde Obi Irmağının Çarış kolu kıyısında bir kayalıktadır. Bu yazıt 1818 yılında G. İ. Spasskiy tarafından bulunmuş ve yine aynı yıl *Zapiski o Sibirskix Drevnosyax* adlı atlasında yer almıştır. Bu ilk buluşun ardından Dağlık Altay’da bulunan yazıtlar ve kâşifleri hakkındaki bilgiler sırasıyla aktarılmış ve bazı araştırmacıların fotoğraflarına yer verilmiştir. Spasskiy’den sonra 19. yüzyılın ikinci yarısında Altay’da runik yazılı anıt bulan diğer iki isim Radloff ve Melioranskiy’dir. Daha sonra diğer alt bölümlerde sırasıyla 1930’lu yıllardaki ve hemen ardından 19. yüzyılın ikinci yarısında yapılan çalışmalar değerlendirilmiştir. Bu bölümlerde Tenişev, Baskakov, Kudarev, Minorskiy, Nadelyayev, Vasilyev, A.T. Tıbıkova, İ.L. Kızılasov vd. türkologların Altay runikleri üzerine yaptıkları çalışmalar ele alınmıştır. İlk alt başlığın son bölümünde Altay runikleri üzerine son dönem çalışmaları verilmiş, 1818’den günümüze kadar yapılan çalışmalarla Dağlık Altay’da 90 yazıtın tespit edildiği belirtilmiştir. Yazarlar ağır hava koşullarına rağmen günümüze kadar ulaşmış bu yazıtların taşınabilir nitelikte olanlarının A.B. Anohin Altay Devlet Milli Müzesine taşınmasının gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Yazıtlar üzerinde yapılacak çalışmalarda arkeoloji, türkoloji ve dilbilim gibi alanlarda disiplinlerarası yöntemlere başvurulmasının önemini vurgulamışlardır. Ayrıca Altay’da bulunan runik yazıtların toplandıkları alanları 4 gruba ayıran yazarlar daha farklı bölgelerde de yeni ve bilinmeyen yazıtların olabileceğine işaret etmişlerdir.

I. ana bölümün 2. alt başlığında Altay Runik Yazıt Korpusunun genel karakteristik özellikleri incelenmiştir. Bu alt başlıkta Moğolistan yazıtları ile Tuva ve Hakasya’daki Yenisey yazıtlarının gölgesinde kalan Altay runik yazıtlarının ortalama olarak 2-3 cm olarak kayalara işlendiği ve içerik bakımından kısa olan bu yazıtların önemli bir özelliğinin yönetici sınıftan

insanlar tarafından yazılmayıp halk tabakasından sıradan insanlar tarafından yazılmış olmasıdır. Bu bir bakıma yazıtların günlük yaşantıda da yaygın olarak kullanılmış olabileceğine işaret teşkil etmektedir. Bu bölümde ayrıca Dağlık Altay'da yazıtların üç tipi bulunduğuna değinilmiş ve bunlar hakkında bilgiler verilmiştir. Ardından Karakol ırmağı vadisinde bulunan kaya yazıtlarına ilişkin veriler bir alt bölümde verilmiştir. Buna göre bu vadideki yazıtlar kısadır ve bir kısmı tahrip olmuştur. Bu bölgedeki yazıtların Maniheist tapınak yazıtlarından sayılması görüşü tartışılmıştır. Ayrıca bölgedeki kısa metinlerden yazıtları kayalara işleyen Türklerin hayatlarında av ve savaşın önemli bir yer tuttuğu yönündeki bilgileri içermesine dikkat çekilmiştir. 2. alt başlığın 2. bölümünde Rusya ve Güney Sibiry'a'daki yazıtlardan Kalbak-Taş hakkında bilgi verilmiştir. Kalbak-Taş arkeologlara göre eski halkların her taraftan gelerek katılmasıyla gerçekleştirilen törenlerde bir sunak olarak kullanılmıştır. Bundan bir sonraki bölümde Tuekta köyü yakınlarındaki yazıt hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bölgedeki 1935 yılında bulunan ilk yazıtla birlikte 1989 yılında 2, 2006 yılında da 3 satırlı farklı bir yazıt ve 2008 yılında bulunan yeni bir yazıtla toplam 5 yazıt bulunmuştur. Son yıllarda bulunan bu 6 yazıt bölgede yeni yazıtların da bulunabileceği hissini uyandırmaktadır. Bu başlıktaki diğer bölümde nesnelere üzerindeki yazıtlar hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre Dağlık Altay'da 3 farklı gümüş yiyecek kabındaki runik yazıtlar bilinmektedir. Bunun dışındaki gümüş fincan ve farklı diğer nesnelere bulunan runik işaretler bu bölümde işlenmiştir. 5. alt bölümde Altay Kitabelerinin genel karakteristik özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde yazıtlar Yenisey yazıtları ile karşılaştırılarak ele alınmıştır. 6. alt bölümde "Resim ve Metin - Birliktelik Problemleri" başlığı altında Dağlık Altay'da bulunan resim ve metinlerin tarihsel-sanatsal yönleri kültürel unsurlar temelinde E. P. Matoçkin'in görüşleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda aynı konuda yazılmış metinle ilişkili olarak ya da metnin devamı olarak çizilmiş resimlerin varlığının tespitinin önemi vurgulanmıştır.

I. ana bölümün 3. alt başlığında "Runik Metinlerin Altay Varyantı" konusunda tespitler yapılmıştır. Bu başlıkta Moğolistan'da, Yenisey'de, Talas'ta, Doğu Türkistan'da ve Doğu Avrupa'da tespit edilen runik yazıt ve metinlerin buldukları her bölgede uniform olmayıp aynı bölgede farklı grafik biçimlerinin kullanılabilmesine işaret edilmiştir. Örneğin Orhon varyantında toplam 38 runik işaret yer almaktayken runik metinlerin dağıldığı geniş coğrafyada 50'nin üzerinde runik işaret kullanılmıştır. Bu bölümün sonunda Altay runik işaretlerinin farklı biçimleri tablo şeklinde verilmiştir.

4. alt başlıkta Altay yazıtlarının deşifre ve okuma yöntemleri ele alınmıştır. Katalogda yer alan yazıtların okunması mümkün durumda olanlarının runik biçimleri, latin harfli transliterasyonları ve Rusça çevirileri ve varsa daha önceki okuma denemeleri verilmiştir. Çeşitli etaplardan oluşan yazıtların okunmasında

ve dokümantasyonunda uygulanan yöntemler açıklanmıştır. Bu bölümde runik işaretlerin transliterasyon tablosu verilmiştir. Ayrıca yazıtların elektronik ortama aktarılmasında uygulanan yöntemler tartışılmıştır.

Buna göre <http://www.altay.uni-frankfurt.de/> genel ağ sayfasında Dağlık Altay'daki runik metinler erişime açılmıştır. Altay'daki runik metinlerin bilgi teknolojileri kullanılarak genel ağ sayfasında erişime açılması diğer bölgelerdeki yazıt çalışmaları için de son derece yararlı bir örnek teşkil etmektedir. Katalog yazarlarından I. Nevskaya'nın verdiği bilgiler doğrultusunda genel ağ sayfası son olarak 2009 yılında güncellenmiştir. Son bilgileri içeren yeni bir güncelleme ilerleyen tarihlerde gerçekleştirilecektir. Sayfada Altay'daki runik metinlerin katalogla paralel bilgileri yer almaktadır.

“Dağlık Altay Runik Yazıtlarının Konkordansı ve Özet Tablo” başlığını taşıyan 5. alt başlıkta Altay runik yazıtlarının tamamının özet bir tablosu verilmiştir. Son derece önemli olan bu tablo Altay'daki yazıtların bulunış tarihlerine göre sıralanmıştır. Toplamda 90 yazıtın verildiği bu tablodaki bilgiler, yazıtlar hakkındaki bilgilerin derli toplu olarak görülebilmesini sağlamaktadır. Ayrıca yazıtların GPS bilgileri de verilmiştir. Bilindiği gibi yazıt dokümantasyonunda bir araştırmacının bulduğu bir yazıtın farklı nedenlerle yerinin yeniden tespiti mümkün olmayabilmektedir. Özellikle Yenisey yazıtlarının bir bölümünün nerede buldukları hakkında araştırmacıların farklı görüşlerde olduğu bilinmektedir (Aydın, 2011, ss. 91-92). Bu bakımdan Altay'daki yazıtlarla ilgili olarak verilen GPS bilgileri yazıtın yeri konusunda daha sonraki araştırmacılara yol göstermesi bakımından son derece önem arz etmektedir. Tabloda sırasıyla yazıt numarası, adlandırılışı, *Drevnetyurkskiy Slovar*'daki numarası ya da adlandırılışı, Vasilyev, 1983b'deki numarası, bulunduğu yer ve kâşifi, yazıtın GPS bilgileri, nerede korunduğu ve yazıt tipi, bulunduğu alan “rayon”, bulunış tarihi ve son olarak okuma teşebbüslerini gerçekleştiren araştırmacıların isimleri verilmiştir.

Kataloğun 49 ve 146. sayfaları arasında yer alan II. ana bölümünden itibaren yazıtların buldukları alanlara göre öncelikle haritaları, ardından her yazıtlı ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir. Örnek olarak A-19 numaralı Adır-Kaya yazıtı hakkındaki bilgilerden sonra V.M. Nadelyaev, İ.L. Kızlasov ve katalog yazarlarının okuma denemeleri verilmiştir. Son olarak Adır-Kaya yazıtını ilgili yazarların okuma yorumlarını içeren bir bölüm yer almaktadır. Ayrıca yazıtın bulunduğu bölge ve runik yazıtın fotoğrafı ile çizimi bulunmaktadır.

Son olarak hazırladıkları katalog için yazarlarına teşekkür ediyor, bu tip kılavuz kitapların artmasını temenni ediyoruz.

Ek. E. P. Matoçkin tarafından 1992’de bulunan Teke-Turu (A-53) yazıtı.

Fotoğraf 2. Teke-Turu (A-53) yazıtı (s. 126).

Fotoğraf 3. Teke-Turu (A-53) yazıtındaki runik işaretler (s. 125).

Teke-Turu (A-53) yazıtının katalog yazarları tarafından verilen transliterasyon, transkripsiyon ve çevirisi (s. 127):

Transliterasyon:

- 1) b² Ü r² t² I
- 2) ? s²/l¹ y² n²? b² t² d² m A :

Transkripsiyon:

- 1) (ä)v örti // (ä)v ört(t)i
- 2) (a)l(a)y(i)n b(i)t(i)d(i)m - a

Çeviri:

- 1) дом поднялся/воззнесся, т.е. был построен // дом он построил
- 2) „Возьму-ка я!“ написал я.

Fotoğraf 4. Katalog yazarlarının saha çalışmalarından bazı fotoğraflar.

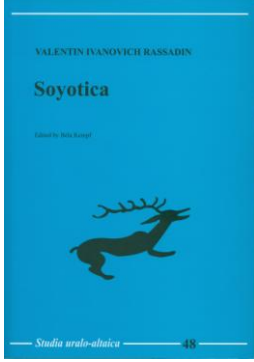
Kaynakça

- Alyılmaz, C. (2005). *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*. Ankara: Kurmay.
- Alyılmaz, C. (2007). *(Kök) Türk Harfli Yazıtların İzinde*. Ankara: KaraM.
- Aydın, E. (2010a). *Türk Runik Bibliyografyası (Genişletilmiş 2. baskı)*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:
- Aydın, E. (2010b). Yenisey Yazıtlarıyla İlgili Türkiye’de Yapılan Çalışmalara Bir Bakış. *I. Uluslararası Uzak Asya’dan Ön Asya’ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni Bildirileri*. (C. Alyılmaz, Ö. Ay, M. Yılmaz, Ed.). Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları. 25-34.
- Aydın, E. (2011). Yenisey Yazıtlarıyla İlgili Genel Sorunlar Üzerine Notlar. *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. (Ü. Çelik Şavk, Ed.). Ankara. 89-95.
- Babayar, G. (2007). *Köktürk Kağanlığı Sikkeleri Kataloğu*. Ankara: TİKA.
- Constantin, Gh. I. (1985). Yenisey Eski Kırgız Yazıtlarının İlk Zikri: Çin’e Giden Romen Seyyahı Nicolaie Milesco (Spathary)’nin Günlüğü-1675. *TDAY-B 1985*, 1-7. Ankara.
- Cumagulov, Ç. (2011). Kırgızistan’daki Eski Türk Yazıtlarının Bulunması ve İncelenmesi Tarihinden. *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. (Ü. Çelik Şavk, Ed.). Ankara. 239-242.
- Donner, O. (2005). *Fin Atlası Orhun Yazıtlarının İlk Çözümü* (M. Sirman, Y.Ş. Dalbaşar, Çev.). İstanbul: TÖRE.
- Ercilasun, A.B: (2004). *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdal, M. (2012). Güney Sibirya’da Bulunan Eski Türk Yazıtları. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Seminerler Programı*. <http://youtu.be/gp9eWggXj7g> (15.04.2012 tarihinde erişildi).
- Gül, B. (2012). Orhon Yazıtlarının Bulunuşu ve Yapılan Çalışmalar. http://www.orhondan21yuzyila.hacettepe.edu.tr/orhon_yazitlari.php, 14.04.2012 tarihinde erişildi.
- Kormuşin, İ.V. (2008). *Tyurskiye Yeniseyskiye Epitafii, Grammatika, Tektologiya*. Moskova: Nauka.
- Kızlasov, İ.L. (2002). *Pamyatniki Runiçeskoy Pis’mennosti Gornogo Altaya*. Gorno-Altaysk: RAN.
- Malov, S.E. (1952). *Yeniseyskaya Pis’mennost’ Tyurkov, Teksti i Perevodı*. Moskva-Leningrad.
- Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes Tariyat Şine Us*. Ankara.
- Öztürk, M. (Çev.) (1988). *Alaaddin Ata Melik Cüveyni Tarih-i Cihangüşa*, KB Yayınları, Ankara.
- Radloff, W. (1895). *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*. St-Petersburg.

- Sertkaya, O.F. (2001). Göktürk Anıtları ve Yazıtları Üzerindeki Çalışmalar. *Moğolistan'daki Türk Anıtları Albümü*. Ankara: TİKA.
- Somuncuoğlu, S. (2007). *Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler*. İstanbul: A-Z Yapı.
- TİKA, (2001). *Moğolistan'daki Türk Anıtları Albümü*. Ankara.
- Vasilyev, D.D. (1983a). *Korpus Tyurskix Runičeskix Pamyatnikov Basseyna Yeniseya*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.
- Vasilyev, D.D. (1983b). *Grafičeskiy Fond Pamyatnikov Tyurskoy Runičeskoy Pis'mennosti Aziatskogo Arealı*. Moskova.

V.I. RASSADIN (2010). *Soyotica*. Ed. Béla Kempf, Studia Uralo-Altaiica 48, Szeged: FVTeam Nyomda, 229 s.

İsa SARI

Türk dilleri üzerine yapılan tasnif çalışmalarında genellikle Tuvacanın bir varyasyonu olarak, *d-* ya da Kuzey Sibirya alt grupları içerisinde değerlendirilen Soyotça (*Соѳтом мыл, Soyot tıl*), ilk kez on sekizinci yüzyılda Alman Coğrafyacı Anton Friedrich Büsching tarafından fark edilmiş ve Tofacaya olan benzerliğiyle dikkat çekmiştir. Matthias Castrén de, on dokuzuncu yüzyılda Buryat Cumhuriyeti'ne yaptığı gezi sırasında Tunka Soyotlarını ziyareti etmiş ve aynı benzerliğin farkına varmıştır.

Ses dizgesi Tofaca ile aynı olan Soyotçanın konuşur sayısı hakkında kesin veriler bulunmamakla birlikte, bu dil son yıllarda Soyot okullarında öğretilmeye, aynı zamanda sözlük ve gramerleri hazırlanmaya başlanmıştır. Valentin Ivanovich Rassadin tarafından hazırlanan, Béla Kempf'in eklerle genişlettiği Soyotça-Buryatça-Rusça Sözlük ve özet gramer de bu çalışmalardan birisi durumundadır. *Soyotica* adıyla Szeged Üniversitesi Altayistik Çalışmaları Bölümü tarafından *Studia Uralo-Altaiica* serisinin 48. kitabı olarak yayımlanan bu eserde, Soyotçanın ses bilgisi, biçim bilgisi ve söz dizimi konularını ele alan dil bilgisi bölümü, Rusça tercümesiyle beraber bir Soyot hikâyesi ve Soyotça-Buryatça-Rusça sözlük yer almaktadır.

Eserin *The Language of the Soyots of Buryatia* başlıklı birinci bölümünde ilk olarak Soyot halkından ve tarihinden bahsedilmekte; ardından Soyotçanın keşfiyle ilgili çalışmalara değinilmektedir. Yazar, eserinde yer alan Soyotça dokümanların, kendisinin 1970'li yıllarda yaptığı saha araştırmasına dayandığını belirtmekte ve Soyotça-Buryatça-Rusça sözlüğün ise dört bin beş yüzden fazla madde başı içerdiğini ifade etmektedir. Ayrıca, eldeki verilere dayanarak Soyotçayı yeniden "tesis ettiğini" de bu bölümde vurgulamaktadır.

The Soyot Phonology alt başlığında yazar, Sovyetler Birliği döneminde, diğer Türk dillerinde olduğu gibi Soyotça için de Kiril tabanlı bir alfabe geliştirildiğini ve bu alfabaya, esas Kiril alfabesinde mevcut olmayan, fakat diğer bazı Türk dillerinde de kullanılan *к, ґ, җ, h, Һ, Ө, Ү, Ә, і* harflerinin eklendiğini belirtmektedir. Soyotçanın herhangi bir diyalektinin bulunmadığını da burada belirten yazar, buna rağmen *баши ~ баһы (başı ~ bahı)* 'onun başı' ya da *кашан ~ каһан (kaşan ~ kahan)* 'ne zaman' örneklerinde olduğu gibi, konuşurlar arasında gözlemlenen bazı farklılıklar taşıdığına da değinmektedir.

Soyotçanın dördü art damak (*a, o, y, ы*), altısı ön damak (*э, э, ө, ү, u, i*) olmak üzere toplam 10 ünlüsünün bulunduğunu ve bu ünlülerin de kısa, gırtlaksız kısa ve uzun olmak üzere üç grupta değerlendirilebileceğini ifade eden yazar, ünlülerle ilgili bu farklılıklara dair birkaç örnek vermektedir. Bunlardan ikisi şöyledir:

om ‘ateş’ – *омт* ‘çimen, yeşillik’

ылт ‘göndermek’ – *ылт* ‘köpek’ – *ыым* ‘ses’.

Soyotçanın ünlülerinden sonra ünsüzlerine değinen yazar, çeşitli ses olaylarını da burada açıklamakta ve örneklendirmektedir. Uzun ya da kısa ünlülerden sonra gelen *к* ve *қ* seslerinin ünlüyle başlayan ek almaları durumunda ötümlüleşmeleri, bu seslerin gırtlaksız ünlülerden sonra gelmesi durumundaysa *h* sesine değişmesi, bu bölümde verilen örneklerden birisidir: *ақ* ‘ova, bozkır’ > *ағи* ‘onun ovası’; fakat *оққ* ‘kurşun’ > *оқы* ‘onun kurşunu’ gibi.

Soyotçanın sözcük kategorileri, eserin *Word Classes* başlığında ele alınmaktadır. *Nouns* alt başlığında isim kategorisi incelenmekte ve Soyotçada gramatikal cinsiyet olmadığı da belirtildikten sonra çokluk ekleri sıralanmaktadır: *-лар/-лэр, -нар/-нэр, -тар/-тэр*. Çokluk eklerinin ardından tekil ve çoğul iyelik ekleri örneklerle açıklanmakta ve bunlarla ilgili ses değişmelerine değinilmektedir. İyelik ekleri bahsinin sonrasındaysa durum ekleri ayrıntılı olarak sıralanmakta ve örneklendirilmektedir. Buna göre, Soyotçada *киши* ‘adam’ sözcüğünün durum eki almış biçimleri şu şekildedir:

Yalın	: <i>киши</i>	‘adam’
Yükleme	: <i>кишини</i>	‘adamı’
İlgi	: <i>кишиниң</i>	‘adamın’
Yönelme	: <i>кишээ</i>	‘adama’
Bulunma	: <i>кишидэ</i>	‘adamda’
Ayrılma	: <i>кишидэн</i>	‘adamdan’
Yön Göster.	: <i>кишигиди</i>	‘adama doğru’

Adjectives alt başlığında Soyotçadaki sıfatlar değerlendirilmekte; pekiştirme, derecelendirme gibi durumlar açıklanmaktadır: *сап-сарыг* ‘sapsarı’, *қап-қара* ‘kapkara’; *улыгдан улиг* ‘daha büyük’ gibi. *Numerals* alt başlığında asıl sayılar, sıra sayılar, üleştirme sayıları ve diğer sayı kategorileri örneklerle anlatılmaktadır: *бирээ* ‘bir’, *иьһи* ‘iki’, *үһи* ‘üç’ vb.

Sıfatların ardından zarflar, *Adverbs* alt başlığında ele alınmakta ve zarfların birincil ya da çeşitli sözcük kategorilerinden türetilmiş olabileceği belirtilmektedir. Eski Türkçe yön gösterme durumu eki *-GARU*'nun Soyotçada *-ғаары/-гээри, -қаары/-кеери* şekillerinde korunduğunu belirten yazar, bu ekin Soyotçada zarf türetmede sıkça kullanıldığını da ifade etmektedir: *бурьңаары,*

'ileriye, ileriye doğru' (<бурьыч 'ön, ileri' + заары YGDE); *ышкээри* 'içeriye, içeriye doğru' (<ыш 'iç' + кееpi YGDE). Bu alt başlığın sonunda yazar, Soyotçadaki zarfların da yer-yön, zaman, nicelik ya da durum zarfları gibi çeşitli başlıklar altında gruplandırılabilceğini savunmaktadır.

Verbs alt başlığında Soyotçada fiil çekimi ve fiillerle ilgili diğer hususlar ele alınmaktadır. Bu alt başlığın ilk bölümü olan *Participles*'ta sadece geçmiş ve gelecek zaman sıfat-fiillerine temas edilmektedir: *-зан/зэн, -кан/-кэн* ve *-ар/-эр, -ыр/-у(и)р*. *Converbs* kısmında isim-fiiller altı başlık altında değerlendirilmektedir. Alt başlığın diğer bölümleri ise sırasıyla şunlardır: *Aspect* (Görünüş), *Voice* (Çatı), *Personal Inflection* (Kişi ekleri), *Mood* (Kip). Bu bölümlerde Soyotça fiil çekimleri örneklerle açıklanmaktadır. Geçişlilik, geçişsizlik durumları; dönüşlü, işteş, ettirgen fiil çatıları; emir ve istek kipleri; zamanlar ve fiil çekimiyle ilgili diğer hususlar bu kısımlar içerisinde detaylı bir şekilde incelenmektedir.

Soyotçanın zamirleri, *Pronouns* alt başlığında ele alınmaktadır. Buradaki verilere göre Soyotça şahıs zamirleri şöyledir:

<i>мен</i>	'ben'	<i>бис</i>	'biz'
<i>сен</i>	'sen'	<i>бистэр</i>	'biz' (ikiden fazla kişi)
<i>ол</i>	'o'	<i>силэр</i>	'siz' (resmiyet)
		<i>силэрлэр</i>	'siz' (birden fazla kişi)
		<i>олар</i>	'onlar'

Edatlar ve bağlaçlar, eserin *Auxiliary Words* alt başlığında incelenmektedir. Hitap (seslenme) ünlemleri ve yansıma sözcükler ise ayrı alt başlıklar altında ele alınmaktadır: *байырлыг!* 'güle güle!', *һаадыр!* 'dur!' vb.

Soyotçanın söz dizimine kısaca *Syntax* başlığında değinilmekte ve Eski Türkçe söz varlığına 'çok yakın' olduğu vurgulandıktan sonra, bağlaçlar yerine, söz gruplarını bağlamada daha çok isim-fiil ve sıfat-fiillerin kullanıldığından söz edilmektedir.

Structure of the Soyot Lexicon başlığı altında Soyotçanın söz varlığına dair tespitler aktarılmaktadır. Yazar, Soyotçanın söz varlığının büyük bir kısmının Genel Türkçe söz varlığına dayandığını ifade etmekte ve Eski Uygur Türkçesi ile olan benzerlik ve yakınlığını vurgulamaktadır. Soyot yaşam tarzının, söz varlığına önemli ölçüde yansıdığı ve ren geyiği besleyiciliği başta olmak üzere Soyot kültürünün önemli unsurlarına dair sözcüklerin söz varlığında büyük bir yer tuttuğu, bu bölümde yer alan bilgiler arasındadır. Ayrıca, 13. yüzyılda, Soyotların ataları olan Sayan Türklerinin Cengiz Han döneminde Moğollara

tabi olmasıyla beraber, dillerinin Moğolcanın yoğun etkisi altında kaldığı ve Soyotçada pek çok Moğolca alıntı kelimenin bulunduğu da belirtilmektedir. Soyotçadaki bu Moğolca alıntılar ise üç tabakada değerlendirilmektedir: Bunlardan ilki, Orta Moğolca döneminde yapılan ödünçlemelerin; ikincisi, Halhaca bir varyant olan Modern Darkat dilinden yapılan ödünçlemelerin; üçüncüsü ve sonuncusu ise Buryatçadan yapılan ödünçlemelerin oluşturduğu tabakadır. Yazar, ödünçlenen bu sözcüklerin Soyotça ses kurallarına uyum sağladığını da vurgulamaktadır. Soyotçadaki Moğolca alıntı sözcüklerin bazılarının, bu tabakalardan hangisine ait olduğunu ya da hangi Moğol dilinden ödünçlendiğinin belirlenmesinin oldukça zor olduğunu ifade eden yazar, modern Moğol dillerinden yapılan ödünçlemelerin ise kolayca farkına varılabilir olduğunu belirtmektedir. Örneğin, Halha dilinde, Moğolca orijinal biçimin son hecesi genellikle düşmektedir ve Soyotçaya Halha dili üzerinden ödünçlenen sözcüklerde de aynı durum gözlemlenmektedir:

mooc ‘toz’ < Hlh. *mooc*, krş. Bur. *моохон*, YMo. *toyosun*

Yazar, Soyotçadaki alıntı sözcüklerin büyük bir kısmının da Buryatçadan, daha doğrusu Buryatçanın Oka diyalektinden ödünçlendiğini, bunun ise, Soyotların yaklaşık 400-450 yıl kadar Oka Buryatlarıyla iç içe yaşamalarından kaynaklandığını ifade etmektedir.

Eserin gramer bölümünün sonrasında, *Аңшы кииуу* (Avcı) adlı Soyotça kısa bir hikâye yer almaktadır. Rassadin'in *Şırlay* olarak hitap edilen yaşlı bir kişiden derlediği bu hikâye Soyotça olarak Kiril harfleriyle yazılmış ve ardından Rusça tercümesi verilmiştir. Bu hikâyenin ilk paragrafının çevriyazısını verip Türkiye Türkçesine aktarmayı uygun gördük:

Aңшы Kişi

Şaanda şağ şaanda bir aңşı kişi turğan iik. Aңnap çoruur a'tı ta, ivisi ta çok bolğan iik. Kılaştap çorıp aң kılğan iik. Dıt çö'hireesi bile şıp қаған alaçı-öglig bolğan iik. Ol aңşı kişi i'hi urıglıg iik. Bireesi i'hi na'sınnıg, bireesi beş na'sınnıg iik.

Avcı

Uzun zaman önce bir avcı varmış. Onun atı da evi de yokmuş. Yürüyerek avlanırmış. Çam ağacından yapılma bir çadırı ve iki çocuğu varmış. Birisi iki yaşında, diğeri beş.

Bu kısa hikâyenin sonrasında, Soyotça-Buryatça-Rusça sözlük yer almaktadır. Bu sözlük, eserin büyük bir kısmını oluşturmakta ve yaklaşık dört bin beş yüz madde başı içermektedir. Sözlükte, Soyotça kelimeler koyu harflerle dizilmiş, köşeli parantezler içerisinde çekimli biçimleri belirtilmiş, italik harflerle sözcük

kategorileri açıklanmış ve Rusça anlamları verilmiştir. Bunların dışında, varsa sözcüklerin ikinci ve daha sonraki anlamları da numaralandırılarak açıklanmıştır.

KISALTMALAR

bkz. : bakınız

Bur. : Buryatça

Hlh. : Halhaca

krş. : karşılaştırınız

YGDE : Yön Gösterme Durumu Eki

YMo. : Yazı Moğolcası

“Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları” konulu
4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (23-26 Mayıs 2012)

Mikail CENGİZ

“Bir dilin ölümü bir milletin ölümüdür” görüşünden hareketle “Son Sesler Duyulmadan” sloganıyla Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından 23-26 Mayıs 2012 tarihlerinde gerçekleştirilmiş olan “Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları” konulu **4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu**’nda yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bulunan Türk dilleri, kuşaklar arasında yeterince veya hiç aktarılmayan, dolayısıyla konuşur sayısı giderek azalan ve öngörülebilir süreçte konuşuru kalmayacak derecede risk altında bulunan diller ele alınmıştır. Dillerin yok olma sürecinde kültürler de ciddi derecede zarar görmekte, önce bulanıklaşmakta, yani kültürel değerler tam anlaşılmadan yaşatılmaya çalışılmakta, birkaç kuşak sonra da tamamen baskın kültürün bir parçası hâline gelmektedir. Bu bağlamda alanda çeşitli bilimsel çalışmalar gerçekleştirmiş bilim adamları Ankara’da bir araya gelmiş ve çözüm önerileri tartışılmıştır.

Bu bilimsel toplantıda *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Topluluklarının* tespiti ve kayıt altına alınması, dil ve kültür malzemelerinin belgelendirilmesi, dil ve kültürlerin yeniden canlandırılması vd. ana konular olarak belirlenmiştir. Toplantıya Türklük biliminin her alanından birçok araştırmacı bağımsız ya da müşterek çalışmalarıyla katılmışlardır.

4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu hazırlıklarına, 2011 yılı Haziran ayında Düzenleme Kurulu ile Bilim ve Danışma Kurulunun oluşturulmasıyla başlanmıştır. **Sempozyum Düzenleme Kurulu**; Türkiye’deki birçok üniversiteden katılan bilim adamlarından, **Bilim ve Danışma Kurulu** ise yurtiçi ve yurtdışında alanlarında tanınmış, saygın bilim adamlarından oluşmaktadır. Kurul, çalışmalarına sempozyum takvimi oluşturarak başlamıştır. Daha sonra yurt içi ve yurt dışında ilgili bilim dallarında çalışan akademisyenlere sempozyum duyurusu gerçekleştirilmiştir.

Sempozyum çalışmalarının gerçekleştirilebilmesi için; başta Hacettepe Üniversitesi Rektörlüğü olmak üzere kısa adı UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, TİKA, TÜRKSOY, TÜBİTAK, T.C. Başbakanlık Tanıtma Fonu,

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Yunus Emre Enstitüsü ile TRT'ye farklı projeler sunulmuş ve ilgili kurumlarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

15 Eylül 2011 - 15 Şubat 2012 tarihleri arasında <http://www.sonseslerduyulmadan.hacettepe.edu.tr> ağ erişim sitesi aracılığıyla gönderilen ve Bilim ve Danışma Kurulunun onayı alınarak sempozyuma kabul edilen bildirimler ve bildiri sahipleri 20-24 Mart 2012 tarihleri arasında ilan edilmiştir. Katılımcıların gönderdiği bildiri özetleri Sempozyum Düzenleme Kurulu tarafından incelenmiş ve baskıya hazır hâle getirilmiştir.

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından 23-26 Mayıs 2012 tarihleri arasında gerçekleştirilen 4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu'na yurt dışından 50, yurt içinden 30 bilim adamı katılmıştır.

Sempozyum, 23 Mayıs 2012'de Hacettepe Üniversitesi Beytepe Yerleşkesindeki açılış töreni ile başlamıştır. Sempozyum tanıtım filminin izlenmesi ve açış konuşmalarının ardından TÜBİTAK 2221 Konuk Bilim İnsanı Destekleme Programı kapsamında Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde misafir öğretim üyesi olarak görev yapan Prof. Dr. Marcel Erdal "Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Dilleri ve Kültürleri" konulu açış konferansını sunmuştur. Konferansta Erdal, bugün doğu, orta, kuzey ve batı Asya'da ve Doğu Avrupa'da konuşulmakta olan Türk dillerinin ve lehçelerinin

birçoğunun yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğunu belirtmiş ve konunun önemini dünyada bu tehlikeyi yaşayan diğer dillerden örnekler vererek vurgulamıştır. Erdal'a göre bir dilin tehlike altında olup olmadığını belirlemede ölçüt sayılan başlıca dört veri bulunmaktadır. Bunlar konuşanların sayısı ve ortalama yaşı, dağınık değil de toplu yerleşim noktalarında yaşayışları, konuşurların nüfus içindeki oranı ve dilin çocuklara öğretilip öğretilmediğidir. Konferansta Prof.Dr. Marcel Erdal dilin işlevlerine değinmiş ve yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bulunan dillerle ilgili olarak bilim adamlarına çeşitli görevler düştüğünü ifade etmiştir. Bunlar, 1) Tehlikedeki dilleri ve ürünlerini her türlü kayıt yoluyla belgelemek; 2) bu dilleri üniversite seviyesinde öğrenmek ve öğretmek; 3) dilleri ve kültürleri tehlikede olan toplumların çocukları ve gençlerinin kullanabilecekleri ders kitaplarının hazırlanmasında yardımcı olmak; 4) bu toplumların yaşadıkları devletlerin üniversiteleriyle işbirliği kurarak müşterek programlarla dillerini ve kültürlerini araştırmak, tehlikedeki toplumlardan gelen üniversite öğrencilerine dillerini ve dil ürünlerini araştırma imkânı vermek veya verdirmek gibi çalışmalardır.

Açış konferansının ardından sempozyumun bilimsel oturumlarına geçilmiş ve Mehmet Akif Ersoy ile K Salonlarında olmak üzere paralel iki oturumda 80 bildiri sunulmuştur. Bu bildiriler arasında Prof.Dr. Mehmet Ölmez, "Çin'deki Türk Dilleri ve Bugünü" başlıklı bildirisinde Çin'de konuşulan dokuz Türk dili ile ilgili çeşitli bilgiler vermiştir. Ölmez, bu dillerden yalnızca üçünün yazı dili bulunduğunu ifade etmiş ve özellikle Salırca ve Sarı Uygurca hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Aynı oturumda Prof.Dr. Abdurishid Yakup'un bildiri okunmuştur. Mağfîret Kemal Yunusoğlu yine Çin'deki Türk topluluklarından Lopnor Uygurları ile ilgili görsel bir sunum gerçekleştirmiştir. Adalaiti Abdulla son derece önemli bildirisinde sosyo-lingüistik metotlarla sahadaki çalışmalarından çeşitli istatistiksel verileri paylaşmış ve Çin'deki Özbek dilini ele almıştır. Fergana Vadisindenki Uygurların durumu hakkında Nabijan Tursun, Fu-yü Kırgızcasına Moğolcanın Etkisini Vadim Ponaryanov, Çin'de konuşulan Tatarca'yı Alfıya Yusupova, Tataristan Tatarcası ile Çin Tatarcası arasındaki farklılıkları Ailıaikeban Aierken, Salırcayı Prof.Dr. Arienne Dwyer, Salırca ile Sarı Uygurca arasındaki farklılıkları Hans Nugteren, Sarı Uygurlar hakkında gerçekleştirilmiş son saha çalışmalarını Prof.Dr. Zhong Jinwen ele almıştır.

Sempozyumda Türkiye'de ilk kez bulunan ve dünyaca ünlü Türkolog Prof.Dr. Valantin İvanovich Rassadin Tofaca hakkındaki bildirisinde dilin fonetiği ile ilgili çeşitli bilgiler vermiştir. Bilimsel oturumlarda ayrıca Moğolistan ve Tuva'daki Tuvaca, Sibiryada Tatarları, Sibiryada Çuvaşları, Litvanyada Tatarları, Hindistan'daki Türkler hakkında çeşitli bildiriler sunulmuştur. Ayrıca tehlikedeki Altay ağızları, Şorca, Nogayca, Hakaşcanın Kızıl diyalekti, Çulımca, Horasan Türkleri, Kaşkay Türkleri ve Afganistan ile Tacikistan'daki çeşitli Türk toplulukları ve dilleri değerlendirilmiştir. Sempozyumda

Halacistan'da Halaç Çocuklarının Anadillerini Öğrenme Meselesi başlıklı bildiri Halaça olarak Ali Asger Cemrasi tarafından, çevirisi ise Prof.Dr. Semih Tezcan tarafından sunulmuştur. Sempozyumda ayrıca Alexander Garkavets Urumlar hakkında bir bildiri sunmuştur. Yine Ukrayna'da bulunan Türk topluluklarından Kırım Tatarları, Kırımçaklar, Kırım Karayları hakkında alanda çeşitli çalışmalar gerçekleştirmiş bilim adamları tarafından bildiriler sunulmuştur.

Sempozyum tanıtım filmine ve bilimsel oturumların video görüntülerine <http://www.youtube.com/user/hacettepeturkiyat> linkinden sempozyum fotoğraflarına ise <http://www.facebook.com/sonsesler.duyulmadan> linkinden ulaşmak mümkündür.

Değerlendirme ve Kapanış Oturumu

Değerlendirme ve Kapanış oturumunda, öncelikle Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü Doç.Dr. Yunus Koç söz almış ve katılımcılara 3 gün boyunca sempozyuma değerli katkılarından dolayı teşekkür etmiştir. Ardından Hacettepe Üniversitesi Rektörü Prof.Dr. Murat Tuncer bu topluluklar ile ilgili çalışmalara yönelik projelerde üniversite olarak her türlü desteğe hazır bulduklarını ifade etmiştir. Oturumun değerlendirme bölümü Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi Prof.Dr. Dursun Yıldırım'ın başkanlığında gerçekleştirilmiştir. Oturumda Prof.Dr.

Ahmet Bican Ercilasun, Prof.Dr. Semih Tezcan ve Prof.Dr. Marcel Erdal sempozyum ile ilgili çeşitli değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Ercilasun konuşmasında Türk lehçelerinin tarihte bir birlik arz ederken bugün çeşitli etkenler nedeniyle tehlike ile karşı karşıya bulunduğunu ve bu lehçelerle ilgili olarak dokümantasyon çalışmalarına hız kazandırılması gerektiğine değinmiş ve bu dillerde Eski ve Ana Türkçe ile ilgili çalışmalarda da önemli veriler bulunabileceğine işaret etmiştir. Prof.Dr. Semih Tezcan tehlikedeki Türk dillerine verilecek önem kadar diğer dünya dillerine de bir bilim adamı hassasiyetiyle yaklaşılması gerektiğini vurgulamıştır. Tehlikedeki tüm diller en az diğeri kadar önem taşımaktadır. Bu bakımdan Tezcan da her dil için yapılacak dokümantasyon çalışmalarının önemine işaret etmiştir. Prof.Dr. Marcel Erdal ise tehlikedeki Türk dillerinin çeşitli çalışmalarla kurtarılabilmesine değinmiş ve bunun yollarını anlatmıştır. Değerlendirme konuşmalarında özellikle dokümantasyonun önemi vurgulanmıştır.

Sosyal ve Kültürel Etkinlikler

Sempozyum sosyal ve kültürel etkinlikler bakımından son derece zengin bir içerikle hazırlanmıştır. Sempozyum kültürel etkinlikleri kapsamında Sergi ve Ankara Gezisi düzenlenmiştir.

Sergi

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Yunus Emre Enstitüsü ve sempozyum katılımcılarına ait yayınlar sempozyum süresince Hacettepe Üniversitesi Beytepe Yerleşkesi Öğretim Üyeleri Kafeteryası Sanat Galerisi önünde sergilenmiştir. Farklı ülke ve şehirlerden gelen katılımcıların beraberinde getirdikleri eserler daha sonra Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesine bağışlanmıştır.

Ankara Gezisi

Sempozyumun son günü olan 25 Mayıs tarihinde katılımcılarla birlikte Anıtkabir ziyareti gerçekleştirilmiştir. Ardından Ulus ve civarı ile Bizans ve Osmanlı döneminden kalma Ankara kalesi gezilmiştir. Ahşap evleri, el sanatları ve yöresel yemekleri ile Türk kültürünün güzelliğini ve zevkini yansıtan Ankara'nın tarihî ve turistik Hamamönü evleri katılımcıların son derece memnun bir şekilde sempozyumdan ayrılmalarına olanak sağlamıştır.

Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Topluluklarının öneminin ilk kez böyle bir toplantıda vurgulanması; konu ile ilgili yerli ve yabancı araştırmacıların Türkiye'de buluşması ve bu konuya Türkiye'nin önderlik etmiş olması, alanda gerçekleştirilmesi muhtemel çalışmaların hayata geçirilmesine yönelik çabalar sempozyumun ülkemize sağlamış olduğu önemli kazanımlardandır. Sunulan bildirimlerde tehlikedeki Türk topluluklarına ilişkin güncel veriler bilim dünyası ile paylaşılarak artık harekete geçmenin gerekliliği dile getirilmiştir.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (HÜTAD)

Amaç ve Kapsam

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi 2004 Güz döneminden itibaren yayımlanan, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünün yayın organıdır. Dergi hakemli, süreli ve yerel nitelikte olup, disiplinlerarası bir yaklaşımla Türklük bilimi alanı ile bağlantılı sosyal, kültürel, ekonomik, politik vb. içerikli, tarihsel veya çağdaş konularda özgün nitelikte, kuramsal ve/veya uygulamalı araştırma ve incelemelere yer verir. Kısaltılmış adı HÜTAD olan dergi, Bahar ve Güz sayıları olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.

Değerlendirme

Yayımlanmak üzere gönderilen yazılardan Yayın Kurulunun ön değerlendirmesi sonucunda uygun bulunanlar, incelenip raporlandırılmak üzere iki alan uzmanına gönderilir. Her iki raporun da olumlu olduğu durumlarda yazı dergiye kabul edilir; raporlardan biri olumsuz ise, üçüncü bir uzmanın görüşüne başvurulur. Hakkında iki olumsuz rapor düzenlenmiş yazılar, dergide yer alamaz. Yazarların, Yayın Kurulu veya uzmanların eleştiri, değerlendirme ve önerilerini dikkate almaları beklenir; ancak yazarlar da raporları inceleyip kendi görüşlerini bildirme hakkına sahiptir. Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Genel Kurallar

İletişim: Yazarlar, her türlü haberleşmeyi aşağıdaki adresle yapmalıdır.

Hacettepe Üniversitesi
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Beytepe Yerleşkesi 06532, Ankara.
Tel: + 90.312.2976771-72
Belgeç: + 90.312.2977171
E-posta: hutad@hacettepe.edu.tr

Yazarların Dikkat Etmesi Gereken Hususlar

Yazılar, hutad@hacettepe.edu.tr e-posta adresine gönderilmelidir. Yazarların görev yaptığı kurum, unvan ve iletişim bilgileri belirtilmelidir. Özel çeviri yazı içeren metinlerde kullanılan yazı tipleri de (PC uyumlu) e-posta iletilmesine eklenmelidir.

HÜTAD'a gönderilen yazıların daha önce yayımlanmamış olması ya da aynı anda başka bir yayın organına gönderilmemesi gerekir. Bilimsel bir toplantıda sunulan bildiriler, ayrıca belirtilmek ve daha önce yayımlanmamış olmak koşuluyla kabul edilebilir.

Başlık: 12 sözcüğü geçmemeli, koyu ve büyük harflerle yazılmalı, ikinci dildeki karşılığı baş harfleri büyük olmak üzere koyu ve küçük harflerle İngilizce özetin öncesinde yer almalıdır.

Yazar Adı: Başlığın altında ortada, soyadı büyük harflerle koyu ve italik yazılmalı.

Özet/Abstract: En az 100 en çok 200 sözcük arasında ve yazının özünü verecek tarzda hazırlanmalıdır. Özet içinde alıntı, kaynak, şekil, çizelge vb. bulunmamalıdır. Her yazı için Türkçe ve İngilizce olmak üzere iki özet hazırlanmalıdır; ancak yazılar bu dillerden farklı bir dilde hazırlanmış ise ilgili dilde üçüncü bir özete yer verilmelidir. Özetler içerik yönünden birbirinin aynı olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Özeti hemen altında en az 5, en fazla 10 anahtar sözcük verilmelidir. Anahtar sözcükler Türkçe, İngilizce ve varsa üçüncü dilde hazırlanmalıdır.

Makale Metni: Yazılar genişliği 16,5 cm yüksekliği 23,5 cm boyutundaki kağıtlara bilgisayarda tek satır aralıkla ve 11 punto yazılmalı, sayfa kenarlarından 2'şer cm. boşluk bırakılmalı ve ikinci sayfadan başlayarak (başlık sayfası birinci sayfa olarak dikkate alınmak kaydıyla) sayfa numarası verilmelidir. Yazılar ortalama 10.000 kelimeyi geçmemeli, MS Word programında ve Times New Roman veya benzeri bir yazı karakteri ile yazılmalıdır. Paragraf başlarında tab tuşu, paragraf aralarında enter tuşu kullanılmamalıdır.

Kaynak Gösterme: Alıntılar ve atıflar için kaynak verme, dipnot şeklinde değil, metin içinde kısa atf sistemi kullanılarak, yani (Tekin, 1988, s. 68), (Davletov, 2008, ss. 83-85) şeklinde gösterilmeli ve kaynaklar, yazı sonunda, alfabetik düzende tam künye hâlinde sıralanmalıdır. Elektronik kaynaklar kullanıldığında erişilme tarihi kesinlikle belirtilmelidir.

Kitaplar için;

Yazar Soyadı, Adının ilk harfi. (yıl). *Kitap adı*. Basıldığı Yer: Yayınevi.

Tekin, T. (1988). *Orhon Yazıtları*. Ankara: TDK Yayınları.

Makaleler için;

Yazar Soyadı, Adının ilk harfi. (yıl). Makale adı. *Sürelî yayının tam adı*, Cilt numarası, (Sayı numarası), Sayfa aralıkları.

Davletov, T. B. (2008). Eski Türklerde Toplumsal Siyaset Anlayışı. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2008/1(8), 81-101.

Elektronik Kaynaklar için;

<http://www.turkiyat.hacettepe.edu.tr/kitap/OrhonBildirilerKitabiCilt1.pdf>
(08.04.2012)

Ayrıntılı bilgi ve APA atf stiline yönelik diğer örnekler için bk.

<http://www.liu.edu/cwis/cwp/library/workshop/citapa.htm>

Alıntılar: Üç satır ve daha az alıntılar satır arasında ve tırnak içinde, üç satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok halinde, 10 puntoyla, tek satır aralığıyla verilmelidir.

Dipnot: Kaynak gösterme dışında kalan ve makalenin ana konusu ile dolaylı bağlantısı olan açıklamalar, birden başlayarak dipnot kullanmak suretiyle yapılabilir. Dipnotlar verildiği sayfanın altında 10 puntoyla yazılmalıdır.

Tablo ve Şekiller: Her tablo, tablo numarası ve adını içeren bir başlık taşımaldır. Gerekliyse, semboller için yapılacak açıklamalar tablonun hemen altında gösterilmelidir. Şekil açıklamaları numaralandırılmalı ve sırasıyla dizilmelidir. Hazırlanan tablo ve şekiller belirtilen sayfa boyutlarını aşmamalı ve metin içerisinde yer alacakları bölüme düzgün bir şekilde yerleştirilmelidir.

Yayına konulacak resimlerin profesyonel nitelikte çizim veya fotoğraflar olması gerekir. Şekil sayısı, yazar ve "konu" her şeklin altında açık bir biçimde belirtilmelidir. Elektronik ortamdaki siyah/beyaz iki renkli ve renkli resimlerin ölçüleri verildikten sonraki son çözünürlüğünün 300 dpi, çizgi çizimlerinin ise 800-1200 dpi olması gerekir. Yazıya konulan resimler .gif veya .jpeg formatlarında olmalıdır.

Dil ve Yazım

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi'nin dili Türkiye Türkçesidir, fakat Yayın Kurulu uygun gördüğü takdirde derginin üçte biri oranında başta Türk Dilleri olmak üzere İngilizce, Fransızca, Almanca ve Rusça yazılara da yer verebilir. Türkiye Türkçesi ile yazılan makalelerin, yazım kuralları bakımından Türk Dil Kurumunun yürürlükteki Yazım Kılavuzu'na uygun olması gerekir.

Telif Hakkı

Yazar, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*'nde yayımlanmış yazısının telif hakkını Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsüne devretmiş olduğunu kabul eder. Dergide yayımlanan yazıların, yayıncının yazılı izni olmadan, tamamı veya bir kısmı herhangi bir yolla çoğaltılamaz. Dergide yer alan yazılar, resim ve şekiller, üçüncü şahıslar tarafından ancak, kaynak gösterilmek suretiyle alıntılanabilir. Resim, tablo, şekil ve benzerlerinin çoğaltılması için gerekli iznin sağlanması yazarın sorumluluğundadır.

HACETTEPE UNIVERSITY
JOURNAL OF TURKISH STUDIES (HUTAD)

Aim and Scope

Hacettepe University Journal of Turkish Studies, which has been published since 2004, is a media organ of the Institute of Turkish Studies at Hacettepe University. The Journal which is refereed, periodic and local, inventively includes theoretic and/or practical studies and researches in the fields of social, cultural, economical, political etc. content and historical or contemporary issues related with Turcology with an interdisciplinary approach. The Journal whose abbreviation is HUTAD, is published twice a year as Spring and Fall issues.

Evaluation

The articles to be sent for publishing which are approved as a result of the pre-assessment of the Editorial Board are submitted to two referees who are the experts of their subjects, in order to be analysed and reported. In the case that the two reports are found to be positive ,the article is accepted to the journal; if one of the reports is negative, a third expert's opinion is asked for. Those articles which have two negative reports are not accepted to the journal. The authors are expected to take the criticism, evaluation and advice of the Editorial Board and the experts into consideration; however, the authors have the right to analyse the reports and declare their own points of view. Whether the articles that have been sent to the journal are published or not, they are not returned. The responsibility of the opinions in the articles published belongs to the authors.

General Rules

Contact: Authors should make all kinds of communications with the following address:

Hacettepe University
Institute of Turkish Studies
Beytepe Campus 06532 Ankara
Tel: + 90.312.2976771-72
Fax: + 90.312.2977171
E-mail: hutad@hacettepe.edu.tr

The Points to Be Considered by The Authors

The articles should be sent to the e-mail address hutad@hacettepe.edu.tr. The institutions for which the authors work, their titles and contact information should

be indicated. The typefonts (PC –compliant) used in the texts that consist of special translation writings should be added to the e-mail message.

It's essential that the articles sent to HUTAD have not been previously published or should not be sent to another media organ. The notices presented in a scientific convention can be accepted under the condition that they will be separately stated and have not been published before.

Title: It should not be over 12 words, should be written with bold and capital letters, the words equaled to the second language should be included in advance of the English abstract with bold and small letters whose initials are to be capitals.

Author's Name: The name with the surname in bold and italic capitals should be written in the middle under the title.

Abstract: It should be prepared at least between 100 and 200 words and in a way that reflects the article's content. In the abstract, there should not be any quotation, source material, form, chart etc.. Two abstracts should be written in both Turkish and English for each article; however, if the articles have been prepared in a different language apart from these languages, there should be a third abstract in relevant language. The abstracts should be the same as one another in terms of the content.

Key Words: At least 5, at most 10 key words are to be given following the abstract. The key words should be written in Turkish, English and in a third language if any.

Article Text: The texts should be typed on the papers whose width is 16,5 cm and height is 23,5 cm in a single-spaced way and with 11 point size, and there should be a 2cm space from the page sides and page number is to be given beginning from the second page (considering the title page as the first page). The texts should not include words more than 10.000 and they should be typed through the MS Word program and with Times New Roman or another typeface similar to it. At the beginning of the paragraphs the tab key and between the paragraphs the enter key should not be used.

Citation/Bibliography: Citation for quotations and references should be shown using the short citation system in the text, in other words (Tekin, 1988, s. 68), (Davletov, 2008, ss. 83-85) , not in a footnote style and the bibliography should be arranged at the end of the article in alphabetical order and with the whole tag. When electronic source materials are used, the date accessed should definitely be indicated.

For books;

Author's name, Initial of his/her name. (year). *The book's name*. The place of publication: Press.

Tekin, T. (1988). *Orhon Yazıtları*. Ankara: TDK Publications.

For articles;

Author's name, Initial of his/her name. (year). The article's name. *The entire name of the periodical*, Volume number, (Issue number), Page ranges.

Davletov, T. B. (2008). The Understanding of Social Politics Among Old Turks.

Hacettepe University Journal of Turkish Studies, 2008/1(8), 81-101.

For electronic source material:

<http://www.turkiyat.hacettepe.edu.tr/kitap/OrhonBildirilerKitabiCilt1.pdf> (08.04.2012)

See detailed information and the examples for APA citation style :

<http://www.liu.edu/cwis/cwp/library/workshop/citapa.htm>

Quotations: Three-lined and less quotations should be given between the lines and in inverted commas whereas the quotations longer than three line should be written by leaving 1 cm from both right and left sides of the line, in a block with point size 10 and in a single-spaced way.

Footnote: The statements apart from the citation which have a direct connection with the article's main topic, can be made through footnote beginning from the first number. The footnotes should be written in point size 10 and on the page that they are given.

Tables and Graphics: Each table should have a table number and a title including its name. If it's necessary, the explanations for the symbols should be shown right under the table. The graphic explanations should be numbered and arranged in order. The tables and the graphics that are prepared should not exceed the signified page sizes and they should be properly put in the sections that they will take place in the text.

It is required that the pictures to be published should be the professional drawings or photographs. The number of graphics, the author and the 'topic' should be clearly pointed out following the each graphic. Their last resolution is to be 300dpi and line drawings should be 800-1200 dpi after giving the sizes of the two-colored-white/black- and colorful pictures in the electronic environment. The pictures added to the article are required to be in the .gif and .jpeg formate.

Language and Writing

The language of *Hacettepe University Journal of Turkish Studies* is Turkish of Turkey, but as long as the Editorial Board finds it acceptable, the articles in particularly Turkic Languages, and English, French, German and Russian are allowed to take place in the one third of the journal. The articles written in Turkish of Turkey ought to be befitted to Spelling Dictionary by Turkish Language Agency in terms of spelling rules.

Copyright

The author agrees that he/she has transferred the copyright of his/her published article to *Hacettepe University Journal of Turkish Studies*. The complete or a part of the articles that are published in the journal can not be copied without the written permission of the publisher. The writings, pictures and shapes can be quoted by the third parties provided that they will give reference. Enabling permission for the copy of the pictures, tables, shapes and etc. are in the author's responsibility.